

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİLLÎ SINIRLARIN BELİRLENMESİNDE

MİSÂK-I MİLLÎ'NİN ROLÜ

OYA ARSLAN

1138205112

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İLKER ALP

EDİRNE 2017

Tezin adı: Millî Sınırların Belirlenmesinde Misâk-ı Millî'nin Rolü

Hazırlayan: Oya ARSLAN

ÖZET

Türk milleti, tarih boyunca bağımsız yaşamayı amaç edinmiş ve dünya tarihine yön veren birçok devlet kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği 20. yüzyıl başlarında, üstün vasıflara sahip bir lider olan Mustafa Kemal Atatürk sayesinde yeni bir Türk devleti kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının hangi ilkelere dayanılarak belirlendiği sorusunun cevabı ise "Misâk-ı Millî Beyannamesi" dir. Çünkü Ahd-ı Millî ile bölünmez ve millî Türk vatanının sınırları ve Türk dış siyasetinin hedefleri tespit edilmiştir.

Ahd-ı Millî metnine; Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları, Ocak 1920'de Ankara'ya gelen milletvekilleri ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan görüşmeler, İstanbul'a gelen milletvekillerinin bir araya gelerek Misâk-ı Millî'yi andıran programlar hazırlamaları ve ülkenin mevcut durumu temel oluşturmuştur. 12 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılmasıyla düzenlenen toplantılarda, Misâk-ı Millî metni üzerinde müzakereler yapılmıştır. Bu millî program, 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'ın gizli bir oturumunda gündeme getirilmiştir. Program bütün milletvekilleri tarafından kabul edilerek imzalanmıştır.

Ahd-ı Millî'ye göre, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde Türk kuvvetlerinin kontrolünde olan yerlerin millî sınırlarımız içinde olduğu, Türk ve diğer İslâm unsurların yaşadığı bu yerlerin vatanımızın bölünmez parçalarını oluşturduğu ifade edilmiştir. TBMM Hükümeti, Misâk-ı Millî'nin gerçekleştirilmesi için büyük çaba harcamıştır. Misâk-ı Millî, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş safhasında ulaşılması gereken hedefleri ortaya koyduğu gibi gelecekte de önemini koruyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı, Misâk-ı Millî, Millî Sınırlar, Türkiye Cumhuriyeti, Türk Dış Politikası.

Name of Thesis: The Role of National Treaty Determining National Borders

Prepared by: Oya ARSLAN

ABSTRACT

Turkish nation aspired to live independently throughout the history and founded many Turkish states which shaped the history of the world. In the early 20th century, when the period of defeat and dissolution of Ottoman Empire began, a new Turkish state was founded thanks to Mustafa Kemal Atatürk, who was a leader having excellent skills. The answer of the question, on which principles were relied to determine the borders of Turkish Republic, was “the Declaration of National Pact”. Because with the National Pact, the borders of a national and indivisible Turkish homeland, the objectives of Turkish foreign policy were determined.

The resolutions of Erzurum and Sivas Congresses, the negotiations between Mustafa Kemal Pasha and the deputies who came to Ankara in January, 1920; by coming together, the deputies’ preparing programs which resembled the National Pact, and the existing status of the country formed a basis for the National Pact’s text. No sooner had the Ottoman Parliament been opened on the January 12, 1920 than the negotiations were held on the text of the National Pact in the meetings. This national programme was proposed for the agenda in a secret session of the Ottoman Parliament on January 28, 1920 and was acceptedly signed by all the deputies.

In the National Pact, it was stated that the areas, under the control of Turkish military forces when Armistice of Mudros was signed on October 30, 1918, were in our national borders; that these areas, where Turks and other Islamic communities were living, formed an indivisible part of our country. The Government of the Grand National Assembly made a great effort to carry out the principles in the National Pact. The National Pact will maintain its importance in the future as it manifested the objectives that were to reach in the foundation phase of Turkish Republic.

Keywords: Ottoman Empire, The First World War, The National Pact, National Borders, Turkish Republic, Turkish Foreign Policy.

ÖN SÖZ

Misâk-ı Millî Beyannamesi, bağımsız ve millî bir devlet kurmak üzere harekete geçen Türk milletinin, birlikte yaşamak üzere anlaştıkları şartları içeren bir sözleşmedir. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği dönemde, millî esaslar gözetilerek kurulmuş bir Türk devletidir. Peyman-ı Millî ise yeni kurulan bu Türk devletinin iç ve dış siyasetinin belirleyicisidir.

Ahd-ı Millî, yeni Türk devletinin kuruluş aşamasında, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak isteyenlere karşı oluşturulan toplu bir direnişin ilkeleri olduğu gibi Türklerin yerleştiği coğrafyanın ve sınırların da savunması anlamına gelmektedir.

Misâk-ı Millî Beyannamesi'nin ortaya çıkışını anlayabilmek için Millî Mücadele'nin başladığı günleri anlamak gerekmektedir.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Türk vatanının İtilaf Devletleri tarafından bölüşülmek istenmesi üzerine Türk milleti, hürriyet ve istiklal mücadelesini Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde başlatmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Millî Mücadele'yi başlattığı zaman, bu hareketin başarıya ulaşması gereğini kavramıştır. Bu mücadelenin başarıya ulaşması için Heyet-i Temsiliye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri oluşturulmuş, mahalli kongreler ile millî kongreler düzenlenmiş ve mitingler yapılmıştır. Çünkü Türk milleti, Mondros Mütarekesi'nden sonraki işgaller karşısında ancak kendi kuvvetlerine dayanması gerektiğini görmüştür. Nitekim Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tüm yurdu ilgilendiren kararlar alınmıştır. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920'de aldığı Ahd-ı Millî kararları ile bu mücadelenin prensipleri ortaya konulmuştur.

Bu belge, tarihte “Ahd-ı Millî Beyannamesi”, “Ahd-ı Peymân”, “Misâk-ı Millî”, “Peymân-ı Millî”, “Ahd-ı Millî Esasları” yani millî and, millî yemin, olarak yerini almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Ahd-ı Millî'nin "*milletimizin emelleri ve maksatlarının kısa bir programı*" olduğunu belirtmiştir.

Ahd-ı Millî ile Millî Mücadele'nin amaçları, Türk vatanının sınırları, Türk dış siyasetinin amaçları, devletin bağımsızlığı ve barışın temin edilmesi için yapılması gerekenler belirlenmiştir. Bu kararların sınırlar ile ilgili bölümünde, 30 Ekim 1918 tarihinde Türk ordusunun elinde bulunan yerler içinde kalan Türkiye'nin tam bağımsızlığı istenmiştir.

Millî Mücadele'nin kazanılmasının ardından imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları çizilmiştir. İşte Misâk-ı Millî, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş safhasında ulaşılmaması gereken hedefleri ortaya koyduğu gibi sonrasında da önemini korumaya devam etmiştir.

Bu yüzden tezimizde, Misâk-ı Millî'ye göre millî sınırlarımızı tespit etmek için Atatürk'ün düşüncelerinden ve sözlerinden örnekler verilmiştir. Atatürk'ün icraatlarının açıklandığı ve 1920'lere ait belgelerin değerlendirildiği bir akademik çalışma yapmak hedeflenmiştir.

Tezimizde "millî sınırların belirlenmesinde Misâk-ı Millî'nin rolü" konusu incelenmiştir. Tez çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin iç politikasında yaşanan gelişmeler, Trablusgarp ve Balkan Savaşları incelenmiştir.

I. Bölüm'de, I. Dünya Savaşı'nın sebepleri, başlaması, Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheler ve savaşın sonu araştırılmıştır.

II. Bölüm'de, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin durumu, Mondros Mütarekesi ve Millî Mücadele'nin başlaması incelenmiştir. Ahd-ı Millî'ye göre, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde, Türk kuvvetlerinin kontrolünde bulunan yerler millî sınırlarımız içinde olduğu için, ateşkes imzalandığı sırada Türk birliklerinin durumu açıklanmıştır. Mondros Mütarekesi'nin uygulanması, işgaller ve bu dönemde kurulan cemiyetler ele alınmıştır.

Millî Mücadele'nin başlaması, Amasya Genelgesi, Erzurum, Sivas ve Batı Anadolu Kongreleri, Amasya Mülâkatı ile Sivas'ta komutanlarla yapılan toplantı bu bölümde incelenmiştir.

III. Bölüm'de, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin çalışmaları, Misâk-ı Millî'nin hazırlanması ve kabul edilmesi araştırılmıştır. Bu bölümde orijinali Gnkur. ATASE Arşivi'nde yer alan, 28 Kânûn-ı sâni 1336 (28 Ocak 1920) tarihli ve Meclis-i Mebusan Başkanı Celâleddin Ârif imzasını taşıyan 121 mebusun onayladığı Mîsâk-ı Millî Metni'ne yer verilmiştir. Misâk-ı Millî'nin temelleri ve önemi incelenmiştir. Misâk-ı Millî'nin kabulünden sonraki gelişmeler dönemin gazeteleri ve hatıratlar araştırılarak değerlendirilmiştir. Tezimizin konusunu oluşturan, millî sınırların belirlenmesinde Misâk-ı Millî'nin rolü tespit edilmiştir.

IV. Bölüm'de ise Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirme yolunda yapılan antlaşmalar ele alınmıştır.

Tez çalışması hazırlanırken, konuyla ilgili araştırma eserleri, yayınlanmış makaleler, hatıratlar, süreli yayınlar ve arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

Tez konumun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar her aşamasında görüş ve önerilerinden faydalandığım, tezimin hazırlanışı süresince değerli vaktini bana ayıran, bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan değerli hocam Sayın Prof. Dr. İlker ALP'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, yüksek lisans eğitimimin tüm aşamalarında çalışmalarına katkı sağlayan Tarih Bölümü hocalarıma teşekkür ederim.

Oya ARSLAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III-V
İÇİNDEKİLER	VI-IX
TABLO, HARİTA, BELGE VE POSTER LİSTESİ	X-XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
A. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti	2
B. XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti	7
1. Trablusgarp Savaşı	11
2. Balkan Savaşları	14
a. I. Balkan Savaşı (1912-1913)	14
b. II. Balkan Savaşı (1913)	20

I. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

A. I. Dünya Savaşı'nın Nedenleri	25
B. I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Katılması	26
1. Kafkas Cephesi	30
2. Irak Cephesi	32
3. Kanal Cephesi	33
4. Çanakkale Cephesi	34

5. Suriye- Filistin Cephesi.....	38
C. I. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Osmanlı Devleti	39

II. BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ VE MİLLÎ MÜCADELE

A. Mondros Mütarekesi	42
B. Mondros Mütarekesi Hükümlerinin Tahlili	43
C. Mondros Mütarekesi İmzalandığı Sırada Türk Birliklerinin Durumu	46
1. Suriye Cephesi'nde	46
2. Irak Cephesi'nde	47
3. Boğazlar Bölgesi ve Trakya'da	47
4. Batı Anadolu'da	48
5. Doğu Cephesi'nde	49
D. Mondros Mütarekesi'nin Uygulanması	51
E. Kurulan Cemiyetler	58
1. Zararlı Cemiyetler	58
2. Yararlı Cemiyetler	60
F. Millî Mücadele'nin Başlaması	65
1. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı	65
2. Amasya Genelgesi	69
3. Erzurum Kongresi	72
4. Sivas Kongresi	81
5. Batı Anadolu Kongreleri	87
6. Amasya Mülâkatı	91

7. Sivas'ta Komutanlarla Yapılan Toplantı	93
8. Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Taşınması	95

III. BÖLÜM

MİSÂK-I MİLLÎ

A. Son Osmanlı Mebusan Meclisi	98
1. Felâh-ı Vatan Grubu'nun Kurulması	102
B. Misâk-ı Millî'nin Hazırlanması	105
C. Misâk-ı Millî'nin Kabulü	112
D. Misâk-ı Millî Beyannamesi	116
E. Basında Misâk-ı Millî	118
F. Misâk-ı Millî'nin Dayandığı Temeller	120
G. Misâk-ı Millî'nin Önemi	123
H. Misâk-ı Millî'nin Kabulünden Sonraki Gelişmeler	127
İ. Millî Sınırların Belirlenmesinde Misâk-ı Millî'nin Rolü	131

IV BÖLÜM

MİSÂK-I MİLLÎ'Yİ GERÇEKLEŞTİRME YOLUNDA YAPILAN ANTLAŞMALAR

A. Millî Mücadele'nin Zaferle Sonuçlanması	139
B. Kuzeydoğu Sınırının Tespiti	140
C. Güney Sınırının Tespiti	145
D. Batı Sınırının Tespiti	149
E. Lozan Barış Antlaşması	153
1. Lozan Barış Antlaşması ile Çözümlenen Meseleler	157

F. Musul Sorunu	162
G. Montrö Boğazlar Sözleşmesi	171
H. Hatay'ın Anavatan'a Katılması	180
SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA	193
DİZİN.....	206
EKLER.....	210

TABLO, HARİTA, BELGE VE POSTER LİSTESİ

TABLO: 1-Balkan Savaşları'na katılan devletlerin kazançları	22
HARİTA: 1-Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Suriye Cephesi'ndeki Osmanlı ordularının durumu	210
HARİTA:2-Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Irak Cephesi'ndeki 6. Ordu'nun durumu.....	211
HARİTA:3-Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Trakya ve Boğazlar Bölgesi'ndeki Osmanlı ordularının durumu	212
HARİTA:4-Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Batı ve Batı-Güney Bölgesi'ndeki 8. Ordu'nun durumu	213
HARİTA:5-Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı Doğu Cephesi durumu.....	214
EK: 1a- Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi	215
EK: 1b- Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi	216
EK: 1c- Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi	217
EK:1d- Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi	218
EK: 1e- Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi	219
EK: 1f - Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi	220
EK: 1g - Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi	221
EK: 1h- Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi	222
EK: 1i- Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi	223
EK: 2- Misâk-ı Millî Beyannâmesi	231
EK: 3- “Misâk-ı Millî”, Yenigün Gazetesi	234
EK: 4a- “Ahd-ı Millî Programı”, Vakit Gazetesi	235

EK: 4b- “Ahd-ı Millî Programı”, Vakit Gazetesi	236
EK: 5- “Ahd-ı Millî’nin Sulh Esâsları”, Vakit Gazetesi	239
EK: 6a- “Mîsâkı Millî Programı Sûreti”, İkdâm Gazetesi	241
EK: 6b- “Mîsâkı Millî Programı Sûreti”, İkdâm Gazetesi	242
EK: 6c- “Mîsâkı Millî Programı Sûreti”, İkdâm Gazetesi	243
EK: 7- “Mîsâk-ı Millî’yi Kimse Değişdiremez”, Tevhid-i Efkâr	246
EK: 8- “Yadigâr-ı Mîsâk-ı Millî” Posteri	248

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ARMHC: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

C. : Cilt

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

Gnkur. ATASE: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt

s. : sayfa

S. : Sayı

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞAMHC: Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TMHMC: Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

VŞMHMC: Vilâyat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

GİRİŞ

Tezimizin konusu; “millî sınırların belirlenmesinde Misâk-ı Millî'nin rolü”dür. Bu sebeple Misâk-ı Millî'nin kabul edilmesine kadar Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi olaylar, Osmanlı Mebusan Meclisi'de 28 Ocak 1920'de Misâk-ı Millî'nin kabul edilmesi, Millî Mücadele yılları ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirme yolunda yaptığı çalışmalar bizim çalışmamızın da konusudur.

Tezimizin kapsamı; belirtilen konular araştırılırken yayınlanmış makaleler, hatıratlar, süreli yayınlar, araştırma eserleri ve arşiv belgeleri kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmamız bu kaynakların konumuzla ilgili bölümlerini kapsamaktadır.

Tezimizin amacı; Misâk-ı Millî'ye göre millî sınırlarımızı tespit etmek, millî sınırların belirlenmesinde Misâk-ı Millî'nin rolünü belirlemek, Atatürk dönemindeki Türk dış siyasetinin millî hedeflerini anlayabilmek ve 1920'lere ait belgeleri değerlendirmektir.

Tezimizde orijinali Gnkur. ATASE arşivinde yer alan, 28 Kânûn-ı sâni 1336 (28 Ocak 1920) tarihli ve Meclis-i Meb'ûsân Başkanı Celâleddin Ârif imzasını taşıyan 121 mebusun onayladığı Misâk-ı Millî metnine ve metnin transliterasyonuna yer verilmiştir. Orijinal metinlerle ilgili kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu çalışmaya yönlendirmiştir.

Araştırmamızın yöntemi; tez konumuz belirlendikten sonra ön hazırlık çalışmalarına başlanmış, konu ile ilgili makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Döneme ait süreli yayınlar, hatıratlar ve arşiv belgeleri okunmuştur. Derlenen bilgiler, dipnotları belirtilerek başlıklar altında düzenlenmiş ve çalışmamız sona erdirilmiştir.

A. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti

Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyıldan itibaren Avrupa ile arasındaki mesafeyi kapatmak için ıslahat hareketlerine girişmiştir. Bu reform hareketleri 19. yüzyıl içinde genişleyerek devam etmiştir¹.

Abdülmeçid döneminde, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir². Tanzimat Fermanı'nın Batılıları memnun eden yönü, kendi tesirleri altında yayınlanmasıdır. Büyük devletler, diplomatları vasıtasıyla Tanzimat ilkelerinin uygulanmasını takip etmişler ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılmak istenen reformları kendi siyasetleri doğrultusunda yönlendirmişlerdir³. Fransa ve İngiltere Tanzimat'ı, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için bir araç olarak kullanmıştır⁴. Ruslar Ortodoks, Fransızlar Katolik, İngilizler de Protestan tebaaya Tanzimat'ın iyi uygulanması için müdahaleye başlamışlardır.

Hristiyan tebaa içinde en ayrıcalıklı azınlık durumunda bulunan Rumlar, Tanzimat'a karşı en büyük hoşnutsuzluğu gösterdi. Çünkü Eflâk ve Boğdan beyleri Fenerli Rumlardan atanırdı. Ayrıca Rumlar, dışişlerinin ve divanın tercümanlıklarını yaparlardı. Yani devlet yönetiminde etkinlikleri bulunmaktaydı⁵. Rum Patriği VI. Grigorios, cemaati üzerinde nüfuzunun azalacağı endişesi ile rahatsızdı⁶.

Tanzimat insanı Müslümanlar kadar gayrimüslimleri de kapsayan bir Osmanlılık hüviyetine sahipti. Osmanlılık yeni bir yurtseverlikti. Ancak imparatorluk yıkılırken Osmanlı yurtseverliği yeterince yayılamamıştı⁷.

Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndan sonra geçirdiği bir reform hareketi de Islahat Fermanı'dır⁸. Padişah Abdülmeçid 28 Şubat 1856'da, Islahat Fermanı'nı

¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 229.

² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Der Yayınevi, İstanbul 2006, s. 182.

³ Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 784.

⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 236-237.

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 187-191.

⁶ Bülent Atalay, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 89.

⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınları, İstanbul 2005, s. 236.

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi ...*, C. 5, s. 251.

yayınladı⁹. Genel olarak gayrimüslimlerin yaşantıları ve hukuki statüleri ile ilgili olan bu fermanla tüm tebaanın din ve mezhep farkı gözetilmeden can, mal ve namusunun padişahın garantisi altında olduğu ifade edilmiş, Müslüman ve gayrimüslim tebaanın kanun önünde eşitliği belirtilmişti¹⁰.

1876 yılında Osmanlı Devleti'nde bazı gelişmeler yaşanmıştı. Bunlar, V. Murad'ın tahttan indirilmesi, II. Abdülhamid'in tahta çıkması ve I. Meşrutiyet'in ilan edilmesidir¹¹. İlk Türk Meşrutiyetçilerinin ve Yeni Osmanlıların, 1876 Anayasası'nın ilanı ile sonuçlanan hareketleri, toplumsal ve politik fikir hayatında önemli bir aşamadır¹². Genç Osmanlılar Cemiyeti, Fazıl Mustafa Paşa'nın desteği, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi ve arkadaşlarının yardımıyla meşrutiyetin kurulması için siyasi çaba göstermiştir¹³. Bu aydınlar, ilk Türk anayasasının ilanı için gerekli olan sosyal ortamı da sağlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk olmayanlar arasında artan milliyetçilik hareketlerine karşılık olarak Türk milliyetçiliğinin de artması sözkonusudur.

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri "milliyetçilik düşüncesi" olmuştur. Bu nedenle, Meşrutiyetçiler "Osmanlılık" doktrinini savunmuşlardır. Bu kavram, hareketin önderleri tarafından, çok uluslu bir Türk devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, ortak bir vatanda yaşayan insanlar arasında eşitlik ve birlik düşüncesi olarak tanımlanmıştır¹⁴.

II. Abdülhamid zamanında devlet bir imparatorluktu. Ancak Osmanlılık, sağlam tarih şuuruna dayanan bir ulusçuluk değildi. O belli bir coğrafyadaki geleneklere dayanan yurtseverlik ideolojisiydi¹⁵.

⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 266.

¹⁰ Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, a.g.e., s. 87.

¹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 365-366.

¹² Yuriy Aşatoviç Petrosyan, "Türkiye'nin Toplumsal-Politik Fikirlerinin Tarihinde 1860-70 Yıllarındaki Türk Meşrutiyetçilerinin Rolü", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 1779.

¹³ İbrahim Olgun, "Namık Kemal Kuşağı ve I. Meşrutiyet", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 1765.

¹⁴ Yuri A. Petrosyan, "1876 Anayasası ve Türk Tarihindeki Rolü", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 901, 903.

¹⁵ İlber Ortaylı, "Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamit", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 893-894.

Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Meşrutiyet Dönemi'ni başlatan Kanun-i Esasi, Mithat Paşa'nın girişimi ile meydana gelmiştir¹⁶. Mithat Paşa anayasanın ilan edilmesi ile diğer devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasının önleneceğini ve savaş tehdidinin azalacağını düşünmekteydi. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edildi. Böylece Osmanlı Devleti'nde mutlak monarşiden, meşruti monarşiye geçilmiş oldu.

1876 yılındaki Meclis, padişahın iradesine hizmet eden bir kurum olarak ortaya çıkarılmıştı. Padişahın üstün otoritesi anayasada açık bir şekilde görülmekteydi. Buna rağmen Meclis varlığıyla milletin, hükümet gücünün gerçek kaynağını oluşturduğu fikrini ön plana çıkarmıştır¹⁷.

Kanun-i Esasi'ye uygun olarak ülkede seçimler yapıldı ve oluşturulan Meclis, 20 Mart 1877'de çalışmalarına başladı. Üye sayısı, 26 ayan ve 115 mebus (69 Müslüman ve 46 gayrimüslim) olarak toplam 141 kişiden müteşekkildi¹⁸.

İstanbul Konferansı'na katılan devletler (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya), Balkan sorununda Osmanlı Devleti'ne karşı izlenecek tutumu tespit etmek amacıyla Londra'da toplandılar ve 31 Mart 1877'de Londra Protokolü'nü imzaladılar¹⁹.

Londra Protokolü, Karadağ'ın sınırlarının düzeltilmesini, Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da reformların yapılmasını istemişti. Osmanlı Devleti, 3 Nisan 1877'de kendisine bildirilen Londra Protokolü'nü, "hak ve istiklâlini korumak zorunluluğunu" ve "toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına dokunmayan tavsiyeleri kabul ederek her türlü ıslahatı yapacağını" bildirerek reddetti²⁰.

¹⁶ İbrahim Artuk, "Kanun-ı Esasi ve Hatıra-ı Abide-i Meşrutiyet Madalyaları", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 1797.

¹⁷ Kemal H. Karpat- Robert W. Zens, , "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 875.

¹⁸ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamit", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 914.

¹⁹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 332.

²⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 507.

Rusya ise 12 Nisan 1877’de yayınladığı beyannamede bu gelişmeleri savaş için gerekçe gösterdi²¹.

Meclis çalışmaları 28 Haziran 1877’ye kadar sürdü. Alınan kararlar arasında Tersane ve Londra Konferansı kararlarının kabul edilmemesi de vardı. Rusya’nın savaş ilanı 25 Nisan’da Meclise getirilmiş, üyeler büyük çoğunlukla Rusya’ya karşı savaşma kararını almıştı. “93 Harbi” adını alan Osmanlı-Rus savaşı böyle başladı²².

Savaş, Balkanlar ve Kafkas cepheleri olmak üzere iki cephede cereyan etti²³. Plevne düştükten sonra, Türk birliklerinin yenilmesi üzerine Sofya’yı alan Ruslar, 20 Ocak 1878’de Edirne’ye girdiler²⁴. 31 Ocak 1878’de Edirne Mütarekesi yapıldı ve savaş sona erdi²⁵. II. Abdülhamit, anayasanın kendisine verdiği yetkiyle 13 Şubat 1878’de Meclisi feshetti. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış antlaşması 3 Mart 1878’de Yeşilköy’de imzalandı. İngiltere barış antlaşmasını yeniden yazacak bir kongrenin toplanmasında ısrarcı oldu. Rusya bunu kabul etmek zorunda kaldı ve 13 Temmuz 1878’de Berlin Antlaşması imzalandı²⁶.

Berlin Antlaşması ile Sırbistan’ın ve Karadağ’ın istiklâli tanınmıştır. Romanya müstakil devlet olarak tanınmış, Büyük Bulgaristan üç bölgeye ayrılmıştır. Birinci bölgede Osmanlı hâkimiyeti altında, muhtar bir Bulgaristan Prensiği kurulmuştur. İkinci bölge, Doğu Rumeli adıyla Osmanlı Devleti’ne bırakılmıştır. Doğu Rumeli padişah tarafından tayin edilen bir Hristiyan vali tarafından idare edilecektir. Üçüncü bölge, Makedonya olup ıslahat yapılmak şartıyla, Osmanlı Devleti’nde bırakılmıştır. Bosna ve Hersek, Avusturya tarafından işgal edilip idare edilecektir²⁷.

Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti 287.510 km² toprak kaybetmiştir²⁸. Osmanlı Devleti; Kars, Ardahan ve Artvin sancaklarını Rusya’ya, Kotur kazasını da

²¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* ..., C. 8, s. 41.

²² Azmi Özcan, *a.g.m.*, s. 914.

²³ Nedim İpek, “1877-1878 Osmanlı –Rus Savaşı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 8.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* ..., C. 8, s. 52.

²⁵ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 341.

²⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*... , s. 511-513.

²⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* ..., C. 8, s. 76-77.

²⁸ Nedim İpek, *a.g.m.*, s. 20.

İran'a bırakmıştır. Avrupa'daki kesin kayıpların toplamı 237.298 km² toprak ve 8.184.000 nüfustur. Buna Asya'da kaybedilen toprakları da eklemek gerekir.

93 Harbi'nin (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın) felaketi sadece toprak kaybından ibaret olmadı. Göç kabileleri Bulgaristan'dan İstanbul'a doğru aktı. Türkleri göçe, topraklarını ve servetlerini bırakarak gitmeye zorlamak için Ruslar ve bağımsızlık kazanan devletler her türlü zulüm ve baskıyı yaptılar. Balkan Türklüğü beş asırdır muhafaza ettiği ve anayurt saydığı toprakları bıraktı²⁹.

Anlaşma, etnik kökeni, millet olmanın temel kriteri olarak kabul etmekteydi. Bu topluluklar yıllardır din temelinde organize edilmişti. Şimdi Yunanlılara, Bulgarlara ve Sırlara öncelikle belli bir ulusal grubun üyesi oldukları ve sonra Hristiyan olduklarını söylenmekteydi. Ancak uygulamada dini ve etnik kökeni birbirinden ayırmak mümkün değildi. Bu Balkanlara has ortak bir milliyetçiliğin temelini oluşturmaktaydı. Anlaşma, Hristiyan-Müslüman farklılıklarını daha da şiddetlendirdi³⁰.

Osmanlı bürokratları, bu savaşa kadar devleti Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapmadan bir bütün halinde yaşatmak istedi ve bu siyasetin sonucu olarak Osmanlılık düşüncesi etrafında toplamaya çalıştı. Fakat Rusya'nın Hristiyanları sözde zulümden kurtarmak iddiasıyla savaş açması, yüz binlerce Türkün katledilmesi ve savaş sonrası gayrimüslim tebaanın büyük bir kısmının Osmanlı Devleti'nden ayrılması ortamında, Osmanlılık fikrinde ısrar etmek anlamsızdı. O günkü şartlarda vatandaşları bir arada tutacak bağ, İslâmiyet idi³¹. Bundan sonra II. Abdülhamid, toprak bütünlüğünü korumak amacıyla Müslümanların ortak inancı üzerine kurulmuş yeni bir siyasi dayanışma duygusunun ortaya çıkması için uğraştı. Toplumu bir Osmanlı Müslüman varlığı haline dönüştürmek için sultan ve halife olarak merkezi otoritesini kullandı³².

Bu dönemde Türk İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönem başlamış, İngiltere Osmanlı Devleti'nin parçalanması yolunda hareket etmiştir. Ayrıca Berlin

²⁹ Yılmaz Öztuna, *Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, s. 55, 67-68.

³⁰ Kemal H. Karpat- Robert W. Zens, *a.g.m.*, s. 878.

³¹ Nedim İpek, *a.g.m.*, s. 21-22.

³² Kemal H. Karpat- Robert W. Zens, *a.g.m.*, s. 879.

Antlaşması'nın 61. maddesi Ermeniler ile ilgilidir ve İngiltere Doğu Anadolu'da Rusya'ya karşı bir Ermeni devletinin kurulmasını desteklemiştir.

Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti toprak kaybetmeyi sürdürmüştür. 14 Ağustos 1878 tarihli antlaşma ile İngiltere, Kıbrıs'a yerleşmiştir. 21 Nisan 1879 tarihli antlaşmayla Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya'ya bırakılmıştır. Osmanlı Devleti, Dulcigno'yu Karadağ'a teslim etmiş, 1881'de Tesalya ve Larissa'yı da Yunanistan'a bırakmak zorunda kalmıştır³³. Fransa 1881'de Tunus'a yerleşmiş ve İngiltere 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir³⁴. 18 Eylül 1885'te Bulgaristan ile Doğu Rumeli birleşmiştir³⁵. Girit Rumları 1895'te yeniden ayaklanmışır. Anadolu'da ise Ermenilerin ayaklanmaları hız kazanmıştır. Bulgarlar için "Büyük Bulgaristan" hedeflerindeki adım Makedonya idi. 1901'den itibaren Makedonya'da komitacılık ve tedhiş olayları artmıştır³⁶.

B. XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti

21 Mayıs 1889'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlılar arasında beliren hürriyet fikir ve hareketlerini, siyasi bir organ olarak temsil etmekteydi³⁷. Cemiyetin gayesi, II. Abdülhamid'in istibdat yönetimini ortadan kaldırmaktı. Cemiyet Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için meşrutiyet rejimini istiyor ve II. Abdülhamid'i devirmek için de askeri müdahaleyi öngörüyordu. Diğer taraftan, cemiyetin çalışmalarında, milliyet, kavmiyet, mezhep ve taraftarlık olmayacaktı. İttihat-Terakki, din ve ırk ayrımı olmadan herkesi kapsadığı için, bütün Osmanlıları, "Osmanlılık" çatısı ve üst kimliği altında birleştirmeye öncelik vermişti. Fakat Osmanlıcılıktan ümit kesildiği zaman ise "Türkçülük" ön plana geçmiştir³⁸.

1906'da Selanik'te, üyelerinin çoğunluğunu askerlerin oluşturduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyet, 27 Eylül 1907'de İttihat ve Terakki

³³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 526-531.

³⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi ...*, C. 8, s. 86, 96.

³⁵ İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988, s. 32-33.

³⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 550, 573.

³⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi ...*, C. 8, s. 513.

³⁸ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 183-185.

Cemiyeti ile birleşti. Bu birleşme İttihat ve Terakki'nin Rumeli'de yayılmasında ve II. Meşrutiyet hareketinin başarılı olmasında etkili olmuştur³⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi fikir hareketleri bu şekilde gelişirken, Balkanlar'ın durumu da iyice karışmaya başlamıştı. Avusturya'nın yayılcılığını Selânik'e kadar uzatmak istemesi Sırbistan'ı ve Rusya'yı karşısına getirdi. Rusya 1906'dan itibaren hem Boğazlar'a ve hem de Balkanlar'a dönmüştü. Bu dönüş Rusya'yı, İngiltere ile uzlaşmaya sevk etti. Bu arada "Makedonya Sorunu" da, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ı da bir toprak mücadelesi içine itti⁴⁰. İşte bu atmosferde, İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola, 8-9 Haziran 1908'de Reval'de (bugünkü Estonya'nın başkenti Tallinn) buluşmuşlar ve Avrupa sorunlarını görüşmüşlerdir. Bu buluşmada özellikle Makedonya ve Boğazlar Sorunu ele alınmış ve Makedonya'da uygulanacak reform projeleri konusunda "tam mutabakata" varılmıştır⁴¹. Reval buluşmasıyla, Rusya ile İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni parçalayarak paylaşma konusunda anlaşmış, II. Abdülhamid'in İngiliz-Rus rekabetine dayandırılan dış politikası iflas etmişti⁴².

Reval Mülakatı, Rumeli'deki subaylar ve aydınlar arasında büyük bir heyecan uyandırdı ve her tarafta Osmanlı Devleti'nin taksimine karar verildiği havası yayıldı⁴³. Bu tehlike İttihat Terakki yöneticilerini ve Türk subaylarını harekete geçirdi⁴⁴. Resne'de bulunan Kolağası Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908'de, gönüllülerle dağa çıktı ve anayasa ilân edilmediği takdirde silâhı bırakmayacağını bildirdi. Olayların merkezi Manastır idi. Binbaşı Enver Bey 20 Temmuz'da Niyazi Bey'e katıldı. İttihat ve Terakki'nin genel merkezi Selanik'te yaptığı toplantıda 23 Temmuz günü meşrutiyetin ilân edilmesi kararını aldı⁴⁵. İttihat ve Terakki'nin Manastır merkezi, 23 Temmuz 1908'de⁴⁶ meşrutiyeti ilân etti. Selanik Genel Merkezi de Manastır'da yapılan bu harekete katıldı. Bu teşebbüs, askerlerin geniş desteğine

³⁹ Baran Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 13.

⁴⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 585.

⁴¹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 402.

⁴² Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 170.

⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s. 133.

⁴⁴ Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 170.

⁴⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 585.

⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 132.

dayanmaktaydı⁴⁷. 24 Temmuz 1908’da, padişah 1876 Anayasası’nın yeniden yürürlüğe konulduğunu ilân etti. Böylece II. Meşrutiyet Dönemi başladı⁴⁸.

Meşrutiyet döneminin ilk muhalif örgütlerinden Ahrar Fırkası ise Eylül 1908’de kurulmuş, Prens Sebahattin Bey’in Adem-i Merkeziyetçi Cemiyeti’nin devamı şeklinde ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakki’nin Türkçü ve merkeziyetçi olmasına karşılık Ahrar Fırkası teşebbüs-ü şahsi ve âdem-i merkeziyet felsefesini benimsemişti.

1908 de yapılan seçimlere İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası olarak iki parti katılmış⁴⁹, Selanik’te genç subayların devrimi İttihat ve Terakki’nin iktidara gelmesini sağlamıştı⁵⁰. 17 Aralık 1908’de İstanbul’da açılan Mecliste⁵¹ bir kişi dışında bütün mebuslukları İttihat ve Terakki kazanmıştı. Ahrar Fırkası ise Ankara’dan Mahir Sait Bey’i mebus olarak çıkarabilmişti⁵².

Birinci dönem genel seçim milletvekili dağılımı şöyleydi:

Müslüman milletvekili sayısı 200, Müslüman olmayanların sayısı 40 kadardı. Müslüman olmayanlar arasında 18 Rum, 12 Ermeni, 4 Bulgar, 2 Sırp, 3 Yahudi, 1 Ulah vardı⁵³.

Feroz Ahmad’a göre de, 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav, 4 Musevi mebus seçilmişti.

Hilmi Kamil Bayur’a göre, 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Ulah mebus mevcuttu⁵⁴.

⁴⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 588.

⁴⁸ Odile Moreau, “Fransız Belgelerinin Işığında 1908 Jön Türk Devrimi ve Askeri Reformları”, *12. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 1203.

⁴⁹ Baran Hocaoglu, *a.g.e.*, s. 75-85.

⁵⁰ Kemal H. Karpat, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, *Osmanlı ve Dünya*, Ufuk Kitap, İstanbul 2006, s. 143.

⁵¹ İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 50.

⁵² Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 174.

⁵³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi ...*, C. 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 62-63.

⁵⁴ Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 174.

Fevzi Demir'e göre, 151 Türk, 56 Arap, 25 Arnavut, 21 Rum, 11 Ermeni, 4 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Ulah mebus vardı⁵⁵.

1908 seçimlerini denetleyecek merkezi bir kurulun olmaması ve yetersiz yasal örgütlenme nedeniyle Meclis-i Mebusana seçilen mebus sayısı tam olarak bilinmemekte ve araştırmacılar tarafından farklı rakamlar verilmektedir. Bu belirsizlik mebusların başkente uzaklıkları, hastalık, ölüm ve istifa gibi nedenlerden kaynaklanmıştır⁵⁶.

Meşrutiyetin ilânı içerde büyük bir sevinç uyandırdı. Meşrutî bir yönetim ile durumlarını daha da güçlendireceklerini ve Meclis-i Mebusandaki temsilcileri ile seslerini daha iyi duyurabileceklerini düşünen Hristiyanlar memnundu⁵⁷.

Meşrutiyetin dışardaki yankılarını değerlendirirsek; Almanya memnun oldu, İngiltere ve Fransa'nın bir parlamentonun kurulup çalışacağına inançları yoktu, Avusturya mesafeli karşıladı, Rusya ise bu rejimin düşmanıydı⁵⁸.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Girit'in Yunanistan'a bağlanması, ülkede artan huzursuzluklar ve kapitülasyonların getirdiği ekonomik bağımlılığın önlenememesi, ülkedeki olumlu havayı dağıtmaya başladı. Meşrutiyetin ilan edilmesinin öncelikli amacı, ülkeyi dağılmaktan koruyarak ülkede birliği sağlamaktı. Dolayısıyla bu toprak kayıpları rejime duyulan güveni sarsmış, İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirilerin artmasına ve muhalefetin doğmasına zemin hazırlamıştır⁵⁹.

Ülkede gerilim artmış, Ahrar Fırkası'nın yayın organı durumundaki Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi 6-7 Nisan 1909'da öldürülmüştü. 13 Nisan 1909'da, İstanbul'da, 31 Mart Olayı yaşanmış, bu gerici ayaklanmaya⁶⁰ karşı, Selanik ve Edirne'deki kuvvetler "Hareket Ordusu" adıyla, İstanbul'a yürümüştür. Hareket

⁵⁵ Fevzi Demir, "İkinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'ında Müslüman Unsurların Temsiline İlişkin Sorunlar" *13. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s. 1777.*

⁵⁶ Baran Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 108.

⁵⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 588.

⁵⁸ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 263.

⁵⁹ Baran Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 16-17.

⁶⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 593-595.

Ordusu'nun komutanı Mahmut Şevket Paşa⁶¹, kurmay başkanı ise Kolağası Mustafa Kemal Paşa'dır. 21 Nisan 1909'da İstanbul'a gelen Hareket Ordusu üç gün içinde ayaklanmayı bastırmıştır. Bu askeri birliğin düzenleme işini Mustafa Kemal Paşa yapmış, ordunun İstanbul halkına hazırladığı beyannameyi de Mustafa Kemal Paşa kaleme almıştır. Bu olaydan sonra II. Abdülhamit tahttan indirilmiş, yerine V. Mehmet Reşat getirilmiştir⁶².

1. Trablusgarp Savaşı

19. yüzyılda Fransa Tunus, Cezayir ve Fas'a; İngiltere Mısır'a yerleşmişti. İtalya da ucuz hammadde ve pazar bulmak için İtalyan yarımadasının tam karşısına düşen Libya (Trablus-Bingazi)'yi hedef olarak alıyordu⁶³.

İtalyan hükümeti Trablusgarp harekâtının diplomatik hazırlıklarını yapmış; İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya'nın desteğini sağlamıştı. Almanya ise İtalya'nın Trablusgarp'a karşı harekete geçmesini önlemeye çalışmış ancak bir sonuç alamamıştı. Almanya'nın korkusu, Trablusgarp olayının, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına ve Balkanlar'da karışıklıkların çıkmasına sebep olması ihtimaliydi⁶⁴.

İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne verdiği ültimatonda, Trablusgarp ve Bingazi'nin, Kuzey Afrika'nın diğer yerlerine oranla uygarlıktan uzak bırakıldığını, buradaki İtalyanlara ve diğer yabancılara kötü davranıldığını belirtmişti. Bu sebeplerle İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmeye karar verdiğini bildirmiş, buraların boşaltılmasını istemişti. Osmanlı Devleti verdiği cevapta iddiaları reddetmişti. İtalya, Osmanlı Devleti'nin cevabını aldıktan sonra, 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiş ve böylece Trablusgarp Savaşı başlamıştır⁶⁵.

⁶¹ Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Yorumu", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 204.

⁶² Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1990, s. 67.

⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s. 217-218.

⁶⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 619-620.

⁶⁵ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 426.

Bir tarafta önceden sağlanmış milletler arası desteklerle ordu ve donanmasıyla İtalya; diğer tarafta ise gönüllü subayların ve mücahitlerin oluşturduğu mukavemet cephesinde çarpışan Osmanlı Devleti vardı.

İtalyanlar 4 Ekim’de Tobruk, 13 Ekim’de Derne, 18 Ekim’de Humus, 20 Ekim’de Bingazi’yi işgal etmiş ve Trablusgarp şehrine bir seferi kuvvet çıkarmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa ve diğer gönüllü subaylar Mısır üzerinden, Fethi Bey ve Halil Paşa Tunus üzerinden buraya gelmiştir⁶⁶. Gönüllü Türk subaylarının katılmasından sonra Trablusgarp savunması, üç bölgeye bölünmüştür. Trablus Komutanlığı komutanı Kurmay Albay Neşet, Bingazi Komutanlığı komutanı Kurmay Binbaşı Enver, Derne Komutanlığı komutanı Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal idi⁶⁷.

Osmanlı Devleti, Trablusgarp’ta yeterli askeri hazırlığı yapmamıştı. Savaş başlayınca yeni kuvvetler göndermek de mümkün olmadı. Çünkü İtalyan donanması Ege Denizi’ne hâkimdi. Karayolu ile de malzeme ve asker gönderilemedi. Dolayısıyla Trablusgarp’a ancak Tunus’tan ve Mısır’dan gizli olarak bir miktar silâh ve malzeme gönderilebildi. Bunun sonucu olarak da, orada kurulabilen direnme gücü, az miktardaki Türk askeri ile yerli halka dayandı.

İtalya ise savaşa başlarken kısa sürede sonuçlandıracağını sanmış ancak kıyılarından sadece birkaç kilometre içeri girebilmiştir⁶⁸. Savaşın uzayacağını anlayınca Osmanlı Devleti üzerinde birtakım baskı yollarına başvurmuştur. Bu yolların birincisi, İtalya kralının 5 Kasım 1911 tarihli bir deklarasyonu ile Trablus ve Bingazi vilâyetlerinin İtalya Krallığı’na katılmış olduğunun ilân edilmesidir. Osmanlı Devleti ise bunu protesto etmiş ve ilhakın milletlerarası hukuka aykırı olduğunu bildirmiştir. İtalya’nın ikinci baskı teşebbüsü, büyük devletlerin aracılığını istemesi oldu⁶⁹. Üçüncü olarak 18 Nisan 1912 günü İtalyan donanması Çanakkale Boğazı’nı zorlayıp, Marmara’ya veya İstanbul’a yönelmek istedi. İtalya, Boğazlar’da da bir şey

⁶⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 162-163.

⁶⁷ Hale Şıvgın, “Trablusgarp Savaşı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 283.

⁶⁸ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 426-427.

⁶⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 622-624.

yapamayınca, 1912 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Oniki Ada'yı işgal etti⁷⁰. Fakat işgal, Avusturya'nın tepkisine sebep oldu. Bundan dolayı İtalya, Oniki Ada'nın işgalinin devamlı olmayıp geçici bir işgal olduğunu bildirdi.

Bu sırada Arnavutların ve Arapların bağımsızlık faaliyetleri günden güne artmaktaydı⁷¹. Balkan devletleri Osmanlı Devleti aleyhine anlaşmak üzereydi ve bir harbin patlaması an meselesi idi⁷².

Osmanlı Devleti ile İtalya arasında barış antlaşması, 18 Ekim 1912'de, İsviçre'nin Ouchy (Uşi) şehrinde imzalandı. Trablusgarp Savaşı, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp vilayeti ile Bingazi müstakil sancağını İtalya'ya bırakması ile sonuçlandı. Bu antlaşma ile Trablusgarp ve Bingazi bir İtalyan sömürgesi haline geldi. Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'deki askerlerini çekecek, buna karşılık İtalya'da Rodos ve Oniki Ada'yı boşaltacaktı.

İtalya, Osmanlı askerlerinin Trablusgarp ve Bingazi'den tam olarak çekilmediklerini iddia ederek, Rodos ve Oniki Ada'yı geri vermedi. Bu sırada Balkan Savaşı çıktı. Bu durumda Rodos ve Oniki Ada'nın Yunan işgaline uğramaması için savaş sonuna kadar İtalyanların elinde kalmasına karar verildi. Ama savaş bittikten sonra da İtalya, buraları geri vermedi. Yani Osmanlı Devleti, Ouchy Antlaşması ile Trablusgarp ve Bingazi ile birlikte Rodos ve Oniki Ada'yı da fiilen kaybetti. Ouchy Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne naiblik ve din gibi konularında bazı haklar tanınmıştı. Ancak bu haklar bir süre sonra ortadan kalktı, Trablusgarp ve Bingazi ile Osmanlı Devleti'nin tüm ilişkisi kesildi⁷³.

Bu savaş Mustafa Kemal Paşa'nın çetin şartlar altında geçirdiği ilk harp deneyimidir. Bu savaşta disiplin kurmak, otorite tesis etmek, başkalarını ateş altında idare etmek ve yokluklar içinde dayanmak kabiliyetlerini denemiş ve geliştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 14 Kasım 1911'de binbaşılığa terfi etmiştir⁷⁴.

⁷⁰ Zafer Koylu, "Trablusgarp Savaşı Sırasında 12 Ada'nın İşgali", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 293.

⁷¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 623-624.

⁷² Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya...*, C. 2, s. 238.

⁷³ Hale Şivgin, *a.g.m.*, s. 288.

⁷⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 165.

2. Balkan Savaşları

a. I. Balkan Savaşı (1912-1913)

Balkanlar'ın bütün 19. yüzyıl boyunca kaynaşma halinde bulunmasının sebepleri; Fransız İhtilali'nin sonucunda ortaya çıkan akımlar, Panslavizm ve Avusturya'nın Balkanlar'da yayılma politikasıdır⁷⁵.

Rusya'nın Balkan Slavları ile ilişkileri, Batı Avrupa'nın aksine, ticaret sayesinde değil kilise aracılığı ile gerçekleşmiştir. Balkanlardaki ulusal uyanışta kilisenin öncülüğünü uzun süre elde tutabilmesinin nedeni, kilise mensuplarının laik eğitim ve dünya görüşünü benimsemedeki yetenekleri olmuştur⁷⁶. Kırım Savaşı'ndan sonra Ruslar Moskova'da bir kongre toplamışlar, bu kongreden sonra Rus Panslavistler Balkanları gezerek Slavlarda tarih ve milliyetçilik şuurunun uyanmasını sağlamışlardır⁷⁷.

İttihat ve Terakki Hükümeti, Makedonya'daki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak amacıyla, 3 Temmuz 1910'da "ihtilafli kilise ve mekteplerin nüfus nispetine göre aidiyetinin tespit edileceği" bir "Kilise ve Okullar Kanunu" çıkarmıştı. Bu kanun Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan arasındaki anlaşmazlıkları gidermiş, Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmelerine yol açmıştır⁷⁸.

Rusya'nın aracılığı ile 13 Mart 1912'de Sırbistan ile Bulgaristan arasında bir "Dostluk ve İttifak Antlaşması" imzalanmıştır. 29 Mayıs 1912'de Bulgaristan ile Yunanistan arasında; Ağustos 1912'de Karadağ ile Bulgaristan arasında; 6 Ekim 1912'de ise Karadağ ile Sırbistan arasında ittifak antlaşmaları imzalanmıştır. Böylece Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğine son vermek düşüncesiyle aralarındaki çekişmeleri bir kenara bırakan Balkan devletleri birleşmiş ve II. Abdülhamid'in önlemeye çalıştığı "Balkan İttifakı" Bulgaristan'ın çevresinde oluşmuştur⁷⁹.

⁷⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 633.

⁷⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 66.

⁷⁷ Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999, s. 5.

⁷⁸ Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, s. 83.

⁷⁹ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 297.

Savaşın çıkış nedenlerini Balkan devletleri açısından değerlendirirsek:

- Karadağlıların, Sancak ve Arnavutluk'ta büyüme istemeleri
- Yunanlıların, Adriyatik'ten İstanbul'a uzanan bir imparatorluk kurma arzuları ve savaş öncesi hedefleri ise Makedonya'nın bir kısmını almak istemeleri
- Sırpların, eski Sırbistan topraklarını canlandırmak arzuları ve savaş öncesi amaçları ise Kosova ve Makedonya'yı almak istemeleri
- Bulgarlar ise Balkanlar'da siyasî ve dinî bir birlik kurmak amacındaydılar. Savaş öncesi amaçları ise Trakya'yı ve Makedonya'nın bir kısmını almaktı⁸⁰.

Görülüyor ki, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarına göz koyan üç Balkan devletinin, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın ele geçirmeyi hedefledikleri toprak Makedonya, yani bizim Rumeli topraklarıydı⁸¹. Büyük devletlerin ise bu gelişmelere ait tutumlarının asıl sebebinin Şark Meselesi'nde aramak gerekir⁸².

Bu hâdiseler devam ederken, İtalyanlar Arnavutluk'ta, 1912 Mayıs'ında bir ayaklanma çıkardılar. Bu isyan Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki nüfuzunu sarstı. Said Paşa kabinesi istifa etti. Böylece İttihat ve Terakki yönetimi sona erdi. Yeni hükümeti 22 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa kurdu. Ancak yeni hükümet de Balkan milletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı birleştiklerini fark edemedi⁸³.

Osmanlı Hariciye Nazırı Asım Bey, parlamentoda “*Balkanlardan imanım kadar eminim*” diyerek teminat vermişti⁸⁴. Yerine gelen hükümetin dışişleri bakanı Ermeni kökenli Noradunkyan Efendi, Balkanlar konusunda rahattı. Balkan Savaşı'ndan bir ay önce “*Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne saldırmayacağına dair meclise teminat veririm*” diyecek kadar olanlardan habersizdi.

⁸⁰ Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskanları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s. 21-22.

⁸¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 635.

⁸² Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995, s. 6.

⁸³ Ahmet Halaçoğlu, “Balkan Savaşları (1912-1913)” ... , s. 298.

⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1884-1938*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 75.

Padişah V. Mehmet Reşat, 8 Ağustos 1912’de Meclisi feshetmişti. Bundan sonra yeni bir seçim yapılmamış, Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti rahat hareket etmişti. Bu sıralarda Rus ve Bulgar politikacıları ise bir aldatmaca politikası güderek Osmanlı hükümetine karşı barış sözleri söylemekteydi.

Sait Halim Paşa hükümeti bu gizli anlaşmalar imzalandığı sırada, Sırlara karşı dostluk gösterisi yapmaktaydı. Avusturya, Sırların Almanlardan aldığı ateşli topların, demiryollarından geçmesine izin vermemişti. Sait Paşa ise bu topların deniz yolu ile Selanik’e ve oradan demiryolu ile Sırbistan’a taşınmasına müsaade etmişti. Sonraki Ahmet Muhtar Paşa hükümeti izni kaldırmıştı ancak toplar Sırp ordusunun eline geçmişti⁸⁵.

Ağustos 1912’de, Rumeli’deki nizamiye kuvvetlerinden 120 tabur (yetmiş beş bin talimli asker) terhis edilmiş ve 35 taburluk usta erlerden kurulmuş büyük bir kuvvet Yemen’e gönderilmişti. İsmet Bey (İnönü) “Yemen Mürettep Kuvvetleri”nin kurmay heyetine memur edilmiştir.

İsmet Bey bu vazife ile ilgili ilk tepkisini şu şekilde ifade etmiştir:

“O zamanki anlayışım la bana ilk ağır gelen şey mektepten beri idealim olan bir Rumeli harbinde vazife görmek imkânım kayboluyor düşüncesi oldu, biz Yemen’deyken Rumeli’nin kaderini tayin edecek bir harbin patlayacağı bende şaşmaz bir kanaat halindeydi”⁸⁶.

İlk olarak, Karadağ 8 Ekim 1912’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilân etti. 17 Ekim 1912’de Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim 1912’de Yunanistan savaşa katıldı⁸⁷. Balkanlar’da ancak 450 bin kişilik Türk ordusu bulunmaktaydı. Buna karşılık Balkan devletleri ordusu 510 bin kişiydi⁸⁸.

Osmanlı Devleti’nin askeri durumu iyi değildi. Orduda, Alman askeri uzmanlarının da yardımı ile birtakım reform hareketlerine girişilmiş ancak düzenleme çalışmalarının sonucu alınamamıştı. İç politika olaylarına ordunun

⁸⁵ İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 73-75.

⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam...*, C. 1, s. 67, 75.

⁸⁷ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 70.

⁸⁸ Ahmet Halaçoğlu, “Balkan Savaşları (1912-1913)” ... , s. 299.

karışması ayrı bir düzensizlik faktörü idi. Ordunun özellikle geri ikmali kötüydü. Muharebelerin ilk gününden itibaren, askerin yiyeceği ve beslenmesi bir sorun oldu. Ayrıca, komutanlar arasında siyasal gerekçelere dayanan anlaşmazlıklar da vardı⁸⁹.

İstanbul'daki I. Ordu "Doğu Ordusu", Selanik'teki II. Ordu "Batı Ordusu" ismini almıştır. Doğu Ordusu Trakya'da Bulgar ordusuna karşı mücadele etmiştir. Batı Ordusu ise Karadağ, Sırp ve Yunan ordularına karşı savaşmıştır⁹⁰. Savaş başladığında Türk ordusunun Rumeli'de dağılımı şöyleydi:

Abdullah Paşa komutasında Şark Ordusu: Doğu Trakya'da, Edirne-Kırklareli dolaylarında dört kolordu ve Şükrü Paşa komutasında Edirne garnizonu. Kırcaali ve Paşmaklı dolaylarında Filibe'yi ve Filibe-Edirne demiryolunu tehdit edebilecek bir duruma karşı Ali Yaver Paşa komutasında 15-16 bin kişilik bir kolordu.

Ali Rıza Paşa komutasında Garp Ordusu: Bu ordu Üsküp dolaylarında Vardar Ordusu adıyla Zeki Paşa komutasındadır. Ordunun sağ kolu Bergalniça ve Struma Ovaları'na ve sol kolu Priştine civarlarına kadar yayılmaktadır. Diğer kısımları Esat Paşa komutasında Yanya bölgesinde ve Tahsin Paşa komutasında Kozana- Alasonya dolaylarındadır. Yine Garp Ordusu'na bağlı İşkodra, Yenipazar, Taşlıca, Gosine, Yakova bölgelerinde de askerler vardır⁹¹.

Doğu Ordusu, Bulgarlar karşısında bozguna uğramıştı. 22-23 Ekim 1912'de Kırkkilise (Kırklareli) Muharebesi kaybedilmiş ve ordu Lüleburgaz'a çekilmişti. 28 Ekim-2 Kasım 1912'de Lüleburgaz Savaşı da yenilgiyle sonuçlanınca, ordu Çatalca hattına kadar geriledi. Böylece Bulgarlar İstanbul'a yaklaşarak Çatalca önlerine geldi. Çatalca civarında yenilen Bulgar ordusu durmak zorunda kaldı⁹².

Batı Ordusu'nun karargâhı Selanik'tedir. Sırp, 20 Ekim'de Priştine'yi aldılar. 22 Ekim'de taarruza kalkan Türk ordusu, Kosova'da bozguna uğradı. Sırp, Yenipazar'ı aldıktan sonra batıdan gelen Karadağ ve doğudan gelen Bulgar

⁸⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 647-648.

⁹⁰ İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 107.

⁹¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 2, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 19-20.

⁹² Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)" ... , s. 299.

kuvvetleriyle birleştiler⁹³. Batı Cephesi 23 ve 24 Ekim’de Kumanova’da Sırlara yenilerek Manastır’a çekildi. Sırlar Üsküp’ü ele geçirdiler. Yunan ordusu 8 Kasım 1912’de Selânik'e girdi.

Diğer taraftan, Yunan donanması da Semadirek, Limni, Bozcaada ve Taşoz adalarını ele geçirdi⁹⁴. Ege Denizi’ne çıkan Rauf Bey (Orbay), Hamidiye kruvazörüyle Yunanlılarla Ege’de kahramanca savaştı fakat savaşın genel durumu değişmedi⁹⁵. Bu adaların Yunanlılar tarafından alınmasıyla Makedonya ile İstanbul ve Anadolu’nun denizden bağlantısı kesilmiş oluyordu.

Bu arada Karadağlılar da İşkodra’yı kuşatmıştı. Türk kuvvetleri, Ekim 1912 sonunda, Makedonya’da Balkan kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramıştı. Sadece Edirne Bulgarlara, Yanya Yunanlılara ve İşkodra da Karadağlıların kuşatmasına dayanmaktaydı⁹⁶.

Balkan devletlerinin bu savaşı kazanması ve Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’dan çekilmesi milletlerarası bir sorun ortaya çıkardı⁹⁷. Arnavutlar da 28 Kasım 1912 günü Valona’da bağımsızlıklarını ilân ettiler.

Osmanlı Devleti, Terkos-Büyükçekmece Gölleri arasındaki Çatalca hattına yerleştikten sonra İstanbul’u korumak için, kuvvetli bir savunma kurmaya çalıştı. Bulgarlar ise İstanbul’a girmek amacı ile 17 Kasım 1912’de taarruza geçtiler. Bulgar saldırısı başarısız oldu ve 3 Aralık 1912’de mütareke imzalandı⁹⁸.

Bu olaylar, İstanbul’da Kâmil Paşa Hükümeti’ne zarar verdi. İttihat ve Terakki Partisi, 23 Ocak 1913’te, “Babîâli Baskını”nı yaparak iktidarı ele geçirdi. Yeni hükümet Mahmut Şevket Paşa başkanlığında kuruldu⁹⁹.

3 Şubat 1913’te, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında savaş tekrar başladı. Bir yandan Çatalca’da muharebeler devam ederken, öte yandan da Bulgarların arkasına düşmek ve Edirne’yi kurtarmak için Şarköy’e asker çıkarıldı.

⁹³ Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, s. 106-107.

⁹⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 649.

⁹⁵ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 438.

⁹⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 649.

⁹⁷ Ahmet Halaçoğlu, “Balkan Savaşları (1912-1913)” ... , s. 300.

⁹⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 652-653.

⁹⁹ Baran Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 273-276.

Ancak başarı sağlanamadı¹⁰⁰. Üstelik kendilerini savunmaya devam eden Yanya 6 Mart'ta Yunanlılara, Edirne 26 Mart'ta Bulgarlara ve İşkodra da 23 Nisan'da Karadağlılara teslim oldu¹⁰¹. Bu durum karşısında Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında, 30 Mayıs 1913'te, Londra Barış Antlaşması imzalandı. Buna göre:

-Osmanlı Devleti'nin batı sınırı Midye-Enez çizgisi olacaktı.

-Osmanlı Devleti, Arnavutluk ile Ege adalarının geleceğinin saptanmasını büyük devletlere bırakacaktı.

-Yunanistan; Güney Makedonya, Selanik ve Girit'i alacaktı.

-Bulgaristan; Dedeağaç, Kavala ile birlikte, bütün Trakya'yı alacaktı.

-Sırbistan, Orta ve Kuzey Makedonya'yı alacaktı¹⁰².

Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Midye-Enez hattının batısındaki topraklarını ve Ege Denizi üzerindeki hakimiyetini kaybetmiştir. Balkanlar'da oluşan bu durum, Balkan devletlerini memnun etmemiş, bu durum yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır¹⁰³.

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1913'da öldürülünce¹⁰⁴ yerine Said Halim Paşa getirildi. Yeni sadrazam dışişlerini de üzerine aldı. Ahmed İzzet Paşa Harbiye ve Talât Bey de Dâhiliye Nâzırı oldu. Böylece politika orduya yeniden bulaşmaya başladı¹⁰⁵.

Mustafa Kemal Paşa ise Gelibolu yarımadasında Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Harekât Şubesi Müdürü idi (11 Kasım 1912-14 Ekim 1913)¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 176-177.

¹⁰¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 657-658.

¹⁰² Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 441.

¹⁰³ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)" ... , s. 301.

¹⁰⁴ Baran Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 287.

¹⁰⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 659.

¹⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 167.

b. II. Balkan Savaşı (1913)

Londra Antlaşması'nın koşulları, Balkan devletlerinin birbirlerine düşmelerine neden oldu. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesi, bölgede bir otorite boşluğu oluşturdu. Balkan devletleri bu otorite boşluğunu, kendi çıkarları doğrultusunda doldurmaya çalıştılar¹⁰⁷. Anlaşmazlığa neden olan en önemli mesele ise Makedonya Meselesi'dir. Bulgarlar Makedonya'yı almak düşüncesindeydi¹⁰⁸. Bulgar orduları, 29-30 Haziran 1913 gecesini, Makedonya'da Vardar Nehri üzerinde toplanmış olan ortak Sırp-Yunan kuvvetlerine karşı taarruza geçti ve II. Balkan Savaşı başladı.

Yunan ve Bulgar orduları Kalkış'ta (Selânik'in kuzeyinde) karşılaştılar ve sonunda Bulgar ordusu geri çekilmeye başladı. Bu çekilme, Kavala'ya kadar devam etti. Öte yandan, Sırp ordusu da Bulgarları önüne kattı. Sırp'ların zaferi Avusturya'yı harekete geçirdi. Fakat bu sefer de Kavala krizi patlak verdi. Daha önce Selânik'i alan Yunanlılar, Bulgarları yenerek Kavala'ya girdiler. Kavala'nın doğal bir limanı vardı. Yunanlıların amacı, İstanbul'a yaklaşmaktı¹⁰⁹. Yunan ve Sırp orduları Bulgar ordularını yendi.

Romanya ile Osmanlı Devleti de Bulgaristan'ın yenilgisinden yararlanmakta gecikmediler. Romanya, 300.000 kişilik bir ordu ile Tuna ve Dobruca üzerinden harekete geçti. Dobruca'yı ve Tutrakan-Balçık hattına kadar olan bölgeyi aldı.

Osmanlı Devleti de tarihi Türk şehri Edirne'nin Bulgar işgalinden kurtarılması için Çatalca'daki Hurşit Paşa ve Süleyman Şefik Paşa'nın komutasındaki kolordular ile Edirne'ye doğru 20 Temmuz'da harekete geçti. Hurşit Paşa'nın kolordusuna bağlı akıncı müfrezesi ile bu kolordunun kurmay başkanı Enver Bey ve İbrahim Bey emrindeki süvari tugayı, müfrezenin başında Enver Bey bulunarak, bir baskın hareketiyle Edirne'ye girdi. Böylece şehir 23 Temmuz 1913'te Bulgarların elinden kurtarıldı¹¹⁰.

¹⁰⁷ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 441.

¹⁰⁸ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)" ... , s. 301.

¹⁰⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...* , s. 664-665.

¹¹⁰ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)"... , s. 301-302

II. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı ordusu, işgal altında bulunan Kırklareli, Edirne ve Dimetoka gibi şehirleri almıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin sınırı Meriç Nehri'ne dayanmıştır¹¹¹.

II. Balkan Savaşı sonunda, Bulgaristan ile diğer Balkan devletleri arasında 10 Ağustos 1913'te Bükreş Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Bulgaristan, Dedeağaç'tan Ege Denizi ile bağlantısını sürdürdü ancak toprakları küçüldü. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nden alınan topraklar Balkan devletleri arasında tekrar bölüştü¹¹².

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında, 29 Eylül 1913'te, İstanbul Antlaşması imzalandı. Bulgaristan bu antlaşma ile Edirne, Kırklareli ve Dimetoka'yı geri verdi. Meriç Nehri Türk-Bulgar sınırı oldu¹¹³. Bulgaristan'da kalan Türkler, Bulgarlarla eşit haklara sahip olacaktı. İsteyenler dört yıl içinde Osmanlı topraklarına göç edebilecekti.

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 14 Kasım 1913'te Atina Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın Balkanlar'da ele geçirdiği toprakların ve Girit'in bu devlete ait olduğunu kabul etti. Ayrıca, Yunanistan'da kalan Türklerin hakları ve durumları tespit edildi. Ancak, 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması göre Ege Adaları'nın geleceği büyük devletlerin kararına bırakılmış olduğundan, bu konu antlaşmada yer almadı¹¹⁴.

13 Mart 1914'te Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında barış İstanbul'da imzalandı. Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında herhangi bir sınır bulunmadığı için, bu barış antlaşması Sırbistan'da ve özellikle Makedonya'da kalan Türklerin hukuki statülerini tespit etmiştir ki, bu konudaki hükümler de, Türk-Bulgar antlaşmasındaki esasları kapsamaktadır.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nı acı bir sonla kapatmış, imparatorluğun sınırları Meriç Nehri'ne kadar geri çekilmiştir¹¹⁵. Balkan Savaşları sırasında yarım

¹¹¹ Ahmet Halaçoğlu, "Bulgar Mezalimi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 309.

¹¹² Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 443.

¹¹³ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 443.

¹¹⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 671.

milyon civarında Türk ve Müslüman katledilmiştir. Çok sayıda Türk ve Müslüman da daha güvenli gördükleri yerlere göç etmiştir¹¹⁶.

Balkan yenilgisi Osmanlı Devleti açısından, iç ve dış plân olarak iki ana başlıkta sonuçlandırılır.

Buna göre, iç plânda üzerinde durulan noktalar: Sınırların daralması, itibar kaybı, milliyetçilik fikrinin uyanışı, İttihat ve Terakki Partisi iktidarının kuvvetlenmesidir.

Dış planda ise, Asya'daki Osmanlı eyaletlerinin paylaşılması düşüncesi ve Doğu Avrupa'da dengesizliktir¹¹⁷.

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesi demek, Balkan devletlerinin topraklarını genişletmesi demek olmuştur¹¹⁸. Balkan Savaşları'na katılan devletlerin Osmanlı Devleti'nden kazançları ve savaş sonundaki durumları aşağıdaki tabloda gibidir¹¹⁹.

TABLO: 1

Ülke Adı	Savaşta Kazancı		Savaş Sonrası Durumu	
	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus
Bulgaristan	25.257	984.000	121.062	5.322.000
Yunanistan	55.919	1.859.000	120.060	4.400.000
Sırbistan	41.873	1.942.000	87.300	4.942.000
Karadağ	5.590	161.000	15.017	435.000
Arnavutluk	-	-	25.734	800.000

¹¹⁶ Ahmet Halaçoğlu, "Bulgar Mezalimi"... , s. 312.

¹¹⁷ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)" ... , s. 303.

¹¹⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*... , s. 672.

¹¹⁹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, Ece Baskı, İstanbul 2001, s. 58.

Bu toprak kazançları Osmanlı Devleti'nin sırtından olmuş, Osmanlı Devleti Avrupa'daki topraklarından % 83'ünü¹²⁰, nüfusunun % 69'unu ve devlet gelirlerinin ve ziraat potansiyelinin önemli bir kısmını kaybetmiştir.

Türklerin milyonlarca şehit vererek vatan haline getirdikleri, bir çok sanat eseri bıraktıkları Rumeli, Balkan Savaşları ile kaybedilmiştir¹²¹.

1912 mülki teşkilatına göre Osmanlı Devleti, Balkan Harbi'nde şu toprakları kaybetmiştir:

Selanik Eyaleti: 14 kazalı Selanik, 8 kazalı Serez, 5 kazalı Drama, tek kazalı Taşoz sancaklarından oluşan, 35.000 km² toprak ve 1.415.000 nüfus

Manastır Eyaleti: 6 kazalı Manastır merkez, 6 kazalı Serfice, 4 kazalı Debre, 4 kazalı Görice, 3 kazalı Elbasan sancakları, 28.500 km² ve 1.065.000 nüfus

Kosova Eyaleti: 11 kazalı Üsküb merkez, 6 kazalı Priştine, 5 kazalı İpek, 4 kazalı Prizren, 4 kazalı Senice, 2 kazalı Taşlıca sancakları, 32.900 km² ve 1.726.000 nüfus

İşkodra Eyaleti: 5 kazalı İşkodra merkez, 5 kazalı Draç sancakları, 10.800 km² ve 368.000 nüfus

Yanya Eyaleti: 7 kazalı Yanya merkez, 6 kazalı Ergeri, 4 kazalı Berat, 3 kazalı Piruze sancakları, 17.900 km² ve 649.000 nüfus

Cezair-i Bahr-i Sefid Akdeniz Adaları Eyaleti: 6 kazalı Rodos merkez, 4 kazalı Sakız, 3 kazalı Midilli, 3 kazalı Limni sancakları, 6.900 km² ve 615.000 nüfus

Edirne Eyaleti: 6 kazalı Gümülcine ve 3 kazalı Dedeğaç sancakları, 26.100 km² ve 524.000 nüfus

Girit Eyaleti: 4 kazalı Hanya merkez, 5 kazalı Kandiye, 3 kazalı Resmo, 4 kazalı Laşid, 3 kazalı İsfakiye sancakları, 8.379 km² ve 344.000 nüfus

Toplam: 167.312 km² ve 6.582.000 nüfus.

¹²⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 672.

¹²¹ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)" ... , s. 303-304.

Kaybedilen en büyük şehir o zaman 250 bini aşan nüfusuyla Selanik'ti. Serez, Manastır, İşkodra ve Üsküb'ün nüfusları da 50 bin ila 100 bin arasında idi. Kaybedilen yerler Makedonya, Arnavutluk, Epir, Batı Trakya, Girit, Doğu Ege Adaları idi¹²².

Osmanlı Devleti bu kadar büyük toprak kaybının sonucu olarak, arkasında çok geniş Türk kitleleri bırakmıştı. Ne var ki Bulgar, Yunan ve Sırp barış anlaşmalarında yer alan Türkler hakkındaki hükümler, gereği gibi uygulanmamış ve bu ülkelerdeki Türklerin devamlı olarak ezilmesi ve eritilmesi yoluna gidilmiştir. Türkler, idaresi altına girdikleri devletlerde ağır baskılara uğramışlardır. Gördükleri eziyet sebebiyle tüm maddî varlıklarını bırakan Türkler, Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır¹²³.

---

¹²² Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, s.198-199.

¹²³ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)" ... , s. 303-304.

I. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

A. I. Dünya Savaşı'nın Nedenleri

I. Dünya Savaşı, İttifak Devletleri denilen Almanya, Avusturya- Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve İtilaf Devletleri denilen İngiltere, Rusya, Fransa, Sırbistan, Belçika, Lüksemburg, Karadağ, Japonya, İtalya, Portekiz, Romanya, ABD, Yunanistan, Brezilya vb. arasında olmuştur.

Savaşın genel sebepleri; Fransız İhtilali'nin ortaya koyduğu yeni fikirler özellikle milliyetçilik düşüncesi, İtalyan ve Alman millî birliklerinin kuruluşunun Avrupa dengesine yeni bir biçim vermesi, liberalizm hareketlerinin devlet sınırlarını aşarak diplomatik ilişkilere konu olması¹²⁴, Sanayi İnkılabı ile genişleyen sömürgeciliğin, ekonomik çıkar çatışmalarına ve siyasi rekabete sebep olmasıdır¹²⁵.

Savaşın özel sebepleri ise;

Alman birliğinin kurulmasından sonra Almanya, dış siyasetine emperyalist bir yön vermiştir. Almanya, Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu güçlendirmiş, Bağdat demiryolu projesi ile Rusya'nın ve İngiltere'nin çıkarlarını tehlikeye düşüren bir duruma gelmiştir. Öte yandan Almanya 1890'larda dünyanın en çok üretim yapan ülkelerinden biri olmuş ve İngiltere'nin sanayi hegemonyasını tehdit etmeye başlamıştır. İngiltere bu durumdan endişelenerek Almanya'nın hareketlerini kısıtlamaya yönelmiştir. Müttefikleri olan Fransa ve Rusya da, Almanya'nın yayılmasından aynı şekilde endişe duymuş¹²⁶, ayrıca Fransa 1871'de kaybetmiş olduğu Alsace-Lorraine'i geri almak istemiştir¹²⁷.

¹²⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 - 1990*, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 99.

¹²⁵ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 72-73.

¹²⁶ Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 339-340.

¹²⁷ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 73.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya'nın Panslavizm politikasını topraklarında yaşayan çok sayıda Slav asıllı vatandaşlarından dolayı, ülke birliği ve Balkanlar'daki nüfuz mücadelesi için bir tehlike olarak görmüştür.

İtalya, Akdeniz'de yayılmayı ve Avusturya idaresinde kalan topraklarını almayı istemektedir. Bu yüzden 1915'te İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa katılmıştır.

Rusya, Alman Pangermanizmi'nin Güneydoğu Avrupa'yı etkilemesini, Panslavizm politikası için bir tehlike olarak görmüştür. Balkanlar'daki rakibi Avusturya'yı parçalamayı ve bölgedeki Slavları kendi idaresinde birleştirmeyi istemiştir. Ayrıca İstanbul ve Boğazlar'ı elde etmeyi amaçlamıştır¹²⁸.

Ağustos 1914'te grupların askeri durumuna gelince; kara kuvvetleri bakımından, İttifak Devletleri'nin 156 tümen (Almanya 97 tümen, Avusturya-Macaristan 59 tümen) askerine karşılık İtilaf Devletleri'nin 260 tümeni (Fransa 81 tümen, Rusya 150 tümen, İngiltere 11 tümen, Sırbistan 11 tümen, Belçika 7 tümen) vardı¹²⁹, denizlerde İtilaf Devletleri üstün durumdaydı¹³⁰.

B. I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin

Savaşa Katılması

1914 yılında ülkeler arası kutuplaşma son noktasına gelmişti ve dünya savaşına bir bahane gerekmekteydi. Görünen sebep ise 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdı Fransuva Ferdinand ve eşinin Saraybosna'yı ziyaretleri sırasında Gabriel Prençip adlı bir Sırp tarafından öldürülmeleri olmuştur¹³¹. Avusturya Sırbistan'a Almanya'nın da onayı ile 28 Temmuz 1914'te savaş ilan etmiştir.

¹²⁸ Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 340.

¹²⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 3, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 1.

¹³⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 105.

¹³¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 204.

Almanya 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş açmış¹³² bu sırada Fransa da seferberlik ilan etmiştir. Almanya, Fransa'ya Belçika üzerinden saldırmayı planladığı için Belçika'dan geçiş izni istemişti. İngiltere'ye güvenen Belçika, ret cevabı verince¹³³ Almanya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya, 4 Ağustos'ta Belçika'ya savaş ilan etti. İngiltere 5 Ağustos'ta, Almanya'ya savaş açtı. 6 Ağustos 1914'te Avusturya Macaristan, Rusya'ya savaş açtı. 11 Ağustos 1914'te Fransa, 12 Ağustos 1914'te İngiltere, Avusturya'ya savaş ilan etti. Japonya 23 Ağustos'ta Almanya'ya savaş açtı¹³⁴.

Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf Devletleri ile ittifak yapmak üzere bazı girişimlerde bulundu. Fakat İngiltere ve Fransa bunu kabul etmedi. Bu iki devlet, yıkılacağını düşündükleri Osmanlı Devleti'nin yükünü üstlenmek ve Rusya'yı gücendirmek istemiyorlardı. Bundan sonra İstanbul hükümeti, Balkan devletleriyle anlaşma yapma girişiminde bulundu fakat bundan da bir sonuç alamadı. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, Almanya'ya yaklaştı. İktidarda bulunan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin etkili üyelerinden olan Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talât Paşa ve Sadrazam Sait Halim Paşa, Alman taraftarı olup, Üçlü İttifak'ın yanında savaşa katılmak istiyorlardı. Diğer yandan Rusya, İngiltere ve Fransa ile müttefik olmuş, bu durum, Rusya'nın Boğazlar hakkındaki emelleri yönünden endişeleri arttırmıştı.

Almanya ise etrafındaki çemberi parçalayabilmek için, Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmak istiyordu. 2 Ağustos 1914'te Osmanlı-Alman Anlaşması imzalandı¹³⁵. Osmanlı hükümeti ittifak anlaşmasını imzaladığı gün, genel seferberlik kararı aldı ve Mebuslar Meclisini dağıttı¹³⁶. İki gün sonra da tarafsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti'nin bu kararını, İtilaf Devletleri destekledi. Rusya için Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı oldukça önemliydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması, Rusya'nın müttefiklerden Boğazlar yoluyla yardım almasını sağlayacaktı¹³⁷.

¹³² Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya...*, C. 2, s. 508-509.

¹³³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 104.

¹³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya...*, C. 2, s. 510-511.

¹³⁵ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 464.

¹³⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, C. 3, Kısım 1, s. 63.

¹³⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 108-109.

Bu sıralarda, Akdeniz’de bulunan iki Alman zırhlısı olan Goeben ve Breslav, 11 Ağustos 1914’te Çanakkale Boğazı’nı geçerek Marmara Denizi’ne geldi. Osmanlı Devleti tarafsız olduğu için, bu gemilere savaşın sonuna kadar el koyması gerekmektedir. Osmanlı Devleti’nin, savaştan önce İngiliz tersanelerinde yaptırdığı “Reşadiye” ve “Sultan Osman” adı verilen iki savaş gemisine, İngiltere el koymuştu. Osmanlı hükümeti başka iki gemi elde etmek ve kamuoyunu Almanya’ya doğru yaklaştırmak için, bu iki Alman gemisini satın alma kararını aldı. Bu gemilere Türk bayrağı çekildi ve Goeben’e “Yavuz”, Breslav’a “Midilli” ismi verildi. Böylece bu gemiler, komutanları Souchon ve mürettebatıyla Türk donanmasına katıldı¹³⁸.

Almanya, Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesi için acele ediyordu.

Almanya’nın hedefledikleri şunlardı: Kafkas cephesine Rus kuvvetlerinin önemli bir kısmını çekerek Almanya ve Avusturya’nın doğu ordularının yükünü hafifletmek; Süveyş Kanalı’nı kapatmak veya orada İngilizleri meşgul etmek; Osmanlı hilafetinin gücünü kullanarak İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslümanları ayaklandırmak, Rusya’daki Müslümanları harekete geçirmek¹³⁹; Boğazlar’ın kapatılmasıyla Rusya’nın müttefikleri ile bağlantısını kesmek.

Almanya, Fransa’yı kısa sürede yeneceğini düşünmüş fakat Marne çarpışmalarında yenilmişti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise Galiçya’ya yaptığı saldırıda başarısız olmuştu. Bundan dolayı İttifak Devletleri, Osmanlı Devleti’nin hemen savaşa girmesini istemeye başladılar¹⁴⁰.

Alman baskıları artınca Osmanlı hükümeti, ekonomik durumunun bozuk olduğunu belirtti. Bunun üzerine Almanya, 11 Ekim 1914’te gerekli yardımı yapacağını ifade etti. Babıâli, Alman Askeri Heyeti Başkanı General Liman von Sanders’e ordusunda komutanlık, Amiral Souchon’a da Donanma Komutanlığı görevlerini verdi.

¹³⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, C. 3, Kısım 1, s. 269-270.

¹³⁹ Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 343.

¹⁴⁰ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 466-467.

Diğer taraftan, başta Enver Paşa ve Talât Paşa olmak üzere bazı hükümet üyeleri, Almanya'nın yanında savaşa girmeyi uygun görüyorlardı. İstanbul'daki Alman Askeri Heyeti de, bunun için çalışıyordu¹⁴¹.

Atatürk'ün görüşü ise, savaşın müttefiklerimiz için iyi bir sonuç vermeyeceği yönünde idi. Ayrıca Türk ordusunun kayıtsız şartsız Alman Askeri Heyeti'ne bırakılmasını doğru bulmamıştı¹⁴².

Sonuçta Enver ve Cemal Paşalar'ın buyrukları elde olarak¹⁴³, 27 Ekim 1914'te, Amiral Souchon komutasındaki Türk donanması, Karadeniz'e açıldı. Yavuz Sivastopol'a, Midilli Kerç'e, Hamidiye Yalta ve Kefe'ye, Berk Novorosiski'ye, Gayret ve Numune Odesa'ya saldırmakla görevlendirilmişti. Karadeniz'e çıkan filo 29 Ekim'de Sivastopol ve Novorosiski şehirlerini topa tutmuş, Rus gemilerini batırmış ve böylece Osmanlı Devleti fiilen savaşa katılmıştır¹⁴⁴. Bu olay üzerine; 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Osmanlı Devleti de 12 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne karşı resmen savaş açtı¹⁴⁵.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması, İttihat ve Terakki Hükümeti'nde imparatorluğun sınırlarının genişletilebileceği düşüncesini doğurdu. Rusya'nın yenilmesi durumunda Asya'da kazançlar sağlanacağı düşünülmeye başlandı¹⁴⁶.

Osmanlı Devleti resmen savaşa girdiğini açıklamasından sonra, 14 Kasım 1914'te, Cihad-ı Mukaddes ilan etti. Bunun amacı İtilaf Devletleri'nin hakimiyeti altında yaşayan Müslümanları ayaklandırmak ve bu devletlerin toplayacağı Müslüman askerlerin Osmanlı Devleti ile müttefiklerine karşı savaşmasını önlemektir. Bununla, özellikle Hindistan ve Mısır'da çıkarılacak bir hareketle, İngiltere'yi sarsmak hedeflenmişti. Diğer bir hedef ise Osmanlı Devleti'nin katıldığı bu savaşa dini bir önem ekleyerek bundan yararlanmaktı¹⁴⁷. Ancak bu cihad siyaseti iflasa uğramış; Rus, İngiliz ve Fransız sömürgelerinde ayaklanmalar olmamıştır. Bu devletlerin ordularında bulunan Müslüman askerler, Türklerle savaşmaktan

¹⁴¹ Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 344-345.

¹⁴² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, C. 3, Kısım 1, s. 297.

¹⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 212.

¹⁴⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, C. 3, Kısım 1, s. 237-238.

¹⁴⁵ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 466-467.

¹⁴⁶ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁴⁷ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 468.

kaçınmamıştır. Hatta Osmanlı Devleti içinde yaşayan Arapları bile, halifeye ve Osmanlı yönetimine bağlayamamıştır. Aksine bunlar İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmışlardır. Böylece Kutsal Cihat'tan beklenen sonuç alınamamıştır¹⁴⁸.

1. Kafkas Cephesi

Rusya ile harbe girerken 3. Ordu'nun merkezi Erzurum'daydı¹⁴⁹. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Rusların buradaki kuvvetlerinin az olması sebebiyle¹⁵⁰, Kafkaslar'ı alma ümidine kapılmıştı. Bu düşüncesinde Alman subayların telkinlerinin de etkisi olmuştu. Kafkasya'yı alarak Orta Asya Türk dünyası ile birleşmek ve hatta Hindistan'a kadar ilerlemek gibi gerçekçi olmayan düşüncelerle, Boğazlar ve Trakya'da bulunması gereken kuvvetlerin bir bölümü bu cepheye kaydırılmıştır. Aralık ortasında Trabzon üzerinden Erzurum'a gelen Enver Paşa hemen taarruz edilmesini istemişti. Komutanlardan bazıları, askerlerin yazlık kıyafetleriyle ve yolların kardan kapalı olduğu bir zamanda ordunun taarruza geçmesini doğru bulmayarak istifa etmiştir¹⁵¹.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, emrindeki 189.562 kişilik bir orduyla Rusları arkadan çevirmek, Kars ve Batum'u alabilmek üzere Sarıkamış Harekâtı'na girişmiş ve 22 Aralık 1914'te hücumu geçmiştir. Ancak soğuk, hastalık, açlık, yol bulunmadığından ve iyi planlama yapılmadığından dolayı Türk ordusunun¹⁵² 60.000 askeri ölmüş, 7.000 kadarı esir düşmüştür. Enver Paşa, 2 Ocak 1915'ta Sol Cenah Ordusu'nu, Hafız Hakkı Paşa'nın emrine vermiş, 3 Ocak günü cepheyi terk edip Erzurum'a hareket etmiştir¹⁵³. Ordu, 9 Ocak 1915'te geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece büyük ümitlerle başlayan Sarıkamış Harekâtı, tarihimizin acı yenilgilerinden biri olarak son bulmuştur¹⁵⁴.

¹⁴⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. 3, Kısım 1, s. 325.

¹⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 225.

¹⁵⁰ Tuncay Ögün, "Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 398.

¹⁵¹ Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s. 347.

¹⁵² Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 469.

¹⁵³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. 3, Kısım 1, s. 367-370.

¹⁵⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 469.

Sarıkamış Harekâtı, Türkler açısından büyük bir yenilgiyle sonuçlanırken Alman kuvvetleri için beklenenden fazla yarar sağlamıştır. Almanların bu harekâttan beklentileri, olabildiği kadar fazla Rus kuvvetini Kafkas Cephesi'nde tutmak böylece Alman-Avusturya cephesinin yükünü hafifletmekti. Ruslar, bu kuşatma harekâtından sonra Kafkas Cephesi'ndeki kuvvetlerini sürekli takviye etmek zorunda kalmıştı.

Bu harekât sırasında 3. Ordu'nun tamamına yakınının yok olması Anadolu'yu Rus işgaline karşı savunmasız bırakmıştı. Anadolu'daki Ermeni çeteleri, savaşın başından beri Ruslarla işbirliği içerisinde hareket etmişti. Ermeni çeteleri, Osmanlı topraklarında bağımsız bir devlet kurmak amacıyla birçok yerde isyan çıkardılar. Rus ordusunu Anadolu'ya girmeleri için kışkırtmaya ve Türk ordusunu cephe gerisinden tehdit etmeye başladılar¹⁵⁵.

Ermenilerin harp zamanında ülkede çıkardıkları isyanlar içinde sonuçları bakımından en önemlisi Van İsyanı'dır. 25 Mart 1915'te Van Valisi Cevdet Bey, Ermenilerin bir isyan hazırlığı içinde olduğunu hükümete rapor etmişti. Fakat Osmanlı Devleti bu sıralarda Çanakkale ve Irak Cephesi'nde savaşmaktaydı. Van bölgesindeki askerler ise Rus saldırılarına karşı mücadele etmekteydi. Ruslar, Sarıkamış bozgunundan sonra Anadolu'da ilerlemeye başladılar. Ermeniler, 15 Nisan 1915'te Van çevresinde, 17 Nisan'da Şatak'ta, 18 Nisan'da Bitlis'te 20 Nisan'da ise Van'da büyük bir ayaklanma başlattılar. 17 Mayıs 1915'te Ruslar, Van'ı ele geçirdiler¹⁵⁶. Rus-Ermeni işbirliğinde gerçekleştirilen isyan ve işgaller, bu cephedeki Türk kuvvetleri ile yöre halkının can güvenliğini tehdit etmeye başladı¹⁵⁷. Ermenilerin bu bölgelerde düşmanla işbirliği yaptıkları ve işgalleri kolaylaştıracak faaliyetler içinde buldukları tespit edildi. Osmanlı hükümeti, 27 Mayıs 1915'te bir kanun çıkararak Ermenileri güney vilayetlerine tehcir ettirmek zorunda kaldı¹⁵⁸.

Ruslar yeni bir taarruz başlatarak 16 Şubat 1916'da Erzurum ve Muş'u, 3 Mart'ta Bitlis'i, 8 Mart'ta Rize'yi, 19 Nisan'da Trabzon'u ve 25 Temmuz 1916'da da Erzincan'ı ele geçirdi.

¹⁵⁵ Tuncay Ögün, *a.g.m.*, s. 405-406.

¹⁵⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009, s. 54-56.

¹⁵⁷ Tuncay Ögün, *a.g.m.*, s. 406.

¹⁵⁸ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 71-72.

Böylece Kafkaslar'dan Hindistan'a ulaşma planı başarısızlıkla sonuçlandı. Doğu Anadolu'nun bir kısmı Ruslar tarafından işgal edildi. Ruslar sonra, Bayburt ve Tercan doğrultusunda batıya doğru çekilmekte olan Türk ordusunun güneydeki askerlerini Diyarbakır doğrultusunda tehdit etmeye başladı. Bu sıralarda Ruslar ise, İskenderun Körfezi yoluyla Akdeniz'e inmeyi tasarlamaktaydı. Böylece Rusya'nın kontrolünde, Doğu Anadolu ve Kilikya'yı da içine alan, "Büyük Ermenistan"ı oluşturmayı düşünüyorlardı¹⁵⁹. İki yıl kadar düşman işgalinde kalan bu bölge halkı, çok büyük can ve mal kayıplarına uğradı. Rusların desteklediği Ermeni çetelerinin, saldırılarıyla pek çok insan hayatını kaybetti.

Savaş başladığında, Turan idealine sahip gençler, gönüllü olarak Kafkas Cephesi'ne koşmuştu. Ancak Sarıkamış Harekâtı'nın ağır bir yenilgiyle sonuçlanması, birçok insanın hayallerini yıkmıştı. Turancılık düşüncesi, Milli Mücadele döneminde yerini büyük ölçüde "Türkiye Milliyetçiliği"ne bıraktı¹⁶⁰.

Çanakkale Zaferi'nden sonra 16. Kolordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, 12 Mart 1916'da göreve başladı. Rus kuvvetleri, Kozmo Dağı bölgesinde taarruza geçti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa komutasındaki ordu, 8 Ağustos 1916'da Muş ve Bitlis'i geri aldı. Bu harekât 9 Eylül 1916 tarihine kadar sürdü¹⁶¹.

2. Irak Cephesi

İngilizler savaşın başlamasından sonra Basra'ya asker çıkardılar. İngilizlerin hedefi, Hindistan ile deniz bağlantısı kurmak, bölgedeki Alman tehlikesini yok etmek ve petrol bakımından zengin olan bu bölgeyi ele geçirmektir¹⁶². Bu suretle Abadan'ı güvenlik altına almayı¹⁶³ ve kuzeye ilerleyerek Ruslarla birleşmeyi amaçlamışlardı¹⁶⁴.

¹⁵⁹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 469.

¹⁶⁰ Tuncay Ögün, *a.g.m.*, s. 406

¹⁶¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 289.

¹⁶² Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 470

¹⁶³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 112.

¹⁶⁴ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 80.

Osmanlı Devleti bölgede, Araplara ve ilân edilen cihada güvenerek az sayıda Türk askeri (8.000 kişi) bırakmıştı. Ancak İngilizler, Araplarla anlaşmışlardı. Osmanlı kuvvetleri ise savaşın başında İngilizlere karşı bazı başarılar kazanmıştı¹⁶⁵. İngiltere, Kasım 1914'te Hindistan'dan getirdiği askerleri Basra'ya çıkardı. Buradan Irak'ın içine doğru ilerleyerek Bağdat yakınlarına geldi. Türk kuvvetleri, 22-24 Kasım 1915'te, Selman-ı Pak Muharebeleri'nde, İngilizleri yendi. Kut-ül Amare'deki İngiliz kuvvetlerini kuşatan Halil Paşa komutasındaki Türk birlikleri, 29 Nisan 1916'da, başlarında komutanları Towshend olmak üzere 18.000 İngiliz askerini teslim aldı ve İngiliz ilerlemesi durduruldu¹⁶⁶.

Ancak Başkomutan Enver Paşa, Almanların isteğine uyarak, Irak Cephesi'ndeki taarruzları devam ettirmemiştir¹⁶⁷. Oysa İngilizler Basra'dan karaya yeni kuvvetler çıkarmış ve Bağdat üzerine yürümek için sürekli mühimmat ve asker yığmıştır. Şattü'l-Arab'ı kullanarak 13 Aralık 1916'da ileri harekâta başlayan İngilizler, 11 Mart 1917'de Bağdat'ı almıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ise Musul'u işgal etmiştir. Türk askeri, Irak Cephesi'nde açlıktan, koleradan ve sıcaktan kırılmıştır. İlaç ve cephane yokluğu, Türk kuvvetlerini olumsuz etkilemiştir. İngilizin altınlarına ve bağımsızlık vaatlerine inanan birçok Arap kabilesi saf değiştirmiştir¹⁶⁸.

3. Kanal Cephesi

Osmanlı Devleti, Almanya'nın da isteğiyle, İngilizlerin asker, mühimmat ve malzeme sevkiyatında vazife gören Mısır'ı ve Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek amacıyla bu cepheyi açmıştır. Bahriye Nazırı Cemal Paşa da 13 Kasım 1914'te Suriye ve Filistin'deki 4. Ordu Komutanlığı'na atanmıştır¹⁶⁹.

İngilizler bölgeye 100.000'i Mısır'da olmak üzere yaklaşık 150.000 kişilik kuvvet yığmıştır. Cemal Paşa ise bölgeye 35.000 kişilik kuvvetle gelmiştir. Askerleri 300 km. civarındaki Sina Çölü'nden bir haftada ve yaya olarak geçirmiştir. 2-3 Şubat

¹⁶⁵ Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 350.

¹⁶⁶ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 470.

¹⁶⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 122.

¹⁶⁸ Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 350.

¹⁶⁹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 470-471.

1915'te Kanal'a gelen askerin iki günlük yiyeceği kalmış, aynı gece taarruz edilmiştir. Tamamı 25. Fırka askerlerinden oluşan gücün büyük kısmı, Kanal'da hayatlarını kaybetmiştir. 3 Şubat gecesi orduya geri çekilme emri verilmiştir¹⁷⁰. Çanakkale Cephesi'nde çarpışmaların şiddetlenmesi üzerine taarruz ertelenmiştir¹⁷¹.

Kanal'a ikinci saldırı 16 Temmuz 1916'da yapılmıştır. Almanların da katılımı ile yapılan bu savaşta, askerin 1/4'ü kaybedilmiştir. Cephanesizlik, açlık ve susuzluk nedeniyle ordu geri çekilmiştir. 4-5 Ağustos'ta Romani ve Katya'da İngilizlerle tekrar karşılaşılmış fakat başarı sağlanamamıştır¹⁷².

Böylece Kanal'ı geçmek için yapılan girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹⁷³. İngilizler ise buradaki kuvvetlerini takviye ederek karşı harekâta geçmiş ve 1916'da Sina Yarımadası'nı ele geçirerek Suriye sınırına dayanmıştır¹⁷⁴.

4. Çanakkale Cephesi

Çanakkale Cephesi'nin açılması İngilizler tarafından düşünülen bir husustur. İngiltere Deniz Bakanı Churchill, Çanakkale Cephesi'nden beklentilerini şöyle ifade etmiştir:

*“Dünya tarihini değiştirmek, Türk İmparatorluğu'nu ikiye bölmek, İstanbul'u almak, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak, düşmanlarımıza karşı Balkan devletlerini birleştirmek, Sırbistan'ı kurtarmak, Rusya'ya askeri yardımı ve malzeme akışını gerçekleştirmek ve savaşın süresini kısaltarak insanların hayatlarını kurtarmak”*¹⁷⁵.

Ayrıca Rusya'nın ekonomisindeki daralma dış dünyaya ulaşmasıyla giderilecek ve bu cephede çarpışmaların başlaması ile Kafkaslar'da Rusları zorlayan Türk birliklerinin buraya kaydırılması, Rusya'nın yükünü hafifletecekti¹⁷⁶.

¹⁷⁰ Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 348.

¹⁷¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 112.

¹⁷² Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 348.

¹⁷³ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁷⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 122.

¹⁷⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 55.

¹⁷⁶ Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 351.

Çanakkale’de, Osmanlı Devleti’nin durumuna bakılırsa; Çanakkale tabya ve topları eski idi. Top güllerinin sayısı azdı. Cephanesiz kalma tehlikesi vardı. Oysa İngiliz - Fransız gemilerinin toplarının menzili ve ateş çabukluğu oldukça üstündü. Tabyalarda, gemi toplarının güllerine karşısında tutunmak da imkânsız denecek kadar güçtü. Ancak Türk sabır ve kahramanlığı oralarda tutunmayı mümkün kılacaktı.

Çanakkale’de Osmanlı savunması başlıca üç unsura dayanmaktaydı. Bunlar: Tabyalardaki ağır toplar, gizlenmiş hafif bataryalarla kolaylıkla yer değiştirebilen obüs bataryaları, denizaltı torpilleri (mayınlar).

Türk ordusunun en büyük talihi ise Mustafa Kemal Paşa’nın bu cepheye bulunması ve gerekli tedbirleri almasıdır¹⁷⁷. Sofya’dan dönen Yarbay Mustafa Kemal Paşa, Tekirdağ’da bulunan 19. Tümen Komutanlığı’na atanmıştı. 19. Tümen karargâhı 24 Şubat’ta Gelibolu yarımadasında Maydos (Eceabat)’a nakledilmişti¹⁷⁸.

W. Churchill, donanmanın Boğazlar’dan kolayca geçeceğini, Osmanlı Devleti’ni ilk hamlede saf dışı bırakacağını ve İstanbul’u teslim alacağını düşünmüştür. Çünkü silah ve cephanesizlikten zor durumda bulunan Türk ordusu Almanlardan henüz askeri malzeme yardımı da alamamıştı. İtilaf Devletleri’nin İstanbul’un alınmasıyla savaşın bitirileceği ümitleri kuvvetli idi. Kısaca Çanakkale Cephesi, Osmanlı Devleti ve savaşın kaderi açısından en önemli cepheydi.

İngiliz-Fransız Filosu, Şubat 1915’te Limni Adası’nın Mondros Limanı’nda toplanmıştı¹⁷⁹. Savaş, 19 Şubat 1915’te İtilaf donanmalarının (12 büyük zırhlı ve diğer refakat gemileri ile), Kumkale ve Seddü’l-Bahr tabyalarını uzun menzilli toplarla dövmesiyle başladı. Avrupa yakasında Seddü’l-Bahr, Asya yakasında Kumkale başta olmak üzere Ertuğrul ve Orhaniye ile beraber başlıca dört Türk müstahkem noktası vardı. 25 Şubat 1915’te saldırı tekrarlandı. Kumkale ve Seddü’l-Bahr tabyaları susturuldu. Gece asker çıkarılarak tahribat genişletildi¹⁸⁰. İç tabyalara karşı saldırılar 2 Mart’ta başladı ve 12 Mart’a kadar sürdü. Türkler, İngiliz ve Fransız

¹⁷⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...* , C. 3, Kısım 2, s. 50-54.

¹⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...* , C. 1, s. 231-233.

¹⁷⁹ Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 351.

¹⁸⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...* , C. 1, s. 238- 239.

savaş gemilerine karşı, tabyalardaki az sayıda ağır toplar ve obüs bataryaları ile mücadele vermiştir. Ayrıca Nusret mayın gemisiyle Boğaz'a mayın döşemiştir.

Fransızlar ve İngilizler, Amiral de Robeck komutasında 18 Mart sabahı Boğaz'dan geçmek için hareket etmiştir. Saat 10.30'da başlayan saldırı 14.00'e kadar sürmüştür¹⁸¹. Fransızların Bouvet, Gaulois, Charlemagne, Suffren, gibi en büyük gemilerle ve İngilizlerin Albion, Queen Elizabeth, Agamemnon, Prince George, Lord Nelson, Ocean, Triumph (zafer), Inflexible (bükülmez), Irresistable (karşı konulmaz) Vengeance (intikam) gibi asalet ve güçlerinin simgesi olan gemilerle yaptıkları saldırılar, deniz savaşlarının da sonunu getirmiştir. 18 Mart 1915 akşamına kadar devam eden çarpışmalar, İngiliz ve Fransızların Boğazlar'ı geçemeyeceğini göstermiştir¹⁸².

18 Mart vuruşmasının bilançosu şudur: Fransız Bouvet, İngiliz Ocean ve Irresistable zırhlıları batmıştır. Fransız Gaulois zırhlısı batmak üzere iken Tavşan Adası'nda karaya oturtulmuştur. Fransız Suffren, İngiliz Inflexible ve Agamemnon zırhlıları uzun süre savaşamayacak duruma düşmüştür. Bazı gemilerde onarıma muhtaç hale gelmiştir.

İtilaf devletleri geri çekilmişler ancak bu defa karadan harekete geçip Gelibolu'nun işgaline karar vermişlerdir. İngiliz ordusunun komutanı General Hamilton, Fransız ordusunun komutanı General Guro'dur. Çanakkale'yi karadan savunacak olan 5. Ordu'nun komutanlığına 24 Mart 1915'te Liman von Sanders atanmıştır.

25 Nisan 1915'te, 80 bin İngiliz ve Fransız askeri Gelibolu yarımadasına ve Anadolu'da Kumkale dolaylarına çıkarma yapması ile kara savaşları başladı. Seddü'l-Bahr ve Arıburnu bölgelerine çıkan 50.000 kadar İngiliz, Avustralya ve Yeni Zelandalı'ya karşı ancak iki Türk tümeni vardır (9. ve 19. tümenler). Mustafa Kemal Paşa, 19. tümen ve 57. Alay ile cepheye atılmış, Anzak kolordusunu geriye sürmüş ve önemli noktaları geri almıştır.

¹⁸¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, C. 3, Kısım 2, s. 64.

¹⁸² Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 351.

Churchill, Mustafa Kemal Paşa'ya “*kaderin adamı*” demiş ve o gün İstanbul kurtarılmıştır¹⁸³.

28 Nisan'da yapılan I. Kitre Savaşı'nda İngilizler ağır kayıplar vermiş ve kıyı hattına sığınmıştır. İtilaf grubu, 6-9 Mayıs'ta Seddü'l- Bahr'den Alçıtepe'yi hedef tutan II. Kitre Savaşı'nı açmış, 20 bin kayıp vererek ancak yarım kilometre ilerleyebilmiştir. 4-5 Haziran'da III. Kitre Savaşı yapılmış, İtilaf grubu 9 bin kayıp vermiştir¹⁸⁴.

Alman denizaltıları Çanakkale önlerine gelmiş ve bu denizaltılar 24 Mayıs'ta Triumph ve 27 Mayıs'ta Majestic zırhlılarını batırmıştır¹⁸⁵.

İtilaf grubu, güneyden ilerleyemeyince Suvla plajına asker çıkarmış ve Anafartalar Cephesi'ni açmıştır¹⁸⁶. Hedef yarımadanın en yüksek tepesi olan Kocaçimen Tepesi'dir. 7 Ağustos'ta başlayan taarruz 10 Ağustos'a kadar sürmüş, Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki Türk ordusu, İtilaf askerlerini Conkbayırı'ndan atmış ve sahile kadar kovalamıştır. Destek alan İtilaf grubu 13 Ağustos'ta II. Anafartalar Muharebesi'ni, 21-22 Ağustos'ta son Anafartalar saldırısını yapmış ancak Türk askeri karşısında yenilmiştir¹⁸⁷.

İngiliz ve Fransızlar, 19 Aralık 1915'ten itibaren, Çanakkale Cephesi'ndeki askerlerini geri çekmeye başladılar. 8-9 Ocak 1916'da burayı tamamen boşalttılar.

Böylece Türk ordusu, Çanakkale'de İtilaf Devletleri'ni durdurmayı başardı. Dolayısıyla İstanbul'u ve İmparatorluğu işgal edilmekten kurtardı. Türk Ordusu ile İtilaf Devletleri yaklaşık olarak 465.000 kişi kayıp verdi.

Bu savaş yakın tarihin oldukça önemli ve kendine özgü gelişmeleri olan bir savaştır. Türk ordusunun bu büyük zaferi, yıkılmakta olan bir imparatorluğun içinde güçlü bir Türk milletinin varlığını ortaya koydu¹⁸⁸.

¹⁸³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, C. 3, Kısım 2, s. 70-71, 288-295, 332.

¹⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 240.

¹⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, C. 3, Kısım 2, s. 325.

¹⁸⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 114.

¹⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 241.

¹⁸⁸ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 471.

I. Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun başlıca kabiliyeti ve en esaslı başarısı fiili sonuç bakımından ise tek başarısı Çanakkale'de görülmüştür¹⁸⁹. Mustafa Kemal Paşa, 1 Nisan 1916'da mirlivalığa (tuğgeneral) terfi etmiştir¹⁹⁰.

5. Suriye- Filistin Cephesi

İngilizler, 21 Aralık 1916'da El Arış'e girmiş, Maktaba ve Refah'da Osmanlı birliklerini yenmişti. Bu başarısızlıklar üzerine Türk askeri, Gazze-Birüssebi hattına çekilmişti. Kazandığı başarılarından sonra Kudüs'ün işgalini amaçlayan İngilizler, 26 Mart 1917'de Türk askerlerine saldırmışlardır. Fakat çok sayıda kayıp vererek geri çekilmişlerdir. İngilizler, Türk birliklerine ikinci saldırıyı 17-20 Nisan'da Gazze'de yapmışlar ve tekrar yenilmişlerdir.

Bağdat'ın İngilizlerin eline geçmesi üzerine Osmanlı Genelkurmayı şehrin geri alınması için harekete geçmiştir. Almanların da olumlu yaklaşması ile Yıldırım Orduları Grubu kurulmuştur¹⁹¹. İngiltere, Sina-Filistin-Suriye üzerine saldırı için hazırlıklara girişmiş ve Arapları da Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya başlamıştır. Bu konuda İngiltere, Hicaz Emiri Hüseyin'in büyük yardımını görmüştür. İngiliz himayesine giren Emir Hüseyin, Kasım 1916'da krallığını ilan etmişti. Böylece Hicaz'ın büyük bölümü Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. 1917'de İngilizler, Araplarla işbirliği yaparak Suriye ve Filistin'e doğru ilerlemeye başlamış, Yafa ve Kudüs'ü almıştır. 1918 Eylül ayında Suriye'deki Türk kuvvetlerini yenmiştir. Bu sıralarda Fransızlar ve İtalyanlar da, Suriye'ye asker çıkarmışlardır¹⁹².

Filistin Cephesi'nde 4.,7. ve 8. Ordular bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği VII. Ordu, mevzilerini başarı ile savundu. VIII. Ordu cephesini yaran İngiliz birlikleri, VII. Ordu ve Yıldırım Orduları Grubu'nu yok etmeye yöneldi. İngilizlerin stratejisini anlayan Mustafa Kemal Paşa, ordusunu Şeria Nehri'nin doğusuna çekmiş ve Şam yönünde geri çekilmiştir¹⁹³.

¹⁸⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. 3, Kısım 2, s. 291.

¹⁹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 285.

¹⁹¹ Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 348-349.

¹⁹² Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 472.

¹⁹³ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 80.

İngilizler Şam'ı, Fransızlarla beraber Beyrut'u ve diğer yerleri aldılar. Bunun üzerine Türk kuvvetleri Halep'in kuzeyine çekildi ve VII. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa sayesinde burada bir savunma hattı kurulabildi¹⁹⁴. İngilizler bu defa Araplarla birlikte Halep'in kuzeyine, Türk kuvvetlerine saldırdılar. Mustafa Kemal Paşa, Halep'te topladığı kuvvetlerle İngilizlerle çarpışmış, onları 26 Ekim'de, Katma'da püskürterek Antakya'yı güvenlik altına almıştır. Mondros Mütarekesi şartları gereği Liman Paşa'nın ayrılması ile Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'na atanmıştır¹⁹⁵.

Bu zafer, Suriye ve Filistin'de kazanılan son Türk zaferi idi. Mustafa Kemal Paşa'nın düşman karşısında direnmesi ile daha sonra ilan edilen Misâk-ı Millî'nin, Suriye sınırları da belirlenecekti.

Türk orduları dört yıl boyunca Çanakkale, Kafkas, Suriye- Filistin, Kanal, Hicaz, Irak, Galiçya, Romanya ve Makedonya gibi çeşitli bölgelerde savaşmış, kahramanlıklar göstermiş ancak savaştan yenik çıkmıştır¹⁹⁶.

C. I. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Osmanlı Devleti

1917'de Amerika Birleşik Devletleri savaşa girmişti. Aynı yıl Rusya'da ihtilal yaşanmış¹⁹⁷ ve Bolşevikler iktidarı ele geçirmişti. Sovyet hükümeti, barış yaparak savaştan çekilmeye karar verdi.

Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da Ermenilerin Türklere karşı giriştikleri şiddet karşısında harekete geçerek, 13 Şubat 1918'de Erzincan'ı, 24 Şubat 1918'de Trabzon'u, 12 Mart 1918'de Erzurum'u kurtardı. İleri harekâtını sürdürerek 5 Nisan'da Sarıkamış'ı, 7 Nisan'da Van'ı aldı. 14 Nisan'da Batum'u Gürcülerden, 25 Nisan 1918'de Kars'ı Ermenilerden kurtardı¹⁹⁸.

Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918) ile Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'dan geri aldı. 26 Mayıs 1918'de Gürcistan ve

¹⁹⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 472.

¹⁹⁵ Cezmi Eraslan, *a.g.m.*, s. 350.

¹⁹⁶ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 80-81.

¹⁹⁷ Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2006, s. 5.

¹⁹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3, Kısım 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 184-186.

Ermenistan, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Batum'da, 4 Haziran 1918'de barış antlaşmaları imzaladı. Gürcistan ile yapılan barışla Batum, Ahışa ve Ahalkelek'i aldı ve sınır 1828 yılındaki haline geldi. Ermenistan ve Azerbaycan sınırı ise 1877-1878 yılındaki sınır oldu.

Ağustos 1918'de gerçekleştirilen plebisitin sonucuna göre, Kars, Ardahan ve Batum (Elviye-i Selâse)'un anavatana katılması kabul edildi. Böylece Brest-Litovsk Antlaşması'nın gereği yerine getirildi ve Elviye-i Selâse Osmanlı Devleti'ne ilhak edildi. Ancak Sovyet hükümeti bu plebisiti tanımadığını bildirdi.

Ermeniler, 18 Mart 1918'de Azerbaycan'ın merkezi Bakü'yü ele geçirmişti. Türk birlikleri, 15 Mayıs 1918'de Gümrü'yü aldı. Buradan 10 Haziran 1918'de Tiflis'e doğru yürüdü. Ancak yapılan çarpışmada geri çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra Türk kuvvetleri 15 Eylül 1918'de, Bakü'yü aldı. "Kuzey Kafkas Cumhuriyeti"ne destek vermek için ilerlemeye devam etti ve 13 Ekim 1918'de Derbent şehrini ele geçirdi. Böylece, Osmanlı Devleti'nin sınırları Hazar Denizi'ne kadar uzandı¹⁹⁹.

İstanbul'da ise V. Mehmet Reşad'ın vefatı üzerine 4 Temmuz'da VI. Mehmet Vahidettin padişah olmuştu²⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nin müttefikleri yenilgiyi kabul ederek barış yapma girişimlerine başlamışlardı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmış ve Bulgaristan savaştan çekilmişti. Böylece Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki kara bağlantısı kesilmişti. Bu sıralarda bir İngiliz ordusu, Batı Trakya ve Bulgaristan'da ilerlemeye başlamıştı. Müttefikler, Trakya üzerinden İstanbul'u almak için hazırlıklara girişmiş ve donanmalarını Çanakkale Boğazı önünde toplamışlardı. Osmanlı Devleti batıdan ve güneyden büyük bir baskının altına girmişti.

Bu durum üzerine, Talât Paşa'nın başında bulunduğu son İttihat ve Terakki Hükümeti, 8 Ekim 1918'de istifa etti. Yerine 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kuruldu. Yeni hükümet ateşkes yapılması için girişimlere başladı²⁰¹.

¹⁹⁹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 476, 481- 483.

²⁰⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. 3, Kısım 4, s. 348.

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda, Agamemnon adlı İngiliz gemisinde, Mondros Mütarekesi imzalandı. Böylece Osmanlı Devleti yenilgiyi kabul ederek savaştan çekildi. Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı Devleti'ni temsil eden heyetin başında Rauf Bey (Orbay) vardı. İtilaf Devletleri'ni ise İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthrope temsil etmişti.

Bu ateşkes antlaşması, Türk milletinin hayati çıkarlarına ters düşen ve devletin varlığına son veren hükümleri içermekteydi. İtilaf Devletleri'nin Türk vatanını paylaşması ve Türk ulusunu yok etmesi için gerekli koşulları hazırlamaktaydı²⁰².

---

²⁰¹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 473.

²⁰² Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 6.

II. BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ VE MİLLÎ MÜCADELE

Millî Mücadele'nin başlıca amaçları, çeşitli toplantı ve kongrelerde tartışıldıktan sonra Misâk-ı Millî'de açıklanmış ve İstanbul'da, Meclis-i Mebusan'da onaylanmıştı. Bu durumda Misâk-ı Millî'yi anlamak için Millî Mücadele'nin gelişimini incelemek gerekmektedir²⁰³.

A. Mondros Mütarekesi

İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin bazı hükümleri şunlardır:

Çanakkale ve Karadeniz Boğazı açılacak, Karadeniz'e serbestçe geçilecek, Çanakkale ve İstanbul Boğazı müttefikler tarafından işgal edilecektir (madde 1). Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli görülecek askerî kuvvetten başkası hemen terhis edilecektir (madde 5). Osmanlı kara sularında güvenlik ve buna benzer konular için kullanılacak küçük gemiler dışında, Osmanlı sularında veya Devleti Aliyece işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri teslim olup Osmanlı limanlarında tutuklu bulundurulacaktır (madde 6). Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda herhangi strateji noktasını işgal hakkına sahip olacaklardır (madde 7). Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgal edilecektir (madde 10). Hükümet haberleşmeleri dışındaki telsiz ve kablolar İtilâf Devletleri memurları tarafından denetlenecektir (madde 12). Tüm demiryolları İtilâf Devletleri subaylarının denetimine verilecektir. Kafkas hatları tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altına verilecektir. Bu maddeye Batum'un işgali dâhildir. Osmanlı Hükümeti Batum'un işgaline karşı koymayacaktır (madde 15). Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaları en yakın İtilâf komutanına teslim olunacaktır (madde 16). Trablus'da ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan kuvvetlerine teslim olacaktır (madde 17).

²⁰³ Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 246.

Vilâyat-ı sittede (Erzurum, Van, Harput, Diyarbakır, Sivas, Bitlis) karışıklık çıktığında bu illerin herhangi bir bölümünün ele geçirilmesi hakkını İtilâf Devletleri saklı tutar (madde 24)²⁰⁴.

B. Mondros Mütarekesi Hükümlerinin Tahlihi

Bu mütarekenin hükümleri gereğince Osmanlı İmparatorluğu fiilen tarihe karışmaktaydı. Çünkü bu bir ateşkes değil, kayıtsız koşulsuz bir teslim belgesiydi. Osmanlı İmparatorluğu yenilmiş, orduları dağılmış, insan kayıplarına uğramış, yenen devletlerin kendisi hakkında vereceği karara razı olmuş bir görünümdeydi. İngiltere, padişah elde edilince Türk ulusunun da ellerinde olacağını düşünmekteydi.

Savaştan yenik çıkmış olan Almanya, Avusturya ve Bulgaristan topraklarına, ateşkes imzaladıkları tarihte, İtilâf Devletleri tarafından girilmişti. Oysa Osmanlı Devleti'nin ateşkesi imzaladığı tarihte, Türk anayurduna düşman askeri girememişti²⁰⁵. Türk Ordusu, Irak ve Suriye Cepheleri'nde yıpranmış olmasına rağmen, 18 Mart 1915'de İtilâf Devletleri'ne ağır zayıyat verdimişti. Boğazlar da Osmanlı Devleti'nin elinde bulunmaktaydı. Bu sebeple İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi'ne, dış görünüşte Osmanlı Devleti'ni ve Türk milletini yok edici "kayıtsız şartsız teslim" hissini verecek açık hükümler koymaktan kaçınmışlardır. Ancak aralarında yaptıkları gizli paylaşma anlaşmalarının uygulanabilmesi için de yoruma müsait bir metin düzenlemeye gayret etmişlerdir.

Diğer taraftan, Almanya tehlikesi kalkmış olduğundan, Ortadoğu ve Osmanlı Devleti üzerindeki Müttefikler arası rekabet yeniden canlanmakta idi. İngiliz anlayışına göre, Ortadoğu'da İngiliz menfaatleri, Fransa ve İtalya'yı dışarıda bırakmak suretiyle sağlanmalı idi. Buna dayanarak Lloyd George, Müttefikler adına, İngiltere tarafından mütareke yapılmasını sağlamıştı. Bu duruma göre, mütareke tamamen İngiliz çıkarlarını ve üstünlüğünü sağlayan bir belge olmuştu.

²⁰⁴ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962, s. 41-44; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994, s. 105-107; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, C. 3, Kısım 4, s. 743-746.

²⁰⁵ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 107-108.

Osmanlı heyeti, Mondros Mütarekesi'ni imzalarken, Boğazlar hariç olmak üzere, Osmanlı ülkesinin işgal edilmeyeceğini düşünmekte ve mütareke tarihindeki sınırlarımızın “mütareke hattı” olarak kabul edileceğine inanmaktaydı. Mütarekeyi, iki ordu arasında çarpışmalara sonlandıran bir sözleşme saymaktaydı. İstanbul, İzmir, Musul, İskenderun, Adana, Ayıntap, Maraş, Urfa'nın işgalleri düşünülemezdi²⁰⁶.

Görüşmeler sırasında Amiral Calthrope bazı ağır maddeleri kabul ettirmek için bir takım açıklamalarda ve vaatlerde bulunmuş ise de bunlar yazılı bir belge niteliğinde olmadıklarından söylenmemiş sayılmıştır²⁰⁷. İtilâf Devletleri uzun zamandan beri Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine kararlıydı. Mondros Mütarekesi, bu paylaşmanın uygulanmasına imkan veren bir antlaşma idi.

Bir mütareke hattının, mütareke metni içerisinde belirtilmemesi, sınırların tarifinde açık ifadelerden kaçınılması, neyi ifade ettiği anlaşılmayan tarihi isimlere yer verilmesi, özellikle 7. maddenin “mühim sevkülceyş noktalarının işgali” salâhiyetini İtilâf Devletleri'ne tanınması, başta gelen esnek ve zayıf noktalardı. Bütün demiryollarının İtilâf Devletleri'nin denetimine verilmesi de İtilâf Devletleri'ne geniş imkânlar sağlamakta idi²⁰⁸. İtilâf Devletleri'ne, 7. maddeye dayanarak, ülkenin herhangi bir yerini kendi güvenlikleri için işgal etme hakkı tanınmaktaydı²⁰⁹.

İtilâf Devletleri tarafından, Boğaz istihkâmlarının işgali için 1., Toros tünelleri için 10., Doğu Anadolu için 24. maddeler konulmuştur. Ayrıca maddelerin belirsizliği, istedikleri gibi yorumlarda bulunulmalarına da elverişliydi. Kilikya, Suriye, Irak adı verilen bölgelerin sınırları belli olmadığı gibi “garnizon” gibi deyimler de bu nitelikteydi. İngilizler bunu en çok Irak'ta kullanmışlardır. Mütareke sırasında İngiliz öncülerini Kayyara - Altunköprü çizgisinde, yani Musul ve Erbil'den ellişer kilometre uzakta iken Irak'taki ordu komutanı General Marshall, bütün Musul vilâyetini Irak'ın içinde sayarak işgale kalkışmış ve bunu yapmıştır²¹⁰.

²⁰⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 44-45.

²⁰⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. 3, Kısım 4, s. 746.

²⁰⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 45.

²⁰⁹ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 108.

²¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. 3, Kısım 4, s. 753.

Kâzım Karabekir'in günlüklerinde 30 Ekim 1918 (30 Teşrinievvel 1334) Çarşamba günü için “*Ajansların mütareke olmak üzere demesine rağmen İngilizler Musul’u da almak istiyor*” şeklinde not yazılmıştır²¹¹.

İtilâf Devletleri'nin altı doğu vilâyetinin kaderi hakkındaki düşünceleri, kelimelerin altına gizlenmeye çalışılmıştı. “İğtişâş zuhurunda” derken, buralarda kendi tahrikleriyle, karışıklık çıkarabileceklerini veya karışıklık varmış gibi göstererek, istedikleri gibi hareket edeceklerini biliyorlardı²¹². Böylece Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasının zemini hazırlanıyordu.

Lloyd George'un düşüncesi Türkiye'yi doğudan ve batıdan baskı altına almaktı. Bunun için Yunanistan'ı güçlendirmeyi ve Güney Kafkasya'daki hükümetlere yaklaşmayı planlıyordu. Rusya savaştan çekilmiş olduğu için “Doğu Sorunu”nu İngiltere ve Fransa istedikleri gibi çözebileceklerdi. İngiltere, Kafkasya'daki Rus ilerleyişini durdurmak için Ermenistanı desteklemek, Balkanlar'dan ilerleyen Rus tehlikesine karşı da Ege Denizi'ne hakim, Batı Anadolu'yu ve Kıbrıs'ı da içine alan bir Yunanistan yaratmak düşüncesindeydi. Böylece bu devletleri Rusya'ya karşı tampon olarak kullanmak ve sömürge yollarının güvenliğini sağlamak istiyordu. Mondros Mütarekesi, İngiltere'nin bu siyasetinin bir ürünüydü²¹³.

İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma konusunda kararlı idiler. Boğazlar'ın ve İstanbul'un kontrolünü ele aldıktan sonra, padişah ve hükümet üzerinde baskı yapabileceklerini planlıyorlardı. Türk ordusu terhis edildikten sonra da Türk topraklarını işgal etmenin kolay olacağını düşünüyorlardı. Yaptıkları gizli anlaşmalara dayanarak, istedikleri yerleri işgalde acele ediyorlardı. Bu konuda İngilizler Fransa'ya bir dereceye kadar göz yummuşsa da, İtalyanların İzmir'e yerleşerek, Doğu Akdeniz'de bir kuvvet olmasını önlemek için Yunanlıları İzmir'e çıkarmıştı.

²¹¹ Budak Kayabek - Yücel Demirel, *Kâzım Karabekir Günlükler (1906-1948)*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 558.

²¹² Tefik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 45.

²¹³ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s.108.

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin ve Türk milletinin hayatında yeni bir devrin başlangıcı idi. Bu zor günler yeni Türkiye'nin doğuşuna sebep olacaktı²¹⁴.

C. Mondros Mütarekesi İmzalandığı Sırada Türk Birliklerinin Durumu

1. Suriye Cephesi'nde

Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı: Adana'da,

2. Ordu Karargâhı: Adana'da. Görevi, İskenderun Körfezi'ne yapılması muhtemel bir çıkarmaya karşı koymaktı.

XII. Kolordu Karargâhı: Adana'da,

23. Tümen Karargâhı: Tarsus'ta,

XV. Kolordu Karargâhı: Ceyhan'da,

44. Tümen Karargâhı: Ceyhan'da,

41. Tümen Karargâhı: İskenderun'da,

7. Ordu Karargâhı: Raco'da. Görevi, Antakya - Reyhanlı - Dercemal - Telrufat - Ahterin ve doğusu hattını İngilizlere karşı savunmaktı.

III. Kolordu Karargâhı: Kışla'da,

24. Tümen Karargâhı: Kefrşil'de,

43. Tümen Karargâhı: Kelcebrin'de,

XX. Kolordu Karargâhı: Katma'da,

11. Tümen Karargâhı: Şuvarga'da,

1. Tümen Karargâhı: Kefrhaş'da²¹⁵.

²¹⁴ Tefik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 45-46.

²¹⁵ Tefik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 57

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Suriye Cephesi'ndeki Osmanlı ordularının durumu HARİTA: 1'de gösterilmiştir.

2. Irak Cephesi'nde

6. Ordu Karargâhı, 5. Tümen Karargâhı, bir depo bataryası, bir makineli tüfek grubu ve bir ateşli obüs takımı Musul'da bulunmaktaydı. Bu ordunun görevi, Basra üzerinden ilerleyen İngiliz kuvvetlerine karşı Irak Cephesi'ni savunmaktı.

Dicle'nin doğusunda, Altıncöprü civarında bulunan 2. Tümen birlikleri Güveyir - Hıdırilyas bölgesinde toplanmak üzere hareket emri almışlardı. Bu sırada bir kısım birlikleri Güveyir-Hıdırilyas bölgesine intikal etmiş, geridekiler ise Dicle-Altıncöprü arasında cephede bulunmaktaydı. Süleymaniye civarındaki müfrezeler de Kerkük üzerinden Erbil'e doğru yürüyüşte idiler. Mütareke imzalandığında Musul şehri ve Musul vilâyetinin büyük bir bölümü elimizde idi.

6. Ordu birlikleri batıdan doğuya doğru; Rakka-Dirizor-Miyadin-Sincar-Telafir-Hamamalil-Büyükzap mansabı-Güveyr Köprüsü-Dibeke-Kadıhane-Taktak-Cemcemal-Süleymaniye-Halica hattı üzerinde idiler²¹⁶.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Irak Cephesi'ndeki 6. Ordu'nun durumu HARİTA: 2'de gösterilmiştir.

3. Boğazlar Bölgesi ve Trakya'da

3. Ordu Karargâhı: İstanbul'da (Çatalca),

5. Ordu Karargâhı: Gelibolu'da. Görevi, Bolayır mevzilerine dayanarak İstanbul'u ve Boğazlar'ı savunacaklardı. Ordu icabında, düşmanın aşağı Meriç üzerinden ileri hareketi halinde, Saroz kuzeyindeki birliklerin de katılımıyla Bolayır mevziini savunacaktı.

Ayrıca Umumî Karargâh'a bağlı olarak bir de "Boğazlar Umum Kumandanlığı" bulunmakta idi.

²¹⁶ Tefik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 78-79.

5. Ordu'ya bağı XIV. Kolordu (Çanakkale Grubu Kumandanlığı): karargâhıyla Yahşiköy güneyindeki Çiftlik'te,

60. Tümen: Bayat'ta,

61. Tümen: Pınarbaşı kuzeyindeki Çiftlik'te,

49. Tümen: Yahşiköy civarında,

1. Kolordu: Karargâhı Gelibolu'da,

55. Tümen: Âtıfbey Çiftliği'nde (Gelibolu civarı) bulunuyordu.

Bolayır kuzeyinden itibaren Meriç-Ergene kavşağına kadar olan (Saroç Körfezi kuzey kıyıları ve Meriç boyunda) Enez ve İpsala müfrezeleri tertiplenmişti.

Böylece Çanakkale Müstahkem Mevkii, ağır kara bataryaları ve deniz tesisleri ve Boğaz'ın iki tarafındaki tümenlerle, Akdeniz'den yapılacak herhangi bir harekete karşı emniyet altına alınmıştı.

3. Ordu Bölgesi, Batum'dan getirilmiş bulunan 3. Ordu Karargâhı kumandayı eline alıncaya kadar XXV. Kolordu ve Çatalca Müstahkem Mevki Kumandanlıkları, doğruca Umumî Karargâh'a bağlanmışlardı.

1918 Ekim sonunda Çatalca Müstahkem Mevkii, 43 subay, 961 tüfek ve 22 eski toptan ibaret bir kuvvetle tutulmakta idi. XXV. Kolordu; Ergene, Meriç kavşağından Edirne'ye kadar olan sahayı savunacaktı²¹⁷.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Trakya ve Boğazlar Bölgesi'ndeki Osmanlı ordularının durumu HARİTA: 3'te gösterilmiştir.

4. Batı Anadolu'da

Batı Anadolu ve Ege kıyıları, Ekim 1918 başlarından itibaren, Filistin Cephesi'nden nakledilen 8. Ordu sorumluluğuna verilmişti.

8. Ordu Karargâhı: İzmir'de,

²¹⁷ Tefik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 107.

5. Depo Alayı: İzmir’de,
 XVII. Kolordu Karargâhı: İzmir’de,
 6. Ağır Topçu Tugayı Karargâhı: İzmir’de,
 İhtiyat Taburu: İzmir’de,
 Merkez Taburu Eğitim Taburu: İzmir’de,
 56. Tümen Karargâhı: Seydiköy’de,
 172. Alay: Ayvalık’ta,
 173. Alay: Urla’da,
 174. Alay: Kuşadası’nda,
 XXI. Kolordu Karargâhı: Aydın’da,
 19. Ağır Topçu Alayı: Aydın’da,
 57. Tümen Karargâhı: Antalya’da,
 176. Alay: Antalya’da,
 175. Alay: Aydın’da,
 Menteşe Kıyı Alayı: Muğla ve havalisinde,
 Teke Kıyı Alayı: Antalya ve havalisinde²¹⁸.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Batı ve Batı-Güney Bölgesi’ndeki
 8. Ordu’nun durumu HARİTA: 4’te gösterilmiştir.

5. Doğu Cephesi’nde

- Kafkas İslâm Ordusu Karargâhı: Bakü’de,
 5. Kafkas Tümeni Karargâhı: Bakü’de.
 15. Tümen: Petroska’ya taarruzda,

²¹⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*,s. 128.

36. Tümen'in 107. Alayı: 15. Tümen ile taarruzda,

36. Tümen'in 106. Alayı: Bakü'de,

36. Tümen'den bir topçu taburu: Bakü'de,

I. Azerbaycan Kolordusu Karargâhı: Bakü'de,

1. Azerbaycan Tümeni Karargâhı: Şuşa'da. Büyük kısmı Şuşa, Ağdam, Gence bölgesindeydi.

2. Azerbaycan Tümeni: Bakü'de,

9. Ordu Karargâhı: Kars'ta,

11. Kafkas Tümeni Karargâhı: Hoy'da. Bir müfreze Tebriz'de, büyük kısmı Dilman-Hoy-Culfa hattında bulunmaktaydı.

9. Kafkas Tümeni Karargâhı: Kamarlı'da. Culfa'nın kuzeyinden Serdarabad'a kadar Aras Vadisi mıntıkasında bulunup Karabağ ve Erivan Ermeni hududunu örtmekle görevliydi.

12. Tümen: Rumiye'den Gümrü'ye doğru geri yürüyüşle Serdarabad'da toplanmış bulunmaktaydı.

36. Tümen Karargâhı: Gümrü'de. Geri kalan birlikleri Alagöz-Ahılkelek arasında Ermeni Gürcü hudutlarını örtmekteydi.

3. Kafkas Tümeni Karargâhı: Ahışa'da. Ahılkelek-Ahışa kazalarının Batum hududuna kadar olan bölgelerini Gürcülere karşı korumakla görevliydi.

Rumeli Müfrezesi (177. Piyade Alayı ve bir batarya): Batum Komutanlığı emrinde, Çürüksu havalisinde Gürcülere karşı hududu örtmekle görevliydi.

10. Kafkas Tümeni: Bir kısmı İstanbul'a nakledilmişti. Tümen karargâhı ve Tümenin büyük kısmı Batum'da beklemekte idi.

Kars ve Batum'da birer Müstahkem Mevki Komutanlığı vardı²¹⁹.

²¹⁹ Tefik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 152-153.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı Doğu Cephesi durumu HARİTA: 5’de gösterilmiştir.

D. Mondros Mütarekesi’nin Uygulanması

Mondros Mütarekesi’ni imzalayan Rauf (Orbay) Bey, bunun kendisi ve Osmanlı Devleti için bir başarı olduğu görüşünde idi. İstanbul’a döndükten sonra gazetelere yaptığı açıklamada, “*Bu mütareke ile devletimizin istiklâli saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır*” diyerek gerçeklerden uzak olduğunu göstermekteydi. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa da mütarekeyi olumlu bulduğunu açıklamıştı²²⁰. Sadrazam, Rauf Bey’i de tebrik etmiş ve Calthrope’a çektiği telgrafta gösterdiği ilgiye teşekkür etmişti. Bu sayede İngiltere ile Türkiye arasında dostluk kurulacağına inanılmaktaydı.

Oysa mütarekenin geçerli olan metni, İngilizce metni idi. Örneğin; 24. maddede, Türkçe metinde “Vilâyat-ı sitte” yani altı vilayet denilmiş iken, İngilizcesinde ise “six Armenian vilayets” denilmesi, Doğu Anadolu’da bir Ermenistan kurulmasının açık belirtisi idi²²¹. Yine 16. maddede Türkçe metinde “muhafız kıtaat” ifadesi kullanılmışken İngilizce metinde “garnizon” denilmiştir.

Mütareke yapılırken padişah-halifenin İstanbul’dan ayrılmaması İtilâf Devletleri tarafından büyük bir destek sayılmıştı. Gerçekten de onun iradeleri ve fetvalarıyla Anadolu’nun birçok yerinde ayaklanmalar çıkmıştı.

İtilâf Devletleri’nin elinde Türklüğü yok etmek için başlıca üç koz vardı. Bunlar; kendi askeri güçleri, Osmanlı ülkesindeki dinsel azınlıklar, tahtında kalmak için uğraşan bir padişah ve onun yanında toplananlardı²²².

Padişah “*İngilizlerin müsamahasına nail olacağız*” diyerek, İngilizlere kaderini teslim etmiş ve yayınladığı bildiride bunu dile getirmişti. Böylece Wilson

²²⁰ İzzet Öztoprak, “Türkiye’nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 585.

²²¹ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 109.

²²² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. 3, Kısım 4, s. 753-756.

ilkelerine ve İngiliz amiralinin sözüne güvenen Osmanlı devlet adamları, tarih sahnesindeki politik yaşamlarının da sonunu hazırlamışlardı²²³.

Mustafa Kemal Paşa ise bu mütareke ile ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

*“Bu mütarekenameyi baştan sona kadar tetkik ettikten sonra bende hâsıl olan kanaat şu idi. Osmanlı İmparatorluğu bu mütarekename ile kendini kayıtsız şartsız düşmanlara teslim etmeyi ve düşmanların memleketi istilasında onlara yardım etmeyi vadedmiştir. Bu beni hazin düşüncelere sevk etti”*²²⁴.

Ordunun terhisi, silâh ve cephanenin teslimi, stratejik önemi olan noktaların düşmana bırakılması ve karışıklık çıkan bir yerin düşmanın takdirine göre işgalinin kabulü, Mustafa Kemal Paşa'nın endişelerinin çok haklı olduğunu gösteriyordu²²⁵. Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün, “Yıldırım Ordu Grubu Kumandanlığına” tayin edilmişti. Grup Karargâhı, Adana'da idi. Mustafa Kemal Paşa, komutanlığı devir alır almaz, komuta edeceği kuvvetleri yeniden işe yarar hale getirme çabasına girişti. Ancak bu sıralarda Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa, mütarekenin hükümlerini bildirmiş ve “her ordunun kendine ait hususları” hemen uygulamasını istemişti²²⁶.

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman iktidarda, Ahmet İzzet Paşa bulunuyordu. 2 Kasım 1918'de Enver, Talat, Cemal Paşalar, Dr. Nazım ve Dr. Bahaddin Şakir gibi bir dönemin sorumluluğunu taşıyan yöneticiler yurt dışına kaçmıştı. Bu kaçış İttihatçıların çevresindeki baskı ve eleştirileri yoğunlaştırmıştı²²⁷.

6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, mütarekenin imzalandığı haberini alınca İngiliz Generali Marshall'a²²⁸, 1 Kasım 1918 tarihli bir mektup gönderdi. Mektupta, “iki muharip ordunun buldukları mahaller arasındaki bölgenin tarafsız bölge sayılmasını” istiyordu.

²²³ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 110-111.

²²⁴ Falih Rıfki Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Bateş Bayilik Teşkilatı AŞ., İstanbul 1998, s. 69.

²²⁵ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 109.

²²⁶ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 43-44.

²²⁷ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 1993, s. 97.

²²⁸ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş*, C. 1, Baha Matbaası, İstanbul 1965, s. 91.

Bu tarihte İngiliz kuvvetleri Musul'un 60 km. güneyinde bulunmaktaydı. Oysa General Marshall, İngiliz birliklerine, 1 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmeleri için emir vermişti²²⁹. General Marshall 3 Kasım 1918 tarihli cevabında, mütarekenin 7. maddesi gereğince Musul'u işgal etme hakkına sahip olduklarını belirtiyordu. Marshall aynı zamanda Musul, Diyarbakır, Urfa ve Siirt vilayetlerini Irak hududu içine alıyordu. Türk garnizonlarının, mütarekenin 5. ve 16. maddelerine uyararak mühimmat ve harp malzemelerini en yakın müttefik komutanına, askerlerimizin de General Fanshawe'a teslimini istiyordu²³⁰.

İngilizler 3 Kasım 1918'de Musul'u kuşattılar ve Türk ordusunun Musul'u boşaltmasını istediler. 9 Kasım'da Musul'dan ayrılan Türk ordusu Diyarbakır'a çekildi. Diğer yandan terhis işlemleri yürütüldü. İngilizlerin isteği ile ordu, kolordu seviyesine indirildi²³¹.

Diğer taraftan İngilizlerin İskenderun'u işgal etmeye hazırlanıyorlardı. Nitekim 3 Kasım 1918'de Fransızların Arbalet adlı harp gemisi İskenderun Limanı'na girdi. 3 Kasım 1918'de Sadrazam İzzet Paşa, Yıldırım Ordu Grup Kumandanlığı'na bir yazı göndererek, Müttefiklerin, İskenderun Limanı'ndaki torpilleri tarayabileceklerini ancak şehri işgal etmeye hakları bulunmadığını bildirdi. Ancak şehre zorla girmek istediklerinde karşılık verilmemesini, durumun sadece protesto edilmesini istedi²³².

Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, kumandası altında bulunan mevkileri ve ordusunu elinde tutmak istiyordu. İngilizlerin çeşitli sebeplerle İskenderun'a asker çıkararak ordusunu zor duruma sokacağından endişe duyuyordu. İngilizlerin, İskenderun-Halep şosesiyle İskenderun Limanı'ndan faydalanmaları teklifi ve bu yolla İskenderun'un General Allenby ordularının eline düşmesi ihtimali Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında tartışma konusu olmuştu²³³. İngilizler, Halep'teki kuvvetlerine erzak sevk etmek üzere İskenderun'dan faydalanmayı, İskenderun-Halep şosesini onarmak için karaya asker çıkarmayı ve

²²⁹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, C. 1, s. 39-40.

²³⁰ Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, C. 1, s. 92.

²³¹ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 112.

²³² Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, C. 1, s. 45-46.

²³³ Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, C. 1, s. 100.

İskenderun'a erzak depo etmeyi ısrarla istediler. Mustafa Kemal Paşa bu istekleri reddetti. 5 Kasım 1918'de İngilizlerin, Halep'in kuzeyinde ve kuzey batısında bulunan Türk kuvvetlerinin teslim olmasını istediklerini, bu yüzden oralarda bulunan kuvvetleri daha kuzeye çekmeye karar verdiğini ve İskenderun'a çıkacak müttefik askerlerine ateş açılması için emir vermiş olduğunu İstanbul'a bildirdi²³⁴. Onun bu davranışı hükümeti kızdırdı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, İskenderun'un işgali başlamadan önce birliklerini, silâh ve cephaneleriyle geri çekmeyi başardı. İskenderun 9 Kasım'da, Mustafa Kemal Paşa'nın buradan ayrılmasından sonra işgal edildi²³⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya yazdığı 3 Kasım 1918 tarihli telgrafında, "*askeri malzeme ve maddelerin Toros'un kuzeyine yani İç Anadolu'ya naklini ve hiçbir suretle tahribine meydan verilmeyecek tedbirlerin alınmasını*" tavsiye etmişti²³⁶.

7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu ve Yedinci Ordu Karargâhı lağvedildi²³⁷.

6 Kasım 1918'de Boğazlar'ın silahtan arındırılmasına başlandı. 7 Kasım 1918'de Müttefik donanması Çanakkale Boğazı'ndan girdi. Aynı gün İngiliz Albayı Muerpi işgal ordularının öncüsü olarak İstanbul'a geldi²³⁸. İngilizler 10 Kasım günü Çanakkale'yi işgal ettiler²³⁹.

İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya 10/11 Kasım'da sadareten çekildiğini ve İstanbul'a gelmesinin uygun olacağını bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, o gece Adana'dan yola çıkıp 13 Kasım'da Haydarpaşa'ya geldi. Aynı gün başlarında Amiral Calthrope'un bulunduğu elli beş parçalık düşman donanması da İstanbul'a geldi²⁴⁰. İstanbul Limanı'na demirleyen Müttefik donanması, Rumların, Yahudilerin ve levantenlerin sevgi gösterileri ile karşılandı. Mustafa Kemal Paşa ise bu manzara karşısında şöyle dedi:

²³⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, C. 1, s. 46.

²³⁵ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s.111-112.

²³⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, C. 1, s. 107.

²³⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, C. 1, s. 47.

²³⁸ Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s. 97.

²³⁹ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 111.

²⁴⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. 3, Kısım 4, s. 772.

- “*Geldikleri gibi giderler!*”²⁴¹

Bu elli beş gemiden yirmi ikisi İngiliz, on ikisi Fransız, on yedisi İtalyan ve dördü Yunan bandıralı idi. Karaya çıkan askerler kentin önemli noktalarını ve Boğaz’daki tabyaları kontrol altına aldı. İstanbul fiilen işgal edilmişti. Ayrıca, ateşte İstanbul’a gönderilecek donanmada Yunan gemisi olmayacağı belirtilmesine rağmen bu söz tutulmamıştı.

İzmir Limanı’na ilk düşman gemisi 6 Kasım 1918’de geldi ve Rumların gösterileri arasında karşılandı²⁴². İzmir’de bulunan 8. Ordu komutanı Nurettin Paşa direnmek için emrindeki birliklerin takviye edilmesini istedi. Fakat Harbiye Nezareti kabul etmedi ve terhiste ısrar etti. İzmir Limanı’na gelen İtilâf donanması, burada “Abluka ve Seyrüsefer Kumandanlığı” kurdu.

Mütarekenin imzalandığı tarihte İtilâf Devletleri ordularının durumu şöyleydi. Selânik’te Fransız generali Franchet D’Esperey, Mondros’ta İngiliz Amiralî Calthrope, Suriye’de İngiliz generali Allenby, Irak’ta İngiliz generali Carsvell ve Kafkasya’da yine bir İngiliz generali Thomson bulunuyordu²⁴³.

Artık hızlı bir işgal yarışı başlamıştı. Bir Fransız alayı 9 Kasım 1918’de Selanik’ten Trakya’ya geldi ve Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu kontrolüne aldı.

Fransızlar; Dört Yol’u (11 Aralık 1918), Mersin’i (17 Aralık 1918), Pozantı’ya kadar Adana vilâyetini (26 Aralık 1918), Çiftahan’ı, (3 Şubat 1919), Afyonkarahisar İstasyonu’nu (16 Nisan 1919), ayrıca Toros tünelleri ile Adana yöresini işgal ettiler²⁴⁴.

Mondros Mütarekesi’ne göre Osmanlı Devleti Kafkasya’yı tahliye edecekti. Mütareke metninde Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum) ile ilgili bir hüküm bulunmamasına rağmen İngilizlerin baskısı ile Osmanlı Devleti anavatana yeni katılmış olan bu yerleri de boşaltmak zorunda kaldı. Mütarekeden sonra bölgede

²⁴¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...* , C. 1, s. 341.

²⁴² Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s. 97-98.

²⁴³ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s.111-112.

²⁴⁴ Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s. 98.

Ermeni ve Gürcü saldırıları başlamıştı²⁴⁵. Kars ve Ardahan, 18-20 Nisan 1919'da Ermeniler tarafından işgal edildi²⁴⁶.

İngilizler; Batum (24 Aralık 1918), Anteb (10 Ocak 1919), Konya İstasyonu (23 Ocak 1919), Maraş (22 Şubat 1919), Birecik (27 Şubat 1919), Urfa (24 Mart 1919) ve Kars'ı (13 Nisan 1919) işgal ettiler. Ayrıca 9 Mart 1919'da Samsun'a bir birlik ve Merzifon'a da bir kıta gönderdiler.

İtalyanlar; Antalya (28 Mart 1919), Kuşadası (4 Mayıs 1919), Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i (11 Mayıs 1919) işgal etmişlerdi. 2 Nisan 1919'da Konya'ya bir tabur göndermişler ve 14 Mayıs 1919'da Akşehir'e bir kıta yollamışlardı.

Yunanlılar 9 Ocak 1919'da Uzunköprü - Hadımköy demiryolunu; İngiliz ve Fransızlar da 1 Şubat 1919'da Turgutlu - Aydın demiryolunu işgal etmişlerdi.

Bu arada 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı başlamıştı. Konferansta İngiltere'yi Başbakan Lloyd George, Fransa'yı Başbakan Georges Clamenceau, İtalya'yı Başbakan Orlando ve ABD'yi Başkan Wilson temsil ediyordu. Konferansta Irak, Suriye, Filistin, Arabistan ve Ermenistan'ın, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasını kararı alındı. İngiltere ve İtalya arasında ise Batı Anadolu konusunda anlaşmazlık bulunuyordu. İngiltere, İtalya'ya açıkça karşı çıkmıyor fakat araya Yunanistan'ı sokuyordu²⁴⁷.

Konferansta İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline ilişkin Lloyd George'un önerisi kabul edildi. Bu kararı Amiral Calthrope, 14 Mayıs'ta Vali İzzet Bey'e ve Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya bildirdi. Yunan çıkarması, 15 Mayıs 1919'da başladı. İzmir'deki kiliselerin çanları çalınmış ve Rumlar, "zito" diye bağırarak gösterilerde bulunmuşlardı. İşgalcilere karşı ilk kurşun Osman Recep Nevres (Hasan Tahsin) adındaki gazeteci tarafından atıldı. Ancak Hasan Tahsin orada şehit edildi. 16 Mayıs ile 12 Haziran arasında Torbalı, Menemen, Urla, Çeşme, Manisa, Bayındır,

²⁴⁵ Ahmet Ender Gökdemir, "Milli Mücadele'de Elviye-i Selase", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 19, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Kasım 1990, s. 151-152.

²⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 361.

²⁴⁷ Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s. 98, 104.

Selçuk, Aydın, Ayvalık, Tire, Ödemiş, Nazilli, Kasaba, Akhisar ve Bergama işgale uğradı²⁴⁸.

Bu işgallerle, İtilaf Devletleri'nin mütareke hükümlerini, menfaatlerinin gerektirdiği şekilde anladıkları ve uyguladıkları görüldü²⁴⁹.

ABD Başkanı Wilson, savaş sona ermeden, ABD Kongresi'nin 8 Ocak 1918'deki oturumunda savaş sonrasında yapılacak barış antlaşmasıyla ilgili görüşlerini 14 maddede toplamıştı. Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren 12. maddede, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin yerleşmiş olduğu bölgelerin egemenlik ve güvenliğinin sağlanacağı açıklanmıştı. Buna karşılık imparatorluk içindeki diğer uluslara varlıklarını korumak ve geliştirmek olanağının verilmesi gereği vurgulanmıştı. Ayrıca Boğazlar'ın bütün ulusların ticaret gemilerine sürekli açık bulundurulması gereği belirtilmişti²⁵⁰.

Osmanlı Devleti'nde Ahmet İzzet Paşa hükümeti 11 Kasım 1918'de görevden ayrılmış yerine Ahmet Tevfik Paşa hükümeti kurulmuştu. Padişah, 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusanı feshetmişti. Hükümet, 3 Mart 1919'a kadar görevini yürütmüş yerine Damat Ferit Paşa hükümeti kurulmuştu²⁵¹. Bu hükümet 1 Ekim 1919'a kadar görev yapmıştı. Sonraki hükümetler ise Ali Rıza Paşa (2 Ekim 1919 - 3 Mart 1920), Salih Hulusi Paşa (8 Mart - 2 Nisan 1920), Damat Ferit Paşa (5 Nisan - 30 Temmuz 1920, 31 Temmuz - 17 Ekim 1920) ve Ahmet Tevfik Paşa (20 Ekim 1920 - 4 Kasım 1922) tarafından kurulmuştu²⁵².

Osmanlı Devleti'nde iç politika karışmaya başlamıştı²⁵³.

İstanbul'a gelen İtilâf Devletleri, 8 Aralık'ta İstanbul'da askeri bir yönetim kurdular. Liman, tramvay, savunma, jandarma ve polis üzerinde sıkı bir kontrol oluşturdular. İstanbul'da işgal kuvvetlerinin baskısı her geçen gün artarken padişah

²⁴⁸ İzzet Öztoprak, *a.g.m.*, s.591-593.

²⁴⁹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, C. 1, s. 107.

²⁵⁰ Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 5-6.

²⁵¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 360-361.

²⁵² Mete Tunçay - Cemil Koçak - Hikmet Özdemir - Korkut Boratav - Selahattin Hilav - Murat Katoğlu - Ayla Ödekan, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 59.

²⁵³ Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, C. 1, s. 107.

ve hükümet de gittikçe İngilizlerin emri altına giriyordu²⁵⁴. İngilizlerin baskısıyla eski İttihatçılar toplanmaya ve yargılanmaya başlandı. Aralarında Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Emin Yalman gibi isimlerin de bulunduğu İttihatçılar önce Mondros, sonra Malta Adası'na sürgün edildi²⁵⁵.

E. Kurulan Cemiyetler

1. Zararlı Cemiyetler

Ülkedeki azınlıklar yıkıcı faaliyetlerini sürdürmekteydi. İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nde Mavri Mira adlı bir örgüt oluşturulmuştu. Rumların ve Yunan hükümetinin malî yardımlarıyla beslenen örgüt, doğrudan Venizelos'tan talimat almaktaydı. Görevi ise propaganda yapmak, çeteler oluşturmak ve bu çeteleri yönetmekti. Yunan Kızılhaçı, Mavri Mira'ya bağlı idi. Sağlık malzemesi adı altında ülkeye silah ve cephane getiriyordu. Görevi, göçmenlerin sorunlarıyla ilgilenmekti ama asıl amacı, çete kurmak ve isyan çıkarmaktı. Resmi Göçmenler Komisyonu da Mavri Mira örgütüne bağlı olarak çalışmaktaydı. Patrikhane, Yunan Konsoloslugu ve kiliseler, silah ve cephane deposu haline dönüştürülmüştü. İstanbul, Bursa, Bandırma ve Tekirdağ'da izci örgütleri kurulmuştu. Bu örgütlerde gençlere, savaş eğitimi verilmekteydi. Samsun ve Trabzon cephane dağıtım merkezleriydi²⁵⁶.

İstanbul'dan yönetilen Pontus Derneği, Trabzon, Samsun ve Karadeniz kıyılarında zararlı çalışmalarını sürdürüyordu. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Mavri Mira Cemiyeti ile beraber hareket ediyor, Ermeniler de aynı doğrultuda faaliyet gösteriyordu²⁵⁷. Azınlıklar içinde Yahudilerin bir kısmı da Türklere karşı Rumlarla işbirliğine girdiler. Hahamhane, Patrikhane ile çalışıyordu. "Alyans İsrailit" adlı İstanbullu Yahudilere ait gençlik örgütü, faaliyette idi²⁵⁸.

Türk ve Müslümanlar tarafından kurulan bazı dernekler de bu doğrultuda faaliyetlere girişmiş, ülke ve ulus bütünlüğünü yok edecek hedeflere yönelmişti.

²⁵⁴ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 114.

²⁵⁵ Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s. 99.

²⁵⁶ Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 9.

²⁵⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1920)*, C. 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 2.

²⁵⁸ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 117.

Bunlarda bir tanesi, “Kürt Teali Cemiyeti” idi²⁵⁹. Bu dernek Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ çevresinde faaliyet gösteriyor ve İstanbul’dan yönetiliyordu. Derneğin hedefi yabancıların desteğinde bir Kürt devleti kurmaktı.

Konya ve çevresinde ise İstanbul’dan idare edilen “Teali İslâm Cemiyeti”²⁶⁰, 19 Şubat 1919’da İskilipli Mehmet Atıf Efendi’nin başkanlığında, bazı müderrisler tarafından kuruldu. Osmanlı Devleti’nde din esaslarına dayanılarak, saltanat-hilâfet makamının nüfuzunu kuvvetlendirmeyi ve siyasi hayata etki etmeyi amaçlıyordu. Bu amaçlarla çalıştığı için Hürriyet ve İtilâf Partisi’ni destekledi ve Millî Mücadele’nin karşısında yer aldı. Konya ve yöresinde, ayaklanmaların çıkmasında etkili oldu²⁶¹.

İstanbul’da faaliyet gösterenler cemiyetlerin en önemlisi “İngiliz Muhipleri Cemiyeti” (İngiliz Dostları Derneği) idi²⁶². Bu cemiyet, Lloyd George’un Türkiye hakkındaki düşüncelerini yerine getirmek için kurulmuştu. Sait Molla partide nüfuz sahibi bir kişiydi. İngilizler, Sait Molla’dan İngilizlere dost bir cemiyet kurulmasını isteyenlerin adreslerini ve imzalarını taşıyan bir “mazbata” temin etmesini istediler. O da Alemdar gazetesi ile birlikte çalışmaya başladı. Bu gazete, Vahdettin ve Damat Ferit’e olduğu kadar İngilizlere de sıkı sıkıya bağlıydı.

Bu vesika sahipleri âdeta ayrıcalıklı bir sınıf olmuştu. İngiliz gazeteleri bu konuda, “*İstanbul’un İngiliz himaye veya idaresi altında kalmasını isteyenler, bir cemiyet teşkil ettiler*” haberlerini vermişti²⁶³.

Atatürk Nutuk’ta, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Bu isimden, İngilizlere dostluk besleyenlerin kurduğu bir cemiyet anlaşılmasın. Bence bu cemiyeti kuranlar kendi şahıslarını ve şahsi menfaatlerini gözetkenler ile kendi varlıklarıyla menfaatlerinin korunması çaresini Lloyd George hükümeti aracılığı ile İngiliz himayesini sağlamakta arayanlardır”.

²⁵⁹ Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 9.

²⁶⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 6.

²⁶¹ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 118.

²⁶² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 6.

²⁶³ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele’ye Giriş*, C. 7, Baha Matbaası, İstanbul 1969, s. 2202-2204.

Bu derneğe katılanlar arasında Padişah-Halife Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, Mehmet Ali ve Adil Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Cemiyette İngilizler de vardı. Derneğin başkanı Rahip Frew idi. Cemiyet iki yönlü faaliyet içindeydi. Çalışmalarının açık yönü İngiliz himayesini sağlamaya yönelikti. Gizli çalışmalarının amacı ise ülkede isyanlar çıkarmak, millî bilinci yok etmek ve yabancı müdahalesini kolaylaştırmaktı²⁶⁴.

İmparatorluğu kurtarmak için aydınların bir kısmı İngiltere, Fransa veya ABD mandasına eğilimli görünüyordular²⁶⁵. Wilson Prensipleri Cemiyeti, Wilson prensiplerine dayanarak ABD'nin yardımını almak, siyasal ve ekonomik korumasını sağlamak amacıyla kurulmuştu. 4 Aralık 1918'de kurulan cemiyetin öncülüğünü Halide Edip ile Ahmet Emin Yalman yapmıştı. Kuruluş dilekçesinde H. Edip Adivar, Celâlettin Muhtar Özden, Hüseyin Avni, Ali Kemal'in isimleri yer almıştı. ABD mandası taraftarı olanlar, mandanın gerekliliğini açıklayan bir rapor hazırlamışlardı. Bu yüzden Sivas Kongresi'nde manda sorunu tartışılmış ancak kabul edilmemiştir²⁶⁶.

2. Yararlı Cemiyetler

Türk milleti mütareke maddelerinin uygulanmaya başlanmasıyla varlığını sürdürebilmek için Rumeli ve Anadolu'da, Kuva-yı Millîye Teşkilatı oluşturmaya başladı. Kuva-yı Millîye dar anlamıyla, işgallere karşı mücadele etmek için mahallî olarak teşkilatlanan kuvvetleri ifade eder. Geniş anlamıyla ise bağımsızlığını korumak amacıyla millî irade ile oluşan ve milletin tüm gücünü varlığında toplayan bir teşkilâttir. Kuva-yı Millîye'nin oluşumunda sağduyu, esir olmama, vatanı koruma ve işgallere karşı direnme duygusu başlıca faktörlerdir²⁶⁷.

Ülkenin durumundan endişeye kapılanlar ve ilerisi için çare düşünenler arasında "Millî Mücadele" fikri uyanmaktaydı²⁶⁸. Gerek iç gerek dış düşmanların faaliyetleri karşısında, "Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye", "Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye",

²⁶⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 6-7.

²⁶⁵ Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s. 99.

²⁶⁶ İzzet Öztoprak, *a.g.m.*, s.597.

²⁶⁷ İzzet Öztoprak, *a.g.m.*, s.597-598.

²⁶⁸ Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, C. 1, s. 107.

“Redd-i İlhak” gibi isimlerle yurdu ve ulusal varlığı korumaya yönelik girişimler başlayacaktı²⁶⁹.

Bu “Müdafaa-i Hukuk” cemiyetleri arasında en önemlileri şunlardır: Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’dir²⁷⁰.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri öncelikle propaganda ve yayın yoluyla, haklarını, ülke içinde açıklama ve dünya kamuoyuna anlatma yolunu seçmiştir.

Cemiyetlerin kurulmasında Türklük duygusu temel olmuştur. Buldukları yerlerin coğrafyası, tarihi ve nüfus yapısı ile Türklere ait olduğunu ispatlamak ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmamak amacıyla kurulmuşlardır. Bu cemiyetler Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde, milliyetçilik duygusu çerçevesinde, “Misâk-ı Millî” sınırları içerisinde birleşebilmiştir²⁷¹.

Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi, merkezi Edirne olmak üzere 1 Aralık 1918’de kurulmuştu. Cemiyet, Yunanlılara ve Bulgarlara karşı, Türkleri teşkilatlandırmak ve Trakyalıların haklarını müdafaa etmek amacıyla kurulmuştur. Ayrıca Batı ve Doğu Trakya’da çoğunluğu oluşturan Türklerin haklarını İtilaf Devletleri’ne tanıtmak, Türklerin kültür, tarih, nüfus ve ekonomik yönden üstünlüğünü açıklamak, bu konuda diplomatik girişimlerde bulunmak, nüfus istatistikleri, harita, grafik ve broşürler hazırlayarak Trakya Türkünün haklı sesini dünyaya duyurmak amacıyla kurulmuş bir cemiyettir²⁷². Osmanlı Devleti’nin dağılma ihtimali karşısında Trakya’yı bütün halde tutmak, bu bölgedeki Müslüman Türk toplumunu kurtarmak ve bir Trakya Cumhuriyeti kurmak amacındaydı. Dernek kurucuları bu hedefe ulaşabilmek için, İngiliz ya da Fransız desteğini sağlamayı düşünüyorlardı²⁷³.

²⁶⁹ Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 8-9.

²⁷⁰ Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s. 99-100.

²⁷¹ Zekai Güner, “Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 637.

²⁷² Zekai Güner, *Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918- 13 Mayıs 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 15-18.

²⁷³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 3-4.

Cemiyet, I. Edirne Kongresi (10 Temmuz 1919), II. Edirne Kongresi (16 Ekim 1919), Gümölcine Kongresi (16 Kasım 1919), Lüleburgaz Kongresi (31 Mart - 2 Nisan 1920) ve III. Edirne Kongresi (9-13 Mayıs 1920)'ni yapmıştır. Bu kongrelerin ilkinden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ilişki kurulmuş ve son kongrede birleşme gerçekleşmiştir²⁷⁴. Muhtemel bir Yunan istilasına karşı silahlı mukavemet kararı Lüleburgaz ve III. Edirne Kongreleri'nde alınmıştır²⁷⁵.

Trabzon Müdafaa-i Hukuk (Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye) Cemiyeti, Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum devletinin kurulması tehlikesine karşı, Trabzon'un Türk camiasından ayrılığını kabul etmeyerek varlığını ve haklarını korumak için 12 Şubat 1919'da Trabzon'da kurulmuştu. Cemiyetin amacı, Trabzon vilayetinin millî haklarını korumak, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürmek ve ilmi belgelerle gerekli savunmaları yapmaktı. Cemiyetin Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'da şubeleri açıldı. Cemiyet Trabzon'da iki kongre topladı. Birinci kongrede Trabzon vilayetinin coğrafya ve nüfus bakımından durumunu anlatma, Rum ve Ermenilerin çoğunluğu oluşturmadığını ispatlama kararı aldı. Cemiyet ikinci kongresini 28 Mayıs 1919'da topladı. Pontus ve Ermeni isteklerinin konuşulduğu sırada silahlı mücadelenin gerekli olduğu belirtildi²⁷⁶.

Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 4 Aralık 1918'de Ermenilere verilmek istenen Doğu illerinin Türk olduğunu kanıtlamak ve bölgenin kurtuluşunu sağlamak amacıyla kurulmuştu²⁷⁷. Derneğin hedefi, doğu illerindeki insanların haklarının gelişmesini sağlayacak yasal yollara başvurmak, doğu illerinin Müslüman halkının tarihsel ve ulusal haklarını savunmak, yapılan kıyım ve cinayetlerin nedenlerini araştırmak, suçluların cezalandırılmalarını sağlamak, savaşın doğu illerinde neden olduğu yıkım ve yoksulluğu giderme yollarını aramaktı.

Cemiyetinin Erzurum şubesini kuranlar, doğu illerinde yapılan propagandaları Türklük - Kürtlük - Ermenilik meselelerini bilimsel ve tarihsel

²⁷⁴ Mete Tunçay - Cemil Koçak - Hikmet Özdemir - Korkut Boratav - Selahattin Hilav - Murat Katoğlu - Ayla Ödekan, *a.g.e.*, s. 62.

²⁷⁵ Zekai Güner, *a.g.e.*, s. 20.

²⁷⁶ Mesut Çapa, "Millî Mücadele'de Doğu Karadeniz", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 665.

²⁷⁷ İzzet Öztoprak, *a.g.m.*, s. 600.

açılardan inceledikten sonra üç hedef belirlemişlerdi. Bunlar: Kesinlikle göç etmemek; hemen ekonomik, bilimsel, dini teşkilat kurmak; saldırıya uğrayacak doğu illerini savunmada birleşmekti.

Cemiyetin İstanbul'daki idare merkezi, medeni ve ilmî yollarla doğu illerinin haklarını savunmak için büyük çaba göstermiş, "Le Payes" adında Fransızca bir gazete yayımlamış ve "Hadisat" gazetesinin imtiyazını almıştı. Bir taraftan da İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine ve başbakanlarına muhtıra vermeye ve Avrupa'ya bir heyet göndermeye teşebbüs etmişti. Cemiyetin asıl endişesi, doğu vilayetlerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimaliydi²⁷⁸.

Cemiyet, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile görüşme yapmış ve yardım sözü almıştı. Bunun üzerine Doğu illeri ile Trabzon'un da katılacağı bir kongre düzenlenmesi için girişimde bulunmayı kararlaştırmıştı. Erzurum Kongresi bu girişimler sonunda gerçekleşmiştir.

Kilikyalılar Cemiyeti, Adana ve çevresinin Fransızlara verileceği haberleri üzerine, merkezi İstanbul olarak 21 Aralık 1918'de kurulmuştur. Cemiyetin çalışma alanına, Adana ve çevresi, İçel, Maraş, Ayıntap, İskenderun, Beylan ve Reyhaniye girmekte idi. Bu bölgede nüfusun % 90'ını Türklerin oluşturduğu, bölgenin Osmanlı Devleti'ne bağlılığının devam edeceği, bunun için iç ve dış girişimlerde bulunulacağı, cemiyet nizamnamesinde yer almıştı. Mustafa Kemal Paşa 15 Haziran 1919 tarihli yazısında, Türklüğün tarihi ve meşru hudud-ı millîsi içinde yer alan Kilikya'nın, anavatan dışında bırakılmaya çalışıldığını belirtmişti.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, İzmir'in Yunanlılara verileceği haberinin duyulması üzerine kurulmuştur²⁷⁹. Merkezi İzmir'de olan bu cemiyetin kuruluş tarihi 1 Aralık 1918'di. Cemiyet 17-19 Mart 1919'da bir kongre toplamıştır. Toplantıya Aydın vilayetinden, Karesi ve Menteşe sancaklarından temsilciler, belediye başkanları ve müftüler katılmıştır. Cemiyet, İzmir ve Aydın'da Türklerin nüfus, emlak ve arazi yönünden çoğunluğu oluşturduklarını belirtmiştir. Wilson prensiplerinin 12. maddesi gereğince yabancı egemenliğine giremeyeceği

²⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 4-5.

²⁷⁹ İzzet Öztoprak, *a.g.m.*, s. 599-601.

kararını almıştır. Manisa'daki "İstihlas-ı Vatan Cemiyeti" de bu cemiyete katılmıştır. "İzmir Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi" 14 Mayıs 1919'da büyük bir toplantı düzenlemiştir. "Denizli Redd-i İlhak Cemiyeti", Nazilli'de 6 Ağustos ve 19 Eylül 1919'da iki kongre yapmıştır. Harekât-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti altı kongre yapmıştır. Bunlar: I. Balıkesir Kongresi (28 Haziran -12 Temmuz 1919), II. Balıkesir Kongresi (26-30 Temmuz 1919), Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919), III. Balıkesir Kongresi (16-22 Eylül 1919), IV. Balıkesir Kongresi (19-21 Kasım 1919) ve V. Balıkesir Kongresi (19 Mart 1920) dir.

İstanbul'da "Milli Kongre", "Karakol Cemiyeti", "Mim Mim (Müdafaa-i Milliye) Grupları" kurulmuştur²⁸⁰.

Ülkenin kurtuluşu için düşünülen çözümler; İngiltere'nin himayesini istemek, Amerikan mandası istemek, bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmak olarak üç grupta toplanabilirdi.

İlk iki kurtuluş yolunu düşünenler, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmaktansa bir bütün halinde korunmasını ve bir devletin himayesi altında bulunmasını tercih edenlerdi. Üçüncü çözüm ise kurtuluşu, yerel olarak değerlendiriyordu. Bazı bölgeler Osmanlı Devleti'nden ayrılmama kararı alıyor, bazı bölgeler ise Osmanlı Devleti'nin parçalanmış olduğunu düşünerek, kendi başlarının çaresine bakma yollarını arıyordu.

Atatürk ise bu kararların hiç birini isabetli bulmamış ve şöyle demiştir:

"Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!... İşte daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da, Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur".

Öyleyse kurtuluş isteyenlerin parolası "ya istiklal ya ölüm" olacaktı²⁸¹.

²⁸⁰ Mete Tunçay - Cemil Koçak - Hikmet Özdemir - Korkut Boratav - Selahattin Hilav - Murat Katoğlu - Ayla Ödekan, *a.g.e.*, s. 60-61.

²⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 11-13.

F. Milli Mücadele'nin Başlaması

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı

Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mayıs 1919'da İstanbul'da başlayan ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'da sonuçlanan yolculuğu, Türk milleti için bir dönüm noktası olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu tarihte IX. (III.) Ordu Kıtaları Müfettişliği görev ve yetkileriyle Samsun'a çıkmış, Türk milletine güvenerek Türk İstiklal Mücadelesi'ni başlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Millî Mücadele Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasının ilk adımı olmuştur.

Karadeniz kıyılarında Rum çetelerinin eşkıyalık olayları artmıştı. Orta Karadeniz bölgesinde Canik, Samsun ve Amasya taraflarında Rum ve Ermeni çetelerinin Türklere saldırımları karşısında, Türkler de Rum ve Ermeni çeteleriyle mücadeleye başladı. İşgal kuvvetleri komutanlığı ise saldırıya uğrayan Türkleri suçlu, saldırganları ise suçsuz olarak yorumlamaktaydı²⁸². İngilizler, bölgede düzen sağlanmadığı takdirde buraları işgal edeceklerini İstanbul hükümetine bildirdiler²⁸³.

Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bu bölgeye Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesini önerdi²⁸⁴. Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919 tarihli İrade-i Seniyye ile IX. Ordu Kıtaları Müfettişliği'ne atandı. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, 6 Mayıs 1919'de Mustafa Kemal Paşa'ya resmî bir yazı gönderdi. Bu yazıya Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı tarafından yazılan bir talimatname de eklendi. Bu talimatname de Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkilerini belirtmekteydi. Şakir Paşa, talimatnamenin bir suretini Bakanlar Kurulu'na gönderdi. Bakanlar Kurulu'nda yapılan 17 Mayıs 1919 tarihli oturumda müfettişlik yetki belgesi ile talimatname onaylandı. Dâhiliye Nezareti'nin de, konu hakkında bilgilendirilmesi istendi.

²⁸² Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Hareketi ve Müfettişlik Bölgesindeki Faaliyetleri", *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 63, 72-73.

²⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam...*, C. 1, s. 398.

²⁸⁴ Bülent Atalay, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkış Sürecinde Gelişen Olaylar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 929.

Mustafa Kemal Paşa ise tayin işlemi gerçekleştiikten sonra bölgenin arazi haritalarını ve asker sayısını gösteren cetvelleri Genelkurmay'dan aldı. Bölgedeki jandarma sayısını öğrenmek üzere 6 Mayıs 1919'da üst makamlara başvurdu.

12 Mayıs 1919'de müfettişlik mıntikasına gönderdiği telgrafta, eşkıyalığın engellenebilmesi için doğru bilgilerin kendisine ulaştırılmasını istedi. İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey ise Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara ve Kastamonu vilayetleriyle Erzurum ve Canik livalarına gönderdiği telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'nın görevinin askeri ve mülki olduğunu bildiriyordu.

Müfettişlik talimatnamesine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın görevi; Samsun ve civarındaki eşkıyalık faaliyetlerini engellemek, Anadolu'da beliren Kuvay-ı Millîye'yi ortadan kaldırmak, İtilaf Devletleri'nin istekleri doğrultusunda hareket etmek, bölgede mütareke hükümlerini uygulamak²⁸⁵, bölgedeki silah ve cephaneleri toplatmak, asayişî sağlamak ve asayişsizlik sebeplerini tespit etmektir²⁸⁶.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Anadolu'ya gönderilmesini başkentten uzaklaştırılmak maksadı ile olduğunu ve niyetinin İstanbuldakiler tarafından anlaşılmadığını ifade etmiştir²⁸⁷.

Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da Bandırma Vapuru ile Samsun'a hareket etti²⁸⁸. Bandırma Vapuru'nda Mustafa Kemal Paşa ile birlikte maiyetinde Kurmay Albay Refet (Bele) Bey, Kurmay Albay Manastırlı Kâzım (Dirik) Bey, Tabip Albay İbrahim Talî (Öngören) Bey, Kurmay Yarbay Mehmet Arif Bey (Ayıcı), Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey²⁸⁹, Topçu Binbaşı Kemal (Doğan), Tabip Binbaşı Refik (Saydam), Müfettişlik Başyaveri Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Tabip Yüzbaşı Behçet olmak üzere toplam 55 kişi bulunuyordu²⁹⁰.

²⁸⁵ Zekeriya Türkmen, *a.g.m.*, s. 74-79.

²⁸⁶ Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi (Batı Cephesi)*, C. 2, Kısım 1, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1963, s. 111.

²⁸⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 9.

²⁸⁸ Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal...*, C. 1, s. 201.

²⁸⁹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 143.

²⁹⁰ Zekeriya Türkmen, *a.g.m.*, s. 81-82.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaştı²⁹¹. Onun için artık Anadolu'da milletin hâkimiyetine dayanan kayıtsız, şartsız, bağımsız bir Türk devleti kurma kararının uygulanması zamanı gelmişti. Bunun için öncelikle Türk ordusunun bir komuta altında birleştirilmesi, Anadolu'daki idarecilerin İstanbul hükümetinin etkisinden kurtarılması ve Anadolu'da kurulacak yeni bir hükümetin duruma hâkim olması gerekmektedir²⁹².

İlk iş olarak müfettişlik mıntkasında bulunan Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Sivas, Van, Elazığ, Diyarbakır vilayetlerine, Erzincan ve Canik müstakil mutasarrıflıklarına ve 15. ve 20. Kolordu komutanlıklarına tebligatını yayımladı. Tebligatında ülkedeki düzensizlik ve eşkıyalığın sebepleri ile ilgili bilgi toplayacağını ve bu konuda valilerin kendisine yardımcı olmalarını belirtti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da bulunduğu 24 Mayıs'a kadar, müfettişlik ile hükümet arasındaki yazışmalar normal bir şekilde devam etti ancak bazen görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Havza'ya geçişinden sonraki günlerde ise görüş ayrılıklarının daha da arttı. Mustafa Kemal Paşa, 22 Mayıs'ta İstanbul'a gönderdiği iki raporda Samsun bölgesindeki eşkıyalık faaliyetleri hakkında bilgi verdi. Ayrıca İzmir'deki Yunan işgaline tahammül edilemediğini belirterek birlik olmanın önemini ifade etti.

Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs'ta karargâhını Havza'ya taşıdı. Müfettişlik mıntkasındaki asker ve sivil yöneticilerle haberleşerek millî bir direniş oluşturma yolundaki çalışmalarını yürüttü. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul arasındaki görüş ayrılığı derinleşti.

Mustafa Kemal Paşa ise Anadolu'da başlatılacak olan Milli Mücadele'nin temellerini atarken, bu konudaki düşüncelerini ordu komutanlarına ve başkentteki arkadaşlarına iletiyordu. 24 Mayıs günü Hüseyin Rauf (Orbay) Bey Bandırma üzerinden Afyon'a oradan Ankara'ya geldi ve Akköprü'de Ali Fuat Paşa tarafından karşılandı. Böylece Millî Mücadele'yi yönlendirecek olan lider kadro Anadolu'da

²⁹¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 1.

²⁹² Hakkı Güvendik, *a.g.e.*, s. 114.

toplanmaya başladı²⁹³. Mustafa Kemal Paşa'nın, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile arasındaki telgraf haberleşmeleri kesintisiz olarak devam etti²⁹⁴.

Bu gelişmeler olurken Erivan'daki Ermeni parlamentosu, Trabzon'un da içinde bulunduğu yedi Türk ilinin, Ermenistan ile birleştiğini ilan ederek 28 Mayıs'ta Büyük Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıklamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan 28 Mayıs'ta vali ve komutanlara gönderdiği genelgede, ülkenin her yanında toplantılar yapılarak gösteriler düzenlenmesini, büyük devletlerin temsilcilerine ve padişaha protesto telgrafları gönderilmesini önermiş, ülkenin bütünlüğü korunacaksa direnişe ihtiyaç olduğunu millete bildirmişti²⁹⁵. Ancak yabancıların bulunduğu yerlerdeki millî gösterilerde düzenin korunması, Hristiyanlara karşı saldırı içeren davranışlardan kaçınılması gerektiğini belirtmişti.

İlk protesto mitingi 30 Mayıs 1919'da Havza'da yapılmış ve mitingden sonra her türlü saldırının silâhla engellenmesi için yemin edilmişti²⁹⁶. Mustafa Kemal Paşa'nın önerisine uyan birçok köy, kasaba ve şehir ileri gelenleri, belediye üyeleri, sivil ve askeri erkân tarafından İstanbul'a protesto yazıları gönderilmişti.

Damat Ferit ise 29 Mayıs'ta Calthrope'la görüşmüş ve Türkiye'nin İngiltere'nin güdümüne verilmesini istediklerini yinelemişti²⁹⁷. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'dan şüphelenmeye başladılar. Bu sırada ülkenin çeşitli yerlerinden gelen telgraflarda, hükümete güven duyulmadığı belirtiliyordu. İngilizler hükümete baskı yaparak Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılmasını istediler²⁹⁸. İngiliz Yüzbaşı Hurst, Merzifon'dan Amiral Calthorp'a gönderdiği telgrafta, "*Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafhaneleri adeta tekeline almış olduğunu*" ifade ediyordu²⁹⁹.

²⁹³ Zekeriya Türkmen, *a.g.m.*, s. 83-85.

²⁹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 17.

²⁹⁵ Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal...*, C. 1, s. 215.

²⁹⁶ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s.115-116.

²⁹⁷ Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal...*, C. 1, s. 215-216.

²⁹⁸ Zekeriya Türkmen, *a.g.m.*, s. 89.

²⁹⁹ Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal...*, C. 1, s. 231.

Bu gelişmeler yaşanırken Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, hükümete gönderdiği telgraflarda İngilizlere karşı tedbirler alınmasını istemişti. Erzurum'da bulunan 15. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta, milletin ve bağımsızlığını sağlama yolunda millet ile birlikte çalışmaktan yana olduğunu ifade etmişti.

Hükümet ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin telgraflarının işleme konmasını yasakladı. Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, işgaller karşısında hükümetin savaştığı gücü bulunmadığını ve bu nedenle "Kuvay-ı Millîye" birlikleri oluşturmanın felakete sebep olacağını ileri sürmekteydi. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa, Posta ve Telgraf Müdürlüğü'ne gönderdiği 20 Haziran tarihli şifrede, hükümeti protesto etti³⁰⁰.

2. Amasya Genelgesi

Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran 1919'da Amasya'ya gelmiştir. Amasya Tamimi, Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce komutanlara ve mülki amirlerle gönderdiği tebliğ ve tamimlerle, halka açıkladığı konuların bir program ve karar halinde ifadesidir.

Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan Amasya Tamimi, Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele) tarafından imzalanmış, 21/22 Haziran 1919'da yayınlanmıştır³⁰¹. Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir ve Konya'da bulunan 2. Kolordu Komutanı Mehmet Cemal Paşa'ya telgrafla bilgi verilmiştir.

Toplantının amacı düşmana karşı direniş önlemleri almak ve gerekirse Anadolu'da fiili bir yönetim kurmaktır³⁰².

Atatürk'ün, yaveri Cevat Abbas Bey'e yazdırdığı³⁰³ genelgenin esasları şunlardır:

³⁰⁰ Zekeriya Türkmen, *a.g.m.*, s. 90-94.

³⁰¹ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 116-117.

³⁰² Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal...*, C. 1, s. 259-260.

³⁰³ Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 19.

-Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir.

-İstanbul hükümeti, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi adeta yok olmuş gibi göstermektedir.

-Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

-Milletin içinde bulunduğu durum ve şartlara göre harekete geçmek ve haklarını dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden uzak millî bir heyetin varlığı gereklidir.

-Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin acele toplanması kararlaştırılmıştır.

-Bunun için bütün vilayetlerin her sancağından, halkın güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olduğu kadar çabuk yola çıkarılması gerekmektedir. Her ihtimale karşı, bu meselenin bir millî sır halinde tutulması ve delegelerin lüzum görülen yerlerde, seyahatlerini kendilerini tanıtmadan yapmaları lazımdır.

-Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar diğer vilayetlerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri Sivas'ta yapılacak genel kongreye katılmak üzere hareket edecektir³⁰⁴.

Amasya Genelgesi, Türk Millî Mücadelesi'nin dönüm noktalarından biridir. Genelgede “vatanın bütünlüğü, milletin istiklali tehlikededir” denilmekte ve İstanbul hükümetinin acizliği ortaya konulmaktadır. Genelgede yer alan önemli bir hüküm de “Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır” parolasıdır. Millî egemenliğe ve millî bağımsızlığa yer veren bu ilke daha sonraki gelişmelerle Millî Mücadele'nin temel dayanağı olacaktır.

Amasya Tamimi ile Türk devriminin ihtilâl safhası başlamıştır. Amasya Tamimi bir ihtilal beyannamesidir. Anadolu'da ihtilâlin başladığını göstermektedir³⁰⁵. Çünkü ilk kez Millî Mücadele ilkeleri bir protokol biçiminde hazırlanmış, Türk

³⁰⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 30-31; Celal Bayar, *Ben de Yazdım...*, C. 7, s. 2181-2182.

³⁰⁵ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 118.

yurdunun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için işbirliği yapmaya söz vermiş olan önderler tarafından imzalanmıştır³⁰⁶. Bu kararlar milleti toplayıcı ve millî birliği kurucu mahiyettedir. Alınan kararlara katılan komutanlar, bu kararlara bağlılıklarını taahhüt etmişlerdir. Böylece Mustafa Kemal Paşa, Türk ordularını otoritesi altında toplamış, Anadolu'daki sivil idare mekanizmasını millî harekete yöneltmiş ve duruma hâkim olmuştur³⁰⁷.

Amasya Tamimi'nde yer alan bir diğer ilke kayıtsız, şartsız, millî istiklâl ilkesidir. Amasya Tamimi bir "Bağımsızlık Beyannamesi"dir. "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" sözü, millî iradeye dayanan millî hâkimiyet prensibi ile bağ kurmakta ve Türk milletinin bağımsızlığını sağlama yolunda azim ve kararını göstermektedir³⁰⁸. İktidarın millette olduğu³⁰⁹, millet gerçeğine dayalı yeni bir düzeni öngörmektedir. "İstiklâl" bu yeni düzenin parolası, millî iradeye dayanan "millî hâkimiyet" prensibi de gücüdür.

Ülkede yapılan mitingler ve protestolar, hür yaşama azim ve kararında olan Türk milletinin, şuurlu tepkisidir. Genelgede askeri ve millî teşkilâtın hiçbir sebeple ortadan kaldırılamayacağı belirtilmiştir.

Amasya Tamimi, Millî Mücadele'yi tek elden düzenlemek için millî bir kongre olan Sivas Kongresi'nin toplanması kararını almıştır.

Genelgede, İstanbul'daki hükümetin üzerine aldığı sorumluluğu yerine getiremediği için bir "Heyeti Milliye"nin oluşturulma zorunluluğu belirtilmiştir. Amasya Tamimi, yeni Türk devletinin kuruluşunu hazırlayan bir belge olması yönüyle özel bir değer taşımaktadır.

İstanbul'daki işgal kuvvetleri, Amasya Tamimi ile şuur kazanan Millî Mücadele hareketini endişe ile izlemekteydiler. Bu hareketi sonlandırmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a getirmek için Babıâli üzerine baskıda bulundular. İstanbul'a dönmesi emrini yerine getirmemiş olan Mustafa Kemal Paşa, "*artık*

³⁰⁶ Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal...*, C. 1, s. 261.

³⁰⁷ Hakkı Güvendik, *a.g.e.*, s. 117.

³⁰⁸ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 119 -122.

³⁰⁹ Selçuk Duman, *Millî Mücadele Dönemi Dış Etkiler ve Mustafa Kemal'in Tepkisi*, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s. 192.

İstanbul Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir” tezini savunmaktaydı³¹⁰. İstanbul hükümeti, 23 Haziran 1919’da, çağrıldığı halde İstanbul’a gelmediği ve halkı hükümete karşı kışkırttığı gerekçesiyle Mustafa Kemal Paşa’yı görevden aldı. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa’nın bundan sonra yapacağı “*tebligat ve iş’arların resmi mahiyete haiz olmadığının*” vilâyetlere bildirmesini Dâhiliye Nezareti’nden istedi. Mustafa Kemal Paşa ise azli hakkında valilere ve komutanlara gönderdiği tamimde, “*vatanı kurtarmak gayesine dayanan millî hizmetlerini milletin göğsünde bir fert olarak dahi takip etmenin kendisi için en ulvi bir vazife ve en kati bir emel*” olduğunu bildirdi³¹¹.

3. Erzurum Kongresi

Mustafa Kemal Paşa Amasya’dan ayrılarak, 3 Temmuz 1919’da Tokat-Sivas yolu ile Erzurum’a geldi. Elazığ valisi Ali Galip, Sivas’ta, Mustafa Kemal’i tutuklamak istedi ancak Sivas Valisi Reşit Paşa ona engel oldu³¹². Halkın ve askerın samimi gösterileri arasında Erzurum’a gelen Mustafa Kemal Paşa, XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa ile birlikte Erzurum Kongresi’nin toplanması için çalışmalara başladı³¹³.

Mustafa Kemal Paşa, 7 Temmuz 1919’da ordu ve kolordu komutanlarına gönderdiği tebligatta; bağımsızlığımızı korumak için kurulmuş olan millî kuvvetlere hiçbir şekilde müdahale edilemeyeceğini, devlet ve milletin kaderinde millî iradenin hâkim olduğunu, ordunun bu millî iradeye bağlı ve onun hizmetinde olduğunu belirtmiştir. Hükümet, İtilâf Devletleri tarafından yapılacak baskılarla herhangi bir birliği, askerî ve millî teşkilâtımızı dağıtma emri verirse bu emrin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. Vatanın herhangi bir bölgesine saldırıldığı takdirde bütün milletin işbirliğinin sağlanacağını ifade etmiştir³¹⁴.

³¹⁰ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 123.

³¹¹ Osman Akardere, “Samsun’a Çıkışından Erzurum’da Askerlikten İstifasına Kadar Mustafa Kemal Paşa’nın Yazışmalarında Sine-i Millet Düşüncesi”, *Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi, Ankara 2003, s. 133-135.

³¹² Zekeriya Türkmen, *a.g.m.*, s. 98.

³¹³ Yücel Çil, *Erzurum Kongresi’ne Katılan Delegelelerin Biyografileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 5.

³¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 50.

Mustafa Kemal Paşa'ya görevinin sona erdiğini bildiren, Saray Başkâtibi Ali Fuat Bey'in 8 Temmuz 1919 tarihli telgrafi geldi. Mustafa Kemal Paşa, bu haberi aldıktan sonra, "...sine-i millette bir ferd-i mücâhit olarak kalabilmek için askerlikten istifa ettiğini" açıkladı³¹⁵.

Mondros Mütarekesi'nden sonra, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti ile Karadeniz'de bir Rum Pontus devleti kurma teşebbüsleri karşısında, birlikte hareket etmek amacıyla, Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (VŞMHMC) Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (TMHMC)'nin, 23 Temmuz 1919'da yaptıkları Erzurum Kongresi, toplantı şekli bakımından mahalli bir kongredir. Ancak alınan kararlar bakımından vatanın bütünlüğünü ilgilendiren, millî bir kongre olmuştur³¹⁶.

VŞMHMC Erzurum Şubesi, bir kongre toplamaya karar verdi. Bu karar TMHMC'ne bir telgrafla bildirildi. Birlikte hareket edilmesi ve Doğu Anadolu'nun bütünlüğünün sağlanması için Erzurum'da veya başka bir şehirde toplanacak kongreye Trabzon delegelerinin de katılması istendi. Gelen telgraf büyük bir sevinçle karşılandı. Vakit geçirilmeden Doğu illerinin toplantıya çağırılmasına, toplantının Erzurum'da yapılmasına, Trabzon'un bu toplantıya geniş bir şekilde katılmasına karar verildi. Bu karar Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ), Bitlis, Van ve Erzincan'a da bildirildi³¹⁷.

VŞMHMC ilk olarak Erzurum İl Kongresi'ni, Erzurum'a bağlı sancak ve kazalardan gelen 21 delegenin katılımıyla, 17-21 Haziran 1919 tarihleri arasında toplamıştır. Toplantı Ermeni iddialarını ve içinde bulunulan durumu özetleyen bir konuşma ile açılmış, sonra hazırlanan iki önemli rapor Cevat Dursunoğlu tarafından okunmuştur. İlk rapor cemiyetin Erzurum şubesinin çalışmalarını anlatıyordu. İkinci rapor ise "Ermenistan" ve "Kürdistan" yaratma gayretlerini anlatan, asılsız Ermeni iddialarını çürüten ve bunlara karşı takip edilmesi gereken yöntemleri belirten bir rapordur³¹⁸. İçte ve dışta yapılan Ermeni propagandaları incelenmiş ve Ermeni

³¹⁵ Osman Akardere, *a.g.m.*, s. 143.

³¹⁶ Yücel Çil, *a.g.e.*, s. 2-3.

³¹⁷ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz ...*, C. 1, s. 155-159.

³¹⁸ Ali Güler, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Merkezi / Milli (Üniter) Devlet Kimliğinin Tarihi Esasları", *Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi, Ankara 2003, s. 30.

iddiaları bilimsel anlamda çürütülmeye çalışılmıştır. Bu rapordaki görüşler hem Vilayet Kongresi'nin hem de büyük kongrenin kararlarına doğrudan etki etmiştir³¹⁹.

Kongre sonunda Osmanlı Devleti'nden ayrılmamak, Ermeni istilasına şiddetle karşı koymak³²⁰, bu sebeple “Bekçi Teşkilatı” adı altında halkı silahlandırmak, köylerin ve mahallelerin 1300-1310 doğumlularını “seyyar kuvvet”, 1285-1300 doğumlularını “sabit kuvvet” olarak teşkilatlandırmak, bunlardan durumları iyi olmayanlara silah vermek, kapalı okulları ve öğretmen okulunu yeniden açmak ve Müslümanların buldukları yerlerden göç etmelerini önlemek gibi kararlar alınmıştır.

Cemiyet bu ilk toplantısında Ermenilerin Doğu Anadolu üzerindeki iddialarını reddeden bir bildiri yayınladı. Cemiyetin yönetim kurulu oluşturuldu. Başkanlığa Hoca Raif Efendi, kâtipliğe Cevat Dursunoğlu, muhasipliğe Emekli Binbaşı Süleyman Bey getirildi. 9 Temmuz'da bir toplantı yapan VŞMHMC idare heyeti, Heyet-i Faale Kurulu başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı, ikinci başkanlığına ise Rauf (Orbay) Bey'i getirdi. 10 Temmuz günü Heyet-i Faale, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Aynı gün açılması gereken Erzurum Kongresi'ne yeterli sayıda delege gelemediği için, kongrenin açılması, 23 Temmuz'a ertelendi³²¹.

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da açıldı. En yaşlı delege olan Trabzonlu Eyüboğullarından İzzet Bey hakkından feragat edince açılış konuşmasını Erzurum Şubesi İdare Heyeti Reisi Mehmet Raif Efendi yapmıştır³²². Hoca Raif Efendi önce yoklamayı yaptı, sonra açılış konuşmasını sundu ve başkanlık seçimine geçilmesini istedi. Yapılan gizli oylamada Mustafa Kemal Paşa, kongre başkanı seçildi. Mustafa Kemal Paşa, yaptığı konuşmasında I. Dünya Savaşı sonrasında yurt içinde ve yurt dışında meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeleri özetledi³²³.

Bu konuşma ile ilgili olarak Nutuk'ta şunları ifade etmiştir:

³¹⁹ Yücel Çil, *a.g.e.*, s. 5.

³²⁰ Hakkı Güvendik, *a.g.e.*, s. 120.

³²¹ Yücel Çil, *a.g.e.*, s. 5-7.

³²² Haluk Selvi, “Milli Mücadele’de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 954.

³²³ Yücel Çil, *a.g.e.*, s. 10-11.

“...*Ve milletın mukadderatına hâkim bir millî iradenin, ancak Anadolu'dan doğabileceğini belirttim. Millî iradeye dayanan bir millet meclisi kurulmasını ve gücünü millî iradeden alacak bir hükümetin teşkil edilmesini, kongre çalışmalarının ilk hedefi olarak gösterdim*”³²⁴.

Erzurum Kongresi mahalli cemiyetler aracılığıyla Doğu illerini bir araya getirmiş, vatanı kurtarma ve millî iradeyi hâkim kılma konusunda aralarında güç birliği yapmalarını sağlamıştır. Kongreye eski idari taksimata göre şu illerden gelen delegelerin katıldıkları görülmektedir: Erzurum vilayeti (Şimdiki Erzurum, Bayburt, Ağrı illeri ile Yusufeli ve Kiğı ilçeleri), Trabzon vilayeti (Şimdiki Trabzon, Rize, Giresun, Ordu ve Gümüşhane), Sivas vilayeti (Şimdiki Sivas, Amasya, Tokat, Şebinkarahisar), Bitlis vilayeti (Şimdiki Bitlis, Muş, Siirt, kısmen Şırnak ve Genç, Bingöl), Van vilayeti (Şimdiki Van, Hakkâri) , Erzincan sancağı / mutasarrıflığı.

Günümüz idari taksimatına göre ise; Erzurum, Trabzon, Sivas, Erzincan, Giresun, Amasya, Tokat, Artvin, Bitlis, Van, Gümüşhane, Bayburt, Rize, Ordu, Tunceli, Ağrı, Siirt, Bingöl, Hakkâri, Şırnak illerimizi kapsayan 20 valilik bölgesinden seçilen delegeleri kapsamaktadır.

Kongreye katılma konusunda büyük bir isteğin olduğu görülmektedir. Ancak kongreye katılan delegelerin sayısı, eldeki belge, bilgi ve zabıt kayıtlarına göre, çeşitli kaynaklarda farklı olarak verilmiştir. Bunda kongre zabıt kayıtlarının tutulmasında yapılan eksikliklerin ve sonradan yazılan hatıratlardaki bilgi unutkanlıklarının etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca kongre zabıtları incelendiğinde delegelerinin tamamının ilk gün hazır bulunmadığı ve kongre çalışmalarına devam ederken de katılanların olduğu tespit edilmektedir.

Erzurum Kongresi'yle ilgili olarak ciddi ve geniş araştırmalar yapan, M. Fahrettin Kırzioğlu “Bütünüyle Erzurum Kongresi” isimli eserinde, kongre tutanaklarına göre kongreye katılan delegelerin, katıldıkları yerlere göre sayılarını şu şekilde vermektedir:

³²⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 65.

Erzurum (Erzurum, Bayburt, Ağrı, Yusufeli, Kiğı)	: 20
Trabzon (Trabzon, Rize, Giresun, Ordu, Gümüşhane)	: 18
Sivas (Sivas, Amasya, Tokat, Şebinkarahisar)	: 13
Bitlis (Bitlis, Muş, Siirt, Bingöl)	: 4
Van Vilayeti	: 2
Erzincan Sancağı Mutasarrıflığı	: 6

olmak üzere toplam 63 delegenin kongreye katıldığı görülmektedir³²⁵.

Toplantıda çalışmalarda bulunacak olan Nizamname, Matbuat, Maliye ve Belgeleri İnceleme Komisyonları seçildi. Nizamname Komisyonu, başkanlığa Mustafa Kemal Paşa'yı getirdi. Bu komisyon devamlı şekilde çalışacak ve her gün görüşmesini tamamlayıp karara bağlayabildiği maddeleri genel kurula verecekti.

Bu arada Bekir Sami Bey, Amasya'daki 5. Tümen Komutanı Arif Bey'e başvurarak Amerikan mandasını istemenin uygun olacağını bildirmişti. Arif Bey bu isteği 25 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, nüfuz sahibi temsilcilerden kurulmuş olan Erzurum Kongresi'nde, herkesin "tam bağımsızlık" istediğini belirtmiş ve bu sebeple Amerikan mandasından söz edilmesine imkân bulunmadığı cevabını vermiştir. Böylece kongrenin böyle bir konuyu görüşme durumuna girmesini önlemiştir.

Kongrede Erzurum Heyeti Faalesi tarafından hazırlanmış olan 10 maddelik lahiyanın görüşmelerine başlandı. Bu prensipler, Erzurum Kongresi Beyannâme'sini oluşturacak ana prensiplerdi³²⁶. Kongrenin on dört gün süren çalışmaları hürriyet, istiklal, kurtuluş, işgallere karşı savunma konularını içermekteydi³²⁷.

İstanbul hükümeti, Erzurum Kongresi'nin toplanması üzerine, millî hareketi engellemek için 30 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanması emrini çıkardı. Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya

³²⁵ Yücel Çil, *a.g.e.*, s. 20-24.

³²⁶ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara 1968, s. 82-88.

³²⁷ Hakkı Güvendik, *a.g.e.*, s. 120.

gönderdiği telgrafta, verilen emir doğrultusunda onun yardımını istedi. Kazım Karabekir Paşa ise verdiği cevapta söz konusu iki şahsın hal ve hareketlerinde vatanın ve milletin menfaatlerine aykırı bir durum bulunmadığını ifade etti³²⁸.

Erzurum Kongresi sona ererken gündemdeki maddeler görüşülmüş, kurulan “Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ŞAMHC)” nin tüzüğü kabul edilmişti. Bu yeni cemiyet merkezi İstanbul’da bulunan VŞMHMC’nin Doğu illerindeki şubeleriyle TMHMC’ni birleştiriyor ve Doğu Anadolu’yu tek bir cemiyetin yönetimi altına alıyordu. Yeni cemiyetin kuruluşu ve idaresi bu tüzükle tespit edilmişti³²⁹. Tüzüğe göre; delegeler arasından seçilecek bir Heyet-i Temsiliye yeni cemiyetin merkezi yönetim organını oluşturacaktı.

Heyet-i Temsiliye’ye şu kişiler seçilmişti: Mustafa Kemal Paşa (Sabık 3.Ordu Müfettişi Askerlikten Müstafi), Rauf Orbay (Sabık Bahriye Nazırı), Raif Efendi (Sabık Erzurum Mebusu), İzzet Bey (Sabık Trabzon Mebusu), Servet Bey (Sabık Trabzon Mebusu), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan’da Nakşi Şeyhi), Bekir Sami Bey (Sabık Beyrut Valisi), Sadullah Efendi (Sabık Bitlis Mebusu), Hacı Musa Bey (Mutki Aşiret Reisi).

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye başkanı seçilmiş ve bu heyetin başkanı olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nin açılışına kadar, adeta bir hükümet başkanı gibi çalışmalarını sürdürmüştür. Mustafa Kemal Paşa, demokratik bir zihniyetle hareket ederek, kendi ismini hiçbir zaman öne çıkarmamış ve almış olduğu kararları hep Heyet-i Temsiliye adına ilan etmiştir³³⁰.

Heyet-i Temsiliye, Doğu illerindeki millî kuruluşları kendi etrafında toplamış, aralarında bir uyum sağlayarak millî hedefin gerçekleşmesini sağlamıştır. Mahallî bir faaliyetle meydana çıkan bu kuruluşun amacı, ülkenin ve milletin tamamını kapsayacak kadar genişti. Tüzüğe göre hedeflenen millî hedef “vatanın bütünlüğü”, “milletin bağımsızlığı” idi, vatanın sınırları da 30 Ekim 1918 sınırları olacaktı³³¹. Kongrenin son gününde kapanış konuşmasını yapan Mustafa Kemal Paşa,

³²⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz ...*, C. 1, s. 270-271.

³²⁹ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi...*, s. 101.

³³⁰ Yücel Çil, *a.g.e.*, s. 14-16.

³³¹ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi...*, s. 102.

“Erzurum Kongresi, bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir” demiştir³³².

Erzurum Kongresi, alınan kararları açıklayan bir beyanname yayınladı. Beyannamenin giriş kısmında, ülkenin durumu ve Millî Mücadele'nin gerekçeleri açıklandıktan sonra, bu kararlar Türk ve dünya kamuoyuna şu şekilde ilan edildi:

1-Trabzon ili ve Samsun sancağı ile Doğu Anadolu illeri (Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Van, Bitlis, Sivas) ve bu bölgedeki bağımsız livalar, hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması mümkün olmayan bir bütündür. Mutlulukta ve felakette ortaklığı kabul eder ve aynı amacı hedeflerler. Bu bölgede yaşayan bütün Müslümanlar birbirlerine karşı fedakârlık duygusu ile doludurlar. Irk ve sosyal durumlarına saygılı öz kardeşirler.

2-Osmanlı vatanının bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının sağlanması, saltanat ve hilafet makamlarının korunması için, millî kuvvetleri yapıcı duruma getirmek ve millî iradeyi egemen kılmak esastır.

3-Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili amacına yönelme sayılacağından, birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir. Siyasi egemenliği ve sosyal dengeyi bozacak surette, Hristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4-Hükümetin, buraları bırakmak veya buralarla ilişkisini kesmek zorunda kalması ihtimaline karşı, saltanat ve hilafete bağlılığı ve millî hakları koruyucu tedbirler ve kararlar alınmıştır.

5-Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin, kanunlarla pekiştirilmiş müktesep haklarına tamamıyla uyarız. Mal, can ve ırzlarının korunması, esasen, dinimizin, ulusal geleneklerimizin ve yasalarımızın gereği olduğundan, bu esas, kongremizin genel kanısı ile de teyid olunmuştur.

---

³³² Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 98.

6-İtilaf Devletleri'nden Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 günündeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi, Doğu Anadolu illerinde, büyük çoğunluğu İslam olan ve kültürel, ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan, birbirlerinden ayrılmaları imkansız öz kardeş, dindaş ve soydaşlarımızın oturduğu memleketlerimizin bölünmesi düşüncesinden vazgeçerek, varlığımıza ve tarihi, ırki, dini haklarımıza saygı gösterilmesi ve bu suretle hak ve adalete dayanan bir karar verilmesi beklenir.

7-Milletimiz, insani ve asri amaçları yüceltir ve fen, sanayi ve ekonomi bakımından ihtiyacımızı takdir eder. Bundan dolayı devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak üzere, altınca maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet esaslarına uygun ve memleketimize karşı istila emeli olmadan herhangi devletin fen, sanayi ve ekonomik desteğini memnuniyetle karşılarız. İnsanlığın esenliği ve umumun huzuru adına, böyle insancıl ve adaletli kuralları kapsayan bir barışın, acilen kararlaştırılması en büyük millî arzumuzdur.

8-Milletlerin kaderlerini kendilerinin çizdiği bu tarihi çağda, İstanbul Hükümeti'nin de millî iradeye bağlı olması zorunludur. Çünkü millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin kendi başına verdiği kararlara milletçe uyulmadığı gibi, bu kararların dışta da itibarı olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadarki olaylar ve sonuçları ile ispatlanmıştır. Bundan dolayı milletin, içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan ve endişeden kurtulma çarelerine başvurmasına gerek kalmadan hükümetimizin hemen Milli Meclisi toplaması ve bu suretle milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararları Millî Meclisin denetiminden geçirmesi zorunludur.

9-Vatanımızın karşılaştığı üzücü olaylar ve aynı amaçla millî vicdandan doğan cemiyetlerin anlaşma ve birleşmeleri ile oluşan genel topluluk, bu kez Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır. Cemiyet her türlü partililik akımlarının dışındadır. Bütün Müslüman yurttaşlar, derneğin doğal üyesidir.

10- Kongre tarafından seçilen bir Heyet-i Temsiliye kabul edilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar olan millî kuruluşlar birleştirilmiş ve desteklenmiştir³³³.

Kongre'nin Beyannamesi, yurdun her tarafına dağıtılmış ve yabancı devlet temsilcilerine tebliğ edilmiştir³³⁴.

Erzurum Kongresi'nin toplanma şekli bölgesel (madde 1) ise de amaç, ülkenin bütünlüğü ve milletin bağımsızlığıdır. Bu hedefe ulaşmak için millî kuvvetlere dayanılacak, millî iradenin hakimiyeti sağlanacaktır (madde 2). Bunun içinde millî birliği sağlama, milletçe teşkilatlanma, düşmanlara karşı koyma, vatani ve milleti koruyamayan hükümete karşı başkaldırma, vatan ve millet uğrunda savaşı göze alma vardır. 3. maddede her türlü işgal ve müdahaleye karşı direnme esası kabul edilmiş, millî bağımsızlığın zedelenmesine izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Erzurum Kongresi kararlarına göre mücadele, vatan ve milleti bir bütün olarak içine almaktadır. ŞAMHC'nin amacı sadece Doğu Anadolu bölgesinin bütünlüğü ve bağımsızlığı değil, 30 Ekim 1918'deki sınırlarıyla “vatanın bütünlüğü” ve “milletin bağımsızlığı”dır. Kongre bu amaca ulaşmak için devlet idaresinde millî iradeyi hâkim kılmanın ve millî iradeye dayanan bir hükümete sahip olmanın gereğini belirtmiştir (madde 8). Erzurum Kongresi, vatanın bütünlüğüne ve milletin bağımsızlığına saygılı olacak, adaletli bir barışın hızla gerçekleştirilmesi isteğine de 7. maddede yer vermiştir.

İtilâf Devletleri'nden, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlar içinde kalan Türkiye'nin parçalanması düşüncesinden vazgeçilmesi, varlığımıza, ırkî, tarihî ve dinî haklarımıza saygı gösterilmesi beklenmiştir (madde 6). Bu madde Misâk-ı Millî adı verilecek olan, prensip kararlarının temelini atmaktaydı³³⁵.

³³³ Genel Kurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 468-472; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi...*, s. 109-111; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 201-203.

³³⁴ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, s. 99.

³³⁵ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi...*, s. 88, 111-112.

Böylece Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihteki sınırların, millî sınırlar olduğu açıklanmış ve Misâk-ı Millî sınırları çizilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa TBMM oturumlarındaki konuşmalarında Erzurum Kongresi hakkında şöyle demiştir:

“Kongre bir millî hudut çizmiştir, bu hudut 30 Ekim 1918 tarihindeki hudut olacaktır. Bu hudut teferruata girmeden şöyledir. Doğu hududuna Elviye-i Selâse dâhildir. Batı hududu Edirne'den geçiyor. Güney hududu İskenderun'un güneyinden başlayarak Halep ile Katma arasından Cerablus Köprüsü'nde son bulan hat ve doğu parçasında da Musul Vilayeti, Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki mıntıkeyi birbirine bağlayan hattır. Bu hudut sadece askeri bir hudut değildir, millî huduttur. Fakat bu hudut dâhilinde bütün Müslümanlardan yalnız bir cins millet olduğu düşünülmesin. Bu hudut dâhilinde Türk vardır, Çerkez vardır ve diğer bütün Müslümanlar vardır. İşte bu hudut bütün maksatları bir olan kardeşlerin millî hudududur”³³⁶.

4. Sivas Kongresi

Sivas Kongresi'nin toplanması kararı Amasya Genelgesi ile alınmıştı. Delegelerin bazıları Sivas Kongresi'ne katılmak üzere Ağustos ayı içinde Sivas'a gelmişti. Mustafa Kemal Paşa da Erzurum Kongresi'nin dağılmasından sonra buradan ayrılmıştı. Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere görevlendirilmiş heyette Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey bulunmaktaydı³³⁷. Heyet, Erzincan Boğazı'nda Dersim Kürtlerinin bir suikast tertipledikleri gerekçesiyle durdurulmuştu. Alınan tedbirlerden sonra yola devam edildi ve heyet 2 Eylül'de Sivas'a vardı³³⁸.

Temsil Heyeti Sivas'a geldikten sonra kongre gündemini saptamaya çalıştı. Erzurum Kongresi kararlarını yurt düzeyine yaymak, ülkenin birliğini ve bütünleşmesini sağlamak amaç edinildi.

³³⁶ Kazım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 29-30.

³³⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C.1, s. 83.

³³⁸ Haluk Selvi, *a.g.m.*, s. 956.

Bazı yerlerde kongreyi engellemek amacıyla propagandalar yapılmaktaydı. İstanbul hükümeti de kongreyi engelleme girişimlerinde bulunmaktaydı³³⁹.

Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919'da açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu toplantının tertipçisi olarak geçici başkanlık görevi ile kongre açış konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmasında, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerinin vatan ve millet aleyhinde uygulandığını, bunları yapanların anlaşmaya değil kuvvete dayandıklarını ve İtilaf Devletleri'nin haksızlıklarını anlatmıştır³⁴⁰. Yunan, Rum ve Ermenilerin ülkenin her yanında zulüm yaptıklarını ve Türk topraklarının her yönden işgale uğradığını belirtmiştir³⁴¹. İstanbul hükümetinin acizlik içerisinde bulunduğu bir sırada Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin toplanmış olmasının çok hayırlı olduğunu belirtmiş ve kongrenin başarılı olmasını dilemiştir³⁴².

Mustafa Kemal Paşa, yapılan gizli oylama ile kongre başkanlığına seçilmiştir. Delegeler, kongrenin "İttihatçılık" ile ilişkisi olmadığını kanıtlamak amacıyla bir yemin metni hazırlamıştır³⁴³. Padişaha gönderilen telgrafta, Sivas Kongresi'nin milletin haklarını savunmak için toplandığı bildirilmiştir. Sivas Kongresi, sekiz toplantı yapmış ve 11 Eylül 1919'da sona ermiştir.

Kongrenin üzerinde durduğu konuların başında manda konusu gelmiş, delegelerin bir kısmının manda taraftarı olması bu konudaki tartışmaları arttırmıştı³⁴⁴. Sivas Kongresinde, 8 Eylül günü, İstanbul delegelerinden İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami, İsmail Hami ve arkadaşlarının sunduğu önerge üzerine, manda konusu tartışılmaya başlandı. Amerika güdümünün taraftarlarından biri olan Halide Edip, 10 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mesajda, özetle şöyle diyordu:

"Biz, İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerikan güdümünü, katlanılabılır kötü durum olarak görüyoruz".

³³⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 224.

³⁴⁰ Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Başnur Matbaası, Ankara 1969, s. 65.

³⁴¹ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, s. 122-123.

³⁴² Haluk Selvi, *a.g.m.*, s. 956.

³⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 88.

³⁴⁴ Haluk Selvi, *a.g.m.*, s. 956.

Halide Edip, King Crane Komisyonu'nun başlıca üyelerinden biri olan Charles R. Crane'le iletişim içindeydi. Komisyon özellikle Arap illeriyle ilgili olarak güdüm konusunu incelemek amacıyla Amerikan başkanı tarafından görevlendirilmişti. Bu komisyonun İstanbul'da bulunması, başkentte birçok Türk aydınını Amerikan güdümünü destekleyici görüşler öne sürmeye itiyordu.

Komisyon incelemelerini bitirdikten sonra Türkiye'den ayrı uluslararası bir İstanbul devleti kurulması, İzmir'e özerklik verilmesi, tüm Anadolu, Ermenistan, İstanbul devleti ve Türk devletini kapsayacak genel bir manda kurularak Birleşik Amerika'ya devredilmesi önerilerini sunmuştu. Komisyon ayrıca Sivas Kongresi'nin, Amerikan güdümü istemesini bekliyordu³⁴⁵.

9 Eylül 1919'da "manda" konusu görüşmeleri, manda taraftarlarını susturacak ortalama bir çare bulunarak bitti. Buna göre Amerikan Kongresi'nin, mandaterliği kabul edip etmediği belli olmadığından³⁴⁶, Rauf Bey, "ABD Senatosu'ndan memleketi inceleyecek bir heyetin davet edilmesini" teklif etti. Bu öneri oy birliği ile kabul edildi. Böylece büyüyen manda sorunu hiçbir koşul içermeyen bir mektup boyutuna indirgenerek noktalandı³⁴⁷. Ancak mektup bilahare Senato'ya gönderilmemiş ve dosyasında saklanmıştır³⁴⁸.

Kongrede, Erzurum Kongresi Beyannamesi'nde bazı değişiklikler yapılmış ve Sivas Kongresi Beyannamesi hazırlanmıştır. 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararları aşağıda belirtilmiştir:

1-Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yapılan Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her noktasında çok büyük bir İslâm çoğunluğunun bulunduğu Osmanlı ülkesinin parçaları birbirinden ve Osmanlı topluluğundan bölünemez ve hiçbir sebeple ayrılamaz bir bütündür. Bu ülkede yaşayan bütün Müslüman halk birbirine karşı

³⁴⁵ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, s. 124-125.

³⁴⁶ Mehmet Özdemir, "Mustafa Kemal Paşa'nın Emrinde Samsun'dan Sakarya'ya: Refet Paşa", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 969.

³⁴⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 114.

³⁴⁸ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1992, s. 89.

saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu soy ve sosyal haklarına ve çevre şartlarına tam olarak saygılı öz kardeşirler.

2-Osmanlı toplumunun bütünlüğü, millî bağımsızlığımızın sağlanması, Hilafet ve Saltanat yüce makamının dokunulmazlığı için millî güçleri etkili ve millî iradeyi egemen kılmak, kesin ilkedir.

3-Osmanlı topraklarının herhangi bir parçasına karşı yapılacak müdahale ve işgale ve özellikle vatanımız içinde bağımsız Rumluk ve Ermenilik teşkili doğrultusundaki davranışlara karşı, Aydın, Manisa ve Balıkesir cephelerindeki millî çarpışmalarda olduğu gibi, birlikte savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir.

4-Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız, bütün azınlıkların her türlü hakları bütünüyle saklı olduğundan, bu azınlıklara siyasi egemenlik ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmeyecektir.

5-Osmanlı Hükümeti bir dış baskı karşısında ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak ya da koruyamamak durumuna düşerse, Hilafet ve Saltanat'ın ülkenin ve milletin dokunulmazlığını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü önlem ve kararlar alınmıştır.

6-İtilaf Devletlerince Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalıp İslam çoğunluğunun oturmakta olduğu, kültür ve uygarlık üstünlüğü Müslümanlarda bulunan vatanın paylaşılması görüşünden büsbütün vazgeçip, bu topraklar üzerindeki tarihi, sosyal, dini haklara ve coğrafi bütünlüğümüze uyulması ve buna aykırı davranışlara son verilmesi ve böylece adalet ve hukuka dayalı bir karar alınmasını bekleriz.

7-Milletimiz insani, çağdaş gayeleri yüceltir, teknik, sanayi ve ekonomik durumun ve ihtiyacımızın bilincindedir. Böylece devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, altıncı maddede yazılı sınırlar içinde, millî ilkelere saygılı olan ve vatanımıza karşı saldırı ve yayılma amacı gütmeyen herhangi bir devletin teknik, sanayi, ekonomik yardımını memnuniyetle karşılarız. Bu adaletli ve insani olmak şartıyla bir barışın da hemen yapılması, insanlığın rahatlığı ve dünyanın esenliği adına, en büyük ve millî arzumuzdur.

8-Milletlerin kendi geleceğini bizzat kendilerinin tayin ettiği bu tarihi dönemde İstanbul Hükümeti'nin de millî iradeye bağlı olması gereklidir. Çünkü millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin keyfî kararlarına milletçe baş eğilmediği gibi, böyle kararların dışta da geçerli olmadığı ve olamayacağı, şimdiye kadar geçen olaylarla ve sonuçlarla ortaya çıkmıştır. Böylece milletin içinde bulunduğu sıkıntı ve endişeden kurtulmak yollarına doğrudan doğruya başvurmaya gerek kalmadığından, İstanbul Hükümeti'nin Millî Meclisi hemen ve hiç zaman kaybetmeden toplaması ve böylece milletin, memleketin geleceği üzerinde alacağı bütün kararları Millî Meclis'in denetimine sunması zorunludur.

9-Vatan ve milletimizin karşı karşıya bulunduğu zulüm ve acılarla ve tamamen aynı amaç ve maksatla millî vicdandan doğan vatansever ve millî cemiyetlerin birleşmesinden oluşan genel topluluk bu kez “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adını almıştır. Bu cemiyet her türlü partililik akımlarından ve şahsî hırslardan arınmıştır ve uzaktır. Bütün Müslüman yurttaşlarımız bu cemiyetin üyeleridir.

10- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan Genel Kongresi'nce kutsal amacı izlemek ve genel teşkilâtı yürütmek için bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar bütün millî teşkilatlarla güçlendirilip birleştirilmiştir³⁴⁹.

Vatanın bağımsızlığını ve milletin haklarını korumak üzere kurulan cemiyetler, Sivas Kongresi ile birleştirilmiş ve “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC)” adını almıştır. Böylece millî teşkilatın bütün ülkeye yayılması sağlanmış, başında Heyet-i Temsiliye'nin bulunması kararlaştırılmıştır³⁵⁰. Heyet-i Temsiliye'ye Batı Anadolu adına altı üye eklenmiş ve üyelerinin sayısı on beşe çıkarılmıştır. Bu üyeler Miralay Vasıf Bey (Kara Vasıf), Hüsrev Sami Bey, Hakkı Behiç Bey, Ömer Mümtaz Bey, Mazhar Müfid Bey, Ratıpzade Mustafa

³⁴⁹ Genel Kurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, ..., s. 474-478; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 501-503; *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)* ... , s. 97-99; Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi...*, s. 232-234.

³⁵⁰ Haluk Selvi, *a.g.m.*, s. 956.

Efendi'dir³⁵¹. Heyet-i Temsiliye, Millî Mücadele'nin yürütülmesi ve ARMHC olarak birleştirilen teşkilatın yönetilmesi için oluşturulmuştu. Heyet-i Temsiliye'nin başkanı Mustafa Kemal Paşa idi.

Beyannamede, ülkede millî güçlere dayanan millî bir iradenin hâkim olması, Mebusan Meclisinin toplanması ve hükümetin denetlemesi gereği belirtildi³⁵².

Her türlü işgal ve müdahaleye karşı özellikle Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma amacına yönelik davranışlara karşı birlikte savunma esası kabul edilmiştir. İtilaf Devletleri'ne karşı bir bütün olarak direnileceği açıkça belirtilmiştir. Osmanlı Hükümeti dış baskı ile ülkemizin bir parçasını bırakmak durumunda kalırsa, her türlü önlemin alınacağı belirtilmiş, kongre tüzüğü bütün yurdu kapsayacak şekilde kabul edilmiştir. Ülkenin parçalanmaz bir bütün olduğu kavramına sınır olarak, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihteki sınırlar içinde kalan topraklar yani Anadolu ve Rumeli alınmıştır.

Sivas Kongresi, Ali Fuat Paşa'yı Garbi Anadolu Umum Kuvay-ı Millîye Başkumandanı olarak atama kararı aldı. Böylece Batı Anadolu ile ilişkiler gelişip millî bütünlük sağlanacak ve Kuvay-ı Millîye düzenli orduya dönüşecekti³⁵³. Kongre, Ali Fuat Paşa'yı atamakla yürütme yetkisine sahip olduğunu göstermişti.

Alınan kararlar, Misâk-ı Millî'nin esasları olarak kabul edilmiştir³⁵⁴. Kongre Misâk-ı Millî hududunu çizmiş ve bunu ilan etmiştir³⁵⁵.

Kongre, milletin istek ve kararlarını Türk ve yabancı kamuoyuna duyurmak amacıyla bir gazete çıkarılmasını uygun görmüştür. Bu amaçla 14 Eylül 1919'da ilk sayısı çıkan İrade-i Milliye gazetesi, Millî Mücadele'nin ilk yayın organı olmuş³⁵⁶ ve Sivas'ta yayımlanmaya başlamıştır³⁵⁷.

³⁵¹ Selçuk Duman, *Milli Mücadele Dönemi Dış Etkiler ve Mustafa Kemal'in Tepkisi*, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s. 228.

³⁵² Mehmet Özdemir, *a.g.m.*, s. 969.

³⁵³ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 239-243.

³⁵⁴ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 129-130.

³⁵⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz ...*, C. 1, s. 504.

³⁵⁶ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 129.

³⁵⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 236.

İstanbul hükümeti, Sivas Kongresi'ni dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını yakalatmak için, Harput Valisi Ali Galip'i görevlendirmişti. Ancak Ali Galip başarılı olamadı. Bu olay Ferit Paşa kabinesiyle, Anadolu'nun ilişkilerinin kesilmesi sonucunu doğurmuştur. Ardından Damat Ferit Paşa'nın yerine Ali Rıza Paşa kabinesi (2 Ekim 1919 - 8 Mart 1920) kurulmuştur. İstanbul'da bu kabinenin işbaşına gelmesi, Mustafa Kemal Paşa ve millî dava için kazanılmış bir zaferdi.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nden bir hafta sonra, Sivas'a gelen Amerikan Generali J. G. Harbord'la yaptığı konuşmada, yeni Türk devleti kurmak arzusunu ve amacını açıkça belirtmişti. Sivas Kongresi ülke içinde ve dışında yankılarını göstermişti³⁵⁸.

5. Batı Anadolu Kongreleri

Kuvay-ı Millîye ruhu, Batı Anadolu'da, komutanların ve vatansever kimselerin etkisiyle uyanmıştı. Ülkeyi savunmak için düşmana karşı direniş hareketi başlamış ve bu amaçla kongreler düzenlenmişti³⁵⁹.

I. Balıkesir Kongresi: Yunanlıların İzmir'i işgali büyük bir tepkiye dönüşmüştü. İzmir'den, Redd-i İlhak imzasıyla işgalin protesto edilmesi ve silahlı savunma için orduya katılma istenmişti. 29 Mayıs 1919'da Yunan birlikleri Ayvalık'ı işgale başladığında Bölge Komutanı Yarbay Ali Çetinkaya silahlı savunmaya geçmişti. Bu Millî Mücadele'de Yunanlılarla olan ilk çarpışmaydı³⁶⁰.

İkmal hizmetlerini bir takım esaslara bağlamayı, işlere bir düzen vermeyi düşünen Kuvay-ı Millîye liderleri, 26 Temmuz 1919'da I. Balıkesir Kongresi'ni düzenlediler. "Harekât-ı Millîye Kongresi" adıyla da bilinen bu kongrenin başkanlığını Hacim Muhittin Çarıklı Bey yapmıştı. Kongrenin başlıca tertipçileri; 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Özalp, Hacim Muhittin Çarıklı, Vasıf Çınar ve Necati Beylerle Kuvay-ı Milliye komutanlarından Hamdi ve Hüsnü Beylerdi. İşleri düzenlemek, halkın ilgi ve yardımını sağlamak bakımından Balıkesir Müftüsü Abdullah Zeyni Efendi önemli rol oynamıştı.

³⁵⁸ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 130.

³⁵⁹ Hakkı Güvendik, *a.g.e.*, s. 116.

³⁶⁰ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 273-274.

Kongreye Balıkesir, Ayvalık, Soma, Akhisar, Kırkağaç, Sındırgı, Balya, Bandırma, Edremit, Burhaniye, Erdek, Kepsut, Susurluk, İvrindi, Savaştepe, Bigadiç, Konakpınarı ve havalisinden 48 delege katılmıştır.

Kongrede şu kararlar alınmıştır: Hedef vatanın kurtarılmasıdır. Kongre, siyasetle uğraşmayı reddeder. Yunanlılara karşı harekât devam ettiği müddetçe seferberlik umumidir. Düzenlenen mukarreratın sonu şöyle bağlanmıştır. *“Türk, son zerre-i hayatını da sarfedecek ve fakat hiçbir kuvvet ve tehdit karşısında, hiçbir zaman işgalleri kabul etmeyecektir”*³⁶¹.

Görüşmeler sonunda Merkez Heyeti oluşturulmuştur. Tam yetkiyle çalışan Merkez Heyeti silahlı savunmaya hazırlık olarak kazalardan asker toplanması ve cephelerin insan ve para yönünden güçlendirilmesine ilişkin kararlar da almıştır. Böylece İzmir’in işgalinden sonra Batı Anadolu’da düzenlenen bu ilk kongre ile ulusal direnişe geçişte büyük bir adım atılmıştır³⁶².

Balıkesir Kongresi’nde alınan kararlar padişaha, sadarete ve İtilaf hükümetleri mümessillerine telgraf çekilerek bildirilmiştir³⁶³. Yunanlıları ülkeden çıkarana kadar harbe devam etmek birinci vazife olarak kabul edilmiştir. Yunan işgalinin haksızlığı, memleketin kurtuluş ve istiklali sağlanıncaya kadar Millî Mücadele’ye devam edileceği belirtilmiştir³⁶⁴.

II. Balıkesir Kongresi: Batı Anadolu’da süren Yunan işgalleri, İtalya ile Yunanistan’ı karşı karşıya getirmişti. Torbalı’dan başlayarak Selçuk, Menemen, Manisa, Aydın, Tire, Ayvalık, Turgutlu, Ödemiş, Nazilli, Akhisar ve Ahmetli Yunanların eline geçmişti. Ancak İtalyanlar, Aydın’ın Yunanlılar tarafından işgaline karşı çıkmışlar, barış konferansında buranın kendilerine verilmesini istemişlerdi. Bunu üzerine konsey, Aydın’ın İtalyan bölgesi içinde olmasını kararlaştırmış, bölgede mevcut durumu korumak amacıyla bir barış çizgisi oluşturmayı gerekli görmüştür. Bununla görevlendirilen General Milne kendi adıyla anılan bir sınır saptamıştır. Milne Hattı, Ayvalık’ın yedi mil kuzeydoğusundan başlayarak

³⁶¹ Hakkı Güvendik, *a.g.e.*, s. 207-208.

³⁶² Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 275.

³⁶³ Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922 Belgeler*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 21.

³⁶⁴ Hakkı Güvendik, *a.g.e.*, s. 207.

Haciosman- Madra Dağı- Kestane Dağı- Döşeme Köyü- Bakırçay ile Cumalı Deresi kavşağı- Fuğlacık- Örnekkaya- Yenice- Tepecik- Yeni Çiftlik- Papazlı- Kestelli- Sart Bucak- Çaylı- Bademli üzerinden İzmir Sancağı güney sınırına uzanıyordu.

Balıkesir Kongresi'nde seçilen Merkez Yönetim Kurulu, 19 Temmuz'da yapılan toplantısında "örgütü birleştirmek" amacıyla bir genel kurul toplantısı yapılmasını kararlaştırmıştır. 26 Temmuz 1919'da bir araya gelen delegeler çalışmalara başlamıştır. Bir genel kurul olarak düşünülen II. Balıkesir Kongresi'ne 18 kaza ve nahiye temsilcilerinden 44 delege katılmıştır. Kongre başkanlığına Hacim Muhittin Çarıklı seçilmiştir.

Çalışmalar sonunda alınan kararlar, "Balıkesir Millî Kongresi Kararları" başlığı altında 29 maddede toplanmıştır. Burada önemli olan nokta, bir bölgeden delegelerin katıldığı yöresel kongrenin "millî kongre" olarak nitelendirilmesidir. Başlangıçta bu kongrenin "Balıkesir'i Yunan saldırılarına karşı savunmak ve mücadeleyi birleştirmek" için düzenlendiğinden söz edilirken, 4. maddede "kongrenin amacı yurdun kurtarılmasıdır" denilerek tüm yurdu kapsamıştır. Ayrıca kongre, "Balıkesir Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi" adını değiştirmiş, "Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi" adını vermiştir. Bunlar ulusal kararlar alma gereğinin duyulduğunu göstermektedir.

Kongre, cephedeki direnişi güçlendirmeye yönelik kararlar da almıştı. Bunlardan en belirginini genel bir seferberliğin ilan edilmesiydi (madde 7). Kongre, hiçbir siyasi parti ile ilişkisi bulunmadığını 3. maddede belirtmişti. Padişaha, sadarete ve Anlaşma Devletleri'nin temsilcilerine birer telgraf çekilmesini gerekli saymıştı (madde18). Böylece kongre, aldığı kararlarla Batı Anadolu'da geniş bir alanın merkezi olmayı ve Millî Mücadele yanlılarını bir örgüt içinde toplamayı başarmıştı.

I. Nazilli Kongresi: Yunan işgali karşısında, Kuvay-ı Milliye birlikleri arasında işbirliğini sağlamak amacıyla, 6-9 Ağustos 1919'da I. Nazilli Kongresi toplanmıştır. Kongreye Nazilli, Denizli, Karacasu, Karaağaç, Çal, Bozdoğan ve Tavas'tan 17 temsilci katılmıştır. Kongre bölgede düzensizliğin giderilmesi ve güç birliğinin sağlanması konularında uzlaşmıştı.

Alaşehir Kongresi: II. Balıkesir Kongresi'nde alınan kararlara uygun olarak Karesi ve Saruhan bölgesi için bir merkez oluşturulmuştu. Bu arada Uşak- Alaşehir yöresi ile Aydın- Denizli bölgesindeki örgütler ile ilişki kurmak ve işbirliği sağlamak zorunluluğu ortaya çıkmıştı³⁶⁵. Batı Anadolu'da Kuvay-ı Milliye birliklerini birleştirmek, uyumu ve güç birliğini sağlamak için toplanan kongre Hacim Muhittin Çarıklı başkanlığında, 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında çalışmalarını sürdürdü. Kongreye Alaşehir, Aydın, Akhisar, Afyon, Ayvalık, Balıkesir, Buldan, Demirci, Denizli, Edremit, Eşme, Gördes, İnegöl, Turgutlu, Kula, Manisa, Nazilli, Ödemiş, Salihli, Sarayköy, Sındırgı, Soma ve Uşak'tan³⁶⁶ 44 delege katılmıştı³⁶⁷. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan, toplantı halinde bulunan Alaşehir Kongresi'ne 24 Ağustos 1919 tarihli bir telgraf göndermiştir³⁶⁸. Kongrede Yunanlıları memleketten kovana kadar Millî Mücadele'nin devam edeceği, mücadele devam ederken Yunanlılarla müzakere kabul edilmeyeceği, umumi seferberliğin kabul edildiği kararları alınmıştır. Bu kongrenin önemi, Batı Anadolu'da Afyon Karahisar-İnegöl hattı batısındaki bölgede düşman memleketten çıkarılıncaya kadar özel bir idare ile savaşın devam ettirilmesi sorumluluğunu yüklenmesidir. Emir ve komuta işlerindeki ayrılık Sivas Kongresi ile Ali Fuat Paşa'nın Garp Cephesi Umum Kuvay-ı Millîye Komutanlığına atmasına kadar sürmüştür³⁶⁹.

Diğer Kongreler: Alaşehir Kongresi'nde alınan kararların uygulanması için Balıkesir, Bandırma, Erdek, Gönen ve Edremit'ten gelen delegelerin katılımı ile 16-22 Eylül 1919'da III. Balıkesir Kongresi toplandı. 19-23 Eylül 1919'da II. Nazilli Kongresi ve Ekim 1919'da Uşak Kongresi toplandı. 19-21 Kasım 1919'da IV. Balıkesir Kongresi toplanarak, ARMHC'ne katılmayı kabul etti. Milne Hattı'nın tanınmaması için cephede harekete geçilmesini ve mitingler düzenlenmesini uygun gördü³⁷⁰. Kuvâ-yı Millîye böyle bir hatta taraftar değildi. Mustafa Kemal Paşa, ileride tehlikeli olabilecek sınır çizme işine karşı idi. Zira bu, Yunanistan ile sınır çizmek

³⁶⁵ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 275-282.

³⁶⁶ Yücel Özkaya - Enver Konukçu - Rifat Önsoy - Dursun Ali Akbulut - Mustafa Balcıoğlu - Vehbi Tanfer, *Millî Mücadele Tarihi*, C. 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 191-193.

³⁶⁷ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 282.

³⁶⁸ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 62.

³⁶⁹ Hakkı Güvendik, *a.g.e.*, s. 209-213.

³⁷⁰ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 287-293.

manasına gelebilirdi. Bazı İngiliz subayları bölgede Milne Hattı Projesini gündemde tutup propaganda yapmış, bu arada Millî Kuvvetler Yunan Ordusu'na zayıf verilmeye devam etmişti³⁷¹. 10-23 Mart 1920 tarihleri arasında yapılan V. Balıkesir Kongresi ise ülkedeki gelişmeleri, İstanbul'da Mebuslar Meclisi'nin toplanmasını ve Misâk-ı Millî'nin ilan edilmesi konularını değerlendirmişti³⁷².

6. Amasya Mülâkatı

Ali Rıza Paşa kabinesi Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurmak düşüncesindeydi³⁷³. Bab-ı ali ve Heyet-i Temsiliye arasındaki telgraf haberleşmeleri ve karşılıklı beyannameler ile uzlaşma zemini hazırlandı. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 9 Ekim 1919 tarihli telgrafında, Heyet-i Temsiliye ile yapılacak görüşmelere Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın gönderilmesinin uygun görüldüğü bildirildi. Verilen cevapta Amasya'da toplanılması önerildi ve Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey'in gelecekleri bildirildi³⁷⁴.

Salih Paşa Heyeti 18 Ekim 1919'da Amasya'ya geldi. Görüşmeler, 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında yapıldı. Görüşmelerin sonunda beş ayrı protokol düzenlendi. Beş protokolden üçü imzalandı, ikisi ise gizli sayılarak imzalanmadı³⁷⁵.

Amasya'da görüşülen en önemli konu seçimlerin bir an önce yapılması ve Meclis-i Mebusanın toplanmasıydı³⁷⁶.

21 Ekim 1919'da imzalanan birinci protokolda yer alan ilkelerin hemen hepsi Salih Paşa'nın önerileri olup Heyet-i Temsiliye tarafından kabulünde sakınca görülmeyen maddelerdi³⁷⁷. Protokole Salih Paşa'nın "askerin siyasetle uğraşmaması" temennisi ile girilmiş, İttihatçılığın memlekette uyanmaması, azil ve tayin gibi

³⁷¹ Mücteba İlgürel, "Mustafa Kemal Paşa ve Balıkesir Kongreleri", *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007 Ankara Bildiriler*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s. 2889.

³⁷² Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 293.

³⁷³ Yücel Özkaya - Enver Konukçu - Rifat Önsoy - Dursun Ali Akbulut - Mustafa Balcıoğlu - Vehbi Tanfer, *a.g.e.*, s. 226.

³⁷⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. 2, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 38.

³⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C.1, s. 243.

³⁷⁶ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 43.

³⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 243.

isteklerle millî kuruluşların hükümeti küçük düşürmemesi, seçimlerin serbestçe yapılması gibi konuları kapsamıştı³⁷⁸.

22 Ekim 1919'da imzalanan ikinci protokolde Sivas Kongresi Beyannamesi ele alınmış ve kongrenin temel ilkeleri kabul edilmiştir. Buna göre beyannamenin 1. maddesinde kabul edilen mütareke sınırları esasının en asgari talep olmak üzere elde edilmesi gerektiği kabul edildi. Kürtlerin bağımsızlığını gerçekleştirme adı altında yapılan menfi propagandaların önlenmesinin gerektiği uygun görüldü. Kilikya'nın, Aydın ilinin, Doğu Trakya'da Edirne ve Meriç sınırının kesinlikle yurdun bölünmez parçalarından olduğu ilkeleri kabul edildi.

Gayrimüslimlere siyasi hakimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıkların tanınmayacağı; bağımsızlığımızı zedelememek şartıyla herhangi bir devletin fen, sanayi ve iktisadi alanlarda yapacağı yatırımların sınırlarının uzmanlarca tespit edilmesi konularında anlaşıldı. Ancak son olarak Meclisin kararlarına uyulacağı şartı belirtildi. Sivas Kongresi kararlarının diğer maddeleri de Meclis-i Mebusanın onayına sunulmak şartıyla kabul edildi. ARMHC'nin meşru bir kuruluş olduğu kabul edildi. Meclis-i Mebusanın İstanbul'da çalışmasının güvenlik açısından müsait olmadığı gerekçesiyle, geçici olarak Anadolu'da, İstanbul hükümetinin uygun göreceği bir yerde toplanması uygun görüldü.

Üçüncü protokol, Meclis-i Mebusana yansız ve doğru kişilerin seçilmesi ile ilgili olarak düşünülen önlemleri içermekteydi.

Dördüncü protokol, ordu ve sivil yönetimle ilgili kararları kapsamaktaydı.

Beşinci protokol, barış konferansına gidebilecek kişilerin adlarını belirlemekteydi³⁷⁹.

Amasya Mülâkatı kararları kolordulara da bildirildi.

Amasya Mülâkatı'nın önemi, görüşmelerin tutanaklarının protokol olarak kabul edilip taraflarca imzalanmış olmasıdır. Böylece İstanbul hükümeti, Teşkilat-ı

³⁷⁸ Yücel Özkaya - Enver Konukçu - Rifat Önsoy - Dursun Ali Akbulut - Mustafa Balcıoğlu - Vehbi Tanfer, *a.g.e.*, s. 227-228.

³⁷⁹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 46-48; Sabahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Örgün Yayınları, İstanbul 1982, s. 638-639, 646-651.

Millîye'yi ve Heyet-i Temsiliye'yi resmen tanımıştır. Görüşmelerin resmi olduğu ve varılan sonuçlara uyma gereği taraflarca kabul edilmiştir³⁸⁰. Misâk-ı Millî sınırlarını kararlı bir tarzda tespit eden ve millî hâkimiyet ilkesinden taviz vermeyen Sivas Kongresi kararlarının, İstanbul hükümetinin delegesi tarafından kabul edilmesi büyük önem taşımaktaydı. Böylece ülkenin bağımsızlığı ve bölünmezliği konusunda takip edilecek yol bakımından fikir birliğine varılmış ve Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren milletin ortaya koyduğu kararlar Salih Paşa tarafından kabul edilmiştir. İstanbul Hükümeti'nin Millî Mücadele'yi, ARMHC'ni ve Heyet-i Temsiliye'yi resmen tanınması, Anadolu'daki direnişi hukuki açıdan meşrulaştırmıştır.

Atatürk 24 Eylül 1924'te Amasya'ya geldiğinde Amasya Protokolü'nün değerini belirterek, “...ben milletin mevcudiyetince hüürmet, iradesine riayet şartlarını esas olarak ihtiva eden bir itilafnameyi o murahhasa burada imza ettirmiştim. İşte bu itibarla Amasya'ya inkılap ve Cumhuriyet tarihinde daima ehemmiyetini muhafaza edecek bir mevki ihraz eylemiştir” demiştir³⁸¹.

7. Sivas'ta Komutanlarla Yapılan Toplantı

Amasya Mülâkâtı'dan sonra Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, ARMHC'nin tüm yurttaki etkili olmasını sağlamak amacıyla çalışmalarına başlamıştır. Meclisin çalışabilmesi için adayların belirlenmesi ve seçimlerin yapılması gerekiyordu³⁸². Hükümet, seçimlerin yapılmasına dair 7 Ekim 1919 tarihli beyanname gereğince 9 Ekim 1919'da “Mebuslar Seçimine Mahsus Kararname”yi yayınlamış ve bu kararnameyi telgraflarla illere duyurarak seçimlere başlanmasını emretmiştir.

Seçimler 1908'de yayınlanarak kanunlaştırılan 1876 tarihli “İntihab-ı Mebusan Kanunu Lâyihasına” göre yapılmıştı. Bu kanun iki dereceli seçim esasına göre hazırlanmıştı. Her elli bin erkek için bir mebus seçiliyordu. Sadece erkekler oy

³⁸⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C.1, s. 243.

³⁸¹ İlker Alp, “Misâk-ı Millî”, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 176-177.

³⁸² İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında ...*, s. 178.

kullanabiliyor ve mebus olabiliyordu. Her sancak bir seçim çevresiydi. Din ayrımı yapmadan tüm Osmanlı vatandaşları seçme ve seçilme hakkına sahipti³⁸³.

İşgal edilen bölgelerde seçim yapmak zordu fakat işgal devletleri seçimlere çok fazla müdahale etmemişti. Çünkü onlara göre Türk milleti yıllarca savaştığı için tükenmişti. Bu yüzden Meclis, barış yapmak zorundaydı. Dolayısıyla Meclisten işgalci devletlerin durumunu kolaylaştıracak kararlar çıkabilirdi. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun Kasım 1919'da yapılan 6. genel seçimi müdahalesiz geçmişti. Ancak sonuç işgalci devletlerin tahmin ettiği gibi olmamıştır. Çünkü ülkenin hemen her yerinde ARMHC'nin adayları ya da bu teşkilatın desteklediği kişiler seçilmiştir³⁸⁴. Son Osmanlı Mebusan Meclisine 168 mebus seçildiği belirlenmiştir³⁸⁵. Mustafa Kemal Paşa da Erzurum milletvekilliğine seçilmiştir³⁸⁶.

Seçimler bittikten sonra Meclisin toplanma yerini ile gündemini belirlemek gerekiyordu. Salih Paşa, Amasya'daki görüşmelerde Meclisin Anadolu'da güvenli bir yerde toplanması yönünde alınan kararı, İstanbul hükümetine kabul ettirememişti. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa, milletimizin istekleri doğrultusunda en doğru kararı alabilmek amacıyla³⁸⁷, 16-29 Kasım 1919 tarihlerinde Sivas'ta Heyet-i Temsiliye üyeleri, komutanlar ve ileri gelenlerle bir toplantı düzenledi³⁸⁸. Toplantıya Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey, Kara Vasıf Bey, Bekir Sami Bey, Hüsrev Bey, İbrahim Süreyya Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Hüseyin Selahaddin Bey katılmışlardı³⁸⁹. Sivas Mekteb-i Sultânîsi'nde yapılan toplantıda Meclisin toplanacağı yer, Meclisin açılmasından sonra Heyet-i Temsiliye'nin ve ARMHC'nin durumunun ne olacağı, Barış Konferansı'nın alacağı kararlardan sonra takip edilecek siyaset görüşülmüştü.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yapılan toplantılarda, ağırlıklı konuyu "Meclisin toplanacağı yerin tespiti" oluşturmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa,

³⁸³ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 47.

³⁸⁴ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 178-179.

³⁸⁵ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet...*, s. 51.

³⁸⁶ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 134.

³⁸⁷ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 179.

³⁸⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 271.

³⁸⁹ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 179.

Meclisin Anadolu'da güvenli bir yerde toplanması gerektiğini ifade ederken, komutanlar İstanbul'da toplanmasını savunuyorlardı. Kazım Karabekir'in Meclisin Ankara'da açılabileceğini ama öncelikle saltanat merkezi olan İstanbul'da açılması gerektiğini belirtmesi milletvekillerine İstanbul yolunu açmıştı³⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa Meclis-i Mebusanın toplanma yeri olarak İstanbul'u uygun görmüyordu³⁹¹. Çünkü o günün şartları içinde Mecliste millî iradenin özgür bir şekilde ortaya çıkması mümkün değildi³⁹². Fakat Meclis-i Mebusanın İstanbul'da toplanmasına karar verildi.

Sivas'ta, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılan toplantıda şu kararlar alınmıştır: Millî Meclisin tehlikelere rağmen İstanbul'da toplanması zorunluluğu oluşmuştur. Milletvekilleri vaziyet hakkında bilgilendirilmeli ve millî teşkilatın programının esaslarını Mecliste savunabilecek güçlü bir grup oluşturulmalıdır. Komutanlar, cemiyetin teşkilatını yaymak ve kuvvetlendirmek için öncülük etmelidir. Meclis-i Millî güven içinde çalışana kadar Heyet-i Temsiliye Anadolu'da kalarak görevini sürdürecektir. Paris Barış Konferansı hakkımızda olumsuz bir karar verdiği, hükümet ve Millî Meclis bunu kabul ettiği takdirde; milletin isteği öğrenilerek Cemiyet-i Nizamnamesi'ne göre icabı yapılacaktır. Toplantıda gizli bir talimat ile halkın vatan savunması için nasıl silahlandırılıp teşkilatlanacağı tespit edilerek ilgililere bildirilmiştir³⁹³.

8. Temsil Heyeti'nin Ankara'ya Taşınması

Mustafa Kemal Paşa, genel durumu daha yakından izlemek için sevk ve idare sorumluluğunu üzerine alarak 27 Aralık 1919'da, Heyet-i Temsiliye ile birlikte Ankara'ya geldi. Ankara'da milletin içten vatanseverlik gösterileri ile karşılandı³⁹⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişi bir rastlantı değildir. Ankara, Sivas ve Erzurum'a göre daha batıda bulunuyordu. Anadolu'nun merkezinde sayılan

³⁹⁰ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 2, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 815, 825-828.

³⁹¹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 61.

³⁹² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C.1, s. 275.

³⁹³ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 135.

³⁹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 332.

bir konumdaydı. İstanbul'a ve cephelere tren hattı ile bağlıydı. Millî cephelere yakındı ve millî teşkilatın güçlü olduğu bir yerdi³⁹⁵.

Bundan sonra Ankara, Millî Mücadele'nin ve millet hâkimiyetinin merkezi oldu. Burada Heyet-i Temsiliye adına Hâkimiyet-i Millîye gazetesi çıkarılmaya başlandı³⁹⁶. Recep Zühtü Bey (Soyak) yönetimindeki gazete, ilk kez 10 Ocak 1920'de yayımlandı ve haftada birkaç defa çıkarıldı.

Mustafa Kemal Paşa 29 Aralık 1919'da bir bildiri yayınlarak, mebuslar ile Ankara'da bir danışma kurulu halinde çalışacağını ve mebusların Ankara'ya gelmeleri gerektiği bildirdi. Mebuslarla görüşen Mustafa Kemal Paşa, mebuslara Millî Mücadele'nin amacını ve yöntemini anlatmış, İstanbul'da açılacak Meclis-i Mebusanda bir "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" kurmalarını istemiştir³⁹⁷.

Mustafa Kemal Atatürk, Ankara'ya gelen milletvekilleri ile yaptığı görüşmeler hakkında Nutuk'ta şöyle demiştir:

"...Vatanın halâsı, istiklâlin temini hedefine müteveccih vahdet-i millîyemizin, esaslı, muntazam teşkilatın vücuduna ve bu teşkilatı hüsnü sevk ve idareye muktedir dimağların, enerjilerin, bir dimağ ve enerji halinde müttehit ve mümteziç bir hale gelmesine vâbeste olduğunu söyledik ve bu münasebetle, İstanbul'da, açılacak Meclis-i Mebusanda, kuvvetli, mütesanit bir grup teşkili zaruretini meydana koyduk... Nitekim Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, arzuyu millî tebellür ettirilmiş ve ifade olunmuştu... Bu kongreler esasatına sadık olduklarını beyan ettikleri için milletçe vekil intihap edilen zevat; her şeyden evvel, bu esasata merbut zevattan ve bu esasatı ilân eden cemiyete nisbetini gösterir unvanda bir grup yapacaktı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu... İşte bu grup, Teşkilât-ı Millîye'ye ve dolayısıyla millete müsteniden her nerede olursa olsun, milletin mukaddes amalini cesaretle ifade ve müdafaa edecekti"³⁹⁸.

³⁹⁵ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 180.

³⁹⁶ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 137.

³⁹⁷ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet...*, s. 13-15.

³⁹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* ..., C. 1, s. 359-360.

Mustafa Kemal Paşa bu görüşmelerde mebuslardan, kendisini meclis başkanlığına seçmelerini istemiştir. Meclisi, başkan vekilleriyle idare etmeyi tasarlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın meclis başkanı olmayı istemesinin sebebi, İstanbul'da açılacak Meclis-i Mebusanın dağıtılması durumunda, Meclis-i Mebusan Başkanı sıfatı ve yetkilerini kullanarak, mebusları Ankara'da toplamak ve Meclisin çalışmasını sağlamaktır.

Ankara'da yapılan görüşmelerde Meclis-i Mebusanın çalışmaları üzerinde hazırlıklar yapılmış ve mebuslarla fikir birliğine varılmıştır. Varılan kararlara göre Mecliste "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" kurulacak ve bu grup bütün faaliyetleri idare edecekti. Meclis başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilecekti. Ayrıca Meclis, Sivas Kongresi'nin kararlarını onaylayacak, millî amacın gerçekleşmesi için çalışacağına dair ant içecekti³⁹⁹.

Ankara'da, milletimizin emel ve gayelerinin kısa bir programa esas olacak şekilde, toplu bir tarzda ifadesi de görüşülmüş ve Misâk-ı Millî (Millî Ant) adı verilen bu programın ilk müsveddeleri kaleme alınmıştır⁴⁰⁰.

³⁹⁹ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 181.

⁴⁰⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 360.

III. BÖLÜM

MİSÂK-I MİLLÎ

A. Son Osmanlı Mebusan Meclisi

1920'nin ilk günlerinde seçimler büyük oranda tamamlanmış ve seçilen mebuslar İstanbul'a gelmeye başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum milletvekilliğine seçilmiş, seçimlerde Müdafaa-i Hukukçular çoğunluğu sağlamıştı⁴⁰¹.

Meclis-i Mebusan, 12 Ocak 1920'de 72 milletvekilinin katılımıyla, İstanbul'da Fındıklı Sarayı'nda, Meclis-i Mebusan binasında çalışmalarına başlamıştır. Padişah Vahideddin rahatsızlığı sebebiyle Meclis-i Mebusana gelmemiş, yapacağı açılış konuşmasının metnini, Hafız İbrahim Paşa getirmiştir. Metni Damat Şerif Paşa okumuştur⁴⁰².

Burada, savaşa katılmanın ve savaşın kötülüklerinin saltanatın ve milletin suçu olmadığı belirtilmiştir. Mütareke koşullarını zorlayan İtilaf Devletleri kınanmış, işgallerden şikâyet edilmiş ve devletin çıkarlarını korumak için her türlü makul siyasi girişimin yapılacağı ifade edilmiştir⁴⁰³.

Açılış nutkundan sonra, İstanbul Milletvekili Kamil Efendi'nin duası okunmuştur. Ardından Sadrazam Ali Rıza Paşa, Anayasa'nın 46. maddesi gereğince yemin törenini yaptırmış, 72 mebusun and içtiği yani hazır bulunduğu anlaşılmıştır. Bursa Mebusu Hacı İlyas Efendi geçici başkan olarak kürsüye çıkmış, kısa bir konuşmanın ardından birleşimi açmıştır⁴⁰⁴.

Meclisin çalışmaya başlaması üzerine Mustafa Kemal Paşa, ARMHC Reisi namına 17 Kanun-ı Sani 336 (Ocak 1920) tarihli bir tebrikname göndermiştir. Meclis-i Mebusanda Heyet-i Umumiye kararıyla, ARMHC Heyet-i Temsiliyesine

⁴⁰¹ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 182.

⁴⁰² Mesut Aydın, *a.g.m.*, s. 59.

⁴⁰³ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 293.

⁴⁰⁴ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet...*, s. 54-55.

geçici Meclis Reisi İlyas Bey tarafından imzalanmış olan bir teşekkürname ile karşılık vermiştir⁴⁰⁵.

Meclisin açılması bağımsızlıktan yana olanları sevindirirken diğer çevreleri tedirgin etmiştir. Meclisin çalışmalarında bir cepheleşme ortamı vardı ve saray çevresi Meclisin varlığına dahi muhalifti⁴⁰⁶.

21 Ocak günü ise, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin ortak bir ultimatomu üzerine hükümetten ayrılmışlardı. Mustafa Kemal Paşa, bu olayı “*Osmanlı Devleti’nin siyasal bağımsızlığına kesin bir saldırı*” olarak değerlendirmişti⁴⁰⁷.

Meclis-i Mebusanın ikinci oturumu, 22 Ocak 1920’de Bursa Mebusu Hacı İlyas Efendi’nin geçici başkanlığında açılmıştır. Samsun Mebusu Mehmet Ali Bey, tutanak özetindeki “olağanüstü toplantı” deyimine itiraz etmiş, “dördüncü dönemin olağan dört yıllık toplantılarına” başlamış olduklarını ifade etmiştir. Tartışmalardan sonra “olağanüstü toplantı” ifadesinin tutanaktan çıkarılmasına karar verilmiştir.

Görüşmeler sırasında Sinop Mebusu Rıza Nur Bey usul meselesine değinmiş, yoklama yapılarak Meclisin açılmasına yeter çoğunluğun aranması gerektiğini ileri sürmüştür. Buna göre hesaplar yapılmış, bu dönemde en fazla 170 mebusun seçileceği tahmin edilmiş, “yarıdan bir fazla olan 86 üye ile meclis açılabilir ve toplantılarını yapabilir” görüşü kabul edilmiştir. Birinci oturumda yemin eden 72 üyeye ilave olarak bu oturumda 25 üyenin de yemin edeceği göz önüne alınmış, çoğunluğun bulunması ile görüşmelere devam edilmiştir⁴⁰⁸. Meclisin açılışı vesilesiyle ARMHC Reisi Mustafa Kemal Paşa’nın “tebrik telgrafi” da Meclis-i Mebusanın bu oturumunda okunmuştur⁴⁰⁹.

Meclis-i Mebusanda başkanlık seçimi, 31 Ocak 1920’de, beşinci oturumda yapılmıştır. 115 mebusun katıldığı ilk tur seçimleri sonucunda Reşat Hikmet Bey 58, Celâleddin Arif Bey ise 40 oy almıştır. Adayların çoğunluğu sağlayamaması üzerine

⁴⁰⁵ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 183.

⁴⁰⁶ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 293.

⁴⁰⁷ Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁴⁰⁸ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet...*, s. 58-59.

⁴⁰⁹ Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî”,..., s. 59.

yeniden oylamaya geçilmiştir. Fakat ikinci ve üçüncü turlarda da bir sonuç alınamamıştır. Yapılan dördüncü tur oylamada, İstanbul Mebusu Reşat Hikmet Bey, 115 mebusan 65'inin oyunu alarak Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na seçilmiştir⁴¹⁰. Daha sonra yapılan başkanvekillikleri seçimi sonucunda, Birinci Başkanvekilliğine Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Bey, İkinci Başkanvekilliğine ise Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi seçilmiştir⁴¹¹.

Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Bey hatıralarında, Reşat Hikmet Bey'in mide rahatsızlığı çektiğini, bir süre sonra vefat ettiğini, yerine Celâleddin Arif Bey'in başkan olduğunu belirtmiştir. Bu zor zamanda bütün işlerin reis vekili sıfatıyla kendi üzerinde olduğunu ifade etmiştir. İkinci Başkanvekili Abdülaziz Mecdi Efendi'nin de kendisine yardımcı olduğunu söylemiştir⁴¹².

Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra başkanlık konusu gündeme geldi. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da görüştüğü mebuslara fikrini açıklamıştı. Bu fikirlerinin uygulanmasını Meclise katılan arkadaşlarından beklemişti. Ancak Meclisteki gelişmeler Mustafa Kemal'in istediği gibi gerçekleşmedi⁴¹³.

Mustafa Kemal'in daha başta bazı güçlüklerle karşılaşacağı belli olmuştu. Milletvekillerinin İstanbul'a gitmeden önce Ankara'ya gelmeleri gerekiyordu. Ancak bazı mebuslardan aldığı telgraflarla, milletvekillerine doğrudan Darü'l-hilafe (İstanbul)'ye gitmelerinin tavsiye edildiğini öğrendi. "Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım" imzasıyla gönderilen bu telgrafların amacı, Mustafa Kemal'i devre dışı bırakmaktı⁴¹⁴.

Nutuk'ta belirtilen ve Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşan telgraflardan birisi konuyu açıklar mahiyettedir.

"Müsaade buyurursanız, bu ciheti biraz izah edeyim. Biz mebusları, Ankara'ya davet ederken, birtakım zevat da, bu daveti hükümsüz, mutasavver içtimai

⁴¹⁰ Erol Kaya, "Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 518.

⁴¹¹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 312-313

⁴¹² Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, Dergah Yayınları, İstanbul 2000, s. 163.

⁴¹³ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet...*, s. 61.

⁴¹⁴ Mesut Aydın, "Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî", ..., s. 58-59.

akim bırakmak için mukabil tedbir ve teşebbüs alıyorlarmış... Bazı mebusların verdikleri telgraflarla, bu hususa, muttali olduk. Mesela Burdur Mebusu Hüseyin Baki imzalı ve 29 Kânunuevvel 1919 tarihli şöyle bir telgraf vürud etti:

İstanbul'da içtima eden mebuslar namına Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım imzasıyla Heyeti Teftişiyeye Riyasetine gelen telgrafta, en seri vasıta ile Darülhilâfet'e gelmekliğim elzemiveti işar edilmekte ve bugün de Dahiliye Nezareti'nden mevрут telgrafta dahi azimetim bildirilmekte.

Mukaddema Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından vâki emir ve işar üzerine noktai nazarım arz ve izah kılındığı halde henüz bu bapta bir emir telâkki edilemediğinden işarı devletlerine kemali ehemmiyetle muntazırım efendim”⁴¹⁵.

Hüseyin Kâzım Kadri ise “Hatıralarım” adlı eserinde konuyu şu şekilde anlatmıştır:

“ ... İstanbul'da otuz kırk kadar mebus toplanmıştı. Hemen her gün gayri resmi surette Meclis-i Mebusanda içtima ederek hal-u vaziyet ve ati hakkında teati-i efkâr etmekte idik. Yeni mebuslarda bir taraftan gelip bize iltihak ediyorlardı. Bu içtimalarda ben riyaset etmekte idim. Bir gün Meclisin bir an evvel açılabilmesi fikriyle mebusların süratle gelmeleri hakkında her tarafa telgraflar yazılması arzusu izhar edildi ve bu telgrafların benim tarafımdan imza olunması teklif olundu...”⁴¹⁶.

Rauf (Orbay) Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın meclis başkanlığına getirilmesi için yaptığı kulis faaliyeti olumsuz sonuçlanmıştı. Rauf Bey, bu konu hakkındaki ilk bilgileri 28 Ocak 1920 tarihli raporunda vermişti. Mebuslarla yaptığı görüşmelerden çıkan sonuç, Mustafa Kemal Paşa'nın Kuvay-ı Millîye'nin başında kalması noktasında birleşmekte ve İstanbul'a gelmesi caiz görülmemekte idi. Başkan olduğu takdirde normal olmayan bir durumun oluşacağı ve Meclisin dışarıdaymış gibi etki yapacağı ileri sürülmekteydi⁴¹⁷. Ayrıca meclistekiler, gelen

⁴¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 337.

⁴¹⁶ Hüseyin Kazım Kadri, *a.g.e.*, s. 249.

⁴¹⁷ Erol Kaya, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, ... , s. 517-518.

milletvekilllerinden yetenekli birinin bulunmayıp, Meclise gelmemiş birinin başkan seçilmesinin yabancılar üzerinde kötü etki yapacağı endişesine kapılmışlardı⁴¹⁸.

Rauf Bey 1 Şubat 1920’de Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği telgrafta başkanlık durumunu bildirdi. Mustafa Kemal Paşa’nın meclis başkanlığı düşüncesi; kendisinin Meclis-i Mebusanda bulunmaması, Kuva-yı Millîye başkanının meclis başkanlığına seçilmesinin Meclis üzerinde şüphe uyandıracağı ve İtilaf Devletleri’nin saldırısına sebep olacağı endişelerinden dolayı gerçekleşmedi⁴¹⁹.

Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin beyannamesi, Meclis-i Mebusanın 9 Şubat günlü sekizinci toplantısında açıklandı. Hükümet yapılan oylamada, kullanılan 108 oydan 104’ünün olumlu oyu ile güvenoyu aldı. Diğer dört oydan biri boş, biri çekimser, ikisi de ret idi⁴²⁰.

1. Felâh-ı Vatan Grubu’nun Kurulması

Mustafa Kemal Paşa Ankara’da mebuslar ile yaptığı görüşmelerde onlara, ülkeyi kurtarmak ve bağımsızlığı sağlamak için iyi yönetilen bir kuruluşa ihtiyaç olduğunu belirtmişti. Bunun için Meclis-i Mebusanda, kuvvetli bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu kurmalarını öğütlemişti. Cemiyetin adı gelişi güzel belirlenmemişti. Mustafa Kemal Paşa’ya göre halk, millî isteklerini Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde belirtilmişti. Bu kongrelerin kararlarına bağlı olduklarını söyleyen milletvekilleri, bu ilkelere bağlı olduklarını gösteren bir grup kurmalıydı. Ancak Meclis-i Mebusanda Mustafa Kemal Paşa’nın belirttiği isimde bir grup oluşturulamadı. Rauf Bey Ankara’ya gönderdiği telgrafta bunun sebeplerini ve kurulacak grubun ismini bildirmiş, telgrafında şöyle demişti:

“Grup için uğraşıyoruz. Mebuslar arasında mevki düşkünü olanların mevcudiyeti, düşüncelerde ayrılıklar, hemen her mebusu ayrı ayrı kazanmak gibi bir zaruret doğurmaktadır. Durum o kadar naziktir ki Müdafaa-i Hukuk’tan olan mebuslardan söz verenlerin büyük bir kısmı bile bu ad çevresinde toplanmaktan kaçınmışlardır... Kurulmasına çalıştığımız gruba çaresiz olarak Felâh-ı Vatan adı

⁴¹⁸ Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 93.

⁴¹⁹ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 184.

⁴²⁰ Erol Kaya, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, ... , s. 523.

verilecek, millî çaba ve sorumluluklar millî kuvvetlerin biricik âmil olması esasları açıklanacaktır.”

Milletvekilleri, doğrudan Milli Mücadele hareketini çağrıştıran bir isim olan Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında bir grup kurmayı, İstanbul’un o günkü şartlarında tehlikeli görmüşler, onun yerine Felâh-ı Vatan Grubu adını uygun bulmuşlardı⁴²¹.

Grubun adının verilmesinde, padişahın Meclisi açış konuşmasındaki “...bundan ötürü, her türlü ayrılma ve bölünmeden kaçınılarak bütün millî istek ve çabaların felâhı vatan noktasında birleştirilmesi gereklidir” sözünün etkisi olduğu düşünülebilir⁴²².

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk’ta, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu kurulmasına karşı olanları şu şekilde eleştirmiştir.

“... bu grubu kurmayı vicdan borcu, millet borcu bilmek durumunda ve kabiliyetinde bulunan efendiler imansız idiler... korkak idiler... cahil idiler.

İmansız idiler; çünkü millî davanın ciddiliğine ve kesinliğine, bu davanın dayanağı olan millî teşkilatın gücüne inanmıyorlardı.

Korkak idiler; çünkü millî teşkilata mensup olmayı tehlikeli görüyorlardı.

Cahil idiler; çünkü kurtuluşun tek dayanağının millet olduğunu takdir edemiyorlardı...”⁴²³.

Felâh-ı Vatan Grubu, 7 Şubat 1920’de kurulmuştur. 88 kişiden meydana gelen Felâh-ı Vatan Grubu’nun üye sayısı zamanla değişiklik göstermiştir. Çünkü mebusların İstanbul’a gelmeleri devam etmekte ve mebus sayısı arttıkça grup üyelerinin de sayısı artmaktadır. Felâh-ı Vatan Grubu kurulduktan sonra Bekir Sami Bey, Celâleddin Arif Bey, Vasıf Bey, Hamid Bey, Hüseyin Rauf Bey, Selahattin Bey, Abdullah Azmi Efendi, Bahtiyar Bey, Rauf Ahmet Bey’den oluşan bir İdare Heyeti seçilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Celâleddin Arif Bey (Erzurum

⁴²¹ Erol Kaya, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, ... , s. 519.

⁴²² Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet...*, s. 61.

⁴²³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 360-361.

Mebusu) grup başkanlığına getirilmiştir⁴²⁴. Rauf Bey (Sivas Mebusu) ise ikinci reisliğe seçilmiştir. Heyetin görevi, grup ile hükümet arasındaki irtibatı sağlamaktır⁴²⁵.

Edirne mebusu seçilen Şeref Bey ise gerek Meclis-i Mebusanda gerekse yapılan gizli toplantılarda Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen bir tavır sergilemiştir. Meclis-i Mebusanda, Felâh-ı Vatan Grubu adıyla bir grup kurulmasını eleştirmiş ve Felâh-ı Vatan Grubu'na katılmamıştır⁴²⁶.

Ancak hatıratlarında grup hakkında şu ifadelere de yer vermiştir:

*“Ankara’ya gelmiş olan Heyet-i Temsiliye’yi, Mebusan Meclisinde başında Rauf’un bulunduğu Felâh-ı Vatancılar müdafaa ediyorlardı. Esasında hepimiz, Türk milliyetçi ve vatanseverleri, bir ve beraber idik”*⁴²⁷.

Felâh-ı Vatan Grubu (Vatanın Selameti Grubu)’nun adı hakkında dönemin basınında çeşitli karışıklıklar göze çarpmaktadır. Örneğin, Vakıf gazetesi “Rehâ-yı Vatan” (Vatanın Kurtuluşu) ismine yer verirken diğer gazeteler “Felâh-ı Vatan” ismini kullanmışlardır. Bazı gazeteler ise “Felâh-ı Vatan” ve “Ahd-ı Millî” isimlerini ayrı birer grup olarak değerlendirmişlerdir. Diğer yandan bazı milletvekillerinin yaptığı açıklamalardan, “Ahd-ı Millî” ve “Felâh-ı Vatan” adlı iki grubun olmadığı, “Ahd-ı Millî”nin Meclis’in büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen ilkeleri ifade ettiği ve bu ahdin ortaya konulmasında “Felâh-ı Vatan Grubu”nun önemli katkılarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Müdafaa-i Hukukçuların çoğunlukta bulunduğu Meclis-i Mebusanın ve Felâh-ı Vatan Grubu’nun, Meclisteki olağan işlerin dışındaki en önemli çalışması, Misâk-ı Millî üzerine yaptığı çalışmalardır. Dönemin basınına göre Felâh-ı Vatan Grubu, Heyet-i Temsiliye tarafından çıkarılması kararlaştırılan Misâk-ı Millî Programı’nı, Mecliste kabul ettirmek, milletin çıkarları yönünde çalışmalar yapmak, icra kuvvetini etkili bir şekilde kullanabilmek amacıyla kurulmuştur.

⁴²⁴ Erol Kaya, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, ... , s. 519-520.

⁴²⁵ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...* , s. 184.

⁴²⁶ Sezen Sevgil, *Edirne milletvekili Mehmet Şeref Aykut ve Birinci TBMM’deki Faaliyetleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2016, s. 21.

⁴²⁷ Cemal Kutay, *Mehmet Şeref Aykut*, Teknografik Matbaacılık, İstanbul 1985, s. 238.

Felâh-ı Vatan Grubu, bunların yanı sıra Meclisin düzenli çalışmasını da kendisine görev edinmiştir. Zira bu grup aracılığıyla hükümet daha rahat denetlenebilecektir. Bu konuda grubun oldukça etkili ve faal olduğu görülmektedir. Ayrıca grup hükümete güvenoyu vermek için Dâhiliye, Hariciye, Adliye ve Bahriye nazırlarının görevlerinden alınmasını ve bazı diğer şartları öne sürmüştür⁴²⁸.

B. Misâk-ı Millî'nin Hazırlanması

Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları, "Misâk-ı Millî Beyannamesi"nin ilkelerine dayanılarak belirlenmiştir. Ahd-ı Millî, bölünmez ve millî bir Türk vatanının sınırlarını belirlediği gibi Millî Mücadele'nin de ruhunu ortaya koymuştur. Ayrıca Türk dış politikasının hedefleri bu ilkelerle belirlenmiştir⁴²⁹.

Misâk-ı Millî kararlarının alt yapısı, millî sınırlara çekilme düşüncesi Mustafa Kemal Atatürk'te daha 1907'lerde oluşmuştur. Ali Fuat Cebesoy anılarında, Misâk-ı Millî esaslarının ortaya çıkışını şu şekilde anlatmıştır:

"Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk milletinin emellerini ve maksatlarını özetleyen Misâk-ı Millî programının ilk müsveddelerini 1920 yılı ocak ayında yazmıştır. Ben, bu tarihî olayı en yakın bilenlerden biriyim. O tarihte Batı Anadolu Kuvâ-yı Millîye Umum Kumandanı idim. Fakat şunu da ifade etmeliyim ki, Mustafa Kemal «Millî Misâk»ın esaslarını bu tarihten on üç yıl önce, 1907'de tespit etmiş, vatanını tehlikeden kurtarmak için ne gibi çareler düşünüp bulduğunu cesaretle ortaya koymuştur. Ben aziz arkadaşımın fikirlerini daha Karaferiye'de iken dinledim. O, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılacağını, bu yıkılışın altında Türklerin ezileceğini seziyor ve müteessir oluyordu. Diyordu ki:

- Nüfusun yarısı Türk olmayan ve hâlbuki geniş bir saha işgal eden devletin bütün ağırlığı ve müdafası Türkün omuzlarına yükletilmiş, Hristiyan azınlıklar ise yalnız kendi çıkarlarını sağlamakla kalmıyorlar, komşu ve aynı ırktaki devletlerle birleşmek için fırsatı kaçırmak istemiyorlar. Geriye kalan Türkler ve Araplar, ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri haline getirilecek, Türkten başka olan unsurlar, düşman

⁴²⁸ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 184-187.

⁴²⁹ İlker Alp, "Misâk-ı Millî Hedeflerinin Lozan Antlaşmasına Yansıması", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 293.

*devletlerin tarafını tutacaklar. Şu halde devlet gövdesinin çökmesiyle hâsıl olacak enkazın altında ezilip perişan olmak mı, yoksa çoğunluğu Türk olan millî bir sınıra çekilerek burasını mı savunmak daha doğru ve hayırlı olacak? Ben, selâmeti ikinci fikrin tatbik edilmesinde görüyorum*⁴³⁰.

I. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmeler, Mustafa Kemal Atatürk'ü haklı çıkarmıştır. O, “millî sınırlar içinde bir vatan” anlayışını benimsemekle ne kadar gerçekçi ve ileri görüşlü olduğunu göstermiştir⁴³¹.

Ahd-ı Millî kararları, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesi ve Erzurum Kongresi ile şekillenmeye başlamıştır. Erzurum Kongresi kararları, millî bir bütünlük göstermiş, Sivas Kongresi kararlarına ve Ahd-ı Millî ilkelerinin hazırlanmasına temel teşkil etmiştir.

Kongre kararlarınının 2. maddesinde “*Osmanlı vatanının tamamîyet ve istiklâli millîyemizin temini*”nden bahsedilmiştir. Böylece “bölünmezlik” fikri, tüm vatani içine alacak bir ifade kazanmıştır.

Yine, “*her türlü işgal ve müdahale, Rumluk, Ermenilik teşkili ve gayesine matuf telâkki edileceğinden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir*” ilkesi 3. maddede yer almıştır.

Bunları bütünleştiren diğer noktalar da 2. maddede yer alan “*Kuvây-ı Millîye'yi âmil ve irâde-i millîye'yi hakim kılmak esastır*” şeklindeki kongre kararı ve beyannamenin 3. maddesinde ifade edilen “*Hâkimiyet-i siyasiye ve müvazene-i içtimaiyeyi muhil olacak surette anasır-ı Hristiyanîyeye yeni bir takım imtiyazat itası kabul edilmeyecektir*” kararıdır.

Sivas Kongresi'nde ise Misâk-ı Millî kararları büyük ölçüde şekillenmiştir⁴³².

Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları ile Misâk-ı Millî metninde dikkati çeken nokta, hedeflenen sınırların 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı zamanki fiili sınırlar olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta iken

⁴³⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 136-138.

⁴³¹ Ali Güler, *Türk'ün Unutulan Yemini Misâk-ı Millî*, Halk Kitabevi, İstanbul 2015, s. 19.

⁴³² Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî”,..., s. 57-58.

kendisine bazı sorular gönderen Tasvir-i Efkâr gazetesi Başyazarı Velid Ebüzziya'ya verdiği mülakatta bu konuyu açık bir şekilde gündeme getirmiştir.

13 Ekim 1919'da Velid Ebüzziya tarafından gönderilen “*Müstakil sınırlarımız sizce ne olabilir?*” sorusuna verdiği cevap, “*Müstakil hudutlarımız bizce 30 Teşrinievvel 34 (30 Ekim 1918) tarihinde mütareke akd edildiği günde fiilen sahip kaldığımız huduttur*” şeklinde olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldikten bir gün sonra (28 Aralık 1919), Ziraat Mektebi'nde Ankaralılara yaptığı konuşmasında, Mütareke sınırlarına dikkat çekmiştir. Güney sınırimızı, şehir ve köylerini sayarak belirlemiştir⁴³³.

Mîsâk-ı Millî'ye temel olan metnin taslağı, 1920 yılının Ocak ayı başlarında, Ankara'ya gelen milletvekilleri ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan görüşmeler sırasında belirlenmiştir. Taslak hazırlanırken ülkenin durumu göz önünde bulundurulmuş ve Erzurum ile Sivas Kongreleri kararları esas alınmıştır⁴³⁴.

Mustafa Kemal, bazı milletvekilleri ve Heyet-i Temsiliye üyeleri ile yaptığı toplantılarda, Mebusan Meclisinde takip edecekleri hareket tarzını ve orada oluşturacakları grubun programını görüştü. Yapılan toplantılar 5, 7, 8, 18 Ocak 1920 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir⁴³⁵. Bu görüşmeler sırasında alınan kararlar da Misâk-ı Millî ile yakın kararları içermektedir⁴³⁶.

Bu toplantılarda alınan kararlar, Mebusan Meclisinde oluşturulması düşünülen “Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Programı” olarak ele alınmış, tartışılmış ve belirlenmiştir. Bu tutanaklara göre Mebusan Meclisinde oluşturulacak grubun adı “Müdafaa-i Hukuk Grubu” olarak tespit edilmiş, bunun bir siyasi parti değil grup olacağı karara bağlanmıştır. Manda meselesi ve sınırlar ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Özellikle 18 Ocak 1920 tarihli toplantıda görüşülen konular madde madde okunarak değerlendirilmiş ve metne son şekli verilmiştir. Hazırlanan metin Müdafaa-i Hukuk yanlısı milletvekillerine de tebliğ edilmiştir.

⁴³³ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁴³⁴ İlker Alp, “Misâk-ı Millî Hedeflerinin Lozan Antlaşmasına Yansıması”, ... , s. 293.

⁴³⁵ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 30.

⁴³⁶ İlker Alp, *Misâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları*, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2010.

Misâk-ı Millî metni ile burada görüşülen metin arasında içeriğin çok değişmediği, konuların madde numaralarında bir değişiklik yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. “Osmanlı İslam çoğunluğu meselesi” hazırlanan metinde 2. maddede, Misâk-ı Millî metninde 1. maddede; “azınlık hakları konusu” hazırlanan metinde 3. maddede, Misâk-ı Millî metninde 5. maddede; “Batı Trakya meselesi” ve “Elviye-i Selâse meselesi” hazırlanan metinde 4. maddede, Misâk-ı Millî metninde 2. ve 3. maddede; “İstanbul’un durumu ve Boğazlar meselesi” hazırlanan metinde 6. maddede, Misâk-ı Millî metninde 4. maddede yer almaktadır⁴³⁷.

19 Ocak 1920 tarihli “Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Programı” başlığını taşıyan metin ile 21 Ocak 1920’de İsmet Bey tarafından yazılan ve başlık taşımayan metin, Misâk-ı Millî kararlarıyla yakın kararları içeren taslak metinler olarak düşünülebilir. Ancak yaptığımız tetkikler sonucu, Atatürk’ün ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin imzasını taşıyan “Misâk-ı Millî” başlıklı metin bulunamamıştır⁴³⁸.

Gazi Mustafa Kemal, Nutuk’ta, Ahd-ı Millî’nin ilk müsveddесinin hazırlanmasını şu şekilde ifade etmiştir:

*“Efendiler, milletin âmal ve maksadını da kısa bir programa esas olacak surette toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. Misâk-ı Millî unvanı verilen bu programın ilk müsveddeleri de, bir fikir vermek maksadıyla kaleme alındı. İstanbul Meclisinde bu esaslar, hakikaten toplu bir surette tahrir ve tespit olunmuştur”*⁴³⁹.

Mebusan Meclisinin kabul ettiği Misâk-ı Millî metninin Atatürk tarafından formüle edildiğini Yunus Nadi Bey ifade etmektedir. Ali Fuat Cebesoy da “*Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk milletinin emellerini ve maksatlarını özetleyen Misâk-ı Millî programının ilk müsveddelerini 1920 yılı ocak ayında yazmıştır*” diyerek Yunus Nadi Bey’i doğrulamaktadır⁴⁴⁰.

Ali Fuat Cebesoy, Mazhar Müfit Kansu ve İsmet İnönü söylediği gibi Ankara’da hazırlanan ve Heyet-i Temsiliye üyelerine imzalatılan Ahd-ı Millî metni, heyette yazman ve sözcü görevi yapmakta olan, Trabzon milletvekili seçilmiş

⁴³⁷ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 31-33.

⁴³⁸ İlker Alp, *Misâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları...*

⁴³⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 360.

⁴⁴⁰ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 30.

bulunan Hüsrev Sami (Gerede) Bey'e verilerek İstanbul'a gönderilmiştir⁴⁴¹. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, Hüsrev Bey'in getirdiği bu metni, Mebusan Meclisinin 22 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda okuduğunu teyid etmektedir.

Hamdullah Suphi Bey tarihi konuşmasında şöyle demiştir:

“Arkadaşlar! Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin bize gönderdikleri Misâk-ı Millî metnini Hüsrev Beyefendi okudular. Aramızda müzakereye başlamadan evvel bir noktanın tasrihini elzem addediyorum... Türk vatani aleyhine tertib edilen suikastin mutlak esaret halinde karşımıza çıkacağını bildiren deliller çoktur. Biz kimleriz? Sözlerimizin kıymet ve mahiyeti neden ibarettir? Bunları tayin edecek en esaslı şartı temin etmeden, ne desek beyhudedir, ziyandır... Her şeyden evvel kabul edilmesi zaruri olan bir karar vardır. Onu size teklif ediyorum. Anadolu'da, vatan müdafaası için ortaya çıkmış olan Kuvayı Millîye'yi tanıdığımızı, millî hareketi tasvip ettiğimizi ve bu harekete istinat etmekte olduğumuzu dünyaya karşı ilân etmeliyiz. Şüphe yok ki, koskoca bir memleketin içinde, her düşüncede adama tesadüf olunabilir. Fakat Türk milleti, esareti kabul etmediğini ve etmeyeceğini, herkesin anlamaya mecbur olduğu fiili, belîğ ve mutantan bir lisan ile ifade etmiştir. İçimizi dinlediğimiz vakit, kendimiz nereye tutunuyoruz? Bize ümit nereden geliyor?... Dağınık sürüye yol gösterecek çoban yıldızı, millî bir ümit halinde Anadolu topraklarının üzerinde doğup yükselmiştir. Bugünkü vazifesi vatan müdafaasından ibaret olan Millet Meclisi, bu müdafaada yalnız olmadığını, son vazife için yeni bir mücadelenin lüzum gösterdiği bütün fedakârlıklara razı olarak, mücadele ve istiklâl bayrağını çeken Anadolu hareketiyle, bizim aramızdaki iştirak ve vahdeti kayıt ve ilân etmelidir. Ancak bundan sonra söz söylemek, müzakere etmek, karar vermek hakkını haiz oluruz. Arkadaşlar, fevkalade vaziyetlerin iltizam ettiği fevkalâde tedbirleri ittihaz etmeğe müstait bir heyet olduğumuzu gösterecek böyle bir karar, müstakbel mesaimizi mümkün kılacak yegâne karardır. Size ben her şeyden evvel bu kararı teklif ediyorum”.

⁴⁴¹ Nejat Kaymaz, “Misâk-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında”, VIII. Türk Tarih Kongresi, (Kongreye Sunulan Bildiriler), C. 3, Ankara, 11-15 Ekim 1976, s. 1943.

Rauf Bey, Mebusan Meclisindeki milletvekillerinin bir Ahd-ı Millî hakkında görüşmeler yaptığını belirtmiştir. Bu metin üzerinde anlaşma sağlamak amacıyla da bir komisyon oluşturulduğunu ifade etmiştir⁴⁴².

Atatürk Nutuk'ta bunu doğrulamaktadır. Rauf Bey'in 27 Ocak 1920 tarihli telgrafında "...geldiğimiz günden beri bir Ahd-i Millî içtimai karşısında bulunduk..." ifadesi yer almaktadır⁴⁴³.

Misâk-ı Millî metninin, on kişilik bir komisyon çalışması sonucu hazırlandığı, komisyon üyeleri tarafından teyid edilmiştir. Bu komisyonda Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Rıza (Nur) Bey, Rauf Bey, Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Abdülaziz Mecdi Efendi de yer almıştır.

Yusuf Kemal Bey, komisyonun faaliyetleri hakkındaki açıklamalarında,

"...Seçim yapıldı. Kastamonu'dan milletvekili seçildim. Meclis açıldı. Çalışmaya başladık. Yaptığımız işlerin en önemlisi, esas Sivas Kongresi'nde görüşülmüş olan Misâk-ı Millî'yi yapmak oldu. Misâk-ı Millî'yi hazırlayan encümende ben de çalıştım. Misak'ın başlangıcı ve maddeleri baştan aşağıya İstiklal!... İstiklal!... diye haykırmaktadır", ifadelerine yer vermektedir.

Rıza Nur Bey ise komisyon çalışmalarında görüşülen konularla ilgili bilgi vererek, *"Bir encümen teşekkül etti. Misâk-ı Millî'yi yaptı... Rauf ve Mecdi, Suriye'yi de millî hududa dâhil etmek istediler. Ben şiddetle itiraz ettim"* demektedir⁴⁴⁴.

Hüseyin Kâzım Bey ise Misâk-ı Millî ilkelerini hazırlayanın ve teklif edenin kendisi olduğunu hatıralarında şu şekilde açıklamıştır:

"Bundan evvel yani mebusların hususi surette toplanıp görüştükları sırada ayan tarafından çaya davet edildik ve riyaset odasında içtima ettik. Herkeste bir sükût! Nihayet Abdurrahman Şeref Efendi merhum;

-Beyler, biz sizi aramızda bir muarefe hasıl olmak ve siyaset ve istikbal-i memleket hakkında teâti-i efkâr etmek maksadiyla davet eyledik. Fakat kimse bir söz

⁴⁴² Mesut Aydın, "Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî",..., s. 59, 69.

⁴⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 3 Vesikalar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, Belge No 232, s. 1199.

⁴⁴⁴ Mesut Aydın, "Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî",..., s. 60.

söylemiyor. Böyle birbirimize yabancı durmak olur mu? Hüseyin Kazım Bey, rica ederim, bari siz bir şeyler söyleyiniz ve muhavereye bir mecra açınız, dedi.

-Hocam, şimdi çok vahim ve müşkil bir mevkide bulunuyoruz. Ben efkârı pek dağınık görüyorum. Bu hal u vaz'da milletin kendi mukadderatı ve istikbali hakkında bir kanaat sahibi olmasına ve bunu da en vazıh ve kati bir tarzda ifade etmesine lüzum görüyorum. Müsaade ediniz de biz istikbale ait âmâl-i milleti bütün dünyaya bildirebilecek bir beyanname hazırlayalım. Sonra yine bir araya gelip müzakere ederiz... , dedim.

Bu sözlerim herkes tarafından takdir edildi. Ertesi günü Meclis-i Mebusan'da toplanıp müzakerâta başladık. Muahharen Misâk-ı Millî denilen ve bir düstur-ı hareket ve siyaset addedilen mukarrerat da burada kararlaştırıldı. Meclisin küşadı üzerine Anadolu'dan gelen mebuslarda bunu hemen olduğu gibi kabul ettiler. Bu misakın benim kalemimle yazılmış ilk müsveddesi Bursa mebusu Asaf Bey'dedir... Muahharen riyaset vekâletinde bulunduğum sırada Misâk'ın Fransızcaya tercüme ettirdiğim nüshalarını, kendi imzama Avrupa Mecalis-i ayan ve mebusânına göndermiştim. Kemal-i iftiharla söylerim ki bu Misâk-ı Millî benim eserimdir ve benim ihtarımla vücuda gelmiştir"⁴⁴⁵.

Görüldüğü gibi bazı Meclis-i Mebusan üyeleri, Peymân-ı Millî taslağını kendilerinin şekillendirdiğini belirtirken bazıları da Peymân-ı Millî'nin, Mebusan Meclisinde oluşturulan bir komisyonda şekillendirildiğinden bahsetmiştir. Bu farklı açıklamaların nedeni Ahd-ı Millî metninin, grup niteliğindeki özel toplantılarda görüşülmesidir⁴⁴⁶. Misâk-ı Millî metnine görünen biçimini veren öğeler, Türkiye'nin o gün içinde bulunduğu durum, milletin bu durumdan kurtulma isteği ve çabası ile buna yardımcı olacak imkanların aranmasıdır.

Hüsrev Gerede, 28 Ağustos 1958'de Tefvik Bıyıklıoğlu'na gönderdiği mektupta, Mustafa Kemal'in kendisine verdiği metnin Meclis-i Mebusanda çok az bir değişiklikle kabul edildiğini ifade etmektedir. Atatürk, Nutuk'ta bu konuda "İstanbul Meclisinde bu esaslar, hakikaten toplu bir surette tahrir ve tespit

⁴⁴⁵ Hüseyin Kâzım Kadri, *a.g.e*, s. 162-163.

⁴⁴⁶ Mesut Aydın, "Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî",..., s. 60.

olunmuştur” diyerek olumlu bir kanaat belirttiğine göre, yazdığı metinden fazla uzaklaşmamış olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴⁷.

C. Misâk-ı Millî'nin Kabulü

Misâk-ı Millî metni, 12 Ocak 1920'de açılan son Osmanlı Mebusan Meclisinde, 22 Ocak 1920'den itibaren resmi oturumlar dışında yine meclis binasında yapılan gizli özel toplantılarda görüşülmeye başlanmıştır.

Hüsrev Bey, 22 Ocak günü yapılan toplantıda Mustafa Kemal'in kendisine verdiği metni okumuştur. Bu metnin bazı yerlerine bazı milletvekilleri karşı çıkmış ve konunun bir komisyonda ele alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu komisyon, Mustafa Kemal Paşa'nın metnini, genel kuruldaki tartışmaların ışığında değiştirerek getirmiştir. Ancak Müdafaa-i Hukuk taraftarı mebusların ısrarı üzerine metin tekrar gözden geçirilmiş, yapılan düzenlemelerle bütün üyelerin kabul edebileceği bir hale getirilmiştir⁴⁴⁸.

Edirne mebusu Şeref Bey, Misâk-ı Millî'nin kabulü öncesi çalışmaları ile ilgili olarak şu şekilde bir açıklama yapmıştır:

...İngilizlerin Meclisi basacaklarını, zor kullanarak dağıtacaklarını duymuştum. Rauf Bey'e vaziyeti anlattım...

-Peki... Misâk-ı Millî ne olacak? Biz bu ahd-i peymanı Allah, millet ve tarih huzurunda tescil etmeden dağılırsak Ankara veya başka bir yerde toplanacak millî meclis nasıl bir hukuki mesnede istinad eder? dedim ...

Ben zaten yapacağımı kararlaştırmıştım.

-Siz bana yarın ki içtimain sonuna kadar müsaade edin, dedim...

*Ertesi 28 Kanunusani (Ocak) 1336 (1920) Cuma günü Mebusan Meclisi, Celâleddin Ârif Bey'in riyasetinde toplandı*⁴⁴⁹.

⁴⁴⁷ Nejat Kaymaz, *a.g.m.*, s. 1942-1944.

⁴⁴⁸ Nejat Kaymaz, *a.g.m.*, s. 1944.

⁴⁴⁹ Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 238-239.

Misâk-ı Millî, 28 Ocak 1920 günlü gizli oturumda Edirne Milletvekili Mehmet Şeref Bey tarafından okunmuş, milletvekilleri tarafından kabul edilmiş ve imzalanmıştır⁴⁵⁰. Edirne mebusu Şeref Bey o günü anılarında şu şekilde anlatmıştır:

“Misâk-ı Millî'nin tam metnini, cebime kolaylıkla girebilecek, ince uzun kağıtlar üzerine iri harflerle yazmış, hazırlamıştım. Hiç uzun mukaddime yapmadan hemen okumaya başlayacak, sonu geldiğinde de riyaset makamına reye koymasını, millete ve dünyaya ilanını isteyecektim... söz istedim ve kürsüye çıktım... Misâk-ı Millî'yi gür ve netliği malum sesimin tüm takatıyla okumaya başladım”.

Misâk-ı Millî kararlarını okuyan Şeref Bey konuşmasının sonunda, *“Efendiler... Beyler... Arkadaşlar... Millî Misâk'ımızın ittifakla kabulünü memlekete, millete, bütün dünyaya ilanını teklif ediyorum...”* demiş ve o anki durumu şöyle tasvir etmiştir:

“Kim vatanın hürriyet ve istiklâline, kim böyle bir saadete Türk Milletini layık görmüyor, o anda reddi imkansız açıklıkla ortaya çıkıverdi. Bir kısım mebuslar, ayakta, hatta gözyaşları içinde alkışlarken, bir kısmı açıkça karşı çıkmıyor ama susuyordu...”

Şeref Bey'in konuşmasını bitirmesinin ardından Celâleddin Ârif Bey, Misâk-ı Millî Beyannamesi'ni, Meclisin oyuna sunmuş ve kanunlaşmasını temin etmiştir. Böylece İstanbul'un zor şartları içinde, Misâk-ı Millî'nin Mebusan Meclisinden geçerek meşruiyet kazanması sağlanmıştır⁴⁵¹.

Mehmet Şeref Bey'in Meclisteki en önemli çalışması, Türk İstiklal Mücadelesi'ni tüm dünyaya duyuran ve bugün hala değerini koruyan Ahd-ı Millî'yi, son Osmanlı Mebusan Meclisinde okuması ve kabul edilmesinde önemli rol oynamasıdır⁴⁵². Mehmet Şeref Bey'in hayatında o günün önemi her zaman en ön sırada olmuştur. Yıllar sonra kızı Leman Sevinç Hanım tarafından sorulan *“En çok*

⁴⁵⁰ Sabahattin Selek, *Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Örgün Yayınları, İstanbul 1982, s. 584.

⁴⁵¹ Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 240-244.

⁴⁵² Sezen Sevgil, *a.g.e.*, s. 24.

iftihar ettiğiniz hangi işinizdir?” sorusuna, “Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Ahd-ı Millî’yi okuyup kanun teklifi olarak teklif etmemdir” cevabını vermiştir⁴⁵³.

Elimizdeki Misâk-ı Millî metnine bakıldığı zaman Celâleddin Ârif Bey ile birlikte toplam 121 milletvekilinin bu metne imza attığı görülmektedir. Metnin altındaki Celâleddin Ârif Bey’in imzası 28 Ocak 1920 tarihli dir. Ancak Misâk-ı Millî kabul edildikten sonra hemen ilan edilmemiştir⁴⁵⁴.

7 Şubat’ta Felâh-ı Vatan Grubu’nun kurulmasından ve 9 Şubat’ta hükümetin güvenoyu almasından sonra Misâk-ı Millî’nin açıklanması için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır⁴⁵⁵. Misâk-ı Millî, Arıza-i Cevâbiyye (Meclisin görevlerinden biri, padişahın Meclis-i Mebusan’da okunan açılış konuşmasına cevap olarak bir Arıza-i Cevabiyye’nin hazırlanmasıdır) görüşmelerinin yapıldığı 17 Şubat 1920’de, ikinci celsenin başında, Edirne Milletvekili Mehmet Şeref Bey’in verdiği bir tahrir ile Meclis-i Mebusanın huzuruna gelmiştir⁴⁵⁶.

Meclis başkanvekili, 17 Şubat 1920 tarihli oturumda, Mehmet Şeref Bey’in “*Misâk-ı Millî’nin Parlamentolara ve umum matbuata tebliğ edilmesi ve müzakeresi*” hakkındaki tahririni okutmuş ardından bu önerge oylanarak kabul edilmiştir.

Mehmet Şeref Bey, Misâk-ı Millî Beyannamesi’ni okumadan önce Misak-ı Millî’nin hangi duygularla oluştuğu hakkında bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında şunlara değinmiştir:

“...Buraya geldiğimiz gün hepimizin hararetle çarpan tekmil yüreklerinde, dimağlarında bir fikir hâsıl oldu. İçimizden herhangi bir hamiyetli arkadaşımız sulh deyince bütün yüreklerinden kopan şada hepsini bir yere topladı ve nihayet bugün bütün vicdanlar hep bir yere geldi. Ortaya şu Peyman-ı Müebbed-i Millî çıktı Bu bir Misak-ı Millî’dir ki altı asrın şehname-i mevcudiyetini sırtında taşıyan tarihimizin vakayi-i ahiresine şimdi Meclis-i Millî öyle bir azim ve iradeyle bunu kaydederken mazisinin metin, parlak günleri kadar istikbalin de inşallah milletimiz için ümit ettiğimiz ve devletimiz için beklediğimiz en parlak günlerini hazırlamış olacağız.

⁴⁵³ Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁵⁴ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 44-45.

⁴⁵⁵ Nejat Kaymaz, *a.g.m.*, s. 1945.

⁴⁵⁶ Erol Kaya, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, ... , s. 520-521.

...Onun için Peyman-ı Millî olmak üzere bütün Meclis-i Mebusanı teşkil eden muhterem arkadaşların meydana getirdikleri şu Peyman-ı Millî'yi şimdi okuyacağım ve bunun bütün mustarip beşeriyete bir yevm-i huzur vermek için bu cidal-i mühimi meydana getiren ve nihayet galiplerin neticede insanları çiğnemek ve esir yaşatmak istemediklerini ilan eden bütün Avrupa düvel-i mütemmiddinisi parlamentolarına tevdiini teklif ediyorum”.

Şeref Bey, bu konuşmasından sonra Ahd-ı Millî Beyannamesi'ni okumuştur. Ardından Meclis başkanvekili kabul edilip edilmediğini sormuş ve milletvekilleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir⁴⁵⁷.

Sinop Milletvekili Rıza Nur, Wilson ilkelerine atıfta bulunarak, bitiş konuşmasını yapmıştır.

Peyman-ı Millî metni “Ahd-ı Milli Esasları” başlığıyla Meclis matbaasında tek yapraklı nüshalar halinde çoğaltılmıştır. Metnin dağıtımı yapılmış ve gazetelerde yayımlanarak kamuoyuna bilgi verilmiştir. Ayrıca, metin Fransızcaya tercüme edilerek 24 Şubat'ta da Avrupa parlamentolarına iletilmiştir⁴⁵⁸.

Bu belge tarihe “Misâk-ı Millî”, “Ahd-ı Millî Beyannamesi”, “Ahd-ı Peyman” veya “Peyman-ı Millî”, “Ahd-ı Millî Esasları” yani millî and, millî yemin, millî sözleşme olarak geçmiştir. Ancak bunlardan en yaygın olarak kullanılan terim Mîsâk-ı Millî'dir.

Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı, devletin bağımsızlığı ve milletin geleceği için asgarî barış şartlarını içeren Mîsâk-ı Millî'yi hazırlaması ve kabul etmesi ile çok önemli bir tarihî görevi yerine getirmiştir. Çünkü Batılıların “Şark Meselesi” doğrultusunda devlet ve milletimizi hedef alan emperyalist politikalarına karşı gelinmiştir. Birlikte hareket edilerek ülkemizin bütünlüğünün korunması bakımından kararlı bir millî duruş gösterilmiş ve Türk milletinin binlerce yıllık tarihine yakışır onurlu bir davranış sergilenmiştir⁴⁵⁹.

⁴⁵⁷ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 45-47.

⁴⁵⁸ Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî”,..., s. 60.

⁴⁵⁹ İlker Alp, *Misâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları*, ...

Cumhuriyetimize imkan veren gayenin şahlandığı “Misâk-ı Millî”, o buhran günlerinde, onurlu bir biçimde özgür ve bağımsız olarak yaşama arzusunun şekillenmesi, meşruiyet kazanması ve hatta kanunlaşması olmuştur⁴⁶⁰.

28 Kânûn-ı sâni 1336 (28 Ocak 1920) tarihli ve Meclis-i Meb’ûsân Başkanı Celâleddin Ârif imzasını taşıyan 121 mebusun onayladığı Mîsâk-ı Millî metni bugün Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi’nde yer almaktadır⁴⁶¹.

Mîsâk-ı Millî’nin imzalı metni ve transliterasyonu ektedir (EK:1).

D. Misâk-ı Millî Beyannamesi

Anadolu’nun büyük ve azimkârâne mücâhedâtını (mücadelelerini) doğuran esbâbı (sebepleri) ve Mukaddes Da’vâ-yı Millîmizin esâsâtını ihtivâ eden 28 Kânûn-ı sâni 336 (28 Ocak 1920) târîhli Mîsâk-ı Millî Beyânnâmesi’dir.

Mîsâk-ı Millî Beyânnâmesi

“Zîrde (aşağıda) vâzi’ü’l-izmâ (izmâsı bulunan) Osmanlı Meclis-i Meb’ûsân a’zâları istiklâl-i devlet ve istikbâl-i millînin, haklı ve devamlı bir sulhe nâ’iliyet (kavuşmak) için ihtiyâr edebileceği (katlanabileceği) fedâkârlığın hadd-i a’zamını (en yüksek sınırını) mutazammın olan (içeren) esâsât-ı âtiyeye (aşağıdaki esaslar) tamâmi-i ri’âyetin (tam uyumun) mümkünü’t-te’min (sağlanması mümkün) olduğunu ve esâsât-ı mezkûre hâricinde pâyidâr bir Osmanlı Saltanat ve Cem’iyetinin devâm-ı vücûdu (varlığının devamı), gayr-i mümkün bulunduğunu kabûl ve tasdik eylemişlerdir.

1- Devlet-i Osmâniye’nin münhasıran (özellikle) Arab ekseriyetiyle meskûn olub 30 Teşrîn-i evvel (Ekim) 918 târîhli mütârekenin hîn-i akdinde (ateşkesin imzalandığı sırada) muhâsım (düşman) orduların işgâli altında kalan aksâmının (kısımlarının) mukadderâtı, ahâlîsinin serbestce beyân edecekleri ârâya (reylere) tevfikân (uygun olarak) ta’yîn edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr (anılan) hatt-ı mütâreke dâhil ve hâricinde dînen, ırken olan müttehid (birleşen), yekdiğerine karşı hürmet-i mütekâbile (karşılıklı hürmet) ve fedâkârlık hissiyâtiyle meşhûn (dolu)

⁴⁶⁰ Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 238.

⁴⁶¹ İlker Alp, *Misâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları, ...*

ve hukûk-ı ırkıye ve ictimâ'iyeleriyle şerâ'it-i muhîtiyelerine (çevre şartlarına) tamâmiyle ri'âyetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksâmın (kısımların) hey'et-i mecmû'ası (bütünü) hakîkaten veya hükmen hiçbir sebeble tefrîk (ayrılık) kabûl etmez bir küldür.

2- Ahâlisi ilk serbest kaldıkları zamânda ârâ-yı âmmeleriyle (halkoyu ile) Anavatana iltihâk etmiş (birleşmiş) olan Elviye-i Selâse için lede'l-îcâb (gerektiği üzere) tekrâr serbestce ârâ-yı âmmeye mürâca'at edilmesini kabûl eder.

3- Türkiye sulhüne ta'alluk edilen (bağlanan) Garbî Trakya vaz'iyet-i hukûkiyesinin tesbîti de sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyân edecekleri ârâya tebe'an (tâbi olarak) vâki' olmalıdır.

4- Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye (İslâm halifeliğinin başkenti) ve pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ve Merkez-i Hükûmet-i Osmaniyye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her dürlü halelden (zarardan) masûn (korunmuş) olmalıdır. Bu esâs mahfûz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticâret ve münâkalât-ı âleme (dünya nakliyatına) küşâdı (açılması) hakkında bizimle sâ'ir bi'l-umûm alâkadâr devletlerin müttefikân (ittifakla) verecekleri karâr mu'teberdir (geçerlidir).

5- Düvel-i İ'tilâfiye (İtilâf Devletleri) ile muhâsımları ve ba'zı müşârikleri (ortakları) arasında takarrür eden (kararlaştırılan) esâsât-ı ahdiye (anlaşma şartları) dâ'iresinde ekalliyetlerin (azınlıkların) hukûku, memâlik-i mütecâviredeki (civar memleketler) Müslümân ahâlinin de aynı hukûkdan istifâde ümniyesiyle (arzusuyla) tarafımızdan te'yîd ve te'mîn edilecektir.

6- Millî ve iktisâdî inkişâfâtımız (gelişmelerimiz) dâ'ire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idâre-i muntazama (düzenli idare) şeklinde tedvîr-i umûra (işleri çevirmeye) muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de te'mîn-i esbâb-ı inkişâfımızda (gelişme şartlarının sağlanmasında) istiklâl ve serbetî-i tâmma mazhar olmamız (ulaşmamız) üssü'l-esâs-ı (temel esas) hayât ve bekâmımızdır. Bu sebeble siyâsî, adlî mâlî ve sâ'ir inkişâfımıza mâni' kuyûda (kayıtlara) muhâlifiz. Tahakkuk edecek düyûnâtımızın (borçlarımızın) şerâ'it-i sulhiyesi (barış şartları) de bu esâsâta mugâyir (aykırı) olmayacaktır.

28 Kânûn-ı sâni 1336 (1920)⁴⁶².

28 Ocak 1920 tarihini taşımasına rağmen, 17 Şubat 1920 tarihinde Meclis-i Mebusanda kabul edildikten sonra tek sayfalı nüshalar şeklinde yayınlanan ve kamuoyuna duyurulan Mîsâk-ı Millî Beyânnâmesi ektedir (EK: 2).

E. Basında Misâk-ı Millî

10 Şubat 1920’de, Ahd-ı Millî metninin Fransızca ve diğer yabancı dillere çevrilmesine karar verilmişti. Bu tercüme yapılabilecek olan Meclis-i Meb’ûsânın Reisi Reşad Hikmet Bey’di. Fakat reisin hastalanmasından dolayı tercüme işi birkaç gün gecikti. Dolayısıyla Ahd-ı Millî Beyannâmesi metni belirtilen tarihte ilân edilemedi⁴⁶³. Peyam-ı Sabah gazetesinde çıkan bir habere göre, Reşad Hikmet Bey’in iyileşerek Meclise gelmesi muhtemel bulunduğundan, Felâh-ı Vatan Grubu’nun 12 Şubat’ta yapacağı toplantısından sonra, bu ilânın Meclis-i Meb’ûsân Riyaseti tarafından basına verilmesi öngörülmüştür⁴⁶⁴.

Fakat beyannamenin ilân işi gerçekleşmemiştir. 15 Şubat 1920 tarihinde, Meclis-i Mebûsanda, Felâh-ı Vatan Grubu, İctimâ’-i Umûmî Salonu’nda düzenlenen gizli bir oturumda, basına verilmesi düşünülen beyanname metninin hangi tarzda neşredileceği konusu gözden geçirilmiştir⁴⁶⁵.

Bu tarihlerde henüz resmen kamuoyuna açıklanmamış ve basına verilmemiş olmasına rağmen, Ocak ile Şubat aylarında, özellikle 16 ve 17 Şubat 1920 tarihlerinde “Mîsâk-ı Millî”, “Meb’ûsân Ahdı”, “Meclis-i Meb’ûsânda Ahd-ı Millî’nin Beyannâmesi”, “Ahd-ı Millî Programı-Millet Meclisinin Sulh Şerâiti”, “Ahd-ı Millî’nin Sulh Esâsları”, “Mîsâk-ı Millî Programı Sûreti” başlıkları ile

⁴⁶² *Atatürk’ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) ...*, s. 132-133.

⁴⁶³ “Ahidnâme Tercümesi”, *Vakit Gazetesi*, No: 813, 11 Şubat 1920, s. 2; “Felâh-ı Vatan Ahidnâmesi”, *İkdâm Gazetesi*, No: 8262, 11 Şubat 1920, s. 2; “Meclis-i Meb’ûsân’da-Ahd-ı Millî’nin Beyannâmesi”, *Peyâm-ı Sabah Gazetesi*, No: 434, 12 Şubat 1920, s. 2.

⁴⁶⁴ “Meclis-i Meb’ûsân’da-Ahd-ı Millî’nin Beyannâmesi”, *Peyâm-ı Sabah Gazetesi*, No: 434, 12 Şubat 1920, s. 2.

⁴⁶⁵ “Felâh-ı Vatan Grubu’nun İctimâ’ı”, *İleri Gazetesi*, No: 757, 15 Şubat 1920, s. 6; “Felâh-ı Vatan Grubu”, *Peyâm-ı Sabah Gazetesi*, No: 438, 16 Şubat 1336 (1920), s. 3.

Mîsâk-ı Millî Beyannamesi'nin tam metni veya esasları üzerinde yazılar neşredilmiştir⁴⁶⁶.

Bu durum dikkat çekici bir gelişme olup, muhtemelen resmî açıklamaların yapılmasını çabuklaştırmak amacıyla, bazı şahıs veya çevreler tarafından psikolojik baskı metotları dâhilinde alınan tedbirlerden biridir.

Mîsâk-ı Millî'nin resmen kabul ve ilân edilmesi sonucunda, basında, konuyla ilgili çok sayıda haber ve yorum yayınlanmıştır. Fakat gazeteler, bu kararı, kendi bakış açıları doğrultusunda yaptıkları değerlendirmelerle ve yazdıkları başlıklarla halka duyurmuşlardır⁴⁶⁷.

Örneğin Vakit gazetesi "Ahd-ı Millî Programı"⁴⁶⁸ ve "Ahd-ı Millî'nin Sulh Esasları"⁴⁶⁹ başlıklarını, İkdâm gazetesi "Mîsâk-ı Millî Programı Sûreti"⁴⁷⁰ başlığını kullanmıştır. Alemdar ise "Yeni Bir Yavru Daha"⁴⁷¹ başlığına yer vermiştir.

Sonraki tarihlerde de Mîsâk-ı Millî; "Türk Sulhu'nün Esasları Ne Olabilir? Mîsâk-ı Millî'nin Metni"⁴⁷², "Mîsâk-ı Millî Kabul Edilinceye Kadar Harb"⁴⁷³, "(Mîsâk-ı Millî'yi) Kimse Değiştiremez"⁴⁷⁴ gibi başlıklarla işlenerek basının önemli konularından biri olmaya devam etmiştir.

Alemdar gazetesi ise farklı bir bakışla, 2 Şubat'ta, "Yeni Bir Yavru Daha: Mîsâk-ı Millî" başlıklı yazısında şunları yazmıştı:

⁴⁶⁶ "Mîsâk-ı Millî", *Yeniğün Gazetesi*, No: 314, 29 Kânûn-ı sâni 1336 (1920), s. 1; "Meb'ûsân Ahdı", *Vakit Gazetesi*, No: 801, 30 Kânûn-ı sâni 1336 (30 Ocak 1920), s. 1; "Meclis-i Meb'ûsân'da-Ahd-ı Millî'nin Beyannâmesi", *Peyâm-ı Sabah Gazetesi*, No: 434, 12 Şubat 1336 (1920), s. 2; "Ahd-ı Millî Programı - Millet Meclisi'nin Sulh Şerâiti", *Tasvir-i Efkâr*, No: 2989, 16 Şubat 1336 (1920), s. 1; Ahmed Emin, "Ahd-ı Millî Programı", *Vakit Gazetesi*, No: 819, 17 Şubat 1336 (1920), s. 1; "Ahd-ı Millî'nin Sulh Esasları", *Vakit Gazetesi*, No: 819, 17 Şubat 1336 (1920), s. 1; "Mîsâk-ı Millî Programı Sûreti", *İkdâm Gazetesi*, No 8269, 19 Şubat 1336 (1920), s. 2.

⁴⁶⁷ İlker Alp, *Mîsâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları*,...

⁴⁶⁸ Ahmed Emin, "Ahd-ı Millî Programı", *Vakit Gazetesi*, No: 819, 17 Şubat 1920, s. 1.

⁴⁶⁹ "Ahd-ı Millî'nin Sulh Esasları", *Vakit Gazetesi*, No: 819, 17 Şubat 1920, s. 1.

⁴⁷⁰ "Mîsâk-ı Millî Programı Sûreti", *İkdâm Gazetesi*, No: 8269, 19 Şubat 1920, s. 2.

⁴⁷¹ Aydede, "Yeni Bir Yavru Daha", *Alemdar Gazetesi*, No: 412-2712, 2 Şubat 1336 (1920), s. 1.

⁴⁷² "Türk Sulhu'nün Esasları Ne Olabilir? (Mîsâk-ı Millî'nin Metni)", *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S. 101, 27 Cemaziye'l-evvel 1336 (6 Şubat 1920), s. 2.

⁴⁷³ "Mîsâk-ı Millî Kabul Edilinceye Kadar Harb", *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, No: 3044, 9 Haziran 1921, s. 1.

⁴⁷⁴ "(Mîsâk-ı Millî'yi) Kimse Değiştiremez", *Tevhid-i Efkâr Gazetesi*, No: 3073-45, 19 Temmuz 1336, s. 2.

“Bereketi bol olsun, başımıza bir Millî daha çıktı, geceler bir Millî daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir Millî yavru daha attı: (Misâk-ı Millî)... Aman Allahım! Telâffuzu ne güç, ne çirkin, ne gayr-ı Millî bir kelime! (Misâk)’ın elifini hafifçe çekti mi (Misâk) gibi bir şey oluyor. Osmanlılık devrinden kalma baba yadigârı ahbab Manokyan Kumpanyası’nda bir aktör vardır: Hacı Misâk. Bu terkip bana onu hatırlatıyor. Mim’in Yâ’sını aşağı çekerek Sâ’nın Elif’ini yukarıya uzatarak tecvit üzere okumakta ustalık ve idman isteyen bir iş, hepimiz yapmalıyız. Galiba Millîler yarım düzineyi geçti: Millî Kongre, Millî Blok, Millî Hareket, Millî Talim Terbiye, Millî Ahrar, etti altı... Şimdi (Millî Misâk) ile tam düzinenin ikmaline girdiğimiz anlaşılıyor.

Millî Kongre’nin ne fııldak olduğunu seçimlerde öğrendik. Millî Blok’ta bir nevi dalavere idi. Millî Hareket değişti, (kaşkariko) oldu. Millî Talim Terbiye de nevi diğer bir yaldızlı haptı, yutmadık, Millî Ahrar korsan gemisi idi, karaya vurdu...

Hulâsa bu Millîlerin ne biçim marifetler olduğunu cümle alem anladı. Acaba Millî Misâk nedir?”

Bu satırlarda, İngiliz himayesi arzusundaki işbirlikçi anlayışın, Misâk-ı Millî ile açıkça alay ettiği görülmekte ve Millî Kurtuluş Mücadelesi’ni küçümsediği anlaşılmaktadır⁴⁷⁵.

F. Misâk-ı Millî’nin Dayandığı Temeller

Ahd-ı Millî’nin ilkeleri hazırlanırken akılcı bir yaklaşımla değerlendirmeler yapılmış, dönemin geçerli olan siyasi ve hukuki düşünceleri dikkate alınmıştır⁴⁷⁶. Metne ARMHC’nin programı temel oluşturmuştur.

TBMM mebusları tarafından hazırlanan bir mazbatada, “Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde tebellür eden kanâatler neticesi olarak İstanbul’da Meclis-i Mebusânda tesbât ve tamâmi-i muhafazasında ahd ve yemin edilen ve bütün dünyaya ilân olunan Misâk-ı Millî’nin tamâmi-i husulüne çalışmak kaydıyla intisâb edilmiş” demek suretiyle Misâk-ı Millî’nin hazırlanma sürecinin Erzurum Kongresi’ne kadar

⁴⁷⁵ Nejat Kaymaz, a.g.m., s. 1951-1952.

⁴⁷⁶ Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî”,..., s. 62.

indiği vurgulanmıştır. Erzurum ve Sivas Kongreleri, ahdin hazırlanarak kabul ve ilan edilmesinde birer aşamadır⁴⁷⁷.

Ali Fuat Cebesoy anılarında Mustafa Kemal'in Peyman-ı Millî'nin esaslarını daha 1907'de tespit ettiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesi olan millî sınırlara çekilmek gereğini ve çekilirken takip edilecek yolun nasıl olacağını, şu şekilde anlatmıştır:

“... Çoğunluğu Türk olan millî bir sınıra çekilerek burasını savunmak daha doğru ve hayırlı olacak. Selâmet yolu budur. Rumeli'de Doğu ve Batı Trakya bizde kalacak, Edirne'nin kuzey hudutları Bulgaristan aleyhine düzeltilecek, Anadolu sahillerine yakın olan adalar yeni Türkiye devletinde kalacak, güney hudutlarımız Hatay, Halep ve Musul vilâyetlerini içine alacak, Anadolu'nun doğu ve kuzey doğusunda bir değişiklik olmayacaktır. Türkiye içinde kalacak olan Rum, Bulgar ve Sırp azınlıkları, dışarıda kalan Türklerle mübadele edilecektir”⁴⁷⁸.

Buradan Misâk-ı Millî için, esasının Atatürk tarafından 1907'de düşünüldüğü, Erzurum'da doğarak Sivas'ta geliştiği, Ankara'da taslağının yazıldığı ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanında son şekline kavuşturularak kamuoyuna açıklandığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Nitekim Erzurum ve Sivas Kongreleri hatta Amasya Mülâkatı kararlarıyla Misâk-ı Millî metni mukayese edilerek incelendiğinde, maddelerin ortak yönleri hemen fark edilmektedir⁴⁷⁹.

Erzurum Kongresi'nin 1. ve 6., Sivas Kongresi'nin 1., 5. ve 6., Amasya Mülâkatı'nın 1. maddelerinde; Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırların elde edilmesi öngörülmüştür. Millî sınırlar içinde bulunan ülke topraklarının, Doğu Anadolu illeri dahil olmak üzere, birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu, ülke bütünlüğünün korunması için gereken tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Ülkemizdeki Müslüman unsurların öz kardeş olduğu ve aynı amacı

⁴⁷⁷ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 194.

⁴⁷⁸ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 138-139.

⁴⁷⁹ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 194-195.

paylaştığı belirtilmiştir. Bu kararlar, Ahd-ı Millî'nin 1, 2, 3 ve 4 maddeleriyle yeniden teyid edilmiştir.

Erzurum Kongresi'nin 3., Sivas Kongresi'nin, 3. ve 4., Amasya Mülâkatı'nın 2. maddelerinde; Hıristiyan azınlıklara siyasi egemenliği ve toplum dengesini bozacak ayrıcalıkların verilmemesi yönünde kararlar alınmıştır. Bu kararlar Misâk-ı Millî'nin 5. maddesiyle benzerlik göstermektedir.

Erzurum Kongresi'nin 7. ve Sivas Kongresi'nin 7., Amasya Mülâkatı'nın 3. maddelerindeki; bağımsızlığımızın korunması şartıyla diğer devletlerle fen, sanayi ve ekonomik alanlarda işbirliği yapılabileceği belirtilmiştir. Bu yöndeki kararlar Mîsâk-ı Millî'nin 6. maddesiyle benzerlik göstermektedir⁴⁸⁰.

Celal Bayar'ın deyimi ile “*millî hudutlar içerisinde her türlü kayıttan azade müstakil bir vatan*” isteyen Misâk-ı Millî, aynı zamanda Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde alınan Millî Mücadele kararının teyidi anlamını taşır⁴⁸¹.

Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun programı içinde yer alan “Madde-i Esasiye”de, Peyman-ı Millî'ye gönderme yapılarak şöyle denilmiştir:

*“TBMM’de müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdâfaâ-i Hukuk Grubu’nun umde-i esasiyesi mücadele-i haziranın bidayetinden beri Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde tespit ve son İstanbul Meclis-i Mebusânı ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul ve teyit olunup âmâl-i milletin zübdesi bulunan Misâk-ı Millî esâsâtı dairesinde memleketin tamamîyetini ve milletin istiklâlîni te’min edecek sulh ve müsâlemeti istihsal eylemektir”*⁴⁸².

Millî Mücadele'nin yürütülmesinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve Ahd-ı Millî kararları yol gösterici olmuştur. Bu kararlarda vatanımızın millî sınırlar içinde toprak bütünlüğünün, millî birlik ve beraberliğinin, millî hâkimiyet ve bağımsızlığının

⁴⁸⁰ Genel Kurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 469-483; Sabahattin Selek, *a.g.e.*, s. 648-649; İlker Alp, “Misâk-ı Millî Hedeflerinin Lozan Antlaşmasına Yansımaları”, ... , s. 294.

⁴⁸¹ Osman Sönmez, “Misâk-ı Millî ve Musul-Kerkük”, *Türkmeneli Sesi Kerkük Dergisi*, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını, S. 15-16, Ankara, Nisan-Temmuz 1994, s. 9.

⁴⁸² Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî”, ... , s. 62.

sağlanması öngörülmektedir. Her üç belgedeki kararların aynı konuları içermeleri Misâk-ı Millî'nin dayanağının Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde alınan kararlar olduğunu doğrulamaktadır⁴⁸³.

G. Misâk-ı Millî'nin Önemi

Ahd-ı Millî'nin kabulü ile Gazi Mustafa Kemal'in lideri olduğu Millî Mücadele'nin amaç ve ilkeleri, Osmanlı Devleti'nin yasama organı tarafından teyid edilmiştir. Misâk-ı Millî, Türk milletinin İtilaf Devletleri'ne karşı direneceğini göstermiştir. İstanbul hükümetinin bu devletlere boyun eğen politikasının reddedildiğini ve bir imparatorluğun yerine millî bir devletin kurulacağını belirtmektedir. Yeni kurulacak Türkiye'nin de kuvveti budur⁴⁸⁴. Misâk-ı Millî ile tam bağımsızlık şuuruna erişmiş olan Türkler, millet olarak asgari haklarını istemişlerdir. Misâk-ı Millî Beyannamesi millî bir Türk devletinin sınırlarını çizmiştir⁴⁸⁵.

1. maddede, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde, düşman işgali altında kalan, Arap çoğunluğunun yaşadığı yerlerdeki halka geleceklerini belirleyebilme hakkının tanınması istenmektedir. Ateşkesin çizdiği sınırlar içinde ve dışında din ve ırk bakımından birbirine bağlı Osmanlı-İslâm çoğunluğunun yerleştiği bölgelerinin, bölünmez bir bütün olduğu belirtilmektedir⁴⁸⁶. Ateşkesin imzalandığı sırada elimizde bulunan topraklardan taviz verilemeyeceği açıklanmaktadır. Hatta sınır dışında kalan ve Müslüman milletlerce yerleşik olan bölgelerin de ülkemizin doğal uzantısını oluşturduğu belirtilmektedir.

2. maddede, halkı özgür kalınca anavatana kendi istekleri ile katılan Elviye-i Selâse için gerekirse yeniden halkoyuna başvurulması kabul edilmiştir. Halkının çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bu üç sancağın, vatanın ayrılmaz parçaları olduğu belirtilmektedir.

⁴⁸³ İlker Alp, "Misâk-ı Millî Hedeflerinin Lozan Antlaşmasına Yansıması", ... , s. 294-295.

⁴⁸⁴ Mehmet Gönlübol - Cem Sar- Ahmet Şükrü Esmir - Oral Sander - A. Haluk Ülman - A. Suat Bilge - Duygu Sezer, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 14.

⁴⁸⁵ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 139.

⁴⁸⁶ Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 97-98.

3. madde, Batı Trakya'nın hukukî durumunu, oradaki halkın vereceği oyların belirlemesi gerektiği ifade edilmiştir. Böyle bir kararın alınmasında Batı Trakya'nın nüfus yapısı etkili olmuştur. Çünkü Lozan Barış Konferansı sırasında sunulan belgelerden (Yunanistan'ın elinde bulunan) Batı Trakya'da (129.118 Türk, 33.904 Rum, 26.266 Bulgar, 1480 Yahudi, 923 Ermeni'nin yaşadığı), nüfusun %76.5'ini Türklerin, %23.5'ini diğer unsurların oluşturduğu görülmektedir. Bu demografik yapı, halkoyuna başvurulduğu takdirde Batı Trakya halkının Türkiye'ye bağlanmak isteyeceğini göstermektedir⁴⁸⁷.

Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde durduğu ilkelerin başında “milliyetler prensibi” ve “self-determination hakkı” gelmektedir. Self-determination hakkı (milletlerin geleceklerini kendilerinin belirlemesi), 5 Ocak 1918 tarihli Wilson ilkeleri içinde yer almış ve 1920'de kurulan Milletler Cemiyeti ile geçerlilik kazanmıştır. Wilson İlkeleri'nin 12. maddesinde belirtilen self-determination hakkına Peyman-ı Millî'de de işaret edilmiştir. Misâk-ı Millî'nin 1. maddesinde self-determinasyon hakkının, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Osmanlı-İslâm çoğunluğuna verilmesi gereği vurgulanmıştır. Yapılacak bir halk oylaması ile geleceklerini belirlemelerinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. 2. ve 3. maddede de aynı konu gündeme getirilerek Elviye-i Selâse ve Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının da iradelerini serbestçe ortaya koyabilmeleri gerektiği belirtilmiştir⁴⁸⁸.

4. maddeye göre, İslâm halifeliğinin, saltanatın ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği, her türlü tehlikeden korunmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla, devletimizle diğer ilgili devletlerin ortaklaşa alacakları kararlar çerçevesinde Akdeniz ve Karadeniz Boğazları dünya ulaşımına açılmalıdır. İstanbul, Boğazlar ve çevresinde Türk egemenliğinin sağlanması ve yabancıların Boğazlar'dan geçişlerinde uyacakları kuralların Türk Devleti'nin kabul edeceği bir şekilde düzenlenmesi öngörülmektedir.

5. maddeye göre, ülkemizdeki azınlıkların hakları, İtilâf Devletleri ile diğer devletlerin arasında, azınlıklarla ilgili olarak yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, civar ülkelerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanması

⁴⁸⁷ İlker Alp, “Misâk-ı Millî Hedeflerinin Lozan Antlaşmasına Yansıması”, ... , s. 295.

⁴⁸⁸ Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî”,..., s. 62.

koşuluyla, tarafımızdan tanınacak ve sağlanacaktır. Bu suretle, ülkemizdeki azınlıklara devletlerarası antlaşmalar çerçevesinde kararlaştırılan hak ve hürriyetlerin verileceği ifade edilmektedir. Fakat diğer devletlerdeki Türklerin, aynı hak ve özgürlüklerinden yararlanabilme koşulu öne sürülerek mütekabiliyet prensibinin uygulanacağı belirtilmektedir.

6. maddeye göre, her devlet gibi ülkemizin de, millî ve iktisadî gelişmemizi imkânlar çerçevesinde gerçekleştirmesi, çağdaş ve düzenli bir idare kurabilmesi için, tam bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşması gerekmektedir. Bu yaşamımızın ve varlığımızın temelini oluşturmaktadır. Bundan dolayı siyasî, ekonomik, hukuki ve diğer yönlerden gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşı olduğumuz vurgulanmaktadır. Borçlarımızın ödeme şartlarının da bu ilkelere uygun bir şekilde düzenlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Yani Türk devletinin tam bağımsızlığına ve özgürlüğüne kavuşmasını önleyen yabancı müdahalelerine ve kapitülasyonlara izin verilmeyeceği bildirilmektedir.

Özetle Ahd-ı Millî ile 30 Ekim 1918'de, imzalanan Mondros Mütarekesi sırasında Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan yerlerin Türk sınırları içinde kalması (1. madde),

Ateşkesin çizdiği sınırların dışında kalan yerlerdeki Osmanlı-İslâm çoğunluğunun geleceklerini kendilerinin tespit etmesi (1. madde),

İşgal altında bulunan ve nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Elviye-i Selâse ve Batı Trakya'nın millî sınırlar içinde yer alması (2. ve 3. madde),

İstanbul, Marmara Denizi ve Boğazlar üzerinde Türk egemenliğinin sağlanması ve Boğazlar'dan geçişlerin Türk devletinin kabul edeceği bir şekilde düzenlenmesi (4. madde),

Esaret altında bulunan soydaşlarımıza, azınlık haklarının sağlanması ve azınlıklara milletlerarası antlaşmalarda öngörülen hakların dışında ayrıcalıkların verilmemesi (5. madde),

Devletimizin siyasî, hukuki, ekonomik ve diğer alanlarda tam bağımsızlığının sağlanması (6. madde) amaçlanmaktadır⁴⁸⁹.

Peyman-ı Millî, bir “savunma siyaseti” olarak karşımıza çıkmaktadır. Peyman-ı Millî'nin içeriği dikkate alınırca, Türkiye'nin o günlerde içine düştüğü durumu ve bu durumdan nasıl kurtulacağını açıklayan ilkeleri kapsamaktadır.

Atatürk, “... Biz; yaşamak isteyen, onur ve şerefi ile yaşamak isteyen bir milletiz... Bilgin, cahil, istisnasız bütün millet fertleri, belki içinde buldukları güçlükleri tamamen anlamaksızın, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve kanını sonuna kadar akıtmaya karar vermiştir. O nokta; tam bağımsızlığımızın sağlanması ve devam ettirilmesidir. Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasî, malî, ekonomik, adlî, askerî, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımızın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin gerçek manası ile bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir...” diyerek Misâk-ı Millî idealine ulaşmayı ifade etmiştir.

Misâk-ı Millî sadece Millî Mücadele dönemi ve o dönemin şartları ile sınırlı tutulmamalıdır. Atatürk'ün bu konudaki değerlendirmesi, Misâk-ı Millî'nin günümüz için de geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. O, “Misâk-ı Millî'nin asli özellikleri kesin sonuca ulaşacağımız güne kadar devam eder...” ifadeleriyle Misâk-ı Millî'nin geliştirilmesi ve asla vazgeçilmemesi gereken ilkeler olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca, “...Efendiler arazi meselesi ve hudud meselesi Misâk-ı Millî'nin malumu aliniz, birinci maddesinin daire-i şumûlindedir. Misâk-ı Millî şu hat bu hat diye hiçbir vakitte hudud çizmemişdir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Heyet-i Celile'nin isabet-i hazırıdır. Yoksa haritası mevcut bir hudud yokdur...” şeklindeki geleceğe yönelik ifadeleri ile ulaşılması hedeflenen sonuçlar bakımından, Misâk-ı Millî'ye zaman ve mekan sınırlaması koymamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın “Teşkilat-ı Millî'mizin bugün takip ettiği gaye” diye tarifini yaptığı Ahd-ı Millî'nin, günümüze etki yapacak ve devleti yönlendirecek millî bir politika özelliği de ön plana çıkartılmalıdır. Misâk-ı Millî, sınırları

⁴⁸⁹ İlker Alp, “Misâk-ı Millî Hedeflerinin Lozan Antlaşmasına Yansımaları”, ... , s. 295-296; Nejat Kaymaz, a.g.m., s. 1948.

belirlenmiş bir ülkede yaşayan insanların mutluluğunu sağlayacak olan millî politikanın adıdır⁴⁹⁰.

Atatürk, millî politikayla ilgili olarak şöyle bir tanımlama yapmaktadır:

“Devletin her yönüyle millî bir politika izlemesi ve bu politikanın bünyemize tamamen uygun ve dayalı olması lazımdır. Millî siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam şudur: Millî sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanıp varlığımızı koruyarak millet ve memleketin gerçek mutluluğu ve kalkınmasına çalışmak... Rastgele bitmeyen emeller peşinde milleti uğraştırmamak, zarara uğratmamak... Medeni dünyadan, medeni ve insanca muameleyi, karşılıklı dostluğu beklemektir”⁴⁹¹.

Misâk-ı Millî, Ankara’da kurulan millî hükümetin ana programı olarak kabul edilmiş olup, Türk dış politikasının da temelini teşkil etmiştir.

Bu politika hakkında Yusuf Kemal Tengirşenk, *“Misâk-ı Millî’de bir Avrupalı diliyle ve gayet mütevaziane bu istekler, alemin önüne kondu. TBMM adına yapılan bütün antlaşmalarda murahhasların ısrarla istedikleri ve aldıkları milletin bu haklarından başka bir şey değildir”* demektedir.

Türkiye’nin bağımsızlığını perçinleyen Lozan Konferansı’nda da bu doğrultuda hareket edilmiştir⁴⁹².

Nitekim Lozan Antlaşması ile kapitülasyonların kaldırılması da bunun bir sonucudur⁴⁹³.

H. Misâk-ı Millî’nin Kabulünden Sonraki Gelişmeler

İtilâf Devletleri, Misâk-ı Millî açıklandığı ve kendilerine resmen gönderildiği zaman, bunun üzerinde fazla durmamışlar, metnin önemini uygulama alanında yer almaya başladığı zaman anlamışlardır. İngilizler, Kuvay-i Millîye’yi yok etmeyi planladıkları ve onunla ilgili her şeyi geçersiz sayma önyargısıyla hareket

⁴⁹⁰ Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî”,..., s. 62-63.

⁴⁹¹ Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)... , s. 25.

⁴⁹² Osman Sönmez, a.g.m., s. 9.

⁴⁹³ Sadi İrmak, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 3, S. 9, Ankara, Temmuz 1987, s. 495.

ettikleri için, Misâk-ı Millî'ye de "Nasyonalistlerin boş girişimlerinden biri" gözüyle bakmışlardır. Yani Misâk-ı Millî'yi önemsizmiş gibi görmeleri, bilmemelerinden ya da kavrayamamalarından değil tanımak istememelerinden ileri gelmiştir⁴⁹⁴.

3 Mart 1920'de Yunanlılar saldırıya geçmişler, Gölcük Yaylası'nı ve Bozdağ'ı ele geçirmiştir. Bu işgal, hükümeti zor durumda bırakmış ve Sadrazam Ali Rıza Paşa istifa etmiştir⁴⁹⁵. Salih Paşa 8 Mart'ta hükümeti kurmuş ve hükümet Vahideddin tarafından onaylanmıştır.

Londra'da ise o günlerde, İstanbul'un geleceği tartışılmıştır. 10 Mart tarihli toplantıda İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonunda İstanbul'un resmen işgali kararlaştırılmıştır⁴⁹⁶. İtilâf Devletleri'ni ve özellikle İngilizleri İstanbul'un işgaline yönelten sebeplerden bazıları; Fransızların Maraş'ta Türk milis kuvvetine yenilmeleri, bölgede Türklere karşı kullanmak üzere silahlandıkları Ermenilerin, Fransız desteğinden yoksun kalınca kaçmaları ve İtilâf Devletleri'nin prestij kaybının giderilmek istenmesidir⁴⁹⁷.

İtilaf Devletleri, Millî Mücadele'yi önlemek ve hazırlamakta oldukları barış koşullarını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirebilmek için donanmalarını İstanbul'a gönderdiler. 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ettiler. Önde gelen milliyetçileri ve onların taraftarlarını⁴⁹⁸ tutuklayarak Malta'ya sürgün ettiler⁴⁹⁹.

Mustafa Kemal, İstanbul'un işgal haberini 16 Mart 1920'de telgrafçı Manastırlı Hamdi Bey'den almıştır. ARMHC Heyet-i Temsiliyesi adına aynı gün, işgali kolordulara, yöneticilere, ulusal örgütlere duyurmuş ve protesto etmiştir. Millete yayınladığı bildiri de özetle şöyle demiştir:

⁴⁹⁴ Nejat Kaymaz, *a.g.m.*, s. 1947,1951-1952.

⁴⁹⁵ Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁹⁶ Erol Kaya, "Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı", ... , s. 524.

⁴⁹⁷ Nejat Kaymaz, *a.g.m.*, s. 1946-1947.

⁴⁹⁸ Mehmet Gönübol - Cem Sar- Ahmet Şükrü Esmer - Oral Sander - A. Haluk Ülman - A. Suat Bilge - Duygu Sezer, *a.g.e.*, s. 14-15.

⁴⁹⁹ Erol Kaya, "Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı", ... , s. 524.

“... Bugün, İstanbul zorla işgal edilerek Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık hayat ve egemenliğine son verildi. Yani bugün, Türk Milleti, uygarlık yeteneğini, yaşama ve bağımsızlık hakkını ve bütün geleceğini savunmaya çağrıldı...”⁵⁰⁰.

İstanbul'un işgalinden sonra Meclis-i Mebusanda ilk toplantı Meclis Birinci Başkanvekili Hüseyin Kâzım Bey'in başkanlığında, 18 Mart 1920'de yapıldı. Sinop milletvekili Rıza Nur Bey konuşmasında milletvekillerin bazılarının Meclis-i Mebusandan zorla alınmalarını protesto etti. Başkent in ve Meclis-i Mebusanın saldırıya uğradığını, Rauf, Vasıf, Faik ve Şeref Beyler ile Numan Efendi'nin tutuklandıklarını ve bu durumun hukuka aykırı olduğunu belirtti. Bu yüzden Meclisin artık serbestçe karar alamayacağını ifade etti. Milletvekillerinin görevlerini güvenle sürdürebilecekleri bir ortam oluşuncaya kadar, genel birleşimlerin ertelenmesini önerdi. Oya sunulan bu taktir oybirliği ile kabul edildi⁵⁰¹.

İşgalden sonra, Salih Paşa Kabinesi 2 Nisan'da istifa etmiştir. Yerine 5 Nisan'da, Damat Ferit Kabinesi kurulmuştur⁵⁰². Altıncı Osmanlı Mebusan Meclisi, padişahın 11 Nisan 1920'de yayınladığı İrade-i Seniye ile feshedilmiştir⁵⁰³.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de bütün vilayetlere ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği bir tamim ile olağan üstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması için gerekli seçim hazırlıklarının yapılmasını bildirmiştir. Bu tamim üzerine seçimler yapılmış⁵⁰⁴, Mustafa Kemal Paşa, Ankara milletvekili seçilmiştir. Yeni seçilen milletvekilleri ile İstanbul'dan kaçan mebuslar Ankara'ya gelmeye başlamışlardır.

Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Ankara'da 23 Nisan 1920'de toplanmıştır⁵⁰⁵. “Kuvay-ı Millîye'yi amil ve millî iradeyi hâkim kılma” esasına dayanan bu yeni meclis, millî bir meclis idi.

⁵⁰⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 419.

⁵⁰¹ Erol Kaya, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, ... , s. 525; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet...*, s. 128-129.

⁵⁰² Salahi R. Sonyel, “Son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı”, *XV. Türk Tarih Kongresi (11 -15 Eylül 2006) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 2230.

⁵⁰³ Sabahattin Selek, *a.g.e.*, s. 600.

⁵⁰⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 1, s. 421.

⁵⁰⁵ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet...*, s. 167-168.

TBMM'nin açılması ile Türk tarihinde yeni bir dönem başlamış ve yeni bir devletin temeli o gün Ankara'da atılmıştır⁵⁰⁶.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan'da Meclis başkanlığına seçilmiştir⁵⁰⁷. İlk Büyük Millet Meclisi Hükümeti 3 Mayıs 1920'de kurulmuş, Meclis başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda bakanlar kurulunun da başkanı olmuştur⁵⁰⁸. Böylece ülkeyi, Ankara hükümeti idare etmeye başlamıştır.

Öte yandan İtilaf Devletleri 24 Nisan 1920'de San Remo'da yaptıkları görüşmelerde, Sevr Antlaşması'nın ana hatlarını çizmişlerdi.

TBMM, İstanbul hükümetinin bu devletlerle yaptığı görüşmelerin Türkiye'yi bağlamayacağını ve halkı sadece TBMM'nin temsil ettiğini İtilaf Devletleri'ne bildirdi. TBMM, bunun yanı sıra 7 Haziran 1920'de İstanbul hükümetinin yapacağı antlaşmaların hükümsüz sayılacağına ilişkin bir kanunu da kabul etti⁵⁰⁹.

TBMM açıldığında, Mîsâk-ı Millî'nin temel alınacağı ifade edilmiş, bir görüş birliği sağlamak için 18 Temmuz 1920'de, gizli oturum yapılmıştır. Bu oturumda metin gözden geçirilmiş ve metne bağlılık yemini edilmiştir.

Kurtuluş Savaşı boyunca ve tüm diplomatik ilişkilerde amacın Mîsâk-ı Millî'nin gerçekleştirilmesi olduğu belirtilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin lideri olarak bütün sorumlulukları üstlenmiş, Mîsâk-ı Millî'yi her çevreye anlatmak ve kabul ettirebilmek için çok çaba harcamıştır⁵¹⁰.

⁵⁰⁶ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 140, 143.

⁵⁰⁷ Mehmet Gönlübol - Cem Sar - Ahmet Şükrü Esmer - Oral Sander - A. Haluk Ülman - A. Suat Bilge - Duygu Sezer, *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁰⁸ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet...*, s. 180-181.

⁵⁰⁹ Mehmet Gönlübol - Cem Sar - Ahmet Şükrü Esmer - Oral Sander - A. Haluk Ülman - A. Suat Bilge - Duygu Sezer, *a.g.e.*, s. 15.

⁵¹⁰ Nejat Kaymaz, *a.g.m.*, s. 1953.

İ. Millî Sınırların Belirlenmesinde Misâk-ı Millî'nin Rolü

Ahd-ı Millî'nin sınırlarını tarif ettiği ülkede modern, millî, yeni bir Türk devleti kurulmaktaydı⁵¹¹. Misâk-ı Millî, millet kavramını tarih şuuru ve somut bir vatan kavramı ile birleştirerek milliyetçilik anlayışına açıklık getiren, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını çizen bir belge idi⁵¹².

TBMM açıldıktan sonra çalışmalarında Misâk-ı Millî'yi kendine rehber almıştır. Dönemin idarecileri bu konu üzerinde hassasiyetle durmuşlar ve Misâk-ı Millî hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Örneğin, Misâk-ı Millî sınırları içinde olduğu halde yabancı idaresinde bulunan Türk topraklarının TBMM Hükümeti'ne ait olmasını talep eden milletvekillerinin elli imzalı bir önergesini, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti, 31.10.1338 (1922) tarihinde Hariciye Vekaleti'ne göndermiştir. Bu belge dönemin devlet organları tarafından Peyman-ı Millî kapsamında bulunan yerlerin Türk toprakları sayıldığı için, bu yerlerin kurtarılmasına ve Peyman-ı Millî hükümlerinin gerçekleştirilmesine çaba harcandığının göstergesidir.

Misâk-ı Millî'den söz eden belgelerden biri de, İstiklâl Madalyası ile ilgili bir kararnamedir. İstiklâl Madalyası'nın üzerinde hangi şekillerin yer alması gerektiğinin karara bağlanması yönündeki Maliye Vekaleti'nin tezkeresi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 09.01.39 (1923) tarihli toplantısında görüşülmüştür. Görüşme sonunda madalyanın, *“bir tarafında Misâk-ı Millî hududu dâhilindeki vatanımızın haritasının, diğer tarafında Büyük Millet Meclisinin tarihi küşadı ve madalyanın tesis tarihinin bulunması muvafık görülmüştür”* kararı alınmıştır.

Misâk-ı Millî sınırlarımızı belirleyebilmek ve Atatürk dönemindeki Türk dış politikasının millî hedeflerini anlayabilmek için Gazi Mustafa Kemal'in fikirlerinden, sözlerinden ve icraatlarından örnekler vermek ayrıca 1920'lere ait belgeleri değerlendirmek gerekmektedir.

⁵¹¹ Yılmaz Altuğ, “Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 9, Ankara, Temmuz 1987, s. 520.

⁵¹² Zeynep Korkmaz, “Millî Mücadelesi ve Sonrasında Türklük Şuuru”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 10, Ankara, Kasım 1987, s. 56.

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelişinin ertesi günü (28 Aralık 1919), verdiği konferansta, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde Türk kuvvetlerinin kontrolünde bulunan yerlerin millî sınırlarımızın içinde olduğunu belirtmiş, yeni Türkiye'nin güney ve güneydoğu sınırlarını ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir. Konuşmasında azınlıkların statüsünü ve Türkiye'nin tam bağımsızlığını sağlama şartlarının neler olduğunu da açıklamıştır. Bu konuşma Misâk-ı Millî metnine büyük ölçüde yansımıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmasında sınırlarla ilgili bölüm ise şöyledir:

“Mütareke akdolunduğu gün ordularımız filen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudud İskenderun Körfezi cenubundan Antakya'dan Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablus Köprüsü cenubunda Fırat Nehri'ne mülâki olur. Oradan Deyrizor'a iner; bedehu şarka temdîd edilerek, Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu hudud ordumuz tarafından silahla müdafaa olduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasırı ile meskûn aksam-ı vatanımızı tahdîd eder. Bunun cenub aksamında Arapça mütekellim dindaşlarımız vardır. Bu hudud dâhilinde kalan aksamı memâlikimiz cami'a-i Osmaniye'den layenfekk bir kül olarak kabul edilmiştir”⁵¹³.

Buna göre Ahd-ı Millî'nin 1. maddesiyle, Türkiye'nin sınırlarını, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı anda orduların durumunu ifade eden ve “hatt-ı mütareke” olarak adlandırılan hattın oluşturması öngörülmektedir⁵¹⁴.

Burada Musul ve Kerkük ile birlikte Rakka, Halep, Antakya ve İskenderun'un da anayurttan ayrılmaz bir parça olduğu vurgulanmaktadır.

Musul ve Kerkük'ün Misâk-ı Millî sınırları içinde gösterilmesi oldukça doğaldı. Çünkü 1313 yılında yayınlanan “Memalik-i Osmaniye Tarihi ve Coğrafya Lügati” adlı eserde Musul'da yaşayan 300.280 nüfusun 248.380'i, Kerkük'te ise 30.000 nüfusun 28.000'i Müslüman olarak belirtilmekteydi. Süleymaniye ise en yoğun Türk nüfusunun yaşadığı yerlardendi.

⁵¹³ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 202-204.

⁵¹⁴ Nejat Kaymaz, *a.g.m.*, s. 1956.

Ayrıca Musul ve Kerkük, İngilizler tarafından, devletler hukukuna aykırı olarak Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edilmişti⁵¹⁵. Musul, mütareke imzalandığında 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın elindeydi. İngiliz birlikleri de Musul'un güneyinde Hamam Alil mevkiinde bulunmaktaydı. Irak'taki İngiliz Ordu Kumandanı General Marshall, Musul'u işgal etmek istiyordu. Nitekim Ali İhsan (Sabis) Paşa hatıralarında, Mondros Mütarekesi'ni tebliğ etmek için 5. Fırka Kumandanı Kenan Bey'i İngiliz Süvari Kumandanı General Cassels'e gönderdiğini, İngiliz kuvvetlerinin Hamam Alil'den Gayyare'ye çekilmesini istediğini, fakat İngiliz kumandanın mütarekeden haberdar olmadığını ileri sürdüğünü bildirmektedir. İngilizler 4 Kasım 1918'de Musul'a doğru ilerlemişler ve mütarekenin 2. maddesine dayanarak 10 Kasım 1918'de Musul'a girmişlerdir⁵¹⁶.

TBMM milletvekilleri tarafından 28 Ekim 1922 tarihinde hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti ile Hariciye Vekaleti'ne gönderilen bir mazbatada, “*Musul, Süleymaniye, Kerkük, Türkiye'nin lâyenfekk eczasından olup Misâk-ı Millî mucibince hakimiyetimiz altına alınacağı şüphesiz olduğundan bu dahi arz ettiğimiz suretle hududun tashihi âmir ve mucibdir*” denilerek Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ün Türkiye'nin ayrılmaz parçaları oldukları vurgulanmıştır.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi sıfatıyla Fevzi Çakmak Paşa'nın Heyet-i Vükelâ Riyâseti'ne, Müdâfaa-i Millîye Vekaleti'ne ve cephe kumandanlarına Eylül 1338 (1922)'de gönderildiği bir telgrafta, Musul mıntıkasındaki Misâk-ı Millî hududumuzun gerekirse silahla sağlanabileceğini, ordumuzun yerli halktan oluşan birliklerle takviye edileceğini ve İmadiye-Süleymaniye hattı üzerinden Musul-Kerkük'e taarruz emrinin verilebileceğini ifade etmiştir. Bununla ilgili hazırlıkların yapılmasını ve konu hakkında ilgili makamların görüşlerini bildirmesini istemiştir.

Bu belgeler Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Ahd-ı Millî sınırlarımız içinde olduğunu ispatlayan arşiv belgelerindedir. Buraları ülkemize katabilmek için savaşın dahi göze alındığı, Türkmen aşiretleri ile bölge halkının da Türk ordusuna destek vereceği anlaşılmaktadır.

⁵¹⁵ Osman Sönmez, *a.g.m.*, s. 10.

⁵¹⁶ Nejat Göyünç, “Musul Misâk-ı Millî'ye Dahil midir, Değil midir?” , *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 48.

Ayrıca Misâk-ı Millî'nin 1. maddesindeki “*mezkur hatt-ı mütareke dahil ve haricinde*” ifadesinden de bu yerlerin millî sınırlar içinde olduğu sonucu çıkmaktadır⁵¹⁷.

Antakya, 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı sınırları içerisinde bulunan yerler arasındaydı. Mustafa Kemal Paşa tarafından Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne yazılan 6 Kasım 1918 tarihli telgrafta da, “... maksat Halep'teki İngiliz ordusunu iâşe etmek olmayıp İskenderun'ı işgal, İskenderun-Kırıkhan-Katma yolu ile hareket ederek Antakya-Dircemal-Ahterin hattında bulunan 7. Ordu'nun hattı ric'atini kesmek ve bu Ordu'yu, 6. Ordu'ya Musul'da yaptığı gibi teslimden içtinab edilemeyecek bir vaziyete sokmaktır” ifadeleri yer almıştır.

Bu belge, Antakya'nın ateşkes tarihinde Osmanlı egemenliğinde olduğunu göstermektedir⁵¹⁸. İskenderun Sancağı, Hatay ve çevresi sınırlarımız içindeydi, bu bölgede yaşayanlar Türktü ve Hatay da bir Türk yurduyd⁵¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada “... şark hududuna Elviye-i Selâse'yi dahil ederek tasavvur buyurunuz. Garb hududu Edirne'den bildiğimiz gibi geçiyor. Cenub hududu İskenderun cenubundan başlar. Halep'le Katıma arasından Cerablus Köprüsü'ne müntehi olur bir hat ve Şark parçasında da Musul Vilayeti, Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki mıntıkayı yekdiğerine kalbeden hat. Efendiler, bu hudud sırf askerî mülahazat ile çizilmiş bir hudud değildir, hudud-ı millîdir. Hudud-ı millî olmak üzere tespit edilmiştir. Fakat bu hudud dâhilinde tasavvur edilmesin ki, anasır-ı İslamiye'den yalnız bir cins millet vardır. Bu hudud dâhilinde Türk vardır, Çerkes vardır ve anasır-ı saire-i İslamiye vardır. İşte bu hudud memzuc bir halde yaşayan, bütün maksatlarını, bütün manasıyla tevhid etmiş olan kardeş milletlerin hudud-ı millîsidir” demiştir⁵²⁰.

Mustafa Kemal Atatürk'ün bu konuşmasında, Peyman-ı Millî'nin hedeflediği sınırların genel hatları açıkça belirtilmektedir.

⁵¹⁷ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 205-206.

⁵¹⁸ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, ... , s. 20.

⁵¹⁹ Bekir Tünay, “Atatürk ve Hatay”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 2, S. 5, Ankara, Mart 1986, s. 455.

⁵²⁰ Nejat Göyünç, *a.g.m.*, s. 48.

Elviye-i Selâse adıyla anılan Kars, Ardahan ve Batum millî sınırlar içindedir⁵²¹. Mondros Mütarekesi imzalandığında, Türk Kafkas Cephesi'ndeki 9. Ordu ile Azerbaycan ve Dağıstan'daki Kafkas İslam Ordusu, Sovyet Rusya ile yapılan antlaşmaların sağladığı durum üstünlüğünü korumaktaydı. Türk birlikleri Kuzeybatı İran, Azerbaycan ve Dağıstan (Kuzey Kafkasya)'a hâkimdi. Fakat İngilizler, Mondros Mütarekesi'nin 11. ve 15. maddelerine dayanarak 11 Kasım 1918'den itibaren Türk birliklerini 1914 yılındaki Türk-Rus sınırına dönerek Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltmaya zorlamışlardır. Böylece Brest-Litovsk Antlaşması ile alınan üç sancak ayrıca Kuzey batı İran ve Kuzey Kafkasya Mondros Mütarekesi gereğince terkedilmiştir. Ancak söz konusu yerlerin özellikle Elviye-i Selâse'nin anavatana bağlanması için çalışmalara devam edilmiştir.

Örneğin, TBMM Gizli Celse Zabıtları'nda bulunan kayıtlara göre, TBMM'nin 21 Mart 1337 (1921) tarihli gizli oturumunda Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Sovyetler Birliği ile ilgili ilişkilerimiz tartışılmıştır. Bu arada, başta Mustafa Kemal olmak üzere, birçok milletvekili Batum'un da Ahd-ı Millî'ye dâhil olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa Elviye-i Selâse'nin ülkemize katılması için öncelikle barış yollarının deneneceğini, ancak sonuç alınmazsa kuvvet kullanılabileceğini ifade etmiştir.

“Misâk-ı Millî'miz ve hududu millîmiz dâhilinde olduğunu iddia ettiğimiz Elviye-i Selase'de ahalinin arayışını umumiyyesine müracaat etmek suretiyle Elviye-i Selase'yi almak istiyoruz veyahut herhangi bir şekilde bir fikrimizi azami bir surette temin etmek istiyoruz... Binaenaleyh almak istiyor isek alınacak zaman bu defadır; alınacak an bu dakikadır. Sulh ile alınır; sulh ile alınamazsa bittabi cebren alınır...”

Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükümeti'nin Ahd-ı Millî'ye muhalif bir barışı kabul etmeyeceğini ve Londra'ya barış görüşmelerine gönderilen temsilcilerin de bu yönde hareket edeceğini belirtmiştir. Gürcülerin Ardahan ve Artvin'i geri vermesi, Batum'da plebisitin yapılması ve Ahd-ı Millî ilkelerinin korunması koşuluyla barış taraftarı olduğunu şu sözleri ile ifade etmiştir.

⁵²¹ Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî”,..., s. 64-65.

“... Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bugünkü şeraite göre Misâk-ı Millîye muhalif bir sulhe vazı imza edemez. Bunda mahzurlar vardır. Çünkü böyle ufak bir mesele için değil; istiklalimizi temin ve müdafaa için Londra’ya giden murahhaslarımızın elindeki düstur da Misâk-ı Millî’dir. Bundan sarfinazar edemeyiz dedik. Onlar da bütün cihana karşı bunu müdafaa edeceklerdir. Binaenaleyh diğer taraftan Gürcülerle sulh yapmak isterken bundan fedakârlık yapmak olmaz. Sonra o düstur duçarı zaaf olur. Şimdi bizim, Gürcü sefareti vasıtasıyla Gürcistan Hükümetine tebliğ ettiğimiz şifahi bir nota ki bugünden... Ardahan livasını ve Artvin kazasını ihtiva eder. Buraları bize iade ve teslim edecekler. Diğer taraftan Batum limanı ve şehri için ahalisinin reyine müracaatla vaziyeti tespit olunacaktır. Arayı umumiye müracaat zamanını dahi onlara bırakıyorum. Yani orada da Misâk-ı Millî’nin emrettiği kaydı ifade ediyoruz. Şimdi bu esas dairesinde ve Misâk-ı Millî’nin emrettiği bir sulh yapmak isterlerse ona vazı imza edebiliriz. Fakat Batum bila kayd-ü şart terk olunacaktır. Kaydını ihtiva eden bir sulhe vazı imza edemeyiz”⁵²².

Misâk-ı Millî’nin 3. maddesi Batı Trakya ve Rumeli sınırları hakkında ipuçları vermektedir. Bu topraklar Türk nüfusunun yoğun olduğu yerlerdi ve bu tarihi zemin, Millî Mücadele’nin de sınırlarını şekillendirmişti⁵²³.

Atatürk, 1933’te Mc Arthur ile yapmış olduğu mülakatta, “Allah nasip eder, ömrüm vefa ederse Musul, Kerkük ve Adalar’ı geri alacağım. Selanik de dâhil Batı Trakya’yı Türkiye sınırları içine katacağım” demiştir⁵²⁴.

Trakya halkı ve mebusları, Batı Trakya’nın ülkemizden ayrılmasını kabul etmemektedir. Trakyalı milletvekilleri adına Edirne mebusu Faik Bey’in İcra Vekilleri Hey’eti Reisi Rauf Bey’e 10.04.1339 (1923) tarihinde sunduğu muhtıra Trakya milletvekillerinin konuya bakışını göstermesi bakımından önemlidir.

Burada Batı Trakya’yla ilgili olarak, “Misâk-ı Millî’mizin üçüncü maddesi münhasıran bu mübarek Türk kıt’asından bahis ve ânın mukadderatı sekenesinin ârâsı ile tayin edeceğini natıktır. Biz bundan feragatla Misâk-ı Millî’mize açıktan

⁵²² İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 206-209.

⁵²³ Mesut Aydın, “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî”,..., s. 65.

⁵²⁴ Ahmet Kabaklı, *Temellerin Duruşması*, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 52-53.

açığa sadakatsizlik ediyoruz. Biz Misâk-ı Millî'nin istihsali için burada toplandık. Millet bizi ânın için gönderdi. Bunda tadilat yapmağa, ândan fedakârlık etmeye selahiyetdar değiliz. Muztar kaldıksa bunun bir yolu vardır. Bu ızırarı mülkûn sahib-i hakikisi olan millete arz ederiz o, kararını verir...” ifadelerine yer verilmiştir.

Batı Trakya'da yaşayan insanların çoğunluğunu, Türk ve Müslümanların oluşturduğu, arazilerin de onların mülkü olduğu bildirilmektedir. Bu yüzden Batı Trakya'nın Yunanlılara bırakılmaması ve Trakya üzerindeki haklarımızın savunulması gerektiği vurgulanmaktadır. Doğu ve Batı Trakya, Misâk-ı Millî sınırları içerisinde yer aldığı için, Balkan siyasetimizin de ona göre şekillendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir⁵²⁵.

Ahd-ı Millî hazırlanırken temel alınan ilke “milliyet” idi. Ancak burada “milliyet” kelimesi ile kastedilen sadece bir millet ismi değildi. “Anasır-ı İslâmiye” adı altında çok daha geniş bir kitle ifade edilmekteydi.

Mustafa Kemal TBMM'nin açış nutkunda; “...*bu hudud dahilinde tasavvur edilmesin ki, anasır-ı İslamiye'den yalnız bir cins millet vardır. Bu hudud dâhilinde Türk vardır, Çerkes vardır ve anasır-ı saire-i İslamiye vardır. İşte bu hudud memzuc (karışmış) bir halde yaşayan, bütün maksatlarını, bütün manasıyla tevhid etmiş olan kardeş milletlerin hudud-ı millîsidir*” diyerek kültürel temellere de ağırlık vermiştir.

Ahd-ı Millî, bu sebeple Osmanlı-İslâm unsurların yerleştiği yörelerin, bağımsızlığına kavuşturulmasından bahsetmektedir⁵²⁶. Bu millî sınırlar içinde, Türklerle beraber diğer İslam unsurların da yaşadığı kaydedilmektedir. Bunlar ise ortak geçmişi olan kardeş milletler olarak kabul edilmektedir.

Atatürk, millî birlik ve beraberlik konusuna değinirken, “*Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri ve Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletteşlerimiz vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış isimlendirmeler birkaç düşman aleti, mürteci beyinsizlerden başka hiçbir millet ferdi*

⁵²⁵ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 211-212.

⁵²⁶ Erol Kaya, “Misâk-ı Millî'nin Sınırları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.75.

üzerinde üzüntüden başka bir tesir hâsıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da umum Türk toplumu gibi müşterek maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar” ifadelerine yer vermiştir.

Atatürk bu sözlerinde, Türk milletini parçalamak için vatandaşlarımıza ayrılıkçı fikirlerin aşılmasına çalışıldığını belirtmiştir. Ancak bu durumun ortak geçmişe, kültüre, adet ve geleneklere sahip olan milletimizi rahatsız ettiğini ve ayrılıkçı fikirlerin başarıya ulaşmadığını ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, kendisine Berlin’den mektuplar yazan Talat Paşa’ya verdiği bir cevapta sınırlarımızdan bahsederken, “*Türkçe ve Kürtçe konuşulan bütün vilayetlerimiz bizim olacaktır*” sözleriyle Türk-Kürt ayrımının kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.

Yine Atatürk, Dolmabahçe Sarayı’nda yaptığı bir konuşmasında, “*Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlâtları hep aynı cevherin damarlarıdır*” demiştir.

Atatürk bu sözleri ile milletin birlik ve beraberliğini vurgulamıştır. Ülkemizin farklı bölgelerinde yaşayan vatandaşlarımızın aynı kökten geldiklerini ve aynı soyun kollarını oluşturdıklarını ifade etmiştir.

Atatürk dış politikada Misâk-ı Millî ve millî menfaatler doğrultusunda hareket etmiştir⁵²⁷. Mustafa Kemal Paşa girişilen tüm diplomatik ilişkilerde tek ve değişmez amacın Misâk-ı Millî’nin gerçekleştirilmesi olduğunu ve buna ulaşıncaya kadar çalışılacağını belirtmiştir⁵²⁸.

⁵²⁷ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 212-216.

⁵²⁸ Nejat Kaymaz, *a.g.m.*, s. 1953.

IV BÖLÜM

MİSÂK-I MİLLÎ'Yİ GERÇEKLEŞTİRME YOLUNDA

YAPILAN ANTLAŞMALAR

A. Millî Mücadele'nin Zaferle Sonuçlanması

Millî Mücadele bütün yönleri ile Türk milletinde inandığı dava uğrunda her türlü fedakârlığı göze alan, “kuvay-ı millîye ruhu” dediğimiz, bir millî ruh varlığının ifadesidir. Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) ve kesin zaferi hazırlayan Büyük Taarruz (30 Ağustos 1922), Başkomutan ve millet olarak, millî gücün dorukta birleştiği noktadır. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ise bağımsız bir Türk devleti kurma yolundaki Millî Mücadele safhalarının, millî hâkimiyet ilkesine ulaşan zaferidir. Türklüğün çağdaş bir millet ve milliyetçilik anlayışı içinde, modern bir devlet yapısı ile yeniden doğuşudur. “Atatürk milliyetçiliği” olarak adlandırılan bu anlayış Türk toplumunun kendi tarihi ve sosyal gerçeklerinden kaynaklanan, akılcı, çağdaş, ileriye dönük, kültür ve amaç birliğini temel alan, barışçı, birleştirici ve yüceltici bir milliyetçilik anlayışıdır⁵²⁹.

Türkiye'nin dış siyasetinin temel amaçları da Misâk-ı Millî'de saptanmıştır. Türkiye'nin diğer devletlerce tanınmasını sağlamak, antlaşmalar imzalamak, Misâk-ı Millî'yi uygulamak ve bu amaçlara ulaşabilmek için çeşitli propaganda araçlarına başvurmak yeni kurulan Türk devletin siyasi amaçlarının başında gelmekteydi⁵³⁰.

Bu süre içinde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında, ana hatları İtilaf Devletleri tarafından San Remo Konferansı'nda (19-25 Nisan 1920) kararlaştırılan, Sevr Antlaşması, 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştı. Bu antlaşma ile devletin sınırları İç Anadolu olarak tespit edilmiş ancak bu bölgede de haklar en ağır şekilde sınırlandırılmıştı. Bazı şartların yerine getirilmesine bağlı olarak, Osmanlı hanedanının İstanbul'da kalmasına razı olunacaktı. Boğazlar, milletler arası bir

⁵²⁹ Zeynep Korkmaz, *a.g.m.*, s. 56-57.

⁵³⁰ Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal...*, C. 1, s. 638-639.

komisyonun tam idaresine geçiyordu. Bu komisyonun ayrı bir bayrağı ve ayrı bir bütçesi olacaktı. Osmanlı delegesi hiçbir söz ve oy sahibi olmadan sadece gözlemci olarak bulunabilecekti. Doğu vilayetlerinde dış ülkelerin desteği ile ayrı bir Ermeni ve Kürt devleti kurulacaktı. Antlaşmanın askeri, mali, iktisadi hükümleri, bağımsızlığı kısıtlayıcı mahiyette idi. Azınlıklara da geniş haklar tanınmıştı⁵³¹.

Sevr Antlaşması ile Türk milletinin yaşama hakkı elinden alınmakta ve Türk vatani parçalanmaktaydı. Ancak TBMM, Sevr Antlaşması imzalandığında, ülkenin yok olması demek olan bu antlaşmayı asla kabul etmeyeceğini açıklamıştı. Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan kesin zafer ile Sevr Antlaşması geçersiz hale gelmişti⁵³².

Atatürk, 13 Haziran 1921'de Fransız delegesi Franklin Bouillon ile görüşmesinde Sevr Antlaşması'nın geçersizliğini şu sözleriyle ifade etmiştir:

"... Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türk Devleti doğmuştur. Bu yeni Türkiye her devlet gibi haklarını tanıyacaktır. Sevr Antlaşması Türk milleti için öylesine uğursuz bir idam kararnamesidir ki onun bir dost ağzından çıkmamasını bekleriz. Ben bu konuşmamız sırasında Sevr Antlaşması'nı ağzıma almak istemem. Sevr Antlaşması'nı kafasından çıkarmayan milletlerle güven temeline dayanan ilişkilere girişemeyiz. Bize göre böyle bir antlaşma yoktur"⁵³³.

B. Kuzeydoğu Sınırının Tespiti

Mustafa Kemal Paşa 26 Nisan 1920'de Lenin'e gönderdiği bir mektupla, Ankara ve Moskova arasında normal münasebetlerin kurulmasını, askeri ve siyasi bir işbirliği ile yabancı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesini istemiştir. Mektubunda Ankara hükümetinin Ahd-ı Millî'ye dayanan siyasetini açıklamıştır. Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin bu mektuba 3 Haziran 1920'de cevap vermiş, böylece iki hükümet arasındaki diplomatik ilişkiler resmen başlamıştır⁵³⁴.

⁵³¹ A. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 69-74; Yücel Özkaya - Enver Konukçu - Rifat Önsoy - Dursun Ali Akbulut - Mustafa Balcioğlu - Vehbi Tanfer, *a.g.e.*, s. 283-286.

⁵³² Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 518.

⁵³³ Sadi Irmak, *a.g.m.*, s. 494.

⁵³⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 310-311.

TBMM Hükümeti, Rusya ile ilişkilerin kurulması amacıyla Moskova'ya Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet göndermiştir⁵³⁵.

Brest-Litovsk Antlaşması'na göre Kars, Ardahan ve Batum'da 1918 yılı Ağustos ayı içinde, plebisit yapılmıştı. 1693 çekimser ve 441 red oyuna karşı 85.129 oyla Kars, Ardahan ve Batum'un anavatana katılması kabul edilmişti. Böylece Brest-Litovsk Antlaşması'nın gereği yerine getirilerek, Elviye-i Selâse Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmişti. Fakat Sovyet hükümeti, Brest-Litovsk Antlaşması ile Batum'un Türkiye'ye bırakılmasını kabul ettiği halde, yine de buna engel olmak istiyordu⁵³⁶.

Sevr Antlaşması ise doğuda bir Ermeni devleti kurulmasını ve Kürtlere özerklik verilmesini istemekteydi. Böylece Doğu Anadolu parçalanıyordu.

Türkiye'nin kuzey doğu sınırı tehdit altındaydı. Ermeniler Erivan, Gümrü ve Kars dolaylarına yerleşmişlerdi. Buralarda Müslüman halka eziyet ediyorlardı. Ermenilerin Taşnak hükümeti, İtilaf Devletleri'nden yardım alıyordu. Sovyet Rusya Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan'a terkedilmesini istiyordu. Ermeniler Oltu ve Tuzla'yı, Gürcülerde Ardahan ve Batum'u işgal etmişlerdi⁵³⁷.

TBMM, İcra Heyeti'ne millî hudutlarımız içinde yer alan ancak mütareke hükümlerine uyularak boşaltılan Elviye-i Selâse'nin tekrar geri alınması için gereğinin yapılması konusunda yetki vermişti.

Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, hükümete verdiği 30 Mayıs ve 4 Haziran 1920 tarihli raporlarında Ermenilerin fırsat bulduklarında Erzurum'u alma girişiminde bulunacağını belirtmiş, Brest-Litovsk ve Batum Antlaşmaları ile Türkiye'ye bırakılan Elviye-i Selâse'yi geri almak üzere harekete geçmenin gerekliliğini açıklamıştı. Hükümetin uygun görmesi ile taarruz için emir verildi. Ancak Sovyet Hariciye Nazırı'nın sınırların tespitinde, Sovyet hükümetinin arabuluculuğu ile meselenin siyasi yollarla çözümünün mümkün olduğunu bildirmesi üzerine ordunun taarruzu geciktirildi⁵³⁸.

⁵³⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1920-1927)*, C. 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 460.

⁵³⁶ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 478-482.

⁵³⁷ A. Afet İnan, *a.g.e.*, s. 77.

⁵³⁸ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 161-162.

Ermenilerin saldırıları karşısında, Türk ordusu 28 Eylül 1920’de taarruza geçti. 29 Eylül’de Sarıkamış, 30 Ekim’de Kars, 7 Kasım’da Gümrü alındı. TBMM ile Ermeniler arasında 2/3 Aralık 1920’de Gümrü Barış Antlaşması imzalandı.

Mustafa Kemal Paşa bu antlaşma için Nutuk’ta şöyle demiştir:

“Gümrü Antlaşması Millî Hükümet’in yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın, hayallerinde kendisine ta Harşit Vadisi’ne kadar olan Türk ülkeleri bağışlanmış olan Ermenistan, Osmanlı Devleti’nin 1877 seferiyle kaybetmiş olduğu yerleri, bize, Millî Hükümet’e terk ederek dava dışına çıkarılmıştır. Doğudaki durumlarda önemli değişmeler olması yüzünden, bu antlaşma yerine, sonradan yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçerli olmuştur”⁵³⁹.

Bu antlaşmaya göre, Sevr Antlaşması ile Ermenilere bırakılan Doğu illeri ile Kars ve dolayları Türkiye’ye bırakılmıştı. Antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Ermenistan Cumhuriyeti, Kızıl Ordu’nun işgaline uğramış ve Erivan’da Sovyet Ermeni Hükümeti kurulmuştur. Bu durum antlaşmanın yürürlüğe girmesine imkân vermemiştir⁵⁴⁰.

Öte yandan General Ali Fuat Cebesoy, Moskova büyükelçiliğine atanmıştır. Elçilik heyeti 19 Şubat 1921’de Moskova’ya gelmiş ve 26 Şubat’ta siyasi antlaşma müzakereleri başlamıştır⁵⁴¹.

Bu arada Kafkasya’da Gürcistan hükümeti ile de temasa geçilmiş, Batum meselesi gündeme getirilmişti. Ankara hükümeti, 25 Temmuz 1920’de Batum’un işgalini protesto etti. Fakat Batılı devletlerin yardımını uman Gürcüler, bu girişimleri önemsemedi. Ankara hükümeti, 21 Ekim 1920’de Tiflis’e bir nota göndererek Ermenilere karşı girişilen savaşın sebeplerini açıkladı ve Gürcülerle dostluk kurmaya hazır olduklarını bildirdi. Gürcülerin Türklere karşı bu sert tutumu çok sürmedi. Çünkü kendilerine yardım gelmeyeceğini ve Rusların Gürcistan’ı Sovyetleştirmeye çalıştıklarını anlamışlardı. Gürcüler Moskova’ya gitmekte olan Türk elçisine bunu

⁵³⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 2, s. 488.

⁵⁴⁰ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 163.

⁵⁴¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi ...*, s. 312-313.

ifade ederek kendisinden yardım istemişlerdi. Bundan sonra Türkiye ile Gürcistan arasında, Brest-Litovsk Antlaşması'yla Türklere bırakılmış olan yerlerin geri verilmesi meselesi ele alınabilmişti.

1921 yılı başlarında Ankara'ya tayin edilen Gürcü elçisi ile müzakereler başlamıştı. Ancak Ruslar da 1921 Şubat'ında Gürcistan'ı Sovyetleştirmek üzere harekete geçmişlerdi. Gürcistan'ın Ruslar tarafından işgali, Batum ve Ardahan'ın Türklere bırakılmasını zorlaştırabilirdi. Bu sebeple TBMM Hükümeti, 22 Şubat 1921'de Gürcü elçisine bir nota vererek Ardahan bölgesinin geri verilmesini istedi. Aksi takdirde askeri harekâta başvurulacağını bildirdi. Gürcüler, Türklerin isteklerinin kabul edildiğini 23 Şubat'ta Ankara'ya bildirdi ve Türk birlikleri 23 Şubat akşamı Ardahan'a girdi.

Ancak 25 Şubat 1921'de Gürcü İhtilal Komitesi'nin Tiflis'te Sovyet Gürcistan'ını ilan etmesi üzerine, Gürcü hükümeti, Tiflis'i terk ederek Batum'a çekildi. Ankara hükümeti 21 Şubat'ta Gürcülere verdiği notada, Batum'dan söz etmemiş ve konuyu Gürcülerle imzalanacak olan antlaşma sırasında konuşarak bir plebisit ile sonuçlandırmayı uygun bulmuştu.

TBMM'de 24 Şubat'ta, Fevzi Çakmak ile bir milletvekili arasında Batum hakkında şöyle bir konuşma geçmiştir.

“Milletvekili: - *Bendenize kalırsa Büyük Millet Meclisi karar-ı katisini vermiştir. Misâk-ı Millî yegâne rehberimizdir. Heyet-i Vekile zaten o dairede hareket ediyor.*

Fevzi Paşa: - *Bittabi Misâk-ı Millî mucibince arayı umumiyyeye müracaatla meseleyi halledeceğiz ve bunun neticesine nazaran muamele yapılacaktır”.*

Ankara hükümeti, Gürcistan üzerine askeri harekâta girişmeye karar verdi. Fakat alacağı topraklar üzerinde Gürcü idaresinin devam ettiğini, bu harekâtın Ruslara karşı bir Türk-Gürcü ittifakı olmadığını bununla beraber Batum'un Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunduğunu ilgililere bildirdi.

Kazım Karabekir Paşa, 8 Mart'ta Ahıska'yı, 11 Mart'ta Batum'u, 14 Mart 1921'de Ahılkelek'i aldı. Gürcü hükümetinin 17 Mart 1921'de Batum'u terk etmesi üzerine burada Türk sivil idaresi ilan edildi⁵⁴².

TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması (Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması) imzalandı. Antlaşma 16 madde ve 3 ekten oluşmaktaydı. Bu antlaşma ile Ruslar, Ahd-ı Millî'de belirtilen sınırlar içinde TBMM Hükümeti'ni tanımıştır.

Antlaşma göre, her iki taraf arasında sınırların Karadeniz kıyısındaki Sarp'tan başlayarak Artvin, Ardahan, Kars, Arpaçayı, Aras boyu ve İran sınırına yakın Sederek'te sona erdiği belirtilmiştir. Ayrıca bölgede yaşayan ahalinin her türlü hukukunun korunması, Batum'un serbest liman olarak kullanılması, şehrin Gürcistan'a bırakılması, Nahcivan'ın himaye altına alınması ve Azerbaycan'da özerk hükümet olarak yaşaması, Boğazlar'da ve İstanbul'da Türkiye'nin hükümranlılığı, kapitülasyonların kaldırılması kararları alınmıştır⁵⁴³.

Bu antlaşma ile Ruslar, Misâk-ı Millî'yi tanımış, Kars, Ardahan ve Artvin'i Türkiye'ye bırakmıştır⁵⁴⁴. Fakat Batum, Ahılkelek ve Ahıska Türkiye sınırları dışında kalmıştır⁵⁴⁵. Ruslar, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmiştir⁵⁴⁶. Ayrıca TBMM tarafından tanınmayan bir antlaşma, Sovyet Rusya tarafından da tanınmayacaktır. Böylece Türkiye'nin doğu sınırları güvence altına alınmıştır.

Bununla beraber hâlâ Türkler ile Ermeniler ve Gürcüler arasında halledilmesi gereken bir takım meseleler vardı. Bunlar ancak 13 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile Güney Kafkas Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) arasında imzalanan Kars Antlaşması ile çözümlenmiştir.

Kars Antlaşması ile Türkiye'nin kuzey doğu sınırı tespit edilmiştir⁵⁴⁷.

⁵⁴² Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 4, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974, s. 61-66.

⁵⁴³ Yücel Özkaya - Enver Konukçu - Rifat Önsoy - Dursun Ali Akbulut - Mustafa Balcıoğlu - Vehbi Tanfer, *a.g.e.*, s. 336.

⁵⁴⁴ Selahattin Tansel, *a.g.e.*, C. 4, s. 71-72.

⁵⁴⁵ A. Afet İnan, *a.g.e.*, s. 87-88.

⁵⁴⁶ Sadi Irmak, *a.g.m.*, s. 493.

⁵⁴⁷ Selahattin Tansel, *a.g.e.*, C. 4, s. 67, 72.

Antlaşma göre, (Madde 4) “Türkiye’nin şark-ı şimali hududu, Karadeniz sahilindeki Sarp köyünden başlayan Hedismena Dağı’ndan ve Şavşat Dağları hattı taksim-i miyahından (Kanlıdağ’dan geçen ve Ardahan ve Kars sancaklarının eski şimal hudud-ı idarisi ile Arpaçay ve Aşağı Karasu mansıbına kadar Aras Nehri talvekerini takip eden hattır”⁵⁴⁸.

Mustafa Kemal Atatürk, TBMM’nin 3. Toplanma Yılı’nı açarken (1 Mart 1922), “... Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Sovyet Cumhuriyetleriyle Moskova Muahedenamesi esasları dairesinde Kars’da 13 teşrinievvel tarihli muahedenameyi akdettik. Bu muahede ile şarkta hukukî bir şekil alan vaziyet-i fiiliyemiz de Sevr Muahedenamesinin gayri kabil-i tatbik olduğunu gösteren vakayiden biridir” diyerek Kars Antlaşması’nın önemini vurgulamıştır⁵⁴⁹.

C. Güney Sınırının Tespiti

Güney Anadolu’da Mondros Mütarekesi’nden sonra Fransızlar Adana’yı, İngilizler Urfa, Maraş ve Antep’i işgal etmişti. İngilizler bu bölgeden çekilince Urfa, Maraş ve Antep’i Fransızlar işgal ettiler ve Ermenilerle işbirliği yaptılar. Halk bu işgaller sebebiyle, Fransızlara karşı millî kuvvetler kurup teşkilatlandılar. Adana, Antep, Maraş ve Urfa Cepheleri oluşturuldu. Bu cephelerde verilen mücadele Fransızlara, Türklüğün hür yaşama azim ve kararında olduğunu gösterdi. Fransızlara karşı direnen bu millî kuvvetler, Fransızları 20 günlük bir ateşkes antlaşması yapmaya, Sakarya Zaferi’nden sonra da Ankara Antlaşması’nı imzalamaya zorlamıştır. 29-30 Mayıs 1920’den itibaren başlayacak olan bu ateşkes antlaşmasına göre, Fransızlar Pozantı, Sis, Antep, Maraş ve Urfa’yı boşaltacaklar ve Adana-Mersin demiryoluna kadar çekileceklerdi. Bu ateşkesin en önemli tarafı Fransızların İngilizlerden ayrılabilceği kanaatinin yerleşmiş olması ve Fransızların Adana havalisini terk edecekleri görünümünü vermiş olmasıdır⁵⁵⁰.

23 Şubat - 12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra Konferansı yapıldı. Konferansın sonunda İtilaf Devletleri arasında görüş ayrılığı olduğu ortaya çıktı.

⁵⁴⁸ Yücel Özkaya - Enver Konukçu - Rifat Önsoy - Dursun Ali Akbulut - Mustafa Balcıoğlu - Vehbi Tanfer, *a.g.e.*, s. 352.

⁵⁴⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 133.

⁵⁵⁰ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 163-168.

İtalya bir an önce Anadolu'dan ayrılmaya çalışıyordu. Nitekim II. İnönü Zaferi'nden sonra, Anadolu'daki kuvvetlerini çekmeye başlamıştı. Fransa'nın ise bu sırada öncelik verdiği konu, Almanya'ya karşı bir an önce güvenlik tedbirleri almaktı.

Ankara hükümetinin gücü, gün geçtikçe artmaktaydı. Yunanlılara karşı kazanılan II. İnönü Zaferi (30 Mart - 1 Nisan 1921), Fransızların Millî Mücadele'ye karşı politikalarında bir dönüm noktası oldu. Fransızlar Güney Cephesi'nde, Türklerin sert direnişi karşısında⁵⁵¹, Türklerle barışçı ilişkilere girmenin faydalı olacağını anlamışlardı. Bu sebeple Fransız hükümeti, Franklin Bouillon'u Ankara hükümetiyle gayri resmi bir temas kurmak üzere gönderdi⁵⁵².

F. Bouillon, 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelmiş, burada Mustafa Kemal Paşa, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa ile iki hafta süren bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, F. Bouillon'a "hareket noktasının Misâk-ı Millî" olduğunu anlatmış ve özellikle "siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vs. her konuda tam bağımsızlık" üzerinde ısrarcı olmuştur. F. Bouillon ise en çok "kapitülasyonların kaldırılması" konusu üzerinde durmuştur.

Atatürk Nutuk'ta bu görüşme ile ilgili olarak şöyle demiştir:

"... Ben bizim için noktai hareketin, Misakı Millî muhteviyatı olduğu esasını vaz'ettim... Avrupa'nın Misakı Millî'den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa, Misakı Millî tâbirini öğrenmemiş olabilir. Fakat senelerden beri kan döküğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelâtın neden ileri geldiğini elbette düşünmektedirler. Misakı Millî ve hareketi millîye hakkında İstanbul'un haberdar olmadığına dair beyanat, doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, hareketi millîyeye vâkıf ve onun taraftarıdır. Gayrivâkıf ve aleyhtar görünen zevat ve tevabii, mahdud ve milletçe malûmdur... Nihayet, uzun müzakere ve münakaşalardan sonra, Mösyö Franklin Bouillon evvelâ Misakı Millî'yi okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, müzakerenin tehirini teklif etti. Ondan sonra Misakı Millî'nin maddeleri baştan nihayete kadar birer birer okunarak müzakere ve

⁵⁵¹ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... , s. 318-319.

⁵⁵² Sadi Irmak, a.g.m., s. 493.

münakaşaya devam olundu. En çok tevakkuf olunan nokta kapitülâsyonların lâğvını, istiklâli tanımımızı talebeden madde üzerinde vukubuldu...”

Sakarya Meydan Muharebesi'nin (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) kazanılmasından sonra, Fransa ile TBMM Hükümeti arasında 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi imzalanmıştır⁵⁵³.

Ankara İtilafnamesi'nin sınırlar ile ilgili maddeleri aşağıdadır.

Madde 3- *“İşbu itilafnamenin imzasından itibaren azami iki ay müddet zarfında Fransız kıtaatı sekizinci maddede mezkûr hattın cenubuna ve Türk kıtaatı hattı mezkûrun şimaline çekileceklerdir.”*

Madde 6- *“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Misâk-ı Millî'de alenen tanınan ekalliyetler hukukunun, bu hususta Düvel-i Mütelife ile bunların hasımları ve bazı müttefikleri arasında münakit mukavelattaki aynı esasa müstesniden kendi tarafından teyit olunacağını beyan eyler.”*

Madde 7- *“İskenderun mıntıkası için bir usulü idare-i mahsusa tesis olunacaktır. Mıntika-i mezkurenin Türk ırkından olan sekeneşi harslarının inkişafı için her türlü teshilattan müstefit olacaklardır. Türk lisanı orada mahiyeti resmîyeyi haiz olacaktır.”*

Madde 8- *“Üçüncü madde de zikredilen hat berveçhiati tesbit ve tasrih edilmiştir:*

Hatt-ı hudut İskenderun Körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen cenubunda olmak üzere intihap olunacak bir noktadan başlayacak ve kariben Meydanı Ekbeze doğru gidecektir. Oradan hattı mezkûr Marsuva mevkiini Suriye'ye ve Karnaba mevki ile Kilis şehrini Türkiye'ye bırakmak üzere cenubu şarkiye doğru meyledecektir. Oradan Çobanbey İstasyonu'nda demiryoluna mülaki olacaktır. Badehu Bağdat demiryolunu takip edecek ve demiryolunun platformu Nusaybin'e kadar Türk arazisi üzerinde kalacaktır. Oradan Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer arasındaki eski yolu takip ederek Cezire-i İbni Ömer'de Dicle'ye vasıl olacaktır. Nusaybin ve Cezire-i İbni Ömer mevkileriyle yol Türkiye'ye kalacaktır. Bu yoldan

⁵⁵³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 2, s. 621-623,625.

istifade hususunda her iki memleket aynı hukuka malik olacaklardır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve mevkileri demiryolu platformunun aksamından addedilerek Türkiye'ye kalacaktır.

İşbu itilafnamenin imzasından itibaren bir ay zarfında hattı mezkûru tesbit etmek üzere tarafeyn murahhaslarından mürekkep bir komisyon teşkil olunacaktır. Bu komisyon aynı müddet zarfında işe mübaşeret edecektir”⁵⁵⁴.

Bu antlaşma Fransa ile savaşı sona erdirmiştir. Fransa Misâk-ı Millî'yi tanımış ve Güney Anadolu'dan çekilmeyi kabul etmiştir. Suriye Cephesi'ndeki çarpışmalara son verilmiş ve Türkiye-Suriye sınırı belirlenmiştir. Yalnız İskenderun bölgesi Suriye sınırları içinde kalmakla beraber, 7. maddeye göre burada özel bir idare kurulması, Türklerin millî kültürlerini geliştirmek için her türlü kolaylıktan faydalanması ve resmi dilinin Türkçe olması kabul edilmiştir⁵⁵⁵. 9. maddeye göre Türkiye sınırları dışında kalan Caber Kalesi Türk toprağı sayılmıştır⁵⁵⁶.

Ankara İtilafnamesi ile siyasi, askeri ve diğer konularda taviz verilmeksizin Güney bölgeleri işgalden kurtarılmış, Ermenilerin Çukurova üzerindeki hayalleri sona ermiştir. Misâk-ı Millî, Fransa tarafından tanınmış ve İngiltere-Fransa arasındaki anlaşmazlıklar daha da büyümüştür. Güney Anadolu Cephesi'nin kapanmasıyla bu cephedeki askerler ve savaş araçları Batı Cephesi'ne gönderilmiştir. Bütün bunlar Sevr Antlaşması'nın uygulama imkânı bulamayacağını bir kanıttır⁵⁵⁷.

Mustafa Kemal Atatürk, TBMM'nin 3. Toplanma Yılı'nı açarken (1 Mart 1922), “*siyaset-i dâhiliyemizde olduğu gibi siyaset-i hariciyemizde de umde-i esasiyemiz Misâk-ı Millî mevâddından ibarettir. Misâk-ı Millîyi kabul ederek, maddiyat ve maneviyat sahasında istiklâl-i tammımızı tasdik edenleri derhal dost telâkki ediyoruz*” diyerek Misâk-ı Millîyi gerçekleştirme yolunda hareket edildiğini tekrar vurgulamıştır⁵⁵⁸.

Lozan Antlaşması'nda Suriye sınırı olduğu gibi bırakılmıştır.

⁵⁵⁴ Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) ..., s. 587-588.

⁵⁵⁵ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... , s. 320.

⁵⁵⁶ Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)... , s. 588-589.

⁵⁵⁷ Adil Dağıstan, “Millî Mücadele'de Türk Fransız İlişkileri 1918-1921”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 276

⁵⁵⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 1, ... , s. 134.

Ankara İtilafnamesi'nden bir ay sonra Türkiye - Suriye sınırını çizmek üzere karma bir komisyon kurulacaktı ama bu gerçekleşmedi. Komisyon ancak 1925 Eylül'ünde kurulabildi. Sınırların çizilmesinde anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bu mesele 18 Şubat 1926 tarihli antlaşma ile sona erdi. "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi" adını alan bu antlaşma sadece Türkiye-Suriye sınırını çizmekle kalmayıp genel olarak Türk-Fransız ilişkilerini de düzenlemekteydi.

Türkiye 1929'da çıkardığı bir kanun ile bir Fransız şirketi tarafından işletilen Adana-Mersin demiryolunu satın almak istedi. Bunun üzerine Fransa ile yine sorun yaşandı ancak Haziran 1929'da yapılan bir antlaşma ile Fransızlar demiryolunu Türkiye'ye teslim ettiler⁵⁵⁹.

D. Batı Sınırının Tespiti

Anadolu'nun batısı İtilaf Devletleri'nin desteğini gören Yunanlıların işgali altında idi. Sakarya Meydan Muharebesi ile Yunanlılar ağır bir yenilgiye uğratılmış fakat henüz imha edilmemişti. Yunanlıların ülkeden atılabilmesi için, Türk ordusu taarruz hazırlıklarına başladı. Başkomutan etrafında toplanan Türk milleti, kısıtlı imkânları ile Türk ordusunu Büyük Taarruz'a hazırladı.

Yunanlılar silah bakımından üstündü. İngilizler, Türk ordusunun taarruz gücüne erişemeyeceğini düşünüyorlardı ve Türklerle kendi istedikleri koşullarda barış yapmak istiyorlardı. Yunanlılar da İngilizlerin görüşünü destekleyerek mümkün olduğu kadar geniş Türk toprağını ellerinde tutmak istiyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa ise büyük bir gizlilik içinde, askeri dehasını ortaya koyarak Büyük Taarruz'un planını hazırlamıştı. Bu plan onun askeri başarısının, cesaretinin ve kendine olan güveninin simgesidir⁵⁶⁰.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta taarruz planını şu şekilde anlatmıştır:

"Ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve mümkün olduğu kadar dış kanadında toplayarak bir imha meydan savaşı yapmaktı.

⁵⁵⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 323-325.

⁵⁶⁰ Nusret Özselçuk, "30 Ağustos Zaferi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 9, Ankara, Temmuz 1987, s. 667-669.

Bunun için elverişli gördüğümüz durum, ana kuvvetlerimizi, düşmanın Afyonkarahisar civarında bulunan sağ kanat grubu, güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas ve önemli noktası orasıydı. Çabuk ve kesin netice almak, düşmanı bu kanadından vurmakla mümkündü”⁵⁶¹.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa 20 Ağustos 1922’de Akşehir’de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa (İnönü) ve diğer kumandanlarla durumu değerlendirmiştir. 26 Ağustos 1922’de Afyon bölgesindeki Kocatepe’den taarruza geçilmiştir. Taarruzun ilk günü I. Ordu birlikleri Büyük Kaleciktepe’den Çiğiltepe’ye kadar 15 km.’lik bir bölgede düşmanın birinci hat mevzilerini ele geçirmiştir. 5. Süvari Kolordusu düşmanın ulaştırma kollarına başarılı taarruzlarda bulunmuştur. II. Ordu da cephede tespit görevini aksatmadan sürdürmüştür. 27 Ağustos’ta Afyon kurtarılmış ve Başkomutanlık Karargâhı ile Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı buraya taşınmıştır.

Seri baskınlar halinde gelişen Türk taarruzları 30 Ağustos 1922’de Türk ordusunun kesin zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu taarruzun son safhası askeri tarihimize “Başkomutanlık Meydan Muharebesi” olarak geçmiştir. Dumlupınar’da Gazi Mustafa Kemal’in ateş hatları arasında bizzat idare ettiği muharebede kesin zafer kazanılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa Dumlupınar’dan, “*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir, İleri!*” emrini vermiştir.

Türk orduları, 2 Eylül’de Uşak’a, 9 Eylül’de İzmir’e ve 10 Eylül’de Bursa’ya girmiştir. Böylece Türk ordusu 15 gün içinde Batı Cephesi boyunca yapılan taarruzlarda, savaşarak 400 km. katetmiştir. Şimdi sıra Trakya ve Boğazlar’a gelmiş, Türk birliklerinin bir kısım da Çanakkale Boğazı’na doğru ilerlemiştir⁵⁶².

Yunan hükümeti, 2 Eylül 1922’de İngiltere’ye, mütareke isteğini bildirdi. Müttefikler arası yazışmaların tamamlanmasından sonra Yunanistan’ın bu isteği, 7 Eylül 1922’de Türk tarafına iletildi. Türklerin başarısından endişelenen İtilaf

⁵⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 2, s. 671.

⁵⁶² Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 190-192 ; A. Afet İnan, *a.g.e.*, s. 92-94.

Devletleri, Türk ordusunu durdurabilmek için Franklin Bouillon'u İzmir'e göndermişler ve arabuluculuk talep etmişlerdi. Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'de F. Bouillon'la görüşmeleri Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın yolunu açtı.

3 Ekim 1922'de Mudanya'da toplanan konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa, Büyük Britanya'yı General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı da General Mombelli temsil ediyordu. Yunanistan delegeleri (Yunanistan'ı General Mazarakis ve Albay Sarıyannis temsil edeceklerdi) ise ancak 4/5 Ekim gecesi gelebildiler. Ancak doğrudan görüşmelere katılmadılar⁵⁶³.

Mustafa Kemal Paşa TBMM konuşmalarında Mudanya Konferansı ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

"... Mudanya Konferansı Yunan ordusunun çekileceği hattı tesbit içindir... Yunan ordusu yalnız değil, Yunan hükümetiyle birlikte olmak üzere bütün Trakya'yı tahliye edecektir. Binaenaleyh şimdi bir hattı askeri çekmek ve onun gerisine orduyu götürmek değildir. Memleketi bir kıtayı tamamen askeri ve idari bir surette tahliye ettirmek ve hükümetimizi şimdiden orada tesis etmektir. Maksudumuz budur..."

Şimdi en son projeyi yukarıdan aşağı tahlil ettiğimiz zaman zannediyorum ki bütün manasıyla maksadımız istihsal edilmiştir. Yani otuz gün yahud kırk beş gün zarfında, Edirne dâhil olmak üzere, Meriç'e kadar Şarki Trakya, Yunan ordusundan, Yunan idaresinden tahliye edilecek ve TBMM Hükümeti'ne teslim olunacaktır, resmen tevdi olunacaktır..."

*Fakat sulh müzakeratında Boğazların alacağı şekil nedir? Bize göre Misâk-ı Millî'nin icabıdır. Serbest olacaktır. Fakat şekil ne olacaktır? Onun şekline göre İstanbul'un vaziyeti taayyün edecektir..."*⁵⁶⁴

Mudanya Ateşkes Antlaşması 11 Ekim 1922'de imzalanmıştır⁵⁶⁵.

⁵⁶³ Veysi Akın, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 219-220.

⁵⁶⁴ Kazım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 886-887, 891.

⁵⁶⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, C. 2, s. 679.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın sınırlar ile ilgili maddeleri şöyledir: Trakya'daki Yunan kuvvetleri, Meriç Nehri'nin sol sahiline kadar olan toprakları tahliye edeceklerdir (madde 2). Barış yapılmıyaya kadar, Müttefik devletler askerleri Karaağaç dâhil bazı askerî noktaları elinde bulunduracaktır (madde 3). Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetlerinden tahliyesi mukavele tarihinde başlayacak ve 15 gün içinde tamamlanacaktır (madde 5). Trakya'nın Türk idaresine devir teslimi 45 gün içinde tamamlanacaktır (madde 6). Müttefik heyet ve askerleri, 45 gün içinde Trakya'dan geri çekileceklerdir (madde 10).

Mukaveleye göre, hükümlerin 14/15 Ekim gecesini yürürlüğe konulması gerekiyordu. Yunan delegeleri sözleşmeyi imzalamadan Atina'ya dönmüşlerdi. Atina hükümeti, 13 Ekim 1922'de mütarekeyi imzalamayı kabul etti. Böylece sözleşme hükümlerinin uygulanmasının önünde hiçbir engel kalmadı⁵⁶⁶.

Mütarekeye göre Doğu Trakya, Meriç Irmağı'nın sol kıyısında olan bölgeler Yunan ordusu tarafından boşaltılacak ve idare TBMM Hükümeti'ne teslim edilecekti. Böylece Türk-Yunan Savaşı sona ermiş ve Doğu Trakya, Türk yönetimine geçmiştir⁵⁶⁷.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın önemini anlayabilmek için Sevr Antlaşması'nın batı sınırı ile ilgili maddelerini incelemek gerekir. Osmanlı Devleti, Sevr Antlaşması ile İstanbul hariç, Doğu Trakya'yı ve halk isterse beş sene içinde ilhak edilecek olan İzmir Bölgesi'ni, Yunanlılara bırakmıştı. Bu madde, Türklerin yaşama ve güvenlik hakkına olduğu kadar, milliyetler ilkesine ve milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin belirleyebilme hakkına da bir saldırı demektir⁵⁶⁸.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve TBMM Hükümeti'nin başarılı diplomasisi ile Doğu Trakya, bir savaşa gerek olmadan kazanılmıştır⁵⁶⁹. Lozan Antlaşması'na göre batı sınırı, Mudanya Mütarekesi'nde öngörüldüğü gibi Meriç Nehri sınır olmak üzere düzenlenmiştir. Karaağaç ve çevresi Yunanlılardan

⁵⁶⁶ Veysi Akın, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", ... , s. 223.

⁵⁶⁷ A. Afet İnan, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁵⁶⁸ Mesut Aydın, "Misâk-ı Millî ve Yeni Türk Devleti'nin Sınırları II- Türk Yunan Sınırı ve Karasuları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 9, Ankara 1998, s. 22-23.

⁵⁶⁹ Veysi Akın, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", ... , s. 227.

alınarak savaş tazminatı olarak Türkiye'ye verilmiştir. Ege Denizi'nde Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada Türkiye'ye bırakılmıştır. Yunanlıların elinde bulunan adalar da gayri askeri hale getirilmiştir⁵⁷⁰.

E. Lozan Barış Antlaşması

Mudanya Mütarekesi, Türk İstiklal Harbi'nin askeri ve siyasi başarısının bir sonucudur. Bu mütareke dünya kamuoyunda ses getirmiş, İngiltere diplomasi alanında Mudanya Mütarekesi'nde yenilmiştir. Yunanistan'ı destekleyen İngiliz Başbakanı Lloyd George, mütareke sonrasında istifa etmiş, onun dış politikası da sona ermiştir. Mütareke sonrasında barış görüşmeleri süreci hızlandırılmıştır.

TBMM Hükümeti, Müttefikler'e barış konferansının toplanma yeri olarak İzmir'i teklif etmişti. Müttefikler ise, 27 Ekim 1922 tarihli notada konferansın Lozan'da toplanmasını talep etmişler ve konferansa Ankara hükümeti ile birlikte İstanbul hükümetini de davet etmişlerdi. İstanbul hükümetinin de konferansa davet edilmesi, Ankara'nın tepkisine neden oldu⁵⁷¹. Bu konferansa birlikte davet edilme durumu, "saltanat" müessesesinin ilga edilmesi işini kesin olarak sonuçlandırdı. 1 Kasım 1922 tarihli kanun hükmünce, hilafet ve saltanat birbirinden ayrıldı. Saltanatın ilgası akabinde, hilafet bir süre daha bırakıldı⁵⁷². 17 Kasım 1922'de Vahdeddin'in ülke dışına çıkması ve 19 Kasım 1922'de Abdülmecid'in halife seçilmesi ile Müttefik Devletler'in baskı yapabilecekleri bir müessese kalmadı.

Ankara hükümeti, Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek heyetin belirlenmesi işi üzerinde titizlikle durmuş, millî çıkarlardan ödün vermeyecek bir heyetin oluşumuna çalışmıştır. Konferans, sadece Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunları çözmekle kalmayacak, I. Dünya Harbi'ne de son verecek bir barış antlaşması olacaktır. Bu sebeple diplomasi alanında Türk çıkarlarının savunulması, büyük önem arz etmekteydi⁵⁷³.

⁵⁷⁰ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 199.

⁵⁷¹ Mesut Aydın, "Misâk-ı Millî ve Yeni Türk Devleti'nin Sınırları II", ... , s. 29-30.

⁵⁷² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* ..., C. 2, s. 689-690.

⁵⁷³ Mesut Aydın, "Misâk-ı Millî ve Yeni Türk Devleti'nin Sınırları II", ... , s. 30.

Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek heyette şu isimler yer almaktaydı. İsmet Paşa'nın başkan olduğu heyete murahhas olarak Rıza Nur (Sıhhiye Vekili) ve Hasan Saka (İktisat Vekili) seçilmişti. Türk delegasyonunun sekreterliklerini Ali Türkgeldi, Mehmet Ali Nalin, Cevat Açıkalın, Celal Hazım Arar, Saffet Şav, Süleyman Saip Kıran, Dr. Nihat Reşat Belger ve Rıfat Beyler; genel sekreterliğini de Reşit Saffet Atabinen yürütecekti. Tercüman olarak Hüseyin Pektaş (Robert Koleji İkinci Müdürü), basın danışmanı olarak Ruşen Eşref Ünaydın ve Yahya Kemal Beyatlı görev yapacaklardı. Ayrıca heyette çeşitli konularda faydalanılmak üzere 21 uzman danışman bulunmaktaydı.

Hükümet, heyet yola çıkmadan, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde takip edilecek esaslar hakkında bir talimatname hazırladı⁵⁷⁴. Türk tezini savunma ilkeleri, on dört maddelik bir direktif halinde özetlenmiş olarak, heyete verildi. Başbakan, genelkurmay başkanı ile altı bakanın imzasını taşıyan ve yönetmelik niteliğindeki bu talimatname şu konuları içermekteydi:

1-Doğu Sınırı: “Ermeni yurdu” bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir.

2-Irak Sınırı: Musul Vilayeti, Kerkük ve Süleymaniye sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olmak üzere ortaya çıkacak güçlükler için Bakanlar Kurulu'ndan talimat alınacaktır. Petrol ve saire imtiyazları meselesinde İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir.

3-Suriye Sınırı: Bu sınırın düzenlenmesine imkân oranında son derece çalışılacaktır ve bu sınır şöyle olacaktır: Re'si İbni-Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Mesken'e ve sonra Fırat yoluyla Dirizor, Çöl ve nihayet Musul Vilayeti güney sınırına ulaşır.

4-Adalar: Duruma göre hareket edilecek ve kıyılarımıza pek yakın, meskûn olan ve olmayan adalar behemehâl ilhak edilecek, başarı elde edilemediği takdirde Ankara'dan sorulacaktır.

5-Trakya Batı Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır.

⁵⁷⁴ Veysi Akın, “Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1924)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 308.

6-Batı Trakya: Misâk-ı Millî maddesi uygulanacaktır.

7-Boğazlar'da ve Gelibolu Yarımadası'nda yabancı askerî kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konudaki müzakere inkıtayı gerektirirse inkıttadan önce Ankara'ya bilgi verilecektir.

8-Kapitülasyonlar, kabul edilemez. Müzakerelerin inkıtayı gerekir ise yapılır.

9-Azınlıklar: Esas, mübadeledir.

10-Düyûn-ı Umûmiye (Genel Borçlar): Türkiye'den ayrılan memleketlere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani tamirata karşılık tutulması, olmadığı takdirde yirmi yıl ertelenmesi. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kalmayacaktır; güçlükler çıktığı takdirde sorulacaktır.

11-Ordu ve donanmayı sınırlandıran konu olmayacaktır.

12-Yabancı kurumlar: Türk Kanunlarına tabi olacaktır.

13-Türkiye'den ayrılan memleketler için Misak-ı Millî'nin özel maddesi yürürlüktedir.

14-Cemaatler ve İslâm Vakfılar Hukuku: Eski antlaşmalara göre sağlanacaktır⁵⁷⁵.

Buna göre Türk heyeti Lozan'da iki konuda asla taviz vermeyecek, gerektiğinde Lozan'ı terk edecek, gerekirse Ankara'ya sormadan Lozan görüşmelerini kesip ülkeye dönebilecektir. Bunlar:

-Doğu Anadolu'da Ermenistan kurulması söz konusu olamaz.

-Kapitülasyonlar kabul edilemez.

Talimatta Boğazlar'la ilgili olarak, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Gelibolu yarımadasında yabancı asker bulunması kabul edilmeyecektir. Bu konuda kesinti olursa Ankara'ya bilgi verilecektir.

⁵⁷⁵ Selçuk Duman, *a.g.e.*, s. 363-364.

Irak hududu konusunda Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi almaya çalışılacağı, petrol gibi iktisadi konularda İngiltere ile müzakereler yapılacağı belirtilmekteydi.

Ege adalarıyla ilgili olarak, kıyılarımıza yakın adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacaktır.

Suriye sınırının düzeltilmesi ve Batı Trakya'da plebisit yapılması talep edilecek, sonuç alınmazsa Ankara'dan talimat istenecektir.

Talimatnamede ordu ve donanmaya ilgili olarak "ordu ve donanmaya sınırlama konulması söz konusu olamaz" kesin hükmü vardır.

Talimatnamenin diğer maddeleri özetlenirse; gayrimüslim azınlıklar konusunda nüfus mübadelesi istenecek, Osmanlı borçları bizden ayrılır ülkelere dağıtılacak, Düyun-u Umumiye İdaresi'ne son verilecek, Yunanistan'dan savaş tazminatı istenecek, ülkemizdeki yabancı kurumlar Türk kanunlarına tabi olacak, sınırlarımız dışında kalan Müslüman vakıfları zamanında yapılmış antlaşmalardaki haklara sahip olacaktır⁵⁷⁶.

Lozan Barış görüşmelerine bir tarafta Türkiye, diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılmıştır. ABD de konferansta bir gözlemci bulundurmıştır⁵⁷⁷. Ayrıca Boğazlar ile alakalı meselelerde görüşmelere katılmak üzere Sovyet Rusya, Bulgaristan, Ukrayna ve Gürcistan davet edilmiştir⁵⁷⁸. Belçika ve Portekiz ise belirli konularda müzakerelere katılabileceklerdi⁵⁷⁹.

İsmet Paşa konferans başlarken iki noktada oldukça hassasiyet göstermişti. Bunlar, masaya "Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın galibi" olarak oturmak ve "eşitlik ilkesi"ne bağlı kalmaktı. Buna karşılık müttefikler Türk delegelerini "I. Dünya Savaşı'nın yenilmiş" Türkiye'sinin temsilcileri olarak görmek istiyorlardı. Türkiye, Barış Konferansı'nda cephelerden gelen "muzaffer" bir komutanla temsil ediliyordu.

⁵⁷⁶ Taha Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 85-86.

⁵⁷⁷ Mesut Aydın, "Misâk-ı Millî ve Yeni Türk Devleti'nin Sınırları II", ... , s. 30.

⁵⁷⁸ Toktamış Ateş, "Lozan Beklentileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 320.

⁵⁷⁹ Veysi Akın, "Lozan Barış Antlaşması", ... , s. 309.

İsmet Paşa'nın bu görüşü kabul etmesi mümkün değildi. O, diğer devletlere karşı "Misâk-ı Millî"den ödün vermeden ve bağımsızlığımızı onaylatacak bir katılıklı pazarlık ediyordu.

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922'de başladıktan sonra 4 Şubat 1923'te kesildi. Daha sonra 23 Nisan 1923'te yeniden toplanan konferans, üç aylık bir çalışmadan sonra 24 Temmuz 1923'te antlaşmanın imzalanmasıyla sona erdi⁵⁸⁰.

İmza töreni, 24 Temmuz 1923 Salı günü Lozan Üniversitesi'nde yapıldı. İlk imza için Türk heyeti çağrıldı. İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Saka antlaşma metni ve ek sözleşmeleri imzaladılar. Sonra sırası ile İngiltere Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Belçika ve Portekiz delegeleri imzaladı. Son olarak, İsviçre Konfederasyonu Başkanı bir kapanış konuşması yaptı. Böylece I. Dünya Savaşı tarihe karıştı. Türkiye ile Batılı devletler arasında yeni bir dönem başladı. Antlaşma, TBMM'de 23 Ağustos 1923'te, 227 milletvekilinden 213'ünün oyu ile onaylandı⁵⁸¹.

1. Lozan Barış Antlaşması ile Çözümlenen Meseleler

1- Sınırlar ve Arazi Meselesi

A- Trakya Sınırı

Sevr Antlaşması: Çatalca hattından biraz ilerde bulunan Podima-Kalikratya hattı. Bütün Doğu Trakya, Yunanistan'a bırakılmış ve Edirne için özel bir idarî statü kabul edilmişti.

Misâk-ı Millî: Karaağaç dâhil bütün Doğu Trakya Türkiye'de kalacaktı.

Talimatname: 1914 hududunun istihsaline çalışılacak.

Lozan Antlaşması: Yunanistan ile Karaağaç dahil Meriç nehri mecrası sınır olacak, Bulgaristan ile 1915 sınırı esas alınacaktı ve Trakya sınırının her iki yakası askerden arındırılacaktı.

⁵⁸⁰ Toktamış Ateş, *a.g.m.*, s. 320-321.

⁵⁸¹ Veysi Akın, "Lozan Barış Antlaşması", ... , s. 312-313.

B- İzmir Bölgesi

Sevr Antlaşması: Bu bölgenin sınırları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine yakın yerlerden geçmektedir. Bu bölge, Türk hâkimiyetinde kalacak, fakat Türkiye bu hâkimiyetini kullanma hakkını Yunanistan'a bırakacak. Türk hâkimiyetinin devamına işaret olarak, İzmir şehrinin dış istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacak. Mahalli bir meclis toplanacak ve beş sene sonra bu meclis, bu bölgenin sürekli olarak Yunanistan'a katılmasına karar verebilecekti.

Lozan Antlaşması: Söz konusu edilmedi.

C- Suriye Sınırı

Sevr Antlaşması: Sahilde, aşağı yukarı Karataş Burnu'ndan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i, Suriye topraklarında bırakan bir sınır. Adana, Antep, Urfa Suriye'de kalacaktı.

Misâk-ı Millî: Mondros Mütarekesi imzalandığı tarihte düşman işgaline alınmamış topraklar Türk'tür.

Talimatname: Re'si ibn Hani'den itibar ile Harim, Müslimiye, Mesken'e badehi Fırat yolu, Deyrizor, Çöl nihayet Musul vilayeti cenub hududuna vasıl olur.

Lozan Antlaşması: 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile elde edilen sınırlar temin edildi.

D- Irak sınırı

Sevr Antlaşması: İmadiye bizde kalmak şartıyla, Musul vilayetinin kuzey sınırı. Doğu Anadolu Türklerden alınmaktaydı.

Ahd-ı Millî: Musul ve Süleymaniye, Mondros Mütarekesi imzalandığı tarihte işgal edilmediği için Türk sınırları içinde kabul edilmekte idi.

Talimatname: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecekti.

Lozan Antlaşması: Antlaşma metninin 3. maddesinde; *“Türkiye ile Irak arasındaki hudut, dokuz ay zarfında Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak görüşmeler neticesinde halledilecektir. Tayin edilen müddet zarfında iki hükûmet*

arasında uzlaşma temin edilemediği takdirde mesele, Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne arz olunacaktır” hükmü bulunmaktaydı.

E- Adalar

Sevr Antlaşması: Ege ve Akdeniz adaları İtalya ve Yunanistan'a bırakılıyordu.

Ahd-ı Millî: Herhangi bir kayıt yok.

Talimatname: Sahillerimize pek yakın olan meskûn ve gayr-ı meskûn adaların behemehâl ilhakı.

Lozan Antlaşması: On iki Ada İtalya idaresinde, İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'ye ve diğer Ege adaları Yunanistan'a bırakılmıştı. Adalar silahsızlandırılmış bölgeler olacaktı.

F- Mezarlıklar Meselesi

Lozan Antlaşması'na göre; Gelibolu yarımadasında ecnebi mezarlıkları güvence altına alınmıştır.

2- Boğazlar Rejimi

Sevr Antlaşması: İstanbul ve Boğazlar için, Müttefik devletlerin temsilcilerinden oluşacak bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktı. Boğazlar'dan geçişi bu komisyon düzenleyecekti.

Ahd-ı Millî: Türklerin egemenliğinde olmak şartıyla serbest geçiş temin edilecektir.

Talimatname: Boğazlarda ecnebi kuvve-i askeriyesi kabul edilemez.

Lozan Antlaşması: Türk murahhas başkanlığında Boğazlar Komisyonu kurulacak, savaş ve barış dönemlerinde değişen statülere göre denizden ve havadan serbest geçiş sağlanacaktı. Ayrıca Boğazlar'ın her iki yakası askerden arındırılacaktı.

3- İstiklâl Rejimi

A- Kapitülasyonlar

Sevr Antlaşması: İçeriği daha genişletilerek daha önce faydalanamayan devletler halkına da şamil kılınarak geri gelmesi kabul edildi.

Ahd-1 Millî: Millî ve iktisadî inkişafımızın temini, daha asrî muntazam bir idarenin kurulması için, her devlet gibi bizim de bağımsızlığımızın gelişmesi ve tam bir serbestliğe mazhar olmamız hayat ve bekamızın temelidir. Bu sebeple siyasî, adlî ve malî inkişafımıza mani kayıtlara muhalifiz.

Talimatname: Kapitülasyonlar kabul edilemez. Inkıtâ-ı müzakere lazım gelirse yapılır.

Lozan Antlaşması: Kapitülasyonlar bütünü ile kaldırıldı. Müttefiklere tanınan bazı ayrıcalıklar geçici sözleşmelerle düzenlendi.

B- Yabancı Okullar ve Kurumlar

Talimatname: Kavanîmimize tabî olacaktır.

Lozan Antlaşması: Müttefiklerin daha önceden Türkiye’de açtıkları, eğitim, hayır ve dinî kurumları, Türkiye Devleti’nin kanunlarına göre hareket etmek şartı ile faaliyetlerini devam ettirebileceklerdi.

C- Azınlıklar Meselesi

a- Ermeni Yurdu Meselesi

Sevr Antlaşması: Doğu Anadolu vilayetlerinde Amerika Birleşik Devletleri müzaheretinde bir Ermeni devleti kurulması kabul edilmişti.

Ahd-1 Millî: Doğu Anadolu, Türk vatanının bölünmez bir parçası olarak kabul ediliyordu.

Talimatname: Ermeni yurdu mevzu-ı bahis olamaz. Olursa müzakereler kesilir.

Lozan Antlaşması: İtilaf Devletleri tarafından azınlıklar meselesi görüşülürken gündeme getirilen bu mesele, Türkiye’nin sert tepkisi ile reddedilerek müzakerelerden çıkarılmıştır.

b- Kürt Devleti Meselesi

Sevr Antlaşması: Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan mıntaka için Düveli İtilâfiye murahhaslarından mürekkep bir komisyon mahallî muhtariyeti ihzar edecektir. Muahedenin aktinden bir sene sonra işbu havalinin Kürt ahalisi Cemiyeti Akvam Meclisi'ne müracaatle Kürtlerin ekseriyetinin Türkiye'den müstakil olmayı istediğini ispat ederse ve Meclis bunu kabul ederse Türkiye bu havalideki her türlü hukukundan sarfinazar edecektir.

Lozan Antlaşması: Söz konusu ettirilmedi.

c- Patrikhane Meselesi

İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikliği Türkiye'de bırakılmıştır.

4- Rum-Türk Ahali Mübadelesi

Misâk-ı Millî: Azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların da aynı haklardan faydalanması ümidi ile benimsenip, güvence altına alınacaktır.

Talimatname: Esas mübadeledir.

Lozan Antlaşması: İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları hariç olmak üzere Türkiye ile Yunanistan'da bulunan Türk ve Rum ahali, karşılıklı olarak mübadele edileceklerdi. Bu mübadiller, Türkiye ve Yunan hükümetlerinin müsaadesi olmadıkça bir daha buralara yerleşemeyeceklerdi.

5- Malî ve İktisadî Hükümler

a- Osmanlı Devlet Borçları

Sevr Antlaşması: Türkiye'nin maliyesini idare etmek üzere İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacak, bu komisyon Düyûn-u Umumiye varidatı hariç ülkenin bütün gelirlerini toplayacaktı. Düyûn-u Umumiye gelirleri de doğrudan ve bütün Türkiye'ye teşmil edilerek toplanacaktı.

Ahd-ı Millî: Malî ve iktisadî gelişmemizi engellemek kaydı ile borçların ödenmesi kabul edilmekte idi.

Talimatname: Bizden ayrılan yerlere tevzii. Yunana devri, yani tamirata mahsubu. Olmadığı takdirde 20 sene tecil ve tevsiye. Düyûn-u Umumiye idaresi kalmayacaktır. Müşkûlât zuhurunda sorulacaktır.

Lozan Antlaşması: Lozan Konferansı'nda Osmanlı Devlet borçları, topraklarından ayrılan ülkeler arasında pay edilerek ödenecekti. Ayrıca Düyûn-u Umumiye İdaresi kaldırılacak ve borçların ödenmesi Milletler Cemiyeti nezaretinde bir komisyon aracılığı ile yapılacaktı.

b- Harp Tazminatı ve Tamirat Meselesi

Müttefikler Türk tarafından tazminat istemekten vazgeçtiler. Türkiye Karaağaç karşılığında Yunanistan'dan tamirat bedeli almayacaktı.

Lozan Barış Antlaşması, Türk milletini on bir yıl süren savaş döneminden çıkarmış, çağdaş ve yeni bir devlet olan Türkiye'nin kabulünü sağlamıştır. Uluslararası ilişkilerde Türkiye ile tüm dünya arasında yeni bir dönem başlamıştır. Lozan Barış Antlaşması, bağımsız ve millî bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, kendisini dünyaya tescil ettirdiği bir belge olmuştur. Bu antlaşma ile Türkiye'nin bugünkü sınırları tanınmış, bağımsızlık ve hâkimiyeti onaylanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin, devletler hukuku açısından dış ilişkilerdeki statüsünü belirlemiştir⁵⁸².

Lozan Antlaşması, I. Dünya Savaşı'na son veren antlaşmalar arasında bugün de yürürlükte olan tek antlaşmadır. Türkiye'nin "Misâk-ı Millî sınırları", I. Dünya Savaşı sonrasında çizilen sınırlar arasında hâlâ geçerliliğini korumaktadır⁵⁸³.

F. Musul Sorunu

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Musul Vilayeti, Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarından oluşmaktaydı. Musul, zengin, verimli toprakları ve stratejik konumu sebebiyle her zaman önemini koruyan bir bölge olmuştu.

Musul Meselesi, Türkiye ile İngiltere arasında, İngiltere'nin Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, mütarekeye aykırı olarak bölgeyi işgali ile başlayan

⁵⁸² Veysi Akın, "Lozan Barış Antlaşması", ... , s. 313-314; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* ..., C. 2, s. 751-767.

⁵⁸³ Toktamış Ateş, *a.g.m.*, s. 319.

ve 1926 yılına kadar devam eden bir meseledir. Ancak meselenin temelleri, İngiliz sömürge siyasetinin bir sonucu olarak 19. yüzyılında atılmıştır. İngiltere'nin Orta Doğu politikasında, Hindistan yolu üzerindeki Irak ve Arabistan oldukça önemliydi. İngiltere'nin Avrupa güç dengesini koruması, dünya petrol politikasını elinde tutması, sınır ve ulaşım güvenliğini sağlamak için açık denizlerin kontrolünü sağlaması gerekiyordu⁵⁸⁴. I. Dünya Savaşı'ndan önce Musul bölgesi, petroleri dolayısıyla İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta Birleşik Amerika arasında rekabet konusu olmuştu⁵⁸⁵.

İngilizler, Mondros Mütarekesi imzalandığında Anelazar, Gayyare, Goz Kuyuları, Altınköprü, Salahiye ve Kerkük sınırındaydı. Türk orduları ise Rakka, Dirizar, Miyadin, Sincar, Telafir, Hamamalil, Süleymaniye ve Haliceyi elinde tutuyordu. Ancak mütarekeye aykırı olarak askeri harekâtı sürdüren İngilizler, Türk birliklerine saldırdı. Ali İhsan Paşa sadrazamın, 15 Kasım 1918'e kadar Musul'u boşaltma emrini aldı. Türk birlikleri Musul merkezini 15 Kasım 1918 günü, vilayetin tamamı ise 6 Aralık'ta boşalttı. Böylece Musul'da İngilizlerin işgal dönemi başladı. Ancak İngilizler, Musul ve Kerkük'te tam olarak hâkimiyet kuramadılar. Musul halkı yeni kurulan idareden memnun değildi.

İngiltere, 1920'de Emir Faysal'ı sözde bir plebisitle Irak kralı ilan etti. Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkının tepkisine rağmen İngiltere, Faysal'ın halkoyuyla kral ilan edilmesini, Irak'taki İngiliz mandasının kabul edilmesi olarak gösterdi. Oysa Türkiye, Misâk-ı Millî'ye dahil olan Türk ve İslam çoğunluğun yaşadığı bu toprakları, Türkiye'nin ayrılmaz parçaları olarak görmekteydi⁵⁸⁶.

Mustafa Kemal Paşa 1 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada Musul konusunda şöyle demiştir:

“Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan, hudut meselesi tâyin ve tesbit edilirken, hudud-u millîmiz İskenderun'un cenubundan geçer, şarka

⁵⁸⁴ Zülal Keleş, “Musul Meselesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 609.

⁵⁸⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 321.

⁵⁸⁶ Zülal Keleş, *a.g.m.*, s. 610.

*doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-u millîmiz budur dedik*⁵⁸⁷.

1920 yılı ortalarında Revandüz'de İngilizlere karşı bir ayaklanma oldu. İngilizler siyasi oyunlara başvurup, Şeyh Mahmud'a Kürdistan hükümdarlığı verdiler. Fakat ayaklanma devam etti. Nitekim TBMM Hükümeti düzenli ordunun kurulmasıyla, Binbaşı Şevki Bey'i, bölgedeki askerî faaliyetleri yürütmek üzere Süleymaniye Komutanlığı'na tayin etti. Türkiye'nin yardımını isteyenlere karşılık 1922'de, Antep Millî Kuvvetleri Komutanı Özdemir Bey, küçük bir millî kuvvetle Diyarbakır'dan Musul'a gönderildi. Özdemir Bey, 22 Haziran 1922'de Revandüz'e vardı. Musul vilayetinde yer yer ayaklanmalar olmakla birlikte İngilizleri ve Irak Kralı Faysal'ı destekleyenlerde vardı. Bunun için Özdemir Bey'e verilen talimat, "Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunan bu bölgenin Faysal tarafından işgaline engel olmak, halkı Türk hükümetine bağlamak ve Faysal'ın İngilizlere alet olduğunu açıklamak"tı. Özdemir Bey, Süleymaniye bölgesi ile bağlantı kurmak için 31 Ağustos 1922'de Banya'daki İngiliz kuvvetlerine taarruz ederek bu kuvvetleri bozguna uğrattı. Ancak İngilizlerin 8 Nisan 1923'te büyük bir kuvvetle saldırılarına üzerine, Özdemir Bey geri çekilerek Türkiye'ye döndü⁵⁸⁸.

Ankara hükümeti Lozan Konferansı'nın başlamasından önce Musul'un gerekirse silah yoluyla kurtarılması için İngilizlere karşı bir harekâtı göze almıştır. Dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 7 Eylül 1922 tarihli yazısıyla Elcezire Cephesi Kumandanlığı'ndan, Musul'a taarruz için gerekli hazırlıkların yapılmasını dahi istemiştir. Ancak Türk kuvvetlerinin bir bölümünün Batı Cephesi'ne kaydırılması sonra da konferansın başlaması sebebiyle bu gerçekleşmedi.

Lozan Konferansı'nda "Musul Meselesi" üzerinde çetin tartışmalar yaşanmıştır. Musul, İngiltere için zengin petrol yatakları ve Hindistan yolunun güvenliği bakımından ele geçirilmesi zorunlu görülen, stratejik ve iktisadi öneme

⁵⁸⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 1, ... , s. 74.

⁵⁸⁸ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 413-414.

sahip bir bölgedir. Türkiye için ise vatan sınırlarını ifade eden “Misâk-ı Millî'nin vazgeçilmez bir ilkesidir⁵⁸⁹.

Lozan Konferansı'nda Musul Meselesi görüşmeleri 23 Ocak 1923'te Lord Curzon'un başkanlığını yaptığı Arazi Komisyonu'nda başladı. İsmet Paşa, Türkiye'nin tezini siyasi, coğrafi, askeri, tarihi, iktisadi ve nüfus yönleriyle ele alarak delilleriyle anlattı. İngiliz tezinin sağlam dayanaklarının olmadığını konuşmasında ortaya koydu. Özellikle nüfus konusunda İngiltere'nin iddia ettiği rakamların doğru olmayacağını belirtti. Son verilere göre vilayetin yerleşik nüfusu, 503.000 civarında idi. Bunun dışında 170.000 civarında Türkmen, Türk ve Arap aşireti yılın belli dönemlerinde vilayette bulunmaktaydı. Bu nüfusun beşte dördünden fazlası Türklerden oluşmaktaydı.

İsmet Paşa'nın ortaya koyduğu diğer sebepler şunlardır: Musul vilayetinde oturan halk, Türkiye'ye bağlanmayı istemektedir, İngiliz mandasını istememektedir. Türkiye, İngiltere'nin Musul için üçüncü devletler arasında yapacağı anlaşmaları hukuken geçerli görmemektedir. Dolayısıyla Musul vilayeti de İngiliz-İrak mandaterliğinde değildir. Gerçekte bu konuda halk özgür iradesiyle karar vermemiştir. Musul'un Akdeniz limanlarıyla bağlantısı ancak Anadolu üzerinden gerçekleşebilir, ekonomisi ve güvenliği Türkiye'ye bağlı kalmasını gerektirmektedir. Aynı şekilde Türkiye'nin Doğu'daki güvenliği de buna bağlıdır. Ayrıca, İngiltere mütarekeyi imzaladıktan sonra işgal ettiği Musul'u, Türkiye'ye iade etmelidir.

Lord Curzon ise Türklerin isteklerini çürütmeye çalışmıştır. Petrol konusunda ise İngiltere'nin Musul petrolleriyle ilgili olmadığını iddia etmiştir. Böylece bu konuda İngiltere açısından asıl niyetini saklayarak dünya kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır⁵⁹⁰.

Resmi görüşmelerde iki tarafta isteklerinden taviz vermedi. Türkiye, Musul'un bir vatan sorunu olduğunu tekrarlayarak plebisite başvurulmasında ısrar

⁵⁸⁹ Semih Yalçın, “Misâk-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 160.

⁵⁹⁰ Zülal Keleş, *a.g.m.*, s. 611-612.

etmiştir⁵⁹¹. Lord Curzon ise Türkiye'nin önerisini, bölge halkının rey verme alışkanlığı olmadığını belirterek reddetmiştir⁵⁹².

Lord Curzon'un isteği, meseleyi Milletler Cemiyeti'ne havale etmektir. İngiltere, bu yola başvurmak istemesinin sebebi, Milletler Cemiyeti'nin etkili bir üyesi olarak konuyu istediği gibi çözümleneceğini düşünmesidir. İngiltere'yi, Fransa, İtalya ve Japonya da desteklemiştir. Lord Curzon, Türkiye'yi dünya barışını tehlikeye atan devlet durumuna düşürmek istemiş, İngiltere Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 11. maddesine göre tek yanlı olarak başvuruda bulunacağını ifade etmiştir⁵⁹³.

Lord Curzon 25 Ocak 1923'te Milletler Cemiyeti'ne başvurarak, Musul konusunun bir an önce görüşülmesini istemiştir. 30 Ocak 1923'te Milletler Cemiyeti'ndeki İngiliz temsilcisi Lord Balfour, konseyi "*barışa karşı yöneltilen tehdidi önlemeye*" çağırıştır. Bu durumda İsmet Paşa endişeye kapılmış ve 26 Ocak'ta Ankara'ya gönderdiği telgrafta "*Musul'u Cemiyet-i Akvam'a havale etmek, onun atisini muhakkak tehlikeye koymak demektir*" demiştir⁵⁹⁴.

Sonunda, İsmet Paşa 4 Şubat 1923 tarihli mektupla, Musul konusunun bir yıl içinde Türkiye ve İngiltere arasında çözümlenmesini önerdi. İngiltere aynı gün Milletler Cemiyeti Meclisi'nde bir yıldan önce "Türk Irak sınırı meselesinin" ele alınmasını istedi. Fakat aynı gün konferans kesintiye uğradı ve birçok konu halledilemedi.

İsmet Paşa, barış görüşmelerindeki kesinti sebebiyle savaş ihtimalinden endişelenmiştir. Başbakan Rauf Bey'e çektiği telgrafta da bunu açıkça belirtmiştir. Savaş ihtimaline karşı orduyu hazır bulundurmakla birlikte, kamuoyunda savaş endişesi yaratılmamasına ve özellikle İngilizlerle mücadeleden kaçınılmasına dikkat çekmiş, Mustafa Kemal'den de duruma hâkim olmasını rica etmiştir⁵⁹⁵.

⁵⁹¹ Fahir Armaoğlu, "Lozan Konferansı ve Musul Sorunu", *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 127.

⁵⁹² Semih Yalçın, *a.g.m.*, s. 163.

⁵⁹³ Zülal Keleş, *a.g.m.*, s. 612-613.

⁵⁹⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s. 128.

⁵⁹⁵ Zülal Keleş, *a.g.m.*, s. 613.

Başbakan Rauf Bey, TBMM'nin 5 Şubat günlü oturumunda, “...vaziyet henüz inkişaf etmemiştir. İnkıtaın mahiyet ve ciddiyetini söyleyemem... Bugün zan ve tahmin ediyorum ki müsellaah bir hareket olmayacaktır... Müsellaah hiçbir şey olmaz” diyerek savaş yoluyla sorunların çözülemeyeceğini belirtmişti.

İsmet Paşa ve Rauf Bey'in silahlı yola başvurmama kararlılıkları, Mecliste, Musul'u silah zoru ile almak isteyenlerin sert eleştirilerine ve tartışmalara sebep olmuştur. Musul Sorunu TBMM'nin, 29 Ocak; 5, 7, 21, 27 Şubat; 2, 3, 4, 5, 6 Mart 1923 günlü oturumlarında ele alınmıştır⁵⁹⁶. Rauf Bey'in görüşmelerde İsmet Paşa'nın yanında yer almıştır.

Rauf Bey, bu konudaki politikayı, “Biz, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'dan gerekli izahatı alıp durumu tahlil ile tahkik ettikten sonra esas itibariyle işi harbe gitmeden halletmenin bir çaresini bulmak noktasında mutabık kaldık” diyerek özetlemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Mecliste Musul Meselesi'nin çözümünü sonraya bırakmayı uygun bulmuştur. Onun bu kararı almasının sebebi, “Türkiye'nin içinde bulunduğu genel durumu, meydana gelmesi muhtemel bir Türk-İngiliz savaşı ile tehlikeye düşürmemek düşüncesi” idi⁵⁹⁷.

TBMM'nin 27 Şubat 1923 günlü oturumunda Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in “Musul Misâk-ı Millî dâhilinde mi, değil mi?” şeklindeki sorusuna Rauf Bey “Dâhilindedir” cevabını vermiştir.

Tartışmaların sertleşmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, müdahale ederek bir konuşma yapmıştır⁵⁹⁸. Konuşmasında şöyle demiştir:

“ ... Bugün burada yapacağımız şey, bir projenin teferruatını müzakere etmek değildir. Esaslı bir iki noktaya karar vermektir... Efendiler arazi meselesi ve hudut meselesi, malumu aliniz, Misâk-ı Millî'nin birinci maddesinin daire-i şumulündedir. Misâk-ı Millî şu hat bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Heyet-i Celile'nizin isabet-i nazarıdır... Musul

⁵⁹⁶ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s. 134-135.

⁵⁹⁷ Semih Yalçın, *a.g.m.*, s. 166-167.

⁵⁹⁸ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s. 139.

Meselesi'nin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarf ı nazar etmek demek değildir. Belki, bunun istihsali için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır. Bugün sulh yaparız, bir ay sonra iki ay sonra Musul meselesini halletmeye kıyam ederiz. Fakat bugün Musul Meselesi'ni halletmek istediğiniz vakit bu meselede karşınıza yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır... Musul Meselesi'ni bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek; bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız. Yani bunu ayrıca mevzubahis etmek isterseniz, mahzurlar kendi kendine meydana çıkar..."⁵⁹⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 6 Mart 1923 tarihli görüşmelerde üzerinde durduğu asıl konu idari, siyasi ve ekonomik konularda Türkiye'nin taleplerini kabul ettirmesiydi. Musul Meselesi'nden vazgeçmek değil ama ertelemek Türkiye'ye bu taleplerini kabul ettirme olanağı sağlayacaktır. Türkiye'nin öncelikleri "*Millet ve memleketin kurtuluşunu ve istiklalini tamam ve emin olarak istihsal etmek*"tir.

Atatürk Lozan Temsil Heyeti'nin üzerine düşeni yaptığını, bu heyetin görevine devam etmesini uygun bulduğunu belirterek, Meclisteki eleştirilere karşı İsmet Paşa başkanlığındaki heyeti savunmuş ve Meclisin bir an önce karara varması gerektiğini ifade etmiştir. Saruhan Milletvekili Reşat Bey ve 131 milletvekilinin imzasıyla verilen önergeye kendisinin de katıldığını, barış ve ülke menfaati için kabul edilmesini gerektiğini belirtmiştir⁶⁰⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra "*Lozan'a giden murahhas heyetine ve vekiller heyetine itimat olunması ve müzakerelerin sona erdirilmesi*" yönündeki önergenin oylaması yapıldı. Sonuç olarak 190 kişinin katıldığı oylamada, 170 milletvekili olumlu, 20 milletvekili ise olumsuz oy kullandı. Önerge 170 oyla kabul edildi ve karar resmi bir tebliğ halinde yayınlandı⁶⁰¹.

⁵⁹⁹ Kazım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM. Açık ve Gizli Oturumlarındaki...*, C.1, s. 724-725.

⁶⁰⁰ Zülal Keleş, *a.g.m.*, s. 614-615.

⁶⁰¹ Semih Yalçın, *a.g.m.*, s. 167.

24 Temmuz 1923’de Lozan Barış Antlaşması imza edildi. Antlaşmanın 3. maddesinin 2. paragrafında yer alan Musul konusundaki hüküm şu şekildeydi:

“Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak 9 aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir antlaşmaya varılmazsa Musul meselesi Milletler Cemiyeti Meclisi’ne götürülecektir”.

Musul Meselesi, Lozan Antlaşması’ndan sonra, 19 Mayıs - 5 Haziran 1924 tarihleri arasında İstanbul’da toplanan Haliç (İstanbul) Konferansı’nda ele alınmıştır. Bu konferansta Türk delegasyonunun başkanı Fethi Okyar, Türkiye’nin isteklerini Misâk-ı Millî’ye dayandırarak İngiliz delegasyonu başkanı Sir Percy Cox’a açıklamış ve sorunun plebisit ile çözülebileceğini belirtmiştir. Ancak İngiltere’nin, Irak lehine Hakkâri üzerinde hak iddia etmesi⁶⁰² ve Güneydoğu Anadolu’da Nesturîlerin yerleştiği yöreler bulunduğunu ileri sürmesi üzerine konferanstan sonuç alınamamıştır. İngiliz ve Amerikan dini teşekkülleri, Suriye, İran, Irak ve Güneydoğu’da yerleşmiş Nesturîlere, 19. yüzyıl sonlarından beri yakın ilgi göstermekteydi. Bu cemaatten Türkiye’de bulunanlar çok azdı ama Percy Cox, dini teşekküllerin Musul davasına ilgilerini uyandırmayı amaçlamaktaydı⁶⁰³.

İngiltere Musul Meselesi’ni 6 Ağustos’ta Cemiyet-i Akvam’a götürmüştür. Bu konunun müzakereleri 20 Eylül 1924’te başlamıştır. Görüşmelerde Türk tarafı Musul’da bir plebisit yapılmasını istedi. İngiltere bu isteği “bölgede yaşayan halkın cahil olduğu ve sınır işlerinden anlamadığı” gerekçesiyle kabul etmemiştir. Milletler Cemiyeti, 30 Eylül 1924’te bir soruşturma kurulu kurulmasını kararlaştırmıştı. Komisyon Irak’ta incelemede bulunacak ve Musul halkının görüşlerine başvuracaktı.

Komisyon, çalışmalarını sürdürdüğü sırada İngilizlerin saldırgan tavırları ve kuzeye doğru yeni toprakları işgal etmesi kanlı olaylara sebep olmuştur. Bunun üzerine Konsey, 28 Ekim 1924’te “Brüksel Hattı” adıyla ve geçici mahiyette bir Türk-İrak sınırı belirlemiştir. Soruşturma Komisyonu hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925’te Cemiyet Meclisine sundu. Türkiye’nin bu komisyon raporuna itiraz etmesi

⁶⁰² Osman Sönmez, *a.g.m.*, s. 13; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 322.

⁶⁰³ Feridun Ergin, “Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 20, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Mart 1991, s.170.

üzerine, Konsey, 19 Eylül 1925'te La Haye Adalet Divanı'ndan görüş istedi. Divan'ın verdiği karar, Milletler Cemiyeti Meclisinin işini kolaylaştırır nitelikteydi. Milletler Cemiyeti Meclisi, Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, 8 Aralık 1925'te Divan'ın kararını benimsediğini açıkladı. Arkasından da 16 Aralık 1925'te Soruşturma Komisyonu raporunu kabul ederek, Brüksel Hattı'nın güneyindeki toprakların Irak'a bırakılmasını kabul eden kararını aldı.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti kararına tepkisi büyük olmuş⁶⁰⁴, bu haksız karar karşısında savaş ihtimali yeniden gündeme gelmiştir. Sonunda Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926'da Ankara Antlaşması imzalanmıştır⁶⁰⁵.

Ankara Antlaşması, sınır, iyi komşuluk ilişkileri ve genel hükümler adı ile üç kesim ve toplam 18 maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın 1. ve 2. maddesi Türk-Irak sınırını tespit etmiştir. 14. madde ise bölgedeki petrol gelirinin %10'unun 25 yıl süreyle Türkiye'ye bırakılmasını öngörmüştür. Ancak Türkiye daha sonra 500 bin İngiliz lirası karşılığı bu hakkından vazgeçmiştir. Bu antlaşma ile Türkiye, Cemiyet Meclisi kararına uyararak Musul'u Irak'a terk etmeyi kabul etmiştir.

Musul'un kaybedilmesini hazırlayan sebepler şu şekilde özetlenebilir:

Musul'un kaybedilmesini hazırlayan ilk evre, İngilizlerin bu bölgeyi mütarekenin imzalanmasından sonra işgal etmesidir. Lozan Konferansı'nda, İsmet Paşa'nın, Musul'un Türkiye'ye verilmesi için sağlam bir savunma yapmasına rağmen, İngilizlerin Musul Meselesi'ni Milletler Cemiyeti'ne havale etmesi ikinci evreyi oluşturur.

Musul'un kaybedilmesinde diğer bir sebep, Türkiye'nin dış politikadaki yalnızlığıdır. Bu yalnızlık, Milletler Cemiyeti'nde açıkça görülmüştür. Türkiye, cemiyetin üyesi olmamasına rağmen İngiltere asli ve kurucu üyesidir. Böyle bir kurumdan, Türkiye lehine bir kararın çıkması oldukça zordur. Bunun yanı sıra İngiltere'nin, özellikle propaganda alanında, dünya kamuoyu üzerinde bir üstünlüğüde sözkonusudur. İngiltere'nin Musul meselesinde direnmesinin sebebi,

⁶⁰⁴ Semih Yalçın, *a.g.m.*, s. 169-170.

⁶⁰⁵ Feridun Ergin, *a.g.m.*, s. 171-172; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 322.

bölgenin stratejik önemi, petrol açısından zengin oluşu ve İngiltere'nin imparatorluk yolları üzerinde bulunmasından dolayıdır.

Türkiye, bu dönemde bir değişim geçirmekteydi. Bu değişimin yönü ise “Batı” olarak tespit edilmişti ve bu amaçla inkılâp hareketleri gerçekleştirilmeye başlanmıştı. Bu yüzden Türkiye'nin batıyla ve dolayısıyla İngiltere ile sorunlarını çözmesi gerekmektedir.

Şubat 1925'de çıkan Şeyh Sait İsyanı da Musul'un kaybedilmesine zemin hazırlamıştır. Toynbee'nin belirttiği gibi, İngilizler Musul'u işgal ettikleri andan itibaren Kürt milliyetçiliğini teşvik etmişler ve Şeyh Sait İsyanı'ndan da birtakım yararlar sağlamışlardır. Türkiye ise bu isyanla uğraşmak zorunda kalmıştır. İşte bu sebepler, Türkiye'yi, Ankara Antlaşması'nı imzalamaya sevk etmiştir⁶⁰⁶.

G. Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi

Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'nda Boğazlar'la ilgili olarak; “*Çanakkale ve Karadeniz Boğazı açılacak ve Karadeniz'e serbestçe geçiş olacak, Çanakkale ve İstanbul Boğazı müttefikler tarafından askeri işgal edilecek, Türk sularındaki tüm torpil tarlaları ile torpido ve kovan yerleri, diğer engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için istenildiğinde yardım edilecektir. Karadeniz'de bulunan torpil yerleri hakkındaki bilgiler verilecektir*”⁶⁰⁷ hükümleri yer almaktaydı.

İtilaf Devletleri'nin savaş gemileri bu hükümlere dayanarak 7 Kasım'dan itibaren Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmeye başlamışlar ve 13 Kasım 1918'de İstanbul limanına demirlemişlerdir. 16 Mart 1920'de ise İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir⁶⁰⁸.

Sevr Antlaşması'nda ise İstanbul ve Boğazlar ile ilgili şu karar alınmıştı:

“İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak kalacak ve padişah ile Osmanlı hükümeti bu kentte oturabilecekti. Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve

⁶⁰⁶ Semih Yalçın, *a.g.m.*, s. 170-173.

⁶⁰⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. 3, Kısım 4, s. 746.

⁶⁰⁸ Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s. 97.

İstanbul Boğazı, barış ve savaş zamanında, bütün ticaret ve savaş gemilerinin gidiş gelişine açık olacaktı (madde 37). Geçiş serbestliği tanınan Boğazlar, kurulacak olan uluslararası “Boğazlar Komisyonu” tarafından yönetilecekti (madde 38). Komisyonun yetki alanı, Çanakkale Boğazı’nın, Marmara Denizi’nin ve İstanbul Boğazı’nın her iki kıyısını içine alan ve Boğazlar’ın girişlerinden üç mil açıklara kadar uzanan alandan oluşacak, Boğazlar bölgesini kapsayacaktı. Boğazlar bölgesi ile Limni, Gökçeada, Semadirek, Bozcaada ve Midilli adaları Boğazlar’ın serbestliğini güvence altına almak üzere, silahsızlandırılacaktı (madde 178-180). Komisyonun özel bir bayrağı, özel bir bütçesi ve kendine özgü bir örgütü olacaktı (madde 42)”⁶⁰⁹.

Oysa Misâk-ı Millî’nin 4. maddesine göre İstanbul’un durumu şu şekilde belirtilmişti.

“İslâm Hilafet ve Saltanat Merkezi ve Osmanlı hükümet merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi’nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak (korunmuş) olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları’nın dünya ticaret ulaşımına açılması hakkında, bizimle diğer bütün ilgili devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir”⁶¹⁰.

Mustafa Kemal’in liderliğinde Kurtuluş Savaşı başlamış ve Ahd-ı Millî ilkeleri etrafında birleşmiştir. Böylece yeni bir Türk Devleti kurulmuş ve Sevr Antlaşması hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir.

TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921’de, Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre taraf devletler, Boğazlar’ın bütün milletlerin ticaret gemilerine açılması için, Karadeniz ve Boğazlar’ın bağlı olacağı rejimin kesin bir şekilde hazırlanması işinin, sahil devletlerin temsilcilerinden oluşmak üzere daha sonra yapılacak bir konferansa bırakılmasını uygun bulmuştu. Konferansta alınacak kararların Türkiye’nin hâkimiyetine ve İstanbul’un güvenliğine bir zarar getirmemesi gerektiği belirtilmiştir.

⁶⁰⁹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 476.

⁶¹⁰ Genel Kurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük, Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri ...*, s. 483.

Bu hükümler, 13 Ekim 1921’de Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan Kars Antlaşması’nda da yer almıştır⁶¹¹.

11 Ekim 1922’de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması’na göre, Yunanlılar, Meriç Nehri batısına kadar Doğu Trakya’yı 15 gün içerisinde boşaltacaklardı. Bölgenin güvenliği için 8 bini geçmeyen bir Türk jandarma birliği gönderilecekti. Gönderilen kuvvetler Çanakkale Boğazı ve İzmit’te belirlenen hattı geçmeyecekti. Türkiye, barış imzalanıncaya kadar içerilere tahkimat yapmamayı, kuvvetlerini arttırmamayı ve topçu birlikleri bulundurmamayı kabul etmiştir⁶¹².

Türkiye ile Müttefikler arasında 24 Temmuz 1923’te Lozan Barış Antlaşması imzalanırken aynı gün, “Boğazlar Sözleşmesi” de yapılmıştı. Boğazlar Sözleşmesi Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Yugoslavya’nın imzalarıyla kabul edilmiştir.

Bu sözleşmeyle Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi ile İstanbul Boğazı’ndan denizden ve havadan serbest geçiş esas alınmıştı. Kabul edilen rejim ticaret ve savaş gemileri açısından iki şekilde incelenebilir. Ticaret gemilerinin Boğazlar’dan geçişi barış ve savaş koşulları esas alınarak düzenlemiştir. Buna göre barış zamanlarında ticaret gemileri ülke farkı ve yük miktarı gözetilmeksizin sağlığa dair hükümler saklı tutulmak şartı ile gece veya gündüz Boğazlar’dan geçiş yapabilecektir. Savaş zamanlarında Türkiye’nin tarafsız olduğu durumlarda geçişler, barış zamanlarında olduğu gibi gerçekleşecektir. Savaş gemileri açısından, geçiş esnasındaki kısıtlamalar, geçiş yapacak gemilerin Karadeniz’e kıyısı olan ülkelere ait olup olmadıklarına göre değerlendirilmiştir. Buna göre Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin sayısı, Karadeniz’e kıyısı olan devletlerden en güçlü donanmaya sahip olanın, o an Karadeniz’de bulundurduğu gemi sayısından daha fazla olmamak şartına bağlamıştır. Türkiye’nin savaş halinde olmadığı devletlere ait denizaltıların, su yüzeyinde ilerlemek koşulu ile Boğazlar’dan geçişine izin verilmiştir⁶¹³.

⁶¹¹ Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) ... , s. 549, 574.

⁶¹² Şerafettin Turan, a.g.e., s.273-275.

⁶¹³ Kazım Ökten, *Montreux Boğazlar Sözleşmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s. 53-54.

Bu geçiş güvenliğinin sağlanması amacıyla, Boğazlar'ın her iki kıyısı (Çanakkale Boğazı'nın doğu ve batısında 20 şer, İstanbul Boğazı'nın doğu ve batısında 15'er kilometrelik alan), Marmara Denizi'ndeki adalar, askersiz hale getirilmiş, bu bölgelerde tahkimat yapmak yasaklanmıştır. Bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına verilmiştir. Ayrıca, bu statünün yürütülmesini kontrol etmek için, bir Türk temsilcisi başkanlığında, sözleşmede imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden oluşan "Boğazlar Komisyonu" kurulmuştur⁶¹⁴.

Lozan Barış Konferansı'nda, Boğazlar Sözleşmesi'nde Türkiye'nin egemenlik haklarıyla çelişen iki madde sözleşmede yer almıştı. Bunlardan biri, Boğazların trafiğini düzenleme ve denetleme görevlerini üstlenen Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasıdır. Diğeri ise Boğazlar ile Marmara Denizi'nin silahsızlandırılmasıdır.

Dünyada silahların azaltılması ve silahsızlanmanın sağlanması amacıyla 1922 Locarno Antlaşması ve 1932-34 Cenevre Genel Silahsızlanma Konferansı yapılmış, fakat bunlardan beklenen sonuç alınamamıştır. Diğer taraftan Milletler Cemiyeti'nin üyesi ve Boğazlar konusunda garantör devletlerden olan Japonya, Mançurya'ya karşı saldırgan bir politika izlemeye başlamıştır. Milletler Cemiyeti'nin bu devlete karşı bir yaptırım uygulamaması ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılması üzerine Türkiye, Boğazlar'daki rejimi değiştirmek istemiştir.

Türkiye bu isteğini, ilk ve resmî olarak 24 Mart 1933 tarihinde Londra'da gerçekleştirilen "Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı'nda dile getirmiştir. Daha sonra Türkiye, konuyu, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras aracılığıyla 23 Mayıs 1933'te Cenevre'de yapılan Silahsızlanma Konferansı'nda yeniden gündeme getirmiş ve "*Türkiye'nin Boğazlar'dan serbestçe geçişi sağlama yükümlülüğünün, Boğazlar bölgesinde kıyı topçu savunma sistemi kurmasını gerektirdiğini*" açıklamıştır. Türkiye'nin bu isteği, konferansın konusuyla doğrudan ilgili olmaması sebebiyle reddedilmiştir⁶¹⁵.

⁶¹⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 579-580.

⁶¹⁵ Sadık Erdaş, "İki Savaş Arasında Türkiye'nin Boğazları", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 678-679.

Almanya, 16 Mart 1935'te Versailles Antlaşması'nın hükümlerini tek taraflı feshederek zorunlu askerlik uygulamasını başlattı ve askeri gücünü arttırdı. Milletler Cemiyeti'nin üyelerinden İtalya, 1935 yılında Habeşistan'ı işgal edip On iki Ada'da tahkimata başladı. Almanya, 7 Mart 1936'da Ren bölgesine girdi. Milletler Cemiyeti ise bunları engellemedi⁶¹⁶. Bu olaylar yeni bir savaş ihtimalini ortaya çıkarınca, Türkiye, Boğazlar konusundaki taleplerini sürdürmeye devam etmiştir. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti'nin 17 Nisan 1935'te Almanya konusunu görüşmek üzere yaptığı olağanüstü toplantısında, Boğazlar Sözleşmesi'nin, Boğazlar'ın silahsızlandırılmasına dair hükümlerinin iptalini istemiştir. Bununla ilgili olarak aşağıdaki nedenleri ileri sürmüştür.

-Türkiye'nin her devlet gibi güvenliği sağlama zorunluluğu,

-Varlığını koruması için, barışı sağlamlaştıracak bütün çabalara içtenlikle katılan Türkiye'nin, bu alandaki istekli davranışının, kendisine karşı eşitliğe aykırı bir davranışa yol açmasını kabul edemeyeceği.

Türkiye'nin bu talebine SSCB destek vermiştir⁶¹⁷. Mustafa Kemal Atatürk, CHP'nin IV. Büyük Kurultayı'nda yaptığı açış konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin bu desteğine karşılık şöyle demiştir:

*"...Son günlerde Boğazlar Meselesi ortaya koyulduğu zaman, Sovyetlerin, bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları, Türk ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır"*⁶¹⁸.

ABD'li gazeteci Glodya Baker, Mustafa Kemal Atatürk'e, *"Türkiye neden Boğazları tahkim etmek istiyor?"* sorusunu sormuştur.

Atatürk gazeteciye verdiği cevapta, dünyada yaşanan son gelişmeleri açıkladıktan sonra, *"Lozan Muahedesi'nden beri dünya durumu ve bazı şartlar değişmiştir. Boğazlar, Türkiye topraklarını ikiye ayırır bundan dolayı bu deniz geçidinin tahkimi Türkiye'nin emniyeti ve savunması için çok önemlidir. O aynı zamanda milletlerarası münasebetlerin can alıcı bir unsurudur. Anahtar durumunda*

⁶¹⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 245-258.

⁶¹⁷ Sadık Erdaş, *a.g.m.*, s. 679.

⁶¹⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 1, ... , s. 216.

bulunan böyle mühim bir yer, herhangi sergüzeştçi bir saldırganın keyfiyetine ve merhametine bırakılamaz...” diyerek Türkiye'nin haklılığını ve kararlılığını göstermiştir⁶¹⁹.

Türkiye, dünyada meydana gelen gergin ortam nedeniyle ve özellikle Misâk-ı Millî'ye göre tam bağımsızlık elde etmek amacıyla, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar gözden geçirilmesini istemiştir. Bu arzusuna milletlerarası antlaşmaları ihlâl etmek yerine barışçıl yollarla, milletlerarası platformlarda hukuka uygun bir şekilde ulaşmayı hedeflemiştir⁶²⁰.

Türkiye 1935 yılı sonlarında gerçekleştirilen Milletler Cemiyeti toplantısından sonra bu konudaki diplomatik çalışmalarına hız vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 10 Nisan 1936 tarihinde, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki taraf devletlere, Fransa, İngiltere, İtalya, Bulgaristan, Japonya, Romanya, Yunanistan, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'ya, “rebus sic stantibus” (şartlar değişmiştir, kurallar da değişmiştir) prensibine dayanan bir nota verdi⁶²¹. Son gelişmeler karşısında, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesinin artık uygulanamaz hale geldiğini belirterek, kendi güvenliği, savunması ve egemenlik haklarının korunması bakımından, Lozan'da belirlenen statünün değiştirilmesini ve Boğazlar'ın askerileştirilmesini istedi.

Türkiye'nin bu çağrısı başta İngiltere olmak üzere Sovyetler Birliği ve diğer devletler tarafından olumlu karşılandı. İngiltere, gelişen olaylar karşısında politikasını değiştirdiğinden, Akdeniz'de güçlü bir Türkiye'nin varlığına taraftardı. Sovyetler Birliği, 1923'te saptanan Boğazlar statüsünden memnun değildi ve değiştirilmesini istiyordu. Fransa, bu sıralarda Sovyetler Birliği ile yakınlık kurduğundan, çağrıya olumlu cevap verdi. İtalya ise, Habeşistan'a saldırısı üzerine, Milletler Cemiyeti'nin aldığı önlemlere Türkiye'nin de katılmış olması nedeniyle, Boğazlar'ın statüsünün değiştirilmesine karşıydı⁶²². Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya devletleri Türk notasında yer alan konuların buldukları bölgenin de

⁶¹⁹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 515.

⁶²⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 345.

⁶²¹ Sadık Erdaş, *a.g.m.*, s. 680.

⁶²² Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 581-582.

güvenliğini esas alması nedeniyle olumlu yaklaşmışlardı. Romanya ise kendisine ve Balkan Paktı üyelerine önceden bilgi verilmediği gerekçesiyle tepki göstermiş⁶²³ ancak Türkiye'yi desteklemeye karar verdiğini bildirmiştir.

Bu şartlar altında 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux (Montrö) kentinde bir konferans toplandı. Montreux Boğazlar Konferansı'na Türkiye, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Japonya ve Avustralya katıldı.

Konferansın çalışmaya başlaması üzerine, ikinci günkü oturumda Türkiye 13 maddeden oluşan tezini açıkladı. Buna göre Türkiye, Boğazlar'ı tahkim etmeyi, buralarda asker bulundurmamayı ve Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını istiyordu. Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan devletlerin Boğazlar'dan geçmeye izinli olan deniz kuvvetlerinin, en yüksek ölçüde sınırlandırılmasını savunuyordu. Konferansta, Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan devletler, çıkar çatışmaları dolayısıyla ikiye ayrıldılar. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere, Karadeniz'de kıyısı olan devletler, kendi gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi için tam serbestlik verilmesini ve kıyısı olmayan devletlere ait gemilerin ise Boğazlar'a girmesinin kısıtlanmasını istiyorlardı. Diğer yandan, başta İngiltere olmak üzere, Karadeniz dışındaki devletler, burada bir denge kurmaya ve Karadeniz devletlerinden biriyle anlaşmazlık durumunda hareket serbestliğini korumaya çalışıyorlardı.

Sonuçta, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde hakimiyetini kurmayı amaçlayan, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin bu denize girmesini önemli ölçüde kısıtlayan Türk tezi, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile kabul edildi.

Boğazlar statüsüne yeniden şekillendiren Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 20 Temmuz 1936'da imzalandı. Sözleşme 29 madde, 4 Ek ve 1 Protokol'den oluşmaktaydı. Sözleşmeyi imzalayan taraflar, Boğazlar'da denizden geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul etmişlerdir (madde 1). Ancak, bu serbestliğin kullanılışı, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin diğer maddeleri ile koşullara bağlanmış, özetle şu şekilde bir düzenleme yapılmıştır.

---

⁶²³ Sadık Erdaş, *a.g.m.*, s.681.

-Barış zamanında ve Türkiye'nin katılmadığı savaş halinde, ticaret gemileri, gündüz ve gece, bayrak ve yük ne olursa olsun, sağlık denetimi dışında, hiçbir işleme bağlı olmadan Boğazlar'dan geçiş ve gidiş-geliş serbestliğinden yararlanacaklardı. Bu gemiler, Boğazlar'dan transit geçerken, Türk makamlarınca, alınması öngörülen vergilerden ve harçlardan başka, bu gemilerden hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktı (madde 2, 4).

-Boğazlar'a giren her gemi, uluslararası sağlık kuralları çerçevesinde Türk yasalarıyla konulmuş olan sağlık denetimi için, Boğazlar'ın girişine yakın bir sağlık istasyonunda duracaktı (madde 3).

-Savaş zamanında, Türkiye savaşansa, Türkiye ile savaşta olan bir ülkeye bağlı olmayan ticaret gemileri, düşmana hiçbir biçimde yardım etmemek şartıyla, Boğazlar'dan, Türk makamlarınca gösterilecek yoldan ve gündüz, serbestçe geçebileceklerdi (madde 5).

-Türkiye'nin kendisini yakın bir savaş tehdidi karşısında sayması durumunda, ticaret gemileri serbest geçiş ilkesinden yararlanacak, ancak gemilerin Boğazlar'a gündüz girmeleri ve geçişin her seferinde, Türk makamlarınca gösterilen yoldan yapılması gerekecekti. Kılavuzluk, bu durumda, zorunlu kılınabilecek, ancak ücrete bağlı olmayacaktı (madde 6).

-Karadeniz'e kıyıdaş devletler, 15 bin tondan yüksek tonajdaki savaş gemileri ile denizaltılarını, Türkiye'ye önceden haber vermek ve diğer bazı şartlarla, Boğazlar'dan geçirebileceklerdi (madde 11).

-Savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi için, Türk hükümetine diplomasi yoluyla bir önbildirimde bulunulması gerekecekti. Bu önbildirimün olağan süresi 8 gün olacaktı. Ancak Karadeniz kıyısı olmayan devletler için bu sürenin 15 güne çıkartılması istenebilecekti. Bu önbildirimde gemilerin gidecekleri yer, adı, tipi, sayısı ile gidiş için ve olacaksa, dönüş için geçiş tarihleri bildirilecekti. Geçiş sırasında, deniz kuvvetinin komutanı, durmak zorunda olmaksızın, her iki Boğaz'ın girişindeki bir işaret istasyonuna, komutası altındaki kuvvetin tam bileşimini bildirecekti (madde 13)

-Boğazlar'da transit geçişte bulunabilecek bütün yabancı deniz kuvvetlerinin en yüksek tonaj toplamı 15.000 tonu aşamayacaktı ve bu gemiler, geçişleri için gerekli süreden daha uzun süre Boğazlar'da kalamayacaklardı (madde 14-16). Ancak, Türk hükümetinin çağrısı üzerine gelen savaş gemileri bu koşulların dışında kalacaktı (madde 17).

-Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin toplam tonajı, 30.000 tonu geçemeyecekti; ancak, belli koşullarda 45.000 tona yükselebilecekti. Ayrıca bu gemiler, 21 günden fazla Karadeniz'de kalamayacaktı (madde 18).

-Boğazlar'da transit olarak bulunan savaş gemileri taşımakta olabilecekleri uçakları, hiçbir durumda kullanamayacaklardı (madde 15). Sivil uçakların ise, Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişi, Türk hükümetinin göstereceği hava yollarından yapılacaktı (madde 23).

-Savaş zamanında, Türkiye savaştan değilse, savaş gemileri, belirli koşullar içinde, Boğazlar'dan serbestçe geçebileceklerdi. Bununla birlikte, savaştan herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi yasak olacaktı. Türkiye savaştan ise veya kendisini çok yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayarsa, Türk hükümeti istediği gibi davranabilecekti (madde 19, 20, 21).

-1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi gereğince kurulmuş olan Uluslararası Komisyon'un yetkileri Türk hükümetine geçecekti.

Türk hükümeti, bu sözleşmenin, savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine ilişkin olan her hükmünün yürütülmesini gözetecekti (madde 24).

-Sözleşmenin süresi 20 yıl olacaktı. Ancak, bu sürenin bitiminden 2 yıl önce, hiçbir taraf, sözleşmeyi sona erdirmeye önbildirim vermemişse, sözleşme, bir sona erdirmeye önbildirim gönderilmesinden başlayarak, 2 yıl geçinceye kadar yürürlükte kalacaktı. Ayrıca, sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak her 5 yıllık dönemin sona ermesinde, taraflardan her biri, sözleşmenin bir ya da bir kaç hükmünün değiştirilmesini önerme girişiminde bulunabilecekti (madde 28, 29).

-Türkiye, Boğazlar bölgesini askerileştirebilecekti (Protokol, fıkra 1).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlar üzerinde kesin bir Türk hakimiyetinin kurulmasını sağlamıştır. Boğazlar Komisyonu kaldırılmış, Türkiye'nin Boğazları ve çevresini askerileştirmesi kabul edilmiştir. Genel olarak, kıyıdaş olmayan devletlere belirli ölçüde Karadeniz'e geçme, Karadeniz'e kıyıdaş devletlere ise geniş şekilde Boğazlar'dan Akdeniz'e geçiş hakkı tanınmıştır. Yabancı ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişleri Türkiye'nin iradesine ve siyasi durumuna bağlanmıştır. Buna göre geçişler; barış hali, Türkiye'nin girmedığı savaş hali, Türkiye'nin girdiği savaş hali ve Türkiye'nin kendisini yakın savaş tehlikesinde görmesi hali olmak üzere, dört ayrı statüde düzenlenmiştir.

Türkiye, bu sözleşme ile güvenliğini ve egemenliğini sınırlayan Boğazlar statüsünü, dönemin değişen güçler dengesinden çok iyi yararlanarak, lehine değiştirmiştir. Bu konuyu bir diplomasi mücadelesiyle barışçı yollarla çözümlenmiş ve Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarına kavuşmuştur⁶²⁴.

İtalya, Montreux Sözleşmesi'ne 1938 Mayıs'ında katılmıştır⁶²⁵.

H. Hatay'ın Anavatan'a Katılması

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk yurdunu paylaşmak üzere harekete geçen İngiliz ve Fransızlar, İskenderun ve çevresinin boşaltılmasını istemişlerdi. Merkezi Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın buna karşı çabaları bir sonuç vermemiş ve bölge İtilaf Devletleri'nin işgali altına girmiştir. İngiltere ile Fransa arasında, 15 Eylül 1919'da "Suriye İtilafnamesi" imzalanmıştır. Bu mukaveleye göre; Adana, Maraş, Antep, Urfa, İskenderun (Hatay) ve Suriye'yi İngiltere Fransa'ya bırakmış; Musul ise İngiltere'ye kalmıştır. Böylece daha önce İngiliz işgalinde bulunan bu bölgeler Fransız işgaline terk edilmiştir.

Fransa, İskenderun'dan asker sevk ederek İskenderun-Antakya yolunu kontrol altına almış, Suriye üzerinden Hatay'a asker göndermeye başlamıştır. Bölgeye yerleşmeye girişen Fransızlar, sadece şehir merkezlerini ellerine geçirebilmiş, kırsal alanlarda büyük bir Türk direnişiyle karşılaşmışlardır.

⁶²⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 581-586.

⁶²⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 345.

Hatay Sorunu, Atatürk devrinde Türk dış siyasetinde önemli bir yer tutan ve Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen bir konudur. Hatay ve civarında Türk nüfus çoğunluğu oluşturduğu için bu bölge Ahd-ı Millî sınırları içindedir.

Türkiye ile Fransa arasında, 20 Ekim 1921'de, Ankara Antlaşması imzalanmıştı. Antlaşma ile halkının çoğunluğu Türk olan ve Ahd-ı Millî sınırları içerisinde bulunan İskenderun sancağı, Türkiye sınırları dışında kalmıştı. Bununla beraber Ankara Antlaşması'na, buradaki Türklerin çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesinin yolunu açacak hükümler konmuştu⁶²⁶.

Antlaşmanın konuyla ilgili maddeleri şunlardır:

Madde 7- İskenderun mıntıkası için bir usulü idare-i mahsusa tesis olunacaktır. Mıntika-i mezkûrenin Türk ırkından olan sekenesi harşlarının inkişafı için her türlü teshilâttan müstefit olacaklardır. Türk lisanı orada mahiyeti resmîyeyi haiz olacaktır.

Madde 8- Hattı hudut İskenderun körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen cenubunda olmak üzere intihap olunacak bir noktadan başlayacak ve kariben Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecektir (Şimendifer istasyonu ve bu mevki Suriye'de kalacaktır). Oradan hattı mezkûr Marsuva mevkiini Suriye'ye ve Karnaba mevki ile Kilis şehrini Türkiye'ye bırakmak üzere cenubu şarkiye doğru meyledecektir. Oradan Çobanbey istasyonunda demiryoluna mülâki olacaktır. Badehu Bağdat demiryolunu takip edecek ve demir yolunun plâtfomu Nusaybin'e kadar Türk arazisi üzerinde kalacaktır. Oradan Nusaybin ile Cezire-i İbni Ömer arasındaki eski yolu takip ederek Cezire-i İbni Ömer'de Dicle'ye vâsıl olacaktır. Nusaybin ve Cezire-i İbni Ömer mevkileriyle yol Türkiye'ye kalacaktır. Bu yoldan istifade hususunda her iki memleket aynı hukuka malik olacaklardır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demir yolunun istasyon ve mevkileri demiryolu plâtfomunun aksamından addedilerek Türkiye'ye kalacaktır⁶²⁷.

⁶²⁶ Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 685-686.

⁶²⁷ Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) ... , s. 588.

Antlaşmaya göre, İskenderun bölgesi için özel bir yönetim kurulacak ve bölgenin Türk olan halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır. Sınır ise Payas'ın güneyinden başlayacak, Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecek, Bağdat demiryolunu izleyerek Nusaybin'e, oradan da Cezire-i İbni Ömer'de Dicle'ye ulaşacaktır.

Böylece İskenderun sancağı, Suriye ile birlikte Fransız mandası altına girmiştir. Fransa, Suriye içinde Sancak bölgesi için özerk bir yönetim kurmuştur. Ancak Fransa manda yönetimi, Suriye ve Lübnan'ı; Halep, Şam, Lübnan, Lâzkiye devletleri adı altında parçalayarak ayırmış ve 1921'de İskenderun Özerk Sancağı'nı Halep'e bağlamıştır. Sancakta kurulan bu statü, bölgede ve Türkiye'de olumsuz etki yapmış ve bu durumun giderilmesi düşünölmeye başlanmıştı⁶²⁸.

28 Ekim 1922 tarihinde birçok milletvekili tarafından imzalanan ve İcra Vekilleri Heyeti ile Hariciye Vekaleti'ne ulaşan bir mazbataya göre, Misâk-ı Millî sınırları dâhilinde bulunan fakat Fransa ile imzalanan antlaşmanın sonucunda, ölkemizden kopartılan Türk topraklarının, ırkî, iktisadi, idari ve siyasî bakımdan Türkiye'nin bir parçasını oluşturduğu belirtilmiş ve belgenin devamında şöyle bir ifade kullanılmıştır:

“...Akdeniz Türkmenistanı demekle iştihar eden İskenderun, Antakya, Ermaniye kazalarıyla Bocana, Bayramdere, Çom Okçi-İzzeddin, Azaz, Türkman, İpeklu nahiyeleri ahalisinin umumu Türkdür. Fırat'ın cenubunda bulunup Trablus ile Musul arasında tesadüf eden Şimali el-Cezire'de meskûn ahali kâmilen Türk ve Kürddür”.

Bu mazbatada anavatan dışında kalan topraklarımızın kurtarılması ve Ahd-ı Millî'nin gerçekleştirilmesi konusunda devlet kurumlarının hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan çalışmalarının gereği ifade edilmiştir.

“... Suriye ile aramızda tayin edilecek hududun Misâk-ı Millî'de tayin edilmiş esasat dairesinde yani Mondros Mütarekesi'nin akdında Türkiye elinde kalıp ahalisi Türk olan mahalleler Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne aid olmak

⁶²⁸ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 587.

üzere tadil ve tayini taleb eder ve iş bu hududu zirde gösterilen nukat-ı coğrafiye ve ta-bi'yye ile tesbit eyleriz" görüşü bu belgede de yer almıştır⁶²⁹.

Fransız işgali döneminde bazı Sancaklı Türkler, başta Adana ve Mersin olmak üzere Türkiye'ye gelmişler, Adana'ya yerleşenler 1922'de İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuşlardır.

Cemiyet üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın, 15 Mart 1923 tarihindeki Adana ziyaretine siyah bayraklarla katılmışlardır. Cemiyet üyelerinden Affan Efendi'nin siyahlar giymiş kızının "*Gazi Baba bizi de kurtar*" feryadı karşısında Mustafa Kemal Paşa "*kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz*" cevabını vererek Türkiye'nin bölgeyle olan ilgisini belirtmiştir⁶³⁰.

Fransa 1926'da, merkezi İskenderun olmak üzere Özerk İskenderun Sancağı sınırları içinde, doğrudan Beyrut'taki Fransız Yüksek Komisere bağlı bir hükümetin kurulmasına karar verdi. Bunun üzerine seçimler yapıldı ve bir anayasa hazırlandı. Böylece Fransız mandası altında "*Bağımsız İskenderun Hükümeti*" kuruldu. Bu durum Suriye'de tepkilere yol açtı. Fransa ikinci bir kararnameyle bu hükümetin ismini değiştirerek "*Kuzey Suriye Hükümeti*" adını verdi. Bundan sonra İskenderun Sancağı, Şam'a bağlandı. Bu gelişmelere karşı bölgenin Türk halkı büyük tepki gösterdi. Bunun üzerine Fransa'nın önerisiyle Şam Meclisi, 1928'de, İskenderun Sancağı'nın özel bir statüsü olduğunu kabul etti ve bu 1930'da, Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu tarafından da uygun bulundu. Böylece, İskenderun Sancağı'nın ekonomik ve yönetim özerkliği uluslararası bir belgeye bağlanmış oldu.

Bölgenin Türk halkı Türkiye ile birleşmek istiyordu. Suriye ile Lübnan'daki manda yönetiminin sona ermesi bunun için bir fırsat olarak görüldü⁶³¹. Fransa, Suriye ve Lübnan ile ilişkilerini yeni bir düzene sokarak 1936 Eylül'ünde Suriye'ye ve 1936 Kasım'ında Lübnan'a bağımsızlık verdi. Fakat Suriye'ye bağımsızlık veren ve Suriye ile Fransa arasında ittifak kuran, 9 Eylül 1936 tarihli antlaşmada, İskenderun sancağı hakkında hiçbir hüküm yoktu. Yani Fransa Suriye'den çekilirken, Sancak

⁶²⁹ İlker Alp, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 206-207.

⁶³⁰ Mesut Aydın, "*Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî*", ... , s. 66.

⁶³¹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 588.

üzerindeki yetkilerini Suriye'ye bıraktı. Türk hükümeti bu durumu kabul etmedi⁶³². 9 Eylül 1936'da, Milletler Cemiyeti'nde Fransa'ya bu konu hakkında ikili görüşme yapılmasını önerdi. Fakat öneri kabul edilmedi. Sonraki gelişmeler ise Türk-Fransız ilişkilerini gerginleştirdi.

Atatürk, Sancak sorununu kesin bir çözüme bağlamak istiyordu. Çünkü Avrupa'nın siyasi durumu buna uygundu. Hitler'in iktidara geldikten sonra başlattığı girişimler, Versailles Antlaşması'nın Almanya'nın silahlanmasını kısıtlayan maddesini tanımaması, Mussoli'nin başında bulunduğu İtalya'nın tutumu, Fransa'yı anlaşmaya zorlayan gelişmelerdi. Öte yandan Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri iyiydi ve İngiltere ile dostluğu geliyordu. Türk kamuoyu ise Sancak'ın anavatana katılmasını istiyordu. İşte bu ortamda, Türkiye, 9 Ekim 1936'da, Fransa'ya bir nota vererek, İskenderun sancağına bağımsızlık verilmesini istedi⁶³³.

Atatürk 1 Kasım 1936 günü Büyük Millet Meclisini açış konuşmasında şöyle demiştir:

*“Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve kat'iyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur”*⁶³⁴.

Tayfur (Sökmen) Bey, Mustafa Kemal'e gönderdiği bir mektupta Hatay'la ilgili olarak, “*Sancak Millî Mîsâk'a dâhil midir?*” sorusunu sormuştur. Mustafa Kemal Paşa ise bu soruya gönderdiği telgrafla şu cevabı vermiştir:

*“Türklerin yaşadığı her yer Millî Mîsâk'a dâhildir”*⁶³⁵.

Atatürk, İstanbul'daki İskenderun ve Antakya Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti'nin ismini “Hatay Hâkimiyeti Cemiyeti”ne dönüştürdü ve Dört Yol'da bu cemiyetin bir şubesini açtırdı⁶³⁶. Antakya'da bir başkonsolosluk açtıran Atatürk,

⁶³² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 348.

⁶³³ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 588-589.

⁶³⁴ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C. 1, ... , s. 223.

⁶³⁵ İlker Alp, *Mîsâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında...*, s. 207-208.

⁶³⁶ Bekir Tünay, “Atatürk ve Hatay”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 2, S. 5, Ankara, Mart 1986, s. 458.

Hatay davası ile bizzat ilgilendi. Atatürk bu konuda 2 Kasım 1936 günü Tayfur Sökmen'e şöyle demiştir:

“Sökmen, bugünden itibaren davaya resmen el kondu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin adını Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında yürütün”.

Diğer taraftan 10 Kasım 1936 tarihinde ise Fransa, Türk notasına olumsuz bir cevap vermiştir⁶³⁷. Sancak'a bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak demek olacağını ve mandater devlet olarak buna yetkisinin bulunmadığını bildirmiştir. Bundan sonraki görüşmelerde de herhangi bir değişme olmayınca Fransa, konunun Milletler Cemiyeti'ne havalesini önermiş, Türkiye de bu teklifi kabul etmiştir.

Milletler Cemiyeti meseleyi 14 Aralık 1936'dan itibaren görüşmeye başladı. Yapılan tartışmalardan sonra ve özellikle İngiltere'nin de arabuluculuğu ile Konsey, 27 Ocak 1937'de Sancak için bir statü kabul etti. Bu statüye göre İskenderun sancağı, içişlerinde tamamen bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile idare edilen “ayrı bir varlık” (entite distincte) olacaktı. Burası Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında olacak ve bu gözetim bir Fransız vasıtasıyla yürütülecekti. Sancak'ın ülke bütünlüğü, bu amaçla yapılacak bir antlaşma gereğince, Türkiye ve Fransa tarafından garanti altına alınacaktı. Bundan sonra Sancak, Hatay adını alacaktır⁶³⁸.

Hatay iç ve dış politikada önemli bir yer işgal etmekteydi. Atatürk, Türk kamuoyunu seferber etmiş, davayı Türk kamuoyu da benimsemişti. Atatürk bu konuda yazılanları yeterli görmemekte ve gazetelerin başyazarlarını Dolmabahçe Sarayı'na çağırarak başyazarları bizzat kendisi yazdırmaktaydı. “Kurun” gazetesinde 22 Ocak 1937'den 27 Ocak 1937'e kadar beş gün arka arkaya “Asım Us” imzasıyla çıkan başyazının beşini de Atatürk dikte ettirmişti⁶³⁹.

Milletler Cemiyeti'nin kurduğu bir komisyon, Cenevre'de üç aylık bir çalışmadan sonra, “Sancak Statüsü”nü ve “Sancak Anayasası”nı hazırladı. Bu

⁶³⁷ Süleyman Hatipoğlu, *a.g.m.*, s. 688.

⁶³⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 348-349.

⁶³⁹ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Yayınlanmış Belgelerle Atatürk*, Gözen Yayınevi, İstanbul 1981, s. 283-284.

anayasa 29 Mayıs 1937’de Milletler Cemiyeti’nde kabul edildi. Aynı gün Türkiye ile Fransa arasında “Sancak’ın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Antlaşma” imzalandı. Türkiye, Hatay’ın yeni statüsünün uygulanmasını istedi fakat Fransa zorluklar çıkardı. Bu durum bölgede Fransızlara karşı yeni hareketlerin başlamasına sebep oldu ve iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti. Bu arada Türkiye, Milletler Cemiyeti’ne başvurarak, Sancak’ta yapılacak seçim için hazırlanan sistemin Türkler aleyhine olduğunu bildirerek, durumu protesto etti⁶⁴⁰.

Milletler Cemiyeti’nin kurduğu bir komite, Türkiye’nin de itirazlarını göz önünde tutarak bir seçim tüzüğü hazırladı ve seçimlerin 15 Temmuz 1938’e kadar tamamlanmasına karar verdi. 1938’de Mayıs başından itibaren seçmen listelerinin hazırlanmasına başlandı. Fakat Fransız memurlarının davranışı Hatay’da olayların yeniden şiddetlenmesine sebep oldu. Türkiye, Hatay sınırlarına 30.000 kişilik bir kuvvet yığdı⁶⁴¹. Bu sırada, Hatay’ın kesin olarak anavatana katılmasını isteyen Atatürk, hastalığına rağmen, 20 Mayıs 1938’de Mersin’e giderek orduyu teftiş etti ve askerinin geçit törenini ayakta kabul ederek, Hatay için askeri yola da başvuracağını ve bu konudaki kararlılığını Fransa’ya gösterdi⁶⁴².

Almanya’nın 1938 Mart’ında Avusturya’yı ilhakı, Fransa’nın Hatay meselesindeki politikasını etkilemiştir. Berlin-Roma Mihveri’nin ağırlığının arttığı bir sırada, Fransa’nın, Doğu Akdeniz’de stratejik bir önemi olan ve Boğazlar’ı elinde bulunduran Türkiye’ye olan ihtiyacı artmıştı. Bu sebeple Fransa, 1938’den itibaren Hatay konusundaki tavrını değiştirmiş ve gelişmeler Türkiye lehine dönmüştür⁶⁴³.

Fransa, 6 Haziran 1938’de Hatay’daki valisini geri çekti. Yerine bir Türk vali (Abdurrahman Melek) atadı. Böylece bölgedeki gerginlik azaldı. Avrupa’da savaş tehlikesinin artması, Fransızları, Türkiye’nin isteklerine yaklaştırdı. İki ülke arasında, 3 Temmuz 1938’de Antakya’da askeri bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Hatay’ın toprak bütünlüğünün ve siyasi statüsünün ortaklaşa korunması, bu amaçla Türkiye ve Fransa’nın bölgeye 2500’er kişilik askeri kuvvet göndermeleri kararlaştırıldı. Bunun üzerine, 5 Temmuz 1938’de, Türk askeri Hatay’a girdi.

⁶⁴⁰ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 590.

⁶⁴¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 350.

⁶⁴² Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 590.

⁶⁴³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 350.

Türkiye ile Fransa arasında 4 Temmuz 1938’de, Ankara’da, bir “Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması” imzalandı. Bu antlaşmadan sonra, iki devletin ortak gözetimi altında Hatay Meclisi için 22 Temmuz-1 Ağustos 1938 tarihleri arasında seçimler yapıldı. Türkler, 40 milletvekilliğinden 34’ünü kazanarak Meclis’te çoğunluğu sağladılar⁶⁴⁴.

2 Eylül 1938’de Sancak Millet Meclisi, ilk toplantısını yaptı ve bağımsız Sancak’a, “Hatay Cumhuriyeti” adını verdi. Böylece Hatay Devleti resmen kurulmuş oldu. Aynı gün, yeni Türk devletinin cumhurbaşkanlığına, Atatürk’ün adayı olan Tayfur Sökmen seçildi. Başbakanlığına da Abdurrahman Melek atandı. Yeni devletin resmî dili Türkçe ve Arapça olduğu halde, bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdi⁶⁴⁵.

Türkiye ile Hatay Devleti arasında iyi ilişkiler kuruldu. Hatay Meclisi 1939’da Türk Medenî Kanunu ile Türk Ceza Kanunu’nu kabul etti. Türkiye’den malî müşavirler getirtti. Türkiye ile arasındaki gümrüğü kaldırdı. Hatay Devleti yöneticileri, Türkiye’ye katılmak isteğinde bulundular.

Ancak Hatay, Türkiye ile Fransa’nın ortak garantisi altında bulunuyordu. Bu sebeple, Hataylıların anavatana katılma istekleri iki devlet arasında yeniden sorun oldu. 1939 Mart’ından itibaren Avrupa’da olayların savaşa doğru bir yön alması, Türk-İngiliz ittifakının ilk adımlarının atılması ve Batılıların barış çabaları dolayısıyla, Fransa, Türkiye’nin ve Hataylıların isteklerini kabul zorunda kaldı⁶⁴⁶.

Türkiye ve Fransa arasında Ankara’da 23 Haziran 1939’da, “Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesinlikle Çözümüne İlişkin Antlaşma” imzalandı. Bununla Fransa, Türkiye sınırının düzeltilmesini, belirlenen sınır çizgisinin ötesinde bulunan toprakları en geç 23 Temmuz 1939’a kadar boşaltmayı (madde 1), söz konusu topraklarda oturan Hatay yurttaşlarının Türk uyrukluğunu kendiliğinden edinmiş olacaklarını (madde 2) ve böylece Hatay’ın Türkiye’ye katılmasını kabul etti.

⁶⁴⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 590-591.

⁶⁴⁵ Süleyman Hatipoğlu, *a.g.m.*, s.688 .

⁶⁴⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 351.

Bu gelişmeler sırasında Hatay Millet Meclisi, 23 Haziran 1939 günü yaptığı toplantıda oybirliği ile anavatana katılmak kararını aldı ve hükümet, görevini Türkiye'nin Olağanüstü Temsilcisi'ne devir ve teslim ederek, Hatay Devleti'ne son verdi. Hatay ile ilgili bu gelişmelerden sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 30 Haziran 1939'da, Türkiye ve Fransa arasında imzalanan 23 Haziran 1939 tarihli Ankara Antlaşması ile Ek'lerini onayladı ve 7 Temmuz 1939'da Hatay'ın "*...İlhakına ve Hatay İlinin Kurulmasına*" ilişkin kanunu çıkartarak, Hatay'ın anavatana ilhakını kabul etti. Bu arada antlaşma gereğince Fransız askeri ve yönetimi Hatay'dan çekilmeye başladı. 23 Temmuz 1939 günü yapılan törenle Hatay Türkiye'ye katıldı⁶⁴⁷.

---

⁶⁴⁷ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 591-592.

SONUÇ

Misâk-ı Millî, Türklerin I. Dünya Savaşı sonrası içinde bulunduğu durum, bu durumdan milletin kurtulma çabası ve bunu sağlayacak imkanların aranması ile ortaya çıkmıştır.

Misâk-ı Millî metni

-Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları esas alınarak,

-1920 yılının Ocak ayı başlarında, Ankara'ya gelen milletvekilleri ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan görüşmeler sırasında,

-İstanbul'a gelen milletvekillerinin resmi veya yarı resmi toplantılarda bir araya gelerek Misâk-ı Millî'yi andıran programlar hazırlamalarıyla,

-Ülkenin durumu göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.

Misâk-ı Millî, 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'ın gizli bir oturumunda gündeme getirilmiş ve bütün milletvekilleri tarafından kabul edilerek imzalanmıştır. Meclis-i Mebusan'ın 17 Şubat 1920 tarihli oturumunda, Edirne Mebusu Mehmed Şeref Bey'in, Ahd-ı Millî'nin müzakere edilmesi ve Avrupa parlamentolarıyla bütün basına bildirilmesi teklifi kabul edilmiştir. Böylece Misâk-ı Millî metni "Ahd-ı Milli Esasları" başlığıyla Meclis matbaasında tek yapraklı nüshalar halinde çoğaltılarak dağıtılmış ve gazetelerde yayımlanarak kamuoyu bilgilendirilmiştir. Ayrıca, metin Fransızcaya tercüme edilerek 24 Şubat'ta da Avrupa parlamentolarına iletilmiştir.

Misâk-ı Millî neden önemlidir?

Ahd-ı Millî, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, Türklerin kaderlerini ellerine alarak dünyaya ilan ettiği haklarını içeren bir belgedir. İtilaf Devletleri'ne karşı Türk milletinin direneceğini gösteren Misâk-ı Millî, İstanbul hükümetinin bu devletlere boyun eğen politikasının reddedildiğinin ve bir imparatorluk yerine millî bir devletin kurulacağına işaretidir.

Misâk-ı Millî, bir meclis kararı olduğu için meşruiyeti olan ve onu esas alarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun meşruiyetini sağlayan bir belgedir.

Misâk-1 Millî, Türklerin çoğunluğuna dayalı, millî ve bölünmez bir Türk devletinin sınırlarını çizen bir belgedir. Bu da dönemin uluslararası hukukuna dayanılarak hazırlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde yeni kurulan Türk devletinin hem insan hem de toprak unsurlarını gerçekçi ve insani değerlere dayalı olarak belirlemiştir.

Misâk-1 Millî ile Türkler tam bağımsızlık bilincine erişmişler, millet olarak haklarını istemişlerdir.

Misâk-1 Millî, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının Millî Mücadele'nin siyasi ve askeri süreçlerini takip ederken dayandıkları tek belgedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin de bütün diplomatik platformlara taşıdığı siyasi ve hukuki bir belgedir.

Misâk-1 Millî, Türk dış politikasının da temelini oluşturur. Atatürk dış politikada Misâk-1 Millî ve millî menfaatler doğrultusunda hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa TBMM açıldığında Misâk-1 Millî'nin temel alınacağını ifade etmiş ve Misâk-1 Millî'yi içte ve dışta anlatabilmek ve kabul ettirmek için çok çaba göstermiştir. Girişilen tüm diplomatik ilişkilerde tek ve değişmez amacın Misâk-1 Millî'nin gerçekleştirilmesi olduğunu ve buna ulaşıncaya kadar çalışılacağını belirtmiştir.

Misâk-1 Millî'ye bu değeri kazandıran nedir?

Bu belge İtilaf Devletleri'nin hiç beklemedikleri bir çıkış, bir itiraz ve bir başkaldırma hareketidir. Osmanlı Devleti'nin İtilaf kuvvetlerince işgale girişildiği bu zamanlarda, Türk milletinin imdadına, milletin bağrından çıkardığı Mustafa Kemal Paşa yetişmiştir. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki heyet, faaliyetlere başlamış, bu hareket İstanbul'a ulaşmış ve bunun sonucunda "Misâk-1 Millî" ortaya çıkmıştır. Üstelik bu çıkış İtilaf Devletleri'nin devletler hukukuna göre varlığını inkar edemeyecekleri bir müesseseden, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden, gelmiştir.

Misâk-ı Millî ne istiyordu?

Misâk-ı Millî ile Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan yerlerin Türk sınırlarının içinde kalmasını, sınırların dışında kalan yerlerdeki Osmanlı-İslâm çoğunluğunun geleceğini kendisinin belirlemesini, işgal altında bulunan ve nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Elviye-i Selâse ve Batı Trakya'nın millî sınırlara dâhil edilmesini ve esaret altında kalan soydaşlarımıza azınlık haklarının temin edilmesini istiyordu. İstanbul, Marmara Denizi ve Boğazlar üzerinde Türk egemenliğinin sağlanmasını ve Boğazlar'daki geçişlerin Türk devletinin kabul edeceği şekilde düzenlenmesini hedeflemekteydi. Devletimizin her alanlarda tam bağımsızlığa kavuşmasını, Türk halkının en temel haklarını, Türk toplumunun ekonomik olarak refaha ulaşmasını ve bunu engelleyen sebeplerin ortadan kalkmasını istiyordu.

Misâk-ı Millî'nin ayrı bir özelliği de işgalci devletler ile yapılacak barış şartlarının esaslarını belirlemesiydi. Sevr Antlaşması'nın 10 Ağustos 1920'de İstanbul hükümeti tarafından imzalanması, Ahd-ı Millî'ye yeni bir nitelik kazandırmıştır. Ahd-ı Millî, işgalci devletlerin Türk vatanını parçalama girişimlerine set çekmek amacını taşımaktaydı. Türkiye ile işgalci devletler arasında, Lozan Antlaşması'nın imzasına kadar sürecek bir mücadele ve karşılıklı direnme başlatmıştır. Bunun en somut örneği, işgalcilerin, İnönü Muharebeleri'nden ve Sakarya Zaferi'nden sonra dahi Ankara hükümetinin önüne her seferinde biraz değiştirilmiş bir şekilde Sevr Antlaşması'nı sürmüş olmalarıdır.

Atatürk'ün, 30 Ağustos Zaferi sonrası Fransız le Figaro Gazetesi'ne verdiği demeç, hedefini ortaya koymaktadır. Amerikalı Yazar Richard Danin'in sorduğu soruya karşılık;

“Makedonya 'yı ve Suriye 'yi terk ettik. Fakat artık arkada kalan ve sırf Türk olan her yeri ve her şeyi isteriz. Bunları kurtarmayı azmettik ve kurtaracağız ... Bütün Türk toprakları halas olmadıkça tevakkuf etmeyeceğim” demiştir.

Yazarın “*Paşa hazretleri, Türk toprakları demekle ne murad ediyorsunuz?*” sorusuna karşılık, “*Avrupa’da İstanbul ve Meriç’e kadar Trakya, Asya’da Anadolu, Musul arazisi ve Irak’ın nüsfî (yarısı)*” demiştir. Kastedilen topraklar Türklerin yerleştiği topraklardır.

İtilaf Devletleri Lozan Konferansı’nda bile Sevr Antlaşması’nın hükümlerini, Türk tarafına kabul ettirmeye çalışmışlardır. Buna karşılık Türkiye kendisinin hareket noktasının Misâk-ı Millî olduğunu açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla Lozan Antlaşması’nın Misâk-ı Millî açısından bazı eksikleri olmakla beraber, o günün ağır şartları içinde, mümkün olanın en iyisidir.

Atatürk’ün, Lozan Antlaşması sonrasında da Peyman-ı Millî’nin temel ruhunu terk etmeden akılcı bir tarzda hedefe doğru gittiğini görmekteyiz. Bundan sonra Türk siyasi amaçlarının başlıca odak noktası, Boğazlar, Musul ve Hatay olacaktır.

Atatürk, daha 27 Şubat 1338 (1923) tarihli Meclis gizli oturumunda Peyman-ı Millî’nin sadece bir arazi ve hudut meselesi olmadığını, Misâk-ı Millî’nin hududunu çizen şeyin milletin menfaati olduğunu belirtmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanması ve Hatay’ın Türkiye’ye katılması, Misâk-ı Millî’nin gerçekleştirilmesi yolunda çalışmaların devam ettiğinin en somut göstergesidir.

Bugünlere gelirse, Türkiye Cumhuriyeti üzerinde yine birtakım hayaller besleyenler vardır. İngiliz diplomatlar Lozan’da “*bu kartları bugün cebimize koyuyoruz, bunları Türk delegasyonuna kabul ettiremedik ama bunları günü gelince çıkaracağız*” demiştir.

Bu yüzden bugün etrafımızda yaşanan siyasi olayları yorumlayabilmek, Misâk-ı Millî’yi anlayabilmeye bağlıdır. Misâk-ı Millî kararları bugün önemlidir ve yarın da önemini koruyacaktır.

KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar ve Makaleler:

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, Ece Baskı, İstanbul 2001.

Akardere, Osman, "Samsun'a Çıkışından Erzurum'da Askerlikten İstifasına Kadar Mustafa Kemal Paşa'nın Yazışmalarında Sine-i Millet Düşüncesi", *Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi, Ankara 2003.

Akın, Veysi, "Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1924)", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Akın, Veysi, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. 2, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.

Akyol, Taha, *Bilinmeyen Lozan*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

Alp, İlker, *Misâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları*, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2010.

Alp, İlker, "Misâk-ı Millî", *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Alp, İlker, "Misâk-ı Millî Hedeflerinin Lozan Antlaşmasına Yansıması", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Altuğ, Yılmaz, "Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 9, Ankara, Temmuz 1987.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 - 1990*, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.

Armaoğlu, Fahir, “Lozan Konferansı ve Musul Sorunu”, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Arslan, Sezer, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli’den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti’nde İskanları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008.

Artuç, İbrahim, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988.

Artuk, İbrahim, “Kanun-ı Esasi ve Hatıra-ı Abide-i Meşrutiyet Madalyaları”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

Atalay, Bülent, “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Atalay, Bülent, “Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkış Sürecinde Gelişen Olaylar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, (1919-1920), C. I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1920-1927)*, C. II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Vesikalar, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1992.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Bateş Bayilik Teşkilatı AŞ., İstanbul 1998.

Ateş, Toktamış, “Lozan Beklentileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 1993.

Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1884-1938*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.

Aydın, Mesut, “Misâk-ı Millî ve Yeni Türk Devleti'nin Sınırları II- Türk Yunan Sınırı ve Karasuları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 9, Ankara 1998.

Aydın, Mesut, “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Millî”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Yayınlanmış Belgelerle Atatürk*, Gözen Yayınevi, İstanbul 1981.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş*, C. 1, Baha Matbaası, İstanbul 1965.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş*, C. 7, Baha Matbaası, İstanbul 1969.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 2, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 3, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 3, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 3, Kısım 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Türk İstiklal Harbi*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962.

Birinci, Ali, “31 Mart Vak’ası’nın Yorumu”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

Çapa, Mesut, “Millî Mücadele’de Doğu Karadeniz”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Çil, Yücel, *Erzurum Kongresi’ne Katılan Delegelerin Biyografileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

Dağistan, Adil, “Millî Mücadele’de Türk Fransız İlişkileri 1918-1921”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Demir, Fevzi, “İkinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan’ında Müslüman Unsurların Temsiline İlişkin Sorunlar” 13. *Türk Tarih Kongresi*, (Ankara 4-8 Ekim 1999), *Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.

Duman, Selçuk, *Millî Mücadele Dönemi Dış Etkiler ve Mustafa Kemal’in Tepkisi*, Berikan Yayınları, Ankara 2007.

Eraslan, Cezmi “I. Dünya Savaşı ve Türkiye”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Erdaş, Sadık, “İki Savaş Arasında Türkiye'nin Boğazları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Ergin, Feridun, “Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 20, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Mart 1991.

Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1990.

Genel Kurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.

Goloğlu, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara 1968.

Goloğlu, Mahmut, *Sivas Kongresi*, Başnur Matbaası, Ankara 1969.

Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Gökdemir, Ahmet Ender, “Milli Mücadele’de Elviye-i Selase”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 19, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Kasım 1990.

Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem - Esmer, Ahmet Şükrü - Sander, Oral - Ülman, A. Haluk - Bilge, A. Suat- Sezer, Duygu, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

Göyünç, Nejat, “Musul Misâk-ı Millî’ye Dahil midir, Değil midir?”, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Göze, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2006.

Güler, Ali , “Türkiye Cumhuriyeti'nin Merkezi / Milli (Üniter) Devlet Kimliğinin Tarihi Esasları”, *Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi, Ankara 2003.

Güler, Ali, *Türk'ün Unutulan Yemini Misâk-ı Millî*, Halk Kitabevi, İstanbul 2015.

Güner, Zekai, “Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Güner, Zekai, *Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918- 13 Mayıs 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Güvendik, Hakkı, *Türk İstiklal Harbi (Batı Cephesi)*, C. 2, Kısım 1, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1963.

Halaçoğlu, Ahmet, “Balkan Savaşları (1912-1913)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995.

Halaçoğlu, Ahmet, “Bulgar Mezalimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009.

Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Medya Ofset, C. 9, İstanbul 1992.

Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay’ın Türkiye’ye Katılması”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Hocaoğlu, Baran, *II. Meşrutiyette İktidar Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, Dergah Yayınları, İstanbul 2000.

Irmak, Sadi, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 9, Ankara, Temmuz 1987.

İlgürel, Mücteba, “Mustafa Kemal Paşa ve Balıkesir Kongreleri”, *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007 Ankara Bildiriler*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007.

İnan, A. Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

İpek, Nedim, “1877-1878 Osmanlı –Rus Savaşı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Kabaklı, Ahmet, *Temellerin Duruşması*, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C. 2, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Karpat, Kemal H. - Zens, Robert W., “I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Karpat, Kemal H., “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, *Osmanlı ve Dünya*, Ufuk Kitap, İstanbul 2006.

Kaya, Erol, “Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Kaya, Erol, “Misâk-ı Milli'nin Sınırları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Kaya, Önder, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Kayabek, Budak - Demirel, Yücel, *Kâzım Karabekir Günlükler (1906-1948)*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Kaymaz, Nejat, "Mîsâk-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", *VIII. Türk Tarih Kongresi, (Kongreye Sunulan Bildiriler)*, C. 3, Ankara, 11-15 Ekim 1976.

Keleş, Zülal, "Musul Meselesi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Kodaman, Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Korkmaz, Zeynep, "Millî Mücadelesi ve Sonrasında Türklük Şuuru", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 10, Ankara, Kasım 1987.

Koylu, Zafer, "Trablusgarp Savaşı Sırasında 12 Ada'nın İşgali", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Kutay, Cemal, *Mehmet Şeref Aykut*, Teknografik Matbaacılık, İstanbul 1985.

Moreau, Odile, "Fransız Belgelerinin Işığında 1908 Jön Türk Devrimi ve Askeri Reformları", *12. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 12-16 Eylül 1994)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Nabi, Yaşar, *Balkanlar ve Türklük*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.

Olgun, İbrahim, "Namık Kemal Kuşağı ve I. Meşrutiyet", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınları, İstanbul 2005.

Ortaylı, İlber, “Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamit”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Öğün, Tuncay, “Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Ökten, Kazım, *Montreux Boğazlar Sözleşmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008.

Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922 Belgeler*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Özcan, Azmi, “Sultan II. Abdülhamit”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Özdemir, Mehmet, “Mustafa Kemal Paşa’nın Emrinde Samsun’dan Sakarya’ya: Refet Paşa”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Özkaya, Yücel - Konukçu, Enver - Önsoy, Rifat- Akbulut, Dursun Ali - Balcıoğlu, Mustafa - Tanfer, Vehbi, *Millî Mücadele Tarihi*, C. 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

Özselçuk, Nusret “30 Ağustos Zaferi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 9, Ankara, Temmuz 1987.

Öztoprak, İzzet, “Türkiye’nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Öztuna, Yılmaz, *Avrupa Türkiyesi’ni Kaybımız Rumeli’nin Elden Çıkışı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006.

Öztürk, Kazım, *Atatürk’ün TBMM. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Öztürk, Kazım, *Atatürk’ün TBMM. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Petrosyan, Yuri A., “1876 Anayasası ve Türk Tarihindeki Rolü”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, “Türkiye’nin Toplumsal-Politik Fikirlerinin Tarihinde 1860-70 Yıllarındaki Türk Meşrutiyetçilerinin Rolü”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

Saydam, Abdullah, “Tanzimat Devri Reformları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Örgün Yayınları, İstanbul 1982.

Selvi, Haluk, “Milli Mücadele’de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Sevgil, Sezen, *Edirne Milletvekili Mehmet Şeref Aykut ve Birinci TBMM’deki Faaliyetleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2016.

Sonyel, Salahi R., *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Sonyel, Salahi R., “Son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı”, *XV. Türk Tarih Kongresi (11 -15 Eylül 2006) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, C. II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973.

Sönmez, Osman, “Misâk-ı Millî ve Musul-Kerkük”, *Türkmeneli Sesi Kerkük Dergisi*, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını, S. 15-16, Ankara, Nisan-Temmuz 1994.

Şıvgın, Hale, “Trablusgarp Savaşı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 4, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974.

Tunçay, Mete - Koçak, Cemil - Özdemir, Hikmet - Boratav, Korkut - Hilav, Selahattin - Katoğlu, Murat - Ödekan, Ayla, (Yayın Yönetmeni: Akşin, Sina) *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

Tünay, Bekir, “Atatürk ve Hatay”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 2, S. 5, Ankara, Mart 1986.

Türkmen, Zekeriya, “Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Hareketi ve Müfettişlik Bölgesindeki Faaliyetleri” , *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Der Yayınevi, İstanbul 2006.

Yalçın, Semih, “Misâk-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Yeniçeri, Özcan, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Gazeteler:

“Ahd-ı Millî Programı-Millet Meclisi'nin Sulh Şerâiti”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 2989, 16 Şubat 1336 (1920).

“Ahd-ı Millî'nin Sulh Esâsları”, *Vakit Gazetesi*, No: 819, 17 Şubat 1336 (1920).

“Ahidnâme Tercümesi”, *Vakit Gazetesi*, No: 813, 11 Şubat 1920.

Ahmed Emin, “Ahd-ı Millî Programı”, *Vakit Gazetesi*, No: 819, 17 Şubat 1336 (1920).

Aydede, “Yeni Bir Yavru Daha”, *Alemdar Gazetesi*, No: 412-2712, 2 Şubat 1336 (1920).

“Felâh-ı Vatan Ahidnâmesi”, *İkdâm Gazetesi*, No: 8262, 11 Şubat 1920.

“Felâh-ı Vatan Grubu”, *Peyâm-ı Sabâh Gazetesi*, No: 438, 16 Şubat 1336 (1920).

“Felâh-ı Vatan Grubu'nun İctimâ'ı”, *İleri Gazetesi*, No: 757, 15 Şubat 1920.

“Meb'ûsân Ahdı”, *Vakit Gazetesi*, No: 801, 30 Kânûn-ı sâni 1336 (30 Ocak 1920).

“Meclis-i Meb'ûsân'da-Ahd-ı Millî'nin Beyannâmesi”, *Peyâm-ı Sabah Gazetesi*, No: 434, 12 Şubat 1336 (1920).

“Mîsâk-ı Millî”, *Yenigün Gazetesi*, No: 314, 29 Kânûn-ı sâni 1336 (1920).

“Mîsâk-ı Millî Kabul Edilinceye Kadar Harb”, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, No: 3044, 9 Haziran 1921.

“Mîsâk-ı Millî Programı Sûreti”, *İkdâm Gazetesi*, No 8269, 19 Şubat 1336 (1920).

“(Mîsâk-ı Millî'yi) Kimse Değişdiremez”, *Tevhid-i Efkâr*, No: 3073-45, 19 Temmuz 1336.

“Türk Sulhu'nün Esasları Ne Olabilir? (Mîsâk-ı Millî'nin Metni)”, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, S. 101, 27 Cemaziye'l-evvel 1336 (6 Şubat 1920).

Arşiv Belgeleri:

Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50,
Belge No: 50-6.

Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50,
Belge No: 50-6a.

Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50,
Belge No: 50-7.

Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50,
Belge No: 50-7a.

Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50,
Belge No: 50-8.

Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50,
Belge No: 50-8.

Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50,
Belge No: 50-9.

Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50,
Belge No: 50-9a.

Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50,
Belge No: 50-10.

DİZİN

- ABD, 25, 56, 57, 60, 83, 156, 175
 Abdurrahman Melek, 187
 Abdülaziz Mecdi Efendi, 100, 110
 Abdülmecid, 2, 153, 226
 Adana, 46, 52, 180
 Afyon, 68, 90, 150, 226
 Ahd-ı Millî, 104, 105, 110, 114, 115, 118,
 119, 189, 204, 234, 236, 238, 239, 240
 Ahmed İzzet Paşa, 19
 Ahmet İzzet Paşa, 41, 51, 52, 53, 54, 57
 Ahrar Fırkası, 9, 10
 Akdeniz, 26, 176, 186
 Alaşehir, 64, 90, 91
 Alemdar Gazetesi, 59, 119, 120, 204
 Ali Fuat Paşa, 68, 69, 86, 90
 Ali İhsan Paşa, 52, 133, 163, 249
 Ali Rıza Paşa, 57, 87, 91, 98, 102, 128
 Almanya, 25, 26, 28, 184, 186
 Amasya, 65, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 81, 91,
 92, 93, 94, 122, 227
 Amerika Birleşik Devletleri, 39, 160
 Anafartalar, 37
 Ankara, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
 15, 17, 21, 25, 26, 30, 34, 39, 42, 43,
 51, 52, 56, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 71,
 72, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 86,
 88, 90, 91, 93, 96, 97, 100, 102, 104,
 105, 107, 109, 113, 121, 122, 123, 127,
 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 140,
 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149,
 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 163,
 164, 165, 166, 169, 170, 171, 175, 181,
 185, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 195,
 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203,
 225, 227, 230, 247
 Antalya, 49
 Arap, 9, 10, 13, 33, 83, 123, 163, 165, 244
 Ardahan, 6, 40, 55, 124, 135, 136, 141,
 143, 144, 145, 238, 240
 Arıburnu, 36
 Arnavut, 9, 10
 Artvin, 6, 75, 135, 136, 144
 Asım Bey, 15
 Atatürk, 1, 29, 42, 52, 56, 58, 59, 60, 61,
 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 73,
 75, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 90, 91, 92,
 93, 94, 95, 96, 97, 101, 103, 105, 106,
 108, 110, 112, 118, 122, 126, 127, 129,
 131, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140,
 141, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
 151, 153, 162, 164, 165, 166, 167, 168,
 169, 172, 173, 175, 176, 181, 182, 184,
 185, 186, 187, 190, 191, 192, 193, 194,
 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202,
 203, 233
 Avusturya, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15,
 16, 20, 25, 26, 28, 31, 40, 43, 186
 Aydın, 49, 56, 57, 63, 84, 89, 90, 92, 98,
 99, 100, 101, 107, 110, 112, 115, 121,
 123, 124, 127, 135, 136, 152, 153, 156,
 183, 195, 227, 228
 Azerbaycan, 40, 50, 135, 144, 145, 173
 Bağdat, 25, 33, 38, 147, 181, 182
 Balıkesir, 64, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 198,
 225, 226, 229
 Balkan, 4, 6, 7, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
 20, 21, 22, 23, 24, 27, 34, 137, 177,
 194, 198
 Basra, 32, 33
 Batı Anadolu, 45
 Batı Trakya, 24, 40, 61, 108, 121, 124,
 125, 136, 137, 155, 156, 161, 191
 Batum, 30, 39, 40, 56, 135, 141, 144
 Bekir Sami Bey, 76, 77, 81, 91, 94, 104,
 141, 249
 Belçika, 25, 26, 156, 157
 Bingazi, 11, 12, 13, 42
 Bitlis, 31
 Boğazlar, 8, 27, 28, 30, 43, 44, 47, 48, 54,
 57, 108, 126, 151, 155, 159, 171, 172,
 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180,
 186, 191, 192, 212, 240
 Boğdan, 2
 Bosna, 4, 5, 7, 10
 Bouillon, 146, 151
 Bozcaada, 18, 153, 159, 172
 Brüksel Hattı, 170
 Bulgaristan, 5, 6, 10, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22,
 25, 237
 Bulgarlar, 6, 15, 17, 18, 19, 61
 Calthrope, 41, 44, 51, 54, 55, 56, 68
 Celâleddin Ârif, 1, 113, 114, 116
 Cemal Paşa, 29, 33, 69, 91, 99, 249
 Cezayir, 11
 Charpy, 151
 Churchill, 34, 35, 37

- Çanakkale, 12, 28, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 48, 54, 150, 155, 171, 172, 173, 227, 228
- Damat Ferit Paşa, 57, 60, 65, 87
- Doğu Anadolu, 7, 32, 39, 44, 45, 51, 73, 74, 77, 78, 79, 81, 122, 155, 158, 160
- Doğu Rumeli, 5, 7
- Edirne, 5, 11, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 48, 61, 62, 81, 92, 104, 107, 112, 113, 114, 121, 134, 136, 151, 157, 189, 193, 202, 225, 226
- Eflâk, 2
- Ege Denizi, 153
- Elviye-i Selâse, 40, 55, 81, 108, 117, 124, 125, 134, 135, 141, 191, 224, 232
- Enver Bey, 8, 20
- Enver Paşa, 11, 12, 27, 30, 33, 195
- Ermeniler, 7, 31, 40, 56, 58, 141, 142, 144, 237
- Ermenistan, 32, 40, 45, 51, 56, 63, 68, 74, 83, 135, 141, 142, 144, 145, 155, 161, 173, 237
- Erzurum, 30, 39, 72, 74, 96, 141
- Erzurum Kongresi, 63, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 106, 107, 121, 122, 123, 196, 197
- Felâh-ı Vatan Grubu, 102, 103, 104, 114, 118, 119, 204
- Fevzi Paşa, 143, 146, 150, 164, 249
- Filistin, 33, 38, 39, 48, 56
- Fransa, 4, 7, 10, 11, 25, 26, 27, 28, 29, 43, 45, 56, 60, 146, 147, 148, 149, 151, 156, 157, 163, 166, 173, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188
- Fransız İhtilali, 14, 25
- Galiçya, 28
- Gelibolu, 19, 35, 36, 47, 48, 155, 159, 225, 227
- Girit, 7, 10, 19, 21, 23, 24
- Gökçeada, 153, 172
- Gürcistan, 40, 135, 136, 142, 143, 144, 145, 156, 173
- Gürcüler, 39
- Hacim Muhittin Çarıklı, 88
- Halep, 39, 54
- Halide Edip, 60, 83
- Halil Paşa, 12, 33
- Hamdullah Suphi Bey, 109
- Hamilton, 36
- Hareket Ordusu, 11
- Harrington, 151
- Hasan Tahsin, 56
- Hatay, 121, 134, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 198, 203
- Havza, 67
- Hersek, 4, 5, 7, 10
- Hicaz, 38, 39, 42
- Hindistan, 30, 32
- Hüseyin Kâzım Bey, 100, 111, 129
- I. Dünya Savaşı, 25, 26, 29, 38, 39, 45, 106, 156, 157, 162, 163
- I. Meşrutiyet, 3, 4, 199, 200
- II. Abdülhamid, 3, 4, 6, 14, 199
- II. Meşrutiyet, 8, 9, 200
- Irak, 31, 32, 33, 39, 42, 43, 44, 47, 53, 55, 56, 122, 133, 154, 156, 158, 161, 163, 164, 165, 166, 169, 170, 192, 202, 211
- İslahat Fermanı, 2
- İkdâm Gazetesi, 118, 119, 204, 241, 242, 243
- İngiliz, 7, 8, 28, 29, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 62, 69, 87, 91, 99, 128, 133, 134, 149, 153, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 180, 188, 192
- İngiltere, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 38, 43, 45, 51, 56, 60, 64, 68, 148, 150, 153, 156, 157, 158, 163, 165, 166, 169, 170, 171, 173, 176, 177, 180, 184, 185
- İönü, 16, 109, 146, 150, 191
- İrade-i Milliye Gazetesi, 87
- İran, 6, 40, 135, 144, 169
- İskenderun, 44, 46, 53, 54, 63, 81, 132, 134, 147, 148, 164, 180, 181, 182, 183, 184, 185
- İsmet Bey, 16, 108
- İsmet Paşa, 150, 151, 154, 156, 157, 165, 166, 167, 168, 170, 249
- İstanbul, 6, 11, 54, 55, 68, 72, 96, 98, 100, 101, 103, 109, 110, 128, 189, 190
- İşkodra, 17, 18, 19, 23, 24
- İtalya, 11, 12, 184
- İtilaf Devletleri, 25, 26, 27, 29, 35, 37, 41, 45, 57, 61, 63, 66, 79, 82, 84, 86, 98, 102, 123, 128, 139, 141, 145, 149, 151, 160, 161, 172, 189, 190, 192
- İttifak Devletleri, 25, 26, 28
- İttihat ve Terakki, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 18, 22, 27, 29, 41
- İzmir, 45, 46, 83, 150, 151

- Japonya, 25, 27, 156, 157, 166, 173, 174, 176, 177
- Kafkaslar, 32
- Kafkasya, 30, 45, 55, 135, 142
- Kanun-i Esasi, 4
- Karaağaç, 90, 152, 153, 157, 162
- Karadağ, 4, 5, 14, 16, 17, 18, 22, 25
- Karadeniz, 29, 42, 58, 62, 65, 73, 117, 125, 144, 145, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 196, 224, 233, 244
- Kars, 6, 30, 39, 40, 50, 51, 55, 56, 124, 135, 141, 142, 144, 145, 173, 238, 240
- Katolik, 2
- Kazım Karabekir, 63, 67, 69, 72, 73, 77, 86, 94, 95, 141, 144, 249
- Kâzım Karabekir, 45
- Kerkük, 132, 133
- Kırım Savaşı, 2, 14
- Kırklareli, 17, 21, 227, 230
- Kilikya, 32
- Kosova, 15, 17, 23
- Kudüs, 38
- Kut-ül Amare, 33
- Kuva-yı Millîye, 60, 102
- Libya, 11
- Limni, 18, 23, 35, 41, 172
- Lloyd George, 43, 45, 56, 59, 153
- Lozan Antlaşması, 127, 148, 152, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 169, 191, 192
- Macaristan, 10, 25, 26, 28, 40
- Mahmut Şevket Paşa, 11, 18, 19
- Makedonya, 5, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 39, 191, 195
- Manastır, 8, 18, 23, 24
- Marmara, 12, 28, 117, 125, 126, 172, 173, 174, 191, 224, 233, 240, 244
- Marshall, 44, 52, 53, 133
- Mavri Mira, 58
- Meclis-i Mebusan, 57
- Mehmet Şeref Bey, 113, 114
- Meriç, 21, 47, 48, 92, 151, 152, 157, 173, 192
- Mısır, 7, 11, 12, 29, 33
- Milletler Cemiyeti, 166, 171, 185, 186
- Millî Mücadele, 1, 42, 59, 60, 65, 68, 72, 78, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 96, 105, 113, 122, 123, 126, 139, 146, 148, 190, 193, 196, 201, 249
- Misâk-ı Millî, 1, 39, 42, 61, 81, 86, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 176, 181, 182, 183, 184, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 199, 202, 203, 214, 230, 238, 240, 245, 247, 249
- Mithat Paşa, 4
- Mombelli, 151
- Mondros Mütarekesi, 33, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 73, 79, 81, 82, 86, 122, 123, 125, 132, 133, 145, 158, 163, 180, 183, 191, 196, 210, 211, 212, 213, 214
- Mudanya, 52, 53, 54, 144, 151, 152, 153, 173, 193, 203
- Musul, 33, 44, 45, 47, 53, 81, 93, 121, 122, 132, 133, 134, 136, 154, 158, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 180, 182, 192, 193, 194, 197, 200, 202, 203
- Namık Kemal, 3, 200
- Nutuk, 59, 75, 96, 100, 103, 108, 110, 112, 142, 146, 149
- Oniki Ada, 13
- Ortodoks, 2, 161, 194
- Osmanlı Devleti, 1, 3, 5, 57
- Osmanlı İmparatorluğu, 3, 8, 45
- Osmanlı Mebusan Meclisi, 1, 98, 112, 114, 129, 189, 190
- Ouchy, 13
- Panslavizm, 14, 26
- Peyman-ı Millî, 111, 115, 121, 122, 126
- Portekiz, 25, 156, 157
- Protestan, 2
- Rauf Bey, 18, 41, 51, 69, 77, 81, 83, 91, 94, 101, 102, 104, 110, 112, 136, 166, 167, 249
- Refet Bey, 69
- Reşat Hikmet Bey, 99, 100
- Rıza Nur, 99, 110, 115, 129, 154, 157, 227
- Rodos, 13, 23
- Romanya, 5, 20, 25, 39, 156, 157, 173, 176, 177
- Rumlar, 2, 7, 56, 58
- Ruslar, 2, 6, 14, 31, 143, 144, 237

- Rusya, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 39, 40, 45, 135, 141, 144, 156, 173
- Sait Halim Paşa, 16, 27
- Salih Paşa, 91, 92
- Samsun, 64, 65, 67
- Seddü'l-Bahr, 35, 36
- Selanik, 8, 9, 17
- Selman-ı Pak, 33
- Sevr Antlaşması, 130, 139, 140, 141, 142, 148, 152, 157, 158, 159, 160, 161, 172, 191, 192
- Sırbistan, 5, 8, 14, 15, 16, 19, 21, 22, 25, 26, 34
- Sırlar, 6, 16, 17, 18
- Sina, 34, 38, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 100, 193
- Sivas, 43, 60, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 104, 106, 107, 110, 121, 122, 123, 189, 193, 197, 202, 225, 227, 229, 230
- Sivas Kongresi, 81, 85, 87
- Slavlar, 14, 26
- Sovyetler Birliği, 135, 175, 176, 177, 184
- Suriye, 33, 34, 38, 39, 42, 43, 44, 46, 47, 55, 56, 110, 147, 148, 149, 154, 156, 158, 161, 163, 169, 180, 181, 182, 183, 185, 188, 191, 210
- Süleymaniye, 133
- Süveyş Kanalı, 28, 33
- Şam, 39
- Şark Meselesi, 15, 116
- Şükrü Paşa, 17
- Talât Bey, 19
- Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 107, 120, 204
- Tayfur Sökmen, 185
- TBMM, 77, 81, 104, 121, 123, 127, 130, 131, 133, 135, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 151, 152, 153, 157, 164, 167, 168, 173, 190, 201, 202
- Teali İslâm Cemiyeti, 59
- Tevfik Rüştü Aras, 174, 175
- Trabzon, 30, 31, 39, 58, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 73, 75, 76, 77, 78, 109, 226, 229, 230
- Tunus, 7, 11, 12
- Türkiye Cumhuriyeti, 1, 74, 105, 123, 131, 162, 197
- V. Mehmet Reşat, 11, 16
- V. Murad, 3
- Vakit Gazetesi, 104, 118, 119, 204, 234, 236, 238, 239, 240
- Van, 31, 39, 43, 66, 67, 73, 75, 76, 78, 141, 225, 228
- Venizelos, 58, 237
- VI. Mehmet Vahidettin, 40
- Vilâyat-ı sitte, 51
- Wilson, 52, 56, 57, 60, 64, 115, 124, 236, 238
- Yanya, 17, 18, 19, 23
- Yemen, 16
- Yıldırım Orduları, 38, 39, 53, 54, 180
- Yugoslavya, 156, 173, 176, 177
- Yunanistan, 7, 8, 10, 14, 15, 16, 19, 21, 22, 25, 45, 56, 89, 91, 124, 150, 151, 153, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 173, 176, 177
- Yunanlılar, 6, 18, 19, 61, 63, 88, 137, 146, 152, 155
- Yusuf Kemal Bey, 110, 146
- Ziya Paşa, 3

EKLER

HARİTA: 1

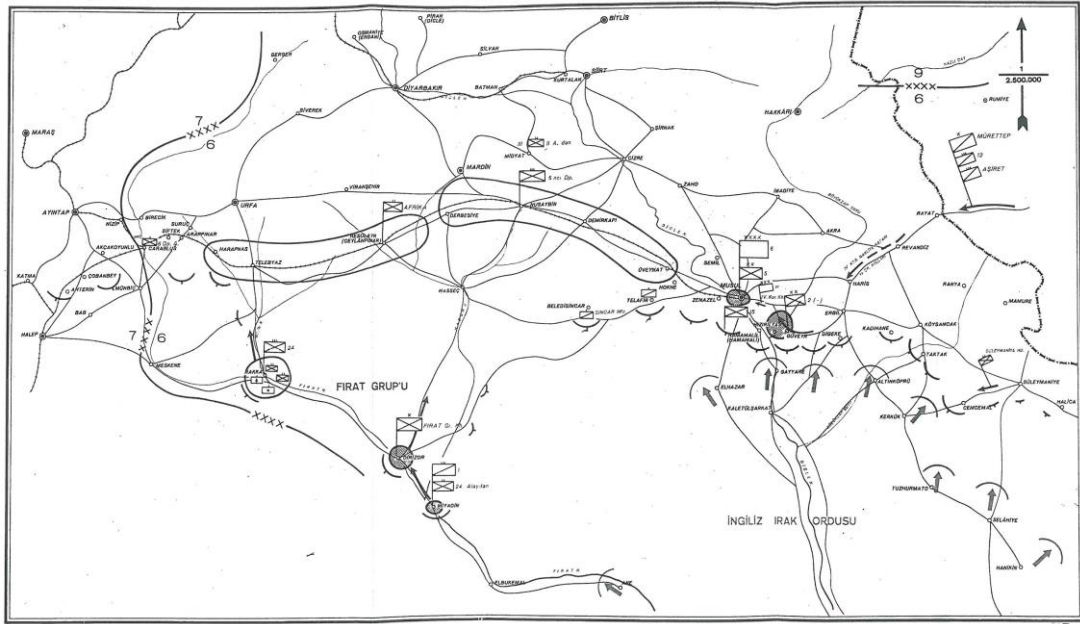
Mondros Mütarekesi İmzalandığı Sırada Suriye Cephesi'ndeki Osmanlı Ordularının Durumu⁶⁴⁸

⁶⁴⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, Harita No. 3.

HARİTA: 2

Mondros Mütarekesi İmzalandığı Sırada Irak Cephesi'ndeki 6. Ordu'nun Durumu⁶⁴⁹

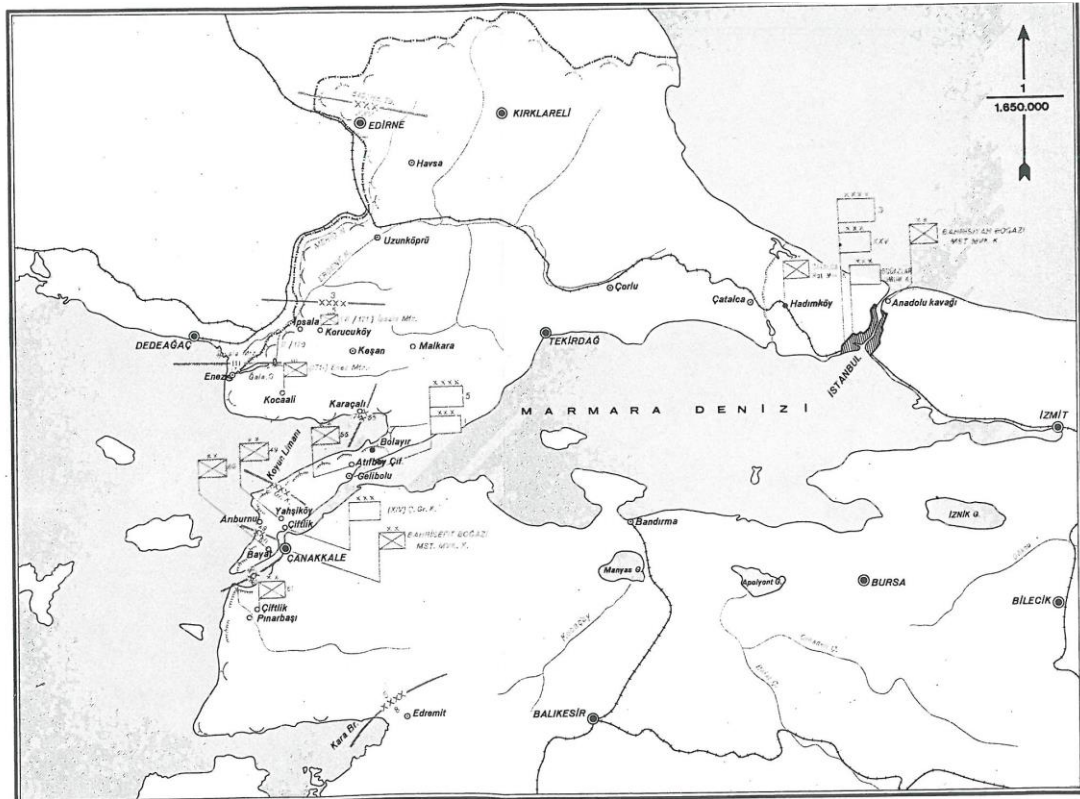

⁶⁴⁹ Tefik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, Harita No. 4.

HARİTA: 3

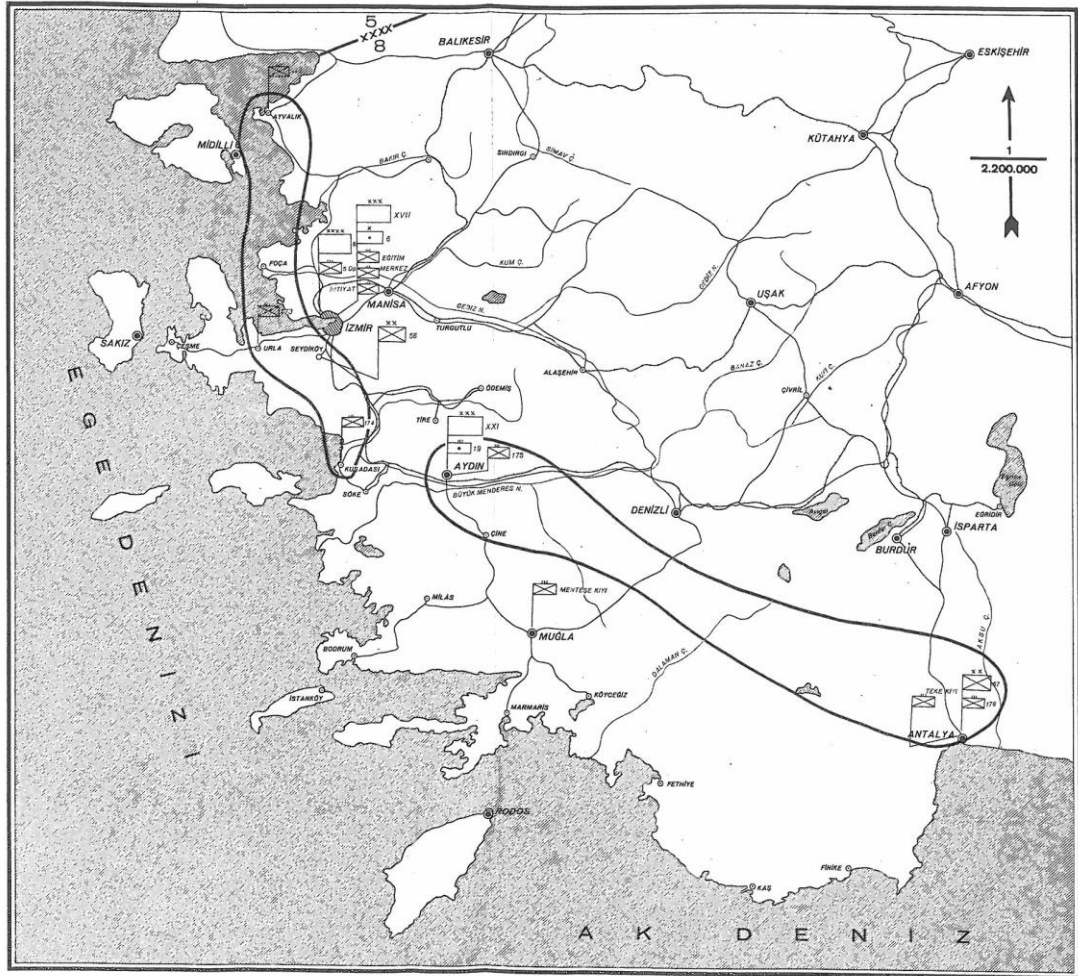
Mondros Mütarekesi İmzalandığı Sırada Trakya ve Boğazlar Bölgesi'ndeki Osmanlı Ordularının Durumu⁶⁵⁰

⁶⁵⁰ Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, Harita No. 5.

HARİTA: 4

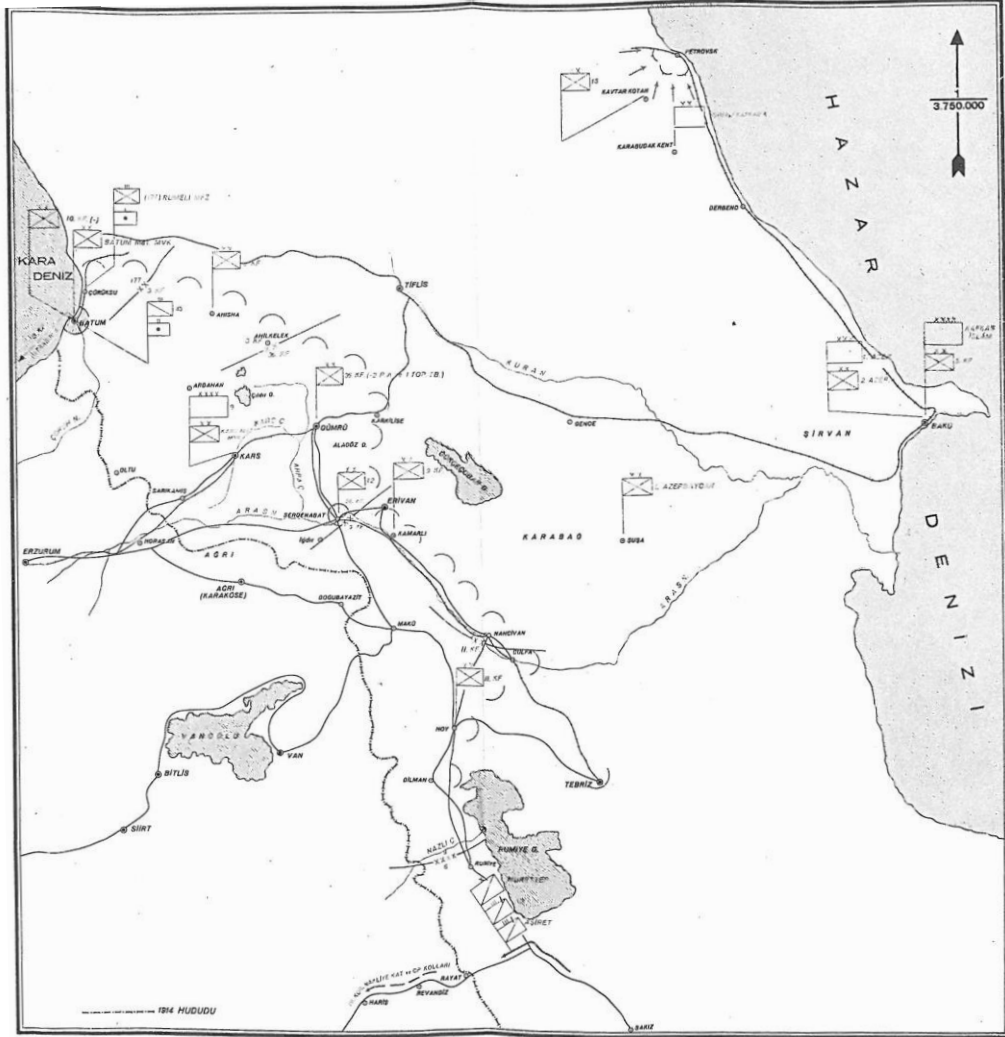
Mondros Mütarekesi İmzalandığı Sırada Batı ve Batı-Güney Bölgesi'ndeki
8. Ordu'nun Durumu⁶⁵¹

⁶⁵¹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, Harita No. 6.

HARİTA: 5

Mondros Müttarekesi İmzalandığı Sırada Osmanlı Doğu Cephesi Durumu⁶⁵²

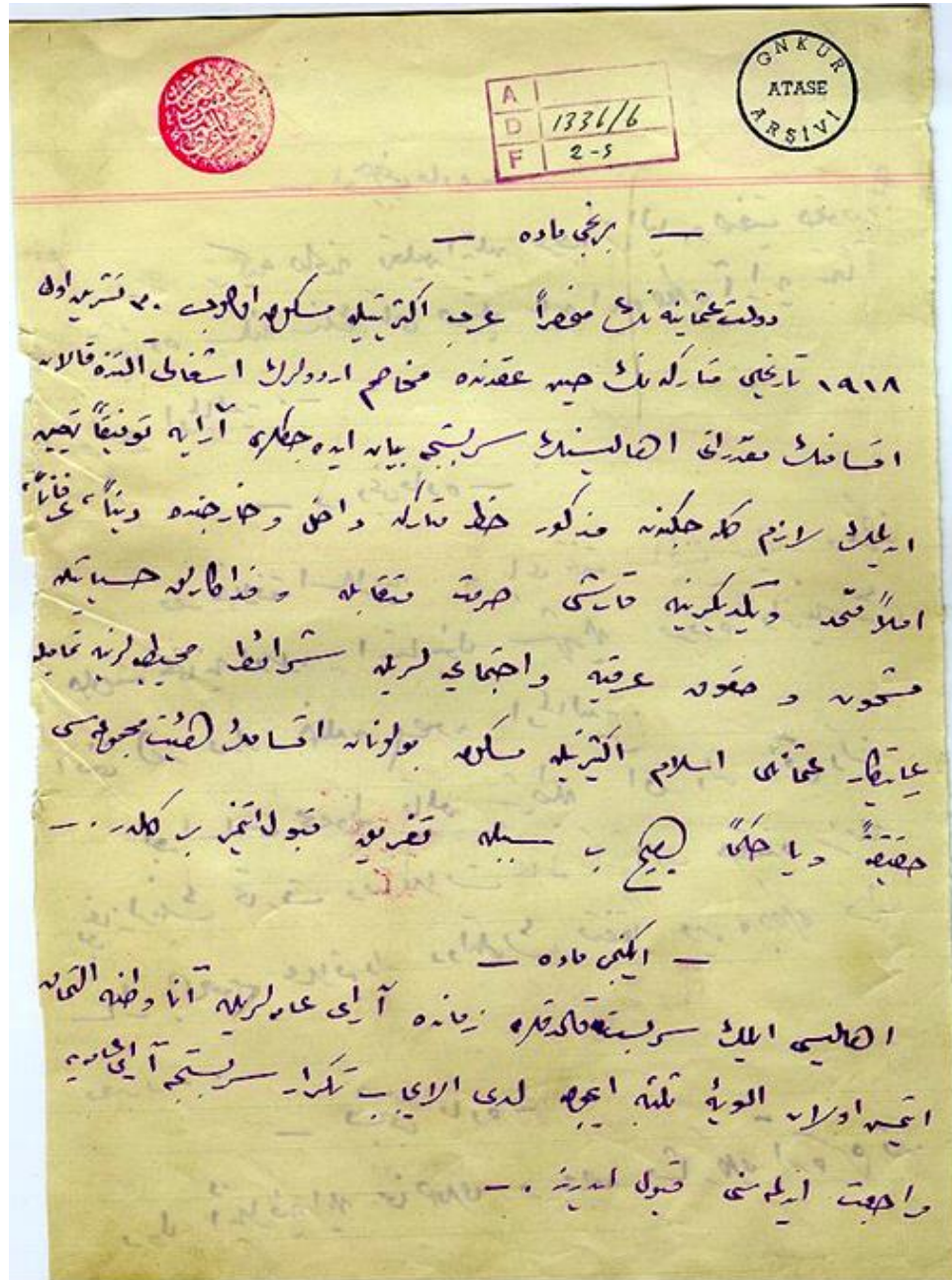

⁶⁵² Tefik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, Harita No. 7.

Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi ve Transliterasyonu

EK: 1a

Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi⁶⁵³

⁶⁵³ Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50, Belge No: 50-6.

EK: 1b

Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi⁶⁵⁴

ATM-ZB
K: 23
B: 50-6

2-56

درین باره -

ترکیه ملکه تعلیمه ایله عربی سارا و صفت مروتیه
تیمی ده کنه نیک کنه صفتیه ایله مروتیه آیه نیا
و امیر اولمالیه -

درین باره -

قد خلافت اسلامیه و پای تحت سلطنت سینه و ملکه
ملکوت عثمانیه اولاره استابول شهریه مروتیه و کزنیک
ایضیه درو ملکه مروتیه اولمالیه -

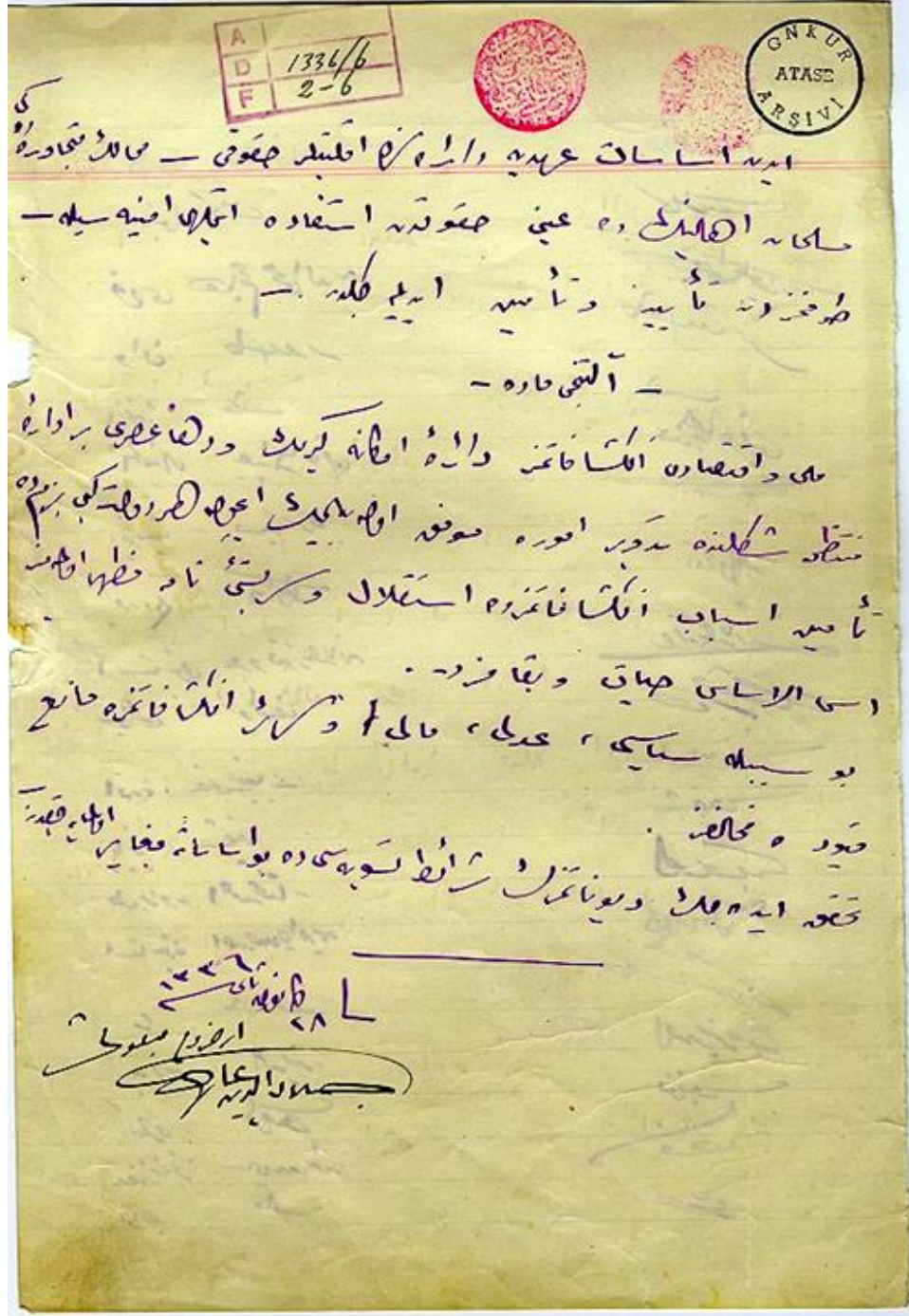
بواساس محفظه قلمه شرطیه آن دنز و قهر دنز
بوغایز لرنیک تجارت و صادرات محاله کناری حصنه سینه
لر ایصوم علاقه دار دولتدرک تنققا ویر مروتیه
مروتیه -

تیمی باره -

دولت املاضه ایله مروتیه مروتیه مروتیه مروتیه

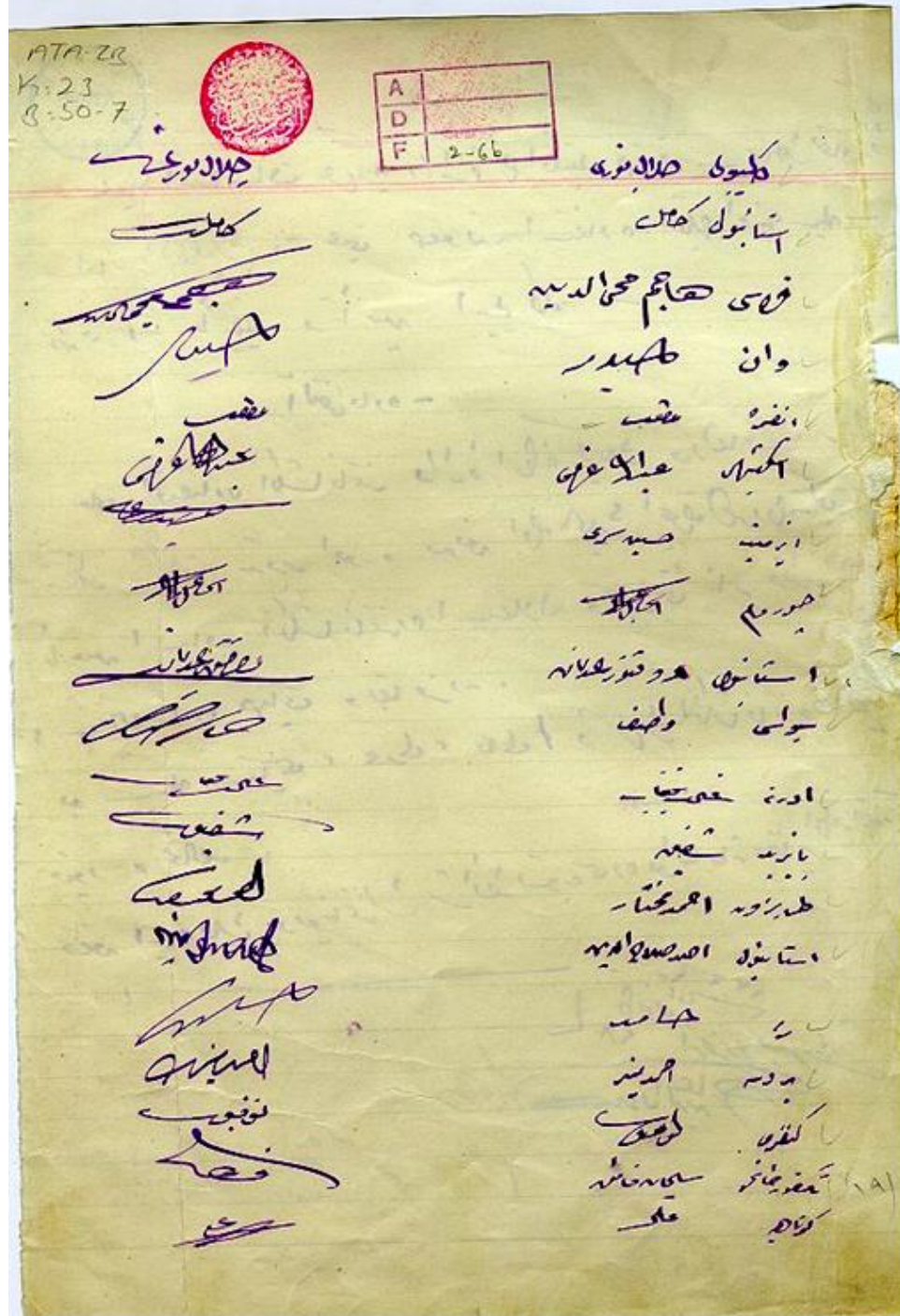
⁶⁵⁴ Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50, Belge No: 50-6a.

EK: 1c

Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi⁶⁵⁵

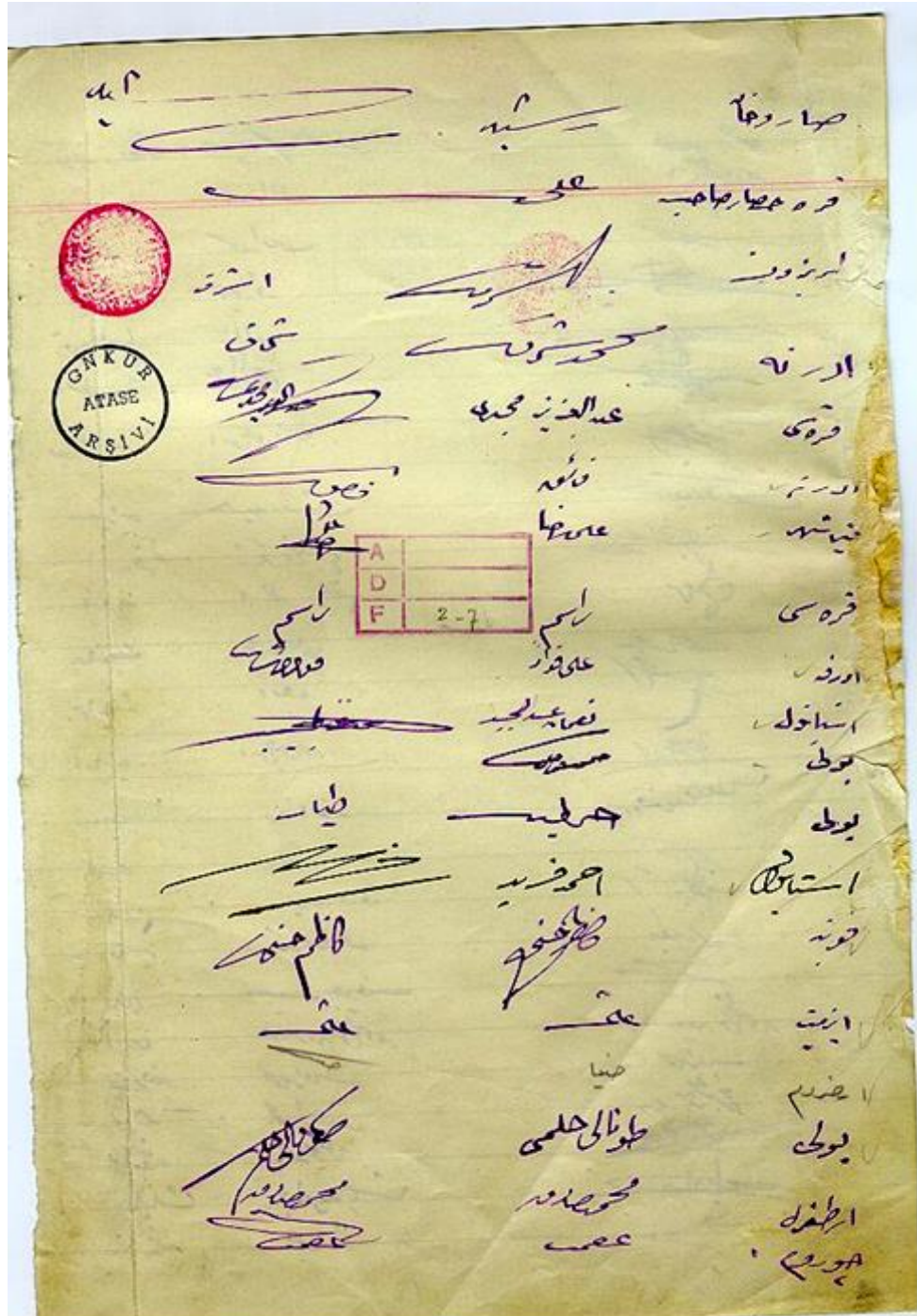
⁶⁵⁵ Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50, Belge No: 50-7.

EK: 1d

Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi⁶⁵⁶

⁶⁵⁶ Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50, Belge No: 50-7a.

EK: 1e

Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi⁶⁵⁷

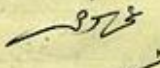

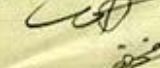

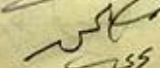
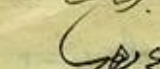
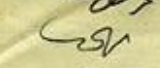

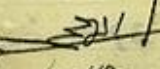

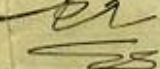

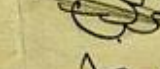

⁶⁵⁷ Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50, Belge No: 50-8.

EK: 1g

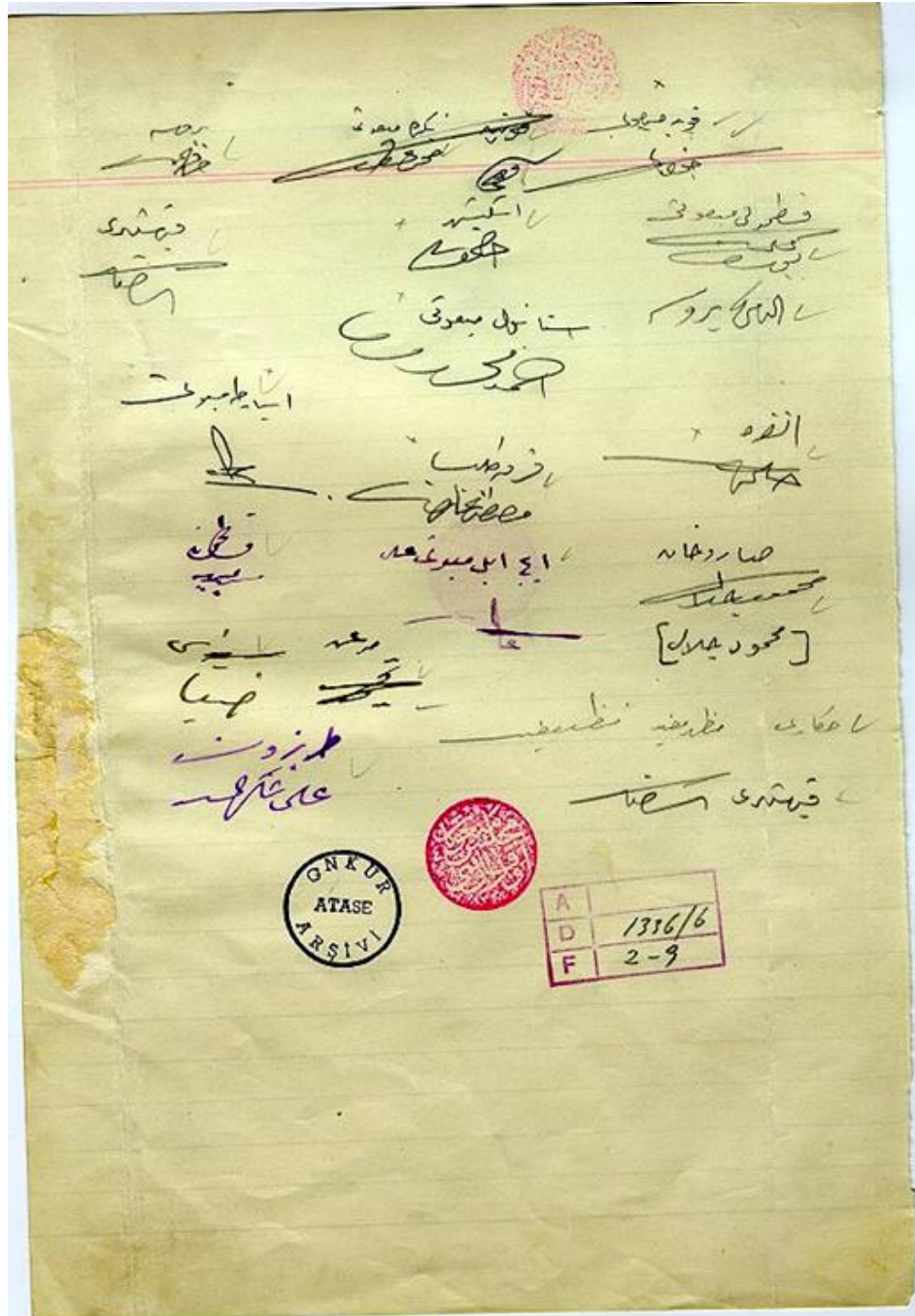
Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi⁶⁵⁹

İmza	Adı Soyadı	Unvanı
	Mustafa Kemal Atatürk	Genelkurul Başkanı
	İsmail Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi
	Mustafa Paşa	Genelkurul Üyesi

⁶⁵⁹ Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50, Belge No: 50-9.

EK: 1i

Misâk-ı Millî'nin İmzalı Beyannamesi⁶⁶¹

⁶⁶¹ Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50, Belge No: 50-10.

EK: 1a, 1b, 1c'nin Transliterasyonu:

Birinci Madde

Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arab ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrîn-i evvel 1918 târâhli mütârekenin hîn-i akdinde muhâsım orduların işgâli altında kalan aksâmının mukadderâtı, ahâlîsinin serbestce beyân edecekleri ârâya tevfiķan ta'yîn edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütâreke dâhil ve hâricinde dînen, irfânen, emelen müttehid ve yekdiğere karşı hürmet-i mütekâbile ve fedâkârlık hissiyâtıyla meşhûn ve hukûk-ı ırkiyye ve ictimâ'iyeleriyle şerâ'it-i muhîtiyelerine tamâmiyle ri'âyetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksâmın hey'et-i mecmû'ası hakîkaten veya hükmen hiçbir sebeble tefrîk kabûl etmez bir küldür.

İkinci Madde

Ahâlîsi ilk serbest kaldıkları zamânda ârâ-yı âmmeleriyle anavatana iltihâk etmiş olan Elviye-i Selâse için lede'l-icâb tekrâr serbestce ârâ-yı âmmeye mürâca'at edilmesini kabûl ederiz.

Üçüncü Madde

Türkiye sulhüne ta'lîk edilen Garbî Trakya vaz'iyet-i hukûkiyesinin tesbîti de sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyân edecekleri ârâya tebe'an vâki olmalıdır.

Dördüncü Madde

Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Pây-ı taht-ı Saltanat-ı Seniyye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin emniyeti her dürlü halelden masûn olmalıdır. Bu esâs mahfûz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticâret ve münâkalât-ı âleme küşâdı hakkında, bizimle sâ'ir bi'l-umûm alâkadâr devletlerin müttefikane verecekleri karâr mu'teberdir.

Beşinci Madde

Düvel-i İ'tilâfiye ile muhâsımları ve ba'zı müşârikleri arasında takarrür eden esâsât-ı ahdiye dâ'iresinde ekalliyetler hukûku, memâlik-i mütecâviredeki Müslüman

ahâlînin de aynı hukûkdan istifâde etmeleri ümniyesiyle, tarafımızdan te'yîd ve te'mîn edilecektir.

Altıncı Madde

Millî ve iktisâdî inkişâfâtımız dâ'ire-i imkâna ve daha asrî bir idâre-i muntazama şeklinde tedvîr-i umûra muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de te'mîn-i esbâb-ı inkişâfâtımızda, istiklâl ve serbestî-i tâmma mazhar olmamız üssü'l-esâs-ı hayât ve bekâmımızdır.

Bu sebeble siyâsî, adlî, mâlî ve sâ'ir inkişâfâtımıza mâni' kuyûda muhâlifiz.

Tahakkuk edecek düyûnâtımızın şerâ'it-i tesviyesi de bu esâsata mugâyir olmayacaktır.

28 Kânûn-ı sâni 1336

Erzurum Meb'ûsu

Celaleddin Arif

(İmza)

EK: 1d, 1e, 1f, 1g, 1h, 1i'nin Transliterasyonu:

1. Gelibolu (Mebusu) Celâl Nuri
2. İstanbul (Mebusu) Kâmil
3. Karasi (Balıkesir) (Mebusu) Hâcim Muhiddin
4. Van (Mebusu) Haydar
5. Ankara (Mebusu) Atıf
6. Eskişehir (Mebusu) Abdullah Azmi
7. İzmit (Mebusu) Hüseyin Sırrı
8. Çorum (Mebusu) İsmail
9. İstanbul (Mebusu) Doktor Adnan

10. Sivas (Mebusu) Vasıf
11. Edirne (Mebusu) Galib Bahtiyar
12. Beyazıd (Mebusu) Şefik
13. Trabzon (Mebusu) Ahmed Muhtar
14. İstanbul (Mebusu) Ahmed Selahaddin
15. İstanbul (Mebusu) Hamid
16. Bursa (Mebusu) Ahmed Münir
17. Kangırı (Çankırı) (Mebusu) Tevfik
18. Tekfurdağı (Tekirdağ) (Mebusu) Süleyman Faik
19. Kütahya (Mebusu) Ali
20. Saruhan (Manisa) (Mebusu) Reşid
21. Karahisarısahip (Afyon) (Mebusu) Ali
22. Trabzon (Mebusu) Eşref
23. Edirne (Mebusu) Mehmed Şeref
24. Karasi (Balıkesir) (Mebusu) Abdülaziz Mecdi
25. Edirne (Mebusu) Faik
26. Kırşehir (Mebusu) Ali Rıza
27. Karasi (Balıkesir) (Mebusu) Rasim
28. Urfa (Mebusu) Ali Fuad
29. İstanbul (Mebusu) Numan Abdülmecid
30. Bolu (Mebusu) Mehmed Ali
31. Bolu (Mebusu) Ahmed Tayyar
32. İstanbul (Mebusu) Ahmed Ferid

33. Konya (Mebusu) Kâzım Hüsni
34. İzmit (Mebusu) Ali
35. Erzurum (Mebusu) Ziya
36. Bolu (Mebusu) Tunalı Hilmi
37. Ertuğrul (Bilecik) (Mebusu) Mehmed Sadık
38. Çorum (Mebusu) İsmet
39. Tekfurdağı (Tekirdağ) (Mebusu) Hüseyin Rahmi
40. İstanbul (Mebusu) Rauf Ahmed
41. Denizli (Mebusu) Mehmed Emin
42. Bolu (Mebusu) Cevad
43. Kırıkkilise (Kırklareli) (Mebusu) Bahaddin
44. Amasya (Mebusu) Ömer Lütfi
45. Yozgad (Mebusu) İsmail Fazıl
46. Sivas (Mebusu) Hüseyin Rauf
47. Urfa (Mebusu) Şükrü Nâsih
48. Ankara (Mebusu) Ahmed Rüstem
49. Canik (Samsun) (Mebusu) Mehmed Ali
50. Canik (Samsun) (Mebusu) Emin
51. Amasya (Mebusu) İsmail Hakkı
52. Sinop (Mebusu) Rıza Nur
53. Gelibolu (Mebusu) Şâkir
54. Erzurum (Mebusu) Süleyman Necati
55. Amasya (Mebusu) Bekir Sami

56. Erzurum (Mebusu) Hüseyin Avni
57. Aydın (Mebusu) Hüseyin Kâzım
58. Çanakkale (Mebusu) Mehmet Ali
59. Kütahya (Mebusu) Mehmed Ragıb
60. Saruhan (Manisa) (Mebusu) Ahmed Muvaffak
61. Canik (Samsun) (Mebusu) Cavid Paşa
62. Çanakkale (Mebusu) Süleyman
63. Antalya (Mebusu) Hamdullah Subhi
64. Tokad (Mebusu) Ahmed Ziya
65. Tokad (Mebusu) Ömer Şevki
66. Erzincan (Mebusu) Halil
67. Canik (Samsun) (Mebusu) Hacı Ahmed
68. Gümüşhane (Mebusu) Rıfki
69. Erzurum (Mebusu) Zihni
70. Menteşe (Muğla) (Mebusu) Hilmi
71. Yozgad (Mebusu) Bahri
72. Konya (Mebusu) Ömer
73. Kangırı (Çankırı) (Mebusu) Behcet
74. Siverek (Mebusu) Bekir Sıdkı
75. Van (Mebusu) Münib
76. Kayseri (Mebusu) Rifat
77. İzmir (Mebusu) İlhami
78. Kütahya (Mebusu) Hocazâde Rasih

79. İzmit (Mebusu) Hakkı
80. Kastamonu (Mebusu) Şükrü
81. Aydın (Mebusu) Câmi
82. Bursa (Mebusu) Osman Nuri
83. Çatalca (Mebusu) Hayreddin
84. Trabzon (Mebusu) Şefik
85. Burdur (Mebusu) Hüseyin
86. Trabzon (Mebusu) Hasan Hüsnü
87. Isparta (Mebusu) Seyfullah
88. İzmir (Mebusu) Yunus Nadi
89. İstanbul (Mebusu) Mişon
90. Gümüşhane (Mebusu) Zeki
91. Lazistan (Rize) (Mebusu) Osman
92. İstanbul (Mebusu) Reşad Hikmet
93. Karasi (Balıkesir) (Mebusu) Fuad
94. Mardin (Mebusu) Ebu'l-ulâ
95. Kastamonu (Mebusu) Doktor Suad
96. Trabzon (Mebusu) Hüsrev
97. Niğde (Mebusu) Mehmed Emin
98. Sinop (Mebusu) Zeki Zekeriya
99. Hakkâri (Mebusu) Âsaf
100. İzmir (Mebusu) Tahsin
101. Sivas (Mebusu) Samih Fethi

102. Konya (Mebusu) Hacı Bekir
103. Kastamonu (Mebusu) Ali Yusuf
104. Bursa (Mebusu) İlyas
105. Ankara (Mebusu) Hilmi
106. Saruhan (Manisa) (Mebusu) Mahmud Celâl
107. Hakkâri (Mebusu) Mazhar Müfid
108. Kırşehir (Mebusu) Rıza
109. Konya (Mebusu) Vehbi
110. Niğde (Mebusu) Muhittin
111. Eskişehir (Mebusu) Halil
112. İstanbul (Mebusu) Ahmed Muhtar
113. Kırkilise (Kırklareli) (Mebusu) Mustafa Arif
114. İçel (Mebusu) Ali
115. Maraş (Mebusu) Tahsin
116. Bursa (Mebusu) Hasan Fehmi
117. Kırşehir (Mebusu) Rıza
118. Isparta (Mebusu) Cemal
119. Kastamonu (Mebusu) Besim
120. Sivas (Mebusu) Ziya
121. Trabzon (Mebusu) Ali Şükrü⁶⁶².

---

⁶⁶² Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu No: 23, Gömlek No: 50, Belge No: 50-6, 50-6a, 50-7, 50-7a, 50-8, 50-8a, 50-9, 50-9a, 50-10; İlker Alp, *Misâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları*, ... ; Ali Güler, *a.g.e.*, s. 69-74.

Mîsâk-ı Millî Beyânâmesi

[۴۹]

آمدولونك بو بوك وعزمكواته مجاهداتى دوعوروان اسبابى ومقدس دعواى مليزك اساسا تحياحتو ايدن ۲۸ كانون ثاني ۳۳۶ تاريخلى ميثاق ملي بياننامه سيهد

ميثاق ملي بياننامسى

زبرده ووضوح الامضاءعنائلى مجلس مجبورمان انضامى استقلال دولت واستقبال مليتك حفظ ودواملى بير صلحه ناليت ايچون اختيار ايديه جيكي فداكارلنك حد اعظملى متضمن اولان اساسات آنجه نهمى وپايتنك. ممكن التامين اولدوينى واساسات مذكوره خارخنده پايدار بير عنائلى سلطنت وجميكت دوام وجودى غير ممكن بولدى بئى قبول واتصد بئى ايله شلردر .

۱- دولت عنايةك منحصرأ عرب اقربيه مسكون اولوب ۳۰ نسر ين اول ۹۱۸ تاريخلى تاركةك حين عقدهده محاصم اردوروك اشغال آلتده قاناقاساتنه، مقدراى اهالىنك سر بيشجه بيان اده جكارى آراهه توفيقاً تامين ايدنك لازم كه جكدن مذكور خط منايكه دخل و خار جده ريتاً صرفاً اولان منجه، يكديكر بيه قرضى حرمت متغايه وفداكارلق خا-يايلىك مشغون و حقوق عرب واجنايعلر يه شرائط عيطلر بيه ناييه رعايتكار عنائلى اسلام اقربيه مسكون بولونان انصامك هيت مجموععه سي-حقيقتاً و احكاماً هيچ بير سببه تفريق قبول اتمز بيركادر

۲- اهالىسى ايكن سربست قانق قرضى زمانده آراى ما ملر يه آماوطنه اتحقاق ايچن اولان الرية ننه ايچون لى الايجاب تكرر سربيشجه آراى عامه ه مراجعت ايدلسنى قبول ايدو .

۳- نور تيا صلته تفاق ايديان عربى زاتيا وضعت حقوقيه نك ذيقوده سكتنه نك كل-ر ينه بازان ايه جكارى آراهه تيماً واتح اولاليدو .

۴- مفر خلافت اسلاميه وپايتنك سلطنت سده ومركز حكومت عناية اولان اتنا بول شهر يه حرمره دكر بئىك امنيتى هر دولو شهن مصون اولاليدو بواساس محفوظ قانق شرطيه آيو دكر وقره دكر وغازلر بئى نجات و ناملات طالع شادى حقدنه بزمه ستر جمعوم عرصه در دست نعه و بروه جهرى فراز ايشيرودو .

۵- قبول اتلايه ايه محاصملى و بيش مشاركارى آره سنده تقرر ايدن اساسات عهده دائر سنده اقلنك حقوق نمانك متجاوره دهك مسلمان اهالىنكده عيني حقوقدن استفاده انيسيله طرفزدن تايد و تامين ايديله چكيدو .

۶- ملي واتصادى انكشافاتمز دائره امكانه گيرمان ودها عصرى براداره منظمه شكده تدوير اووره موفق اوله بيلك ايچون هر دولت كي زنده تامين اسباب انكشافاتمزده استقلال وسربيشي نامه مظهر اوله من اس اساس حيات و پقانمرد .

بوسيله سياسى عدلى، مالى وسائر انكشافات مزده مانع نبودو مخالفه محقق ايدو جك ده نامنزك شرائط صلحه سيده بو اساسه متاير اولاليدو .

EK:2'nin Transliterasyonu

Anadolu'nun Büyük ve Azimkârâne Mücâhedâtını (mücadelelerini) doğuran Esbâbı (sebepleri) ve Mukaddes Da'vâ-yı Millîmizin Esâsâtını İhtivâ eden 28 Kânûn-ı sâni 336 (28 Ocak 1920) târihli Mîsâk-ı Millî Beyânnâmesi'dir.

Mîsâk-ı Millî Beyânnâmesi

“Zîrde (aşağıda) vâzi'ü'l-izmâ (imzâsı bulunan) Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân a'zâları istiklâl-i devlet ve istikbâl-i millînin, haklı ve devamlı bir sulhe nâ'iliyet (kavuşmak) için ihtiyâr edebileceği (katlanabileceği) fedâkârlığın hadd-i a'zamını (en yüksek sınırını) mutazammın olan (içeren) esâsât-ı âtiyeye (aşağıdaki esaslar) tamâmi-i ri'âyetin (tam uyumun) mümkünü't-te'mîn (sağlanması mümkün) olduğunu ve esâsât-ı mezkûre hâricinde pâyidâr bir Osmanlı Saltanat ve Cem'iyetinin devâm-ı vücûdu (varlığının devamı), gayr-i mümkün bulunduğunu kabûl ve tasdik eylemişlerdir.

1. Devlet-i Osmâniye'nin münhasıran (özellikle) Arab ekseriyetiyle meskûn olub 30 Teşrîn-i evvel (Ekim) 918 târihli mütârekenin hîn-i akdinde (ateşkesin imzalandığı sırada) muhâsım (düşman) orduların işgâli altında kalan aksâmının (kısımlarının) mukadderâtı, ahâlîsinin serbestce beyân edecekleri ârâya (reylere) tevfiķan (uygun olarak) ta'yîn edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr (anılan) hatt-ı mütâreke dâhil ve hâricinde dînen, ırken olan müttehîd (birleşen), yekdiğere karşı hürmet-i mütekâbile (karşılıklı hürmet) ve fedâkârlık hissiyâtiyle meşhûn (dolu) ve hukûk-ı ırkıye ve ictimâ'iyeleriyle şerâ'it-i muhîtiyelerine (çevre şartlarına) tamâmiyle ri'âyetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksâmın (kısımların) hey'et-i mecmû'ası (bütünü) hakîkaten veya hükmen hiçbir sebeble tefrîk (ayrılık) kabûl etmez bir küldür.

2. Ahâlîsi ilk serbest kaldıkları zamânda ârâ-yı âmmeleriyle (halkoyu ile) Anavatana iltihâk etmiş (birleşmiş) olan Elviye-i Selâse için lede'l-îcâb (gerektiği üzere) tekrâr serbestce ârâ-yı âmmeye mürâca'at edilmesini kabûl eder.

3. Türkiye sulhüne ta'alluk edilen (bağlanan) Garbî Trakya vaz'iyet-i hukûkiyesinin tesbîti de sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyân edecekleri ârâya tebe'an (tâbi olarak) vâki' olmalıdır.

4. Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye (İslâm halifeliğinin başkenti) ve pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ve Merkez-i Hükûmet-i Osmaniyye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her dürlü halelden (zarardan) masûn (korunmuş) olmalıdır. Bu esâs mahfûz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticâret ve münâkalât-ı âleme (dünya nakliyatına) küşâdı (açılması) hakkında bizimle sâ'ir bi'l-umûm alâkadâr devletlerin müttefikân (ittifakla) verecekleri karâr mu'teberdir (geçerlidir).

5. Düvel-i İ'tilâfiye (İtilâf Devletleri) ile muhâsımları ve ba'zı müşârikleri (ortakları) arasında takarrür eden (kararlaştırılan) esâsât-ı ahdiye (anlaşma şartları) dâ'iresinde ekalliyetlerin (azınlıkların) hukûku, memâlik-i mütecâviredaki (civar memleketler) Müslümân ahâlînin de aynı hukûkdan istifâde ümniyesiyle (arzusuyla) tarafımızdan te'yîd ve te'mîn edilecektir.

6. Millî ve iktisâdî inkişâfâtımız (gelişmelerimiz) dâ'ire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idâre-i muntazama (düzenli idare) şeklinde tedvîr-i umûra (işleri çevirmeye) muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de te'mîn-i esbâb-ı inkişâfımızda (gelişme şartlarının sağlanmasında) istiklâl ve serbetî-i tâmma mazhar olmamız (ulaşmamız) üssü'l-esâs-ı (temel esas) hayât ve bekâmımızdır. Bu sebeble siyâsî, adlî mâlî ve sâ'ir inkişâfımıza mâni' kuyûda (kayıtlara) muhâlifiz. Tahakkuk edecek düyûnâtımızın (borçlarımızın) şerâ'it-i sulhiyesi (barış şartları) de bu esâsâta mugâyir (aykırı) olmayacaktır. 28 Kânûn-ı sâni 1336 (1920)⁶⁶³

⁶⁶³ Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge),... , s. 131-133.

EK:3

Yenigün Gazetesinin Mebusların Mîsâk-ı Millî Üzerinde Anlaştıklarına Dair Bir Haberi

EK:3'ün Transliterasyonu

Mîsâk-ı Millî

Meclis-i Meb'ûsân a'zâları arasında vatanımızın el-yevm içinde bulunduğu vaz'iyet-i müşkilede hukûk-ı âliye-i millîyemizin sûret-i iltizâm ve müdâfa'asında ta'kîb olunacak hatt-ı harekâta dâ'ir bir müddetden beri devâm eden müzâkerâtın dün netîce-pezîr-i muvaffakiyet olarak bi'l-umûm vükelâ-yı milletın nîkat-ı sâbite-i esâsiye üzerinde ittifâk ettikleri ve bu Mîsâk-ı Millî etrâfında bir kitle-i müttehede teşkîl eyledikleri ma'a'l-memnûniye ve mevsûkan istihbâr kılınmıştır.

Mîsâk-ı Millî muhteviyâtı hakkında iltizâm olunan ketûmiyete binâ'en fazla bir şey öğrenmek ve yazmak mümkün olmamış ise de bu vesîka-yı ittifâkiyenin ez-cümle ve bilhâssa mesâ'il-i sulhiyemize mütedâ'ir olacağı istidlâl kılınmaktadır. Fi'l-hakîka ahvâl-i hâzırada sulhumuz mes'elesi mesâ'il-i hayâtiyemizin bir nuhbesini teşkîl etmekte olduğu müstağnî-i îzâh ve tafsîldir⁶⁶⁴.

⁶⁶⁴ "Mîsâk-ı Millî", *Yenigün Gazetesi*, No: 314, 29 Ocak 1920, s. 1.

Vakit Gazetesinin “Ahd-ı Millî Programı” Başlıklı Haberi⁶⁶⁵

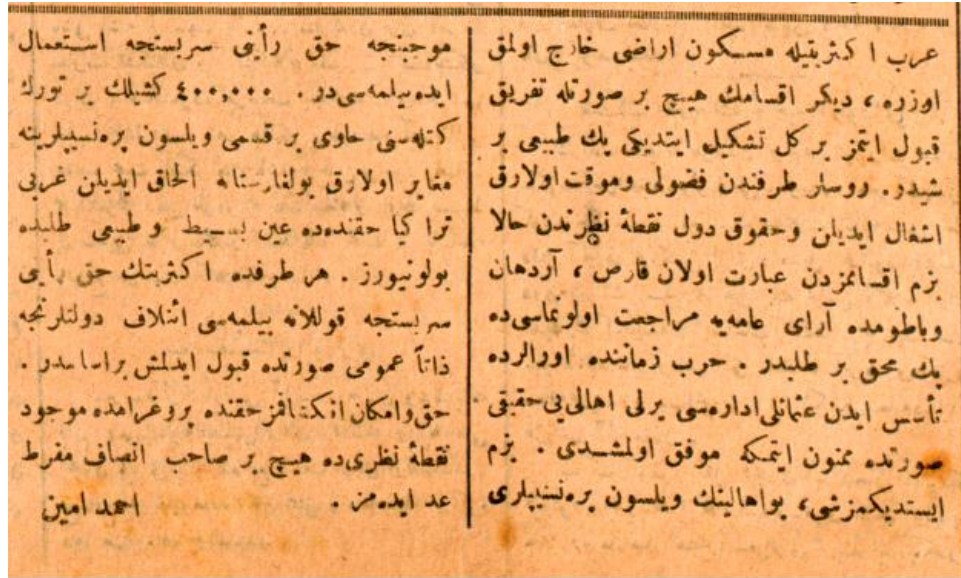

⁶⁶⁵ Ahmed Emin, “Ahd-ı Millî Programı”, *Vakit Gazetesi*, No. 819, 17 Şubat 1336 (1920), s. 1

EK:4b

Vakit Gazetesinin “Ahd-ı Millî Programı” Başlıklı Haberi⁶⁶⁶

EK: 4a ve 4b'nin Transliterasyonu

Ahd-ı Millî Programı

Sulh mes'alesi ile mukadderât-ı âtiyemize â'id diğer mesâ'il-i esâsiyeye ta'alluk üzere meb'ûsân arasında millî bir ittifâk akdedilmişdi. Felâh-ı Vatan grubuna dâhil olmayan bazı meb'uslar bile bu ittifâka iştirâk ediyorlardı. Dün Ahd-ı Millî nâmına a'zamî fedâkârlığı ve asgarî şerâ'iti hâvî bir sulh programı neşredilmişdir. Bu program Wilson prensipleri netîcesinde husûle gelen vaz'iyetin mukadderâtımıza â'id mes'elelere tatbîkinden başka bir şey değildir. İhtivâ ettiği esâslar münâkaşa kabul etmeyecek kadar tabi'îdir. Yalnız program daha vâzih bir lisânla yazılmalı ve Ermeni mes'eleleri hakkında Tevfik Paşa muhtırasında mevcûd mu'tedil ve muhikk esâslar programdaki asgarî şerâ'it meyânına kabul olunmalı idi. Mâdem ki maksad, âtiyi esâslı bir sûrette kurmak ve tanzîm etmektir, takib edilecek en ma'kûl düstûr “yaşamak ve yaşatmak” düstûrudur. Bugünkü şerâ'it hissiyâtımıza dokunsa bile istikbâle bakarken her nev'î şedîd hislerden tecerrüd etmeli ve her şeyden evvel menfa'at-i hakîkiye gâyesini aramalıyız. Ekseriyetle menfa'at-i

⁶⁶⁶ Ahmed Emin, “Ahd-ı Millî Programı”, *Vakit Gazetesi*, No. 819, 17 Şubat 1336 (1920), s. 1

hakîkiye başkalarının nokta-i nazarını anlamakda, vaziyetin îcâbâtını, istikbâlin ihtiyâcâtını sonuna kadar düşünmekdedir. Ermeni mes'elesini pamuk ipliğine bağlamamak ciddî bir sûrette tasfiye etmek bizim en birinci menâfi'-i milliyemiz cümlesindedir. Ermeni milliyetçilerini iskân için Tevfik Paşa'nın muhtırasında münderic şerâ'it ve kuyûd dâ'iresinde bir tashîh-i hudûd esâsını kabul etmek ve Bulgaristan'ın Dedeağaç Limanı'ndan istifâde edeceği şerâ'it dâ'iresinde Ermenistan için bir mahrec aramak bizim için bir fedâkârlık değil, bir hakkâniyet ve bir menfa'at mes'elesidir. Ermeniler dönüp dolaşp kendileri için Türk dostluğundan münâsib bir millî program mevcûd olmadığını takdîr edeceklerdir. Bugünkü ifrâtkârlıklara rağmen bu noktanın idrâk edileceği zamânın uzak olmadığına biz tamâmı ile kâni'yiz. Husûmetin umûmiyetle pek tahribkâr bir şey olduğu takdîr olunacak ve arada kolayca te'essüs edebilecek aksâdî tekâbül-i menâfi' sâkin zamânlar avdedetdikten sonra ihmâl edilemeyecektir. Bu kapıyı biz dâr-ı hissiyât sevkiyle kapatmamalı, bi'l-akıs açık tutmaya ehemmiyet vermeliyiz. Bizim istikbâl programımızda geniş nazarlı bir i'tilâf ve vifâk bulunmalı ve dâr-ı husûmetlerin mes'ûliyeti tamâmıyla başkalarına terk edilmelidir.

Ermenistan mes'elesinden başka ekalliyetlerin tasfiye ve mübâdelesini de programın ekalliyetlere â'id mâddesinde zikredilmeli idi. Memleketimizde yalnız ekalliyetlerin hukûkuna ri'âyetle iktifâ edilmemeli, vatandaşlık husûsunda sâf ve samîmî bir vaz'iyet ihdâs edilmelidir. Mâzi bizim felâketimizi mûcib oldu. Yeni kelimeler ve şekiller altında eskiden olduğu gibi devâm etmesine meydân bırakılmamalıdır. Tâbi'iyet husûsunda gayrimüslim teba'amıza vâsi' bir hakk-ı hiyâr bahşetmeli ve harbden evvel (Venizelos) ile akdedilen mübâdele i'tilâfnâmesinin tatbîkine son derece ehemmiyet vermeliyiz. Gerek cihânın sulh ve sükûnu ve gerek bizim menâfi'imiz i'tibâriyle mâzinin vatandaşlık revâbıtı nokta-i nazarından esâslı bir tasfiyeye tâbi' tutulması mutlaka lâzımdır. Bizce programın ekalliyetlere â'id mâddesi tevsi' edilerek bu noktaları kısaca ihtivâ etmeli veya bu cihetler hakkında münasib bir zeyl neşrolunmalıdır.

Buraya kadar programda olmayan mes'elelerden bahsettik. Programda mevcûd esâslara gelince mukadderâtı ahâlinin serbestce beyân edecekleri re'y netîcesinde ta'yîn edilmek lâzım gelen ve münhasıran Arab ekseriyetiyle meskûn

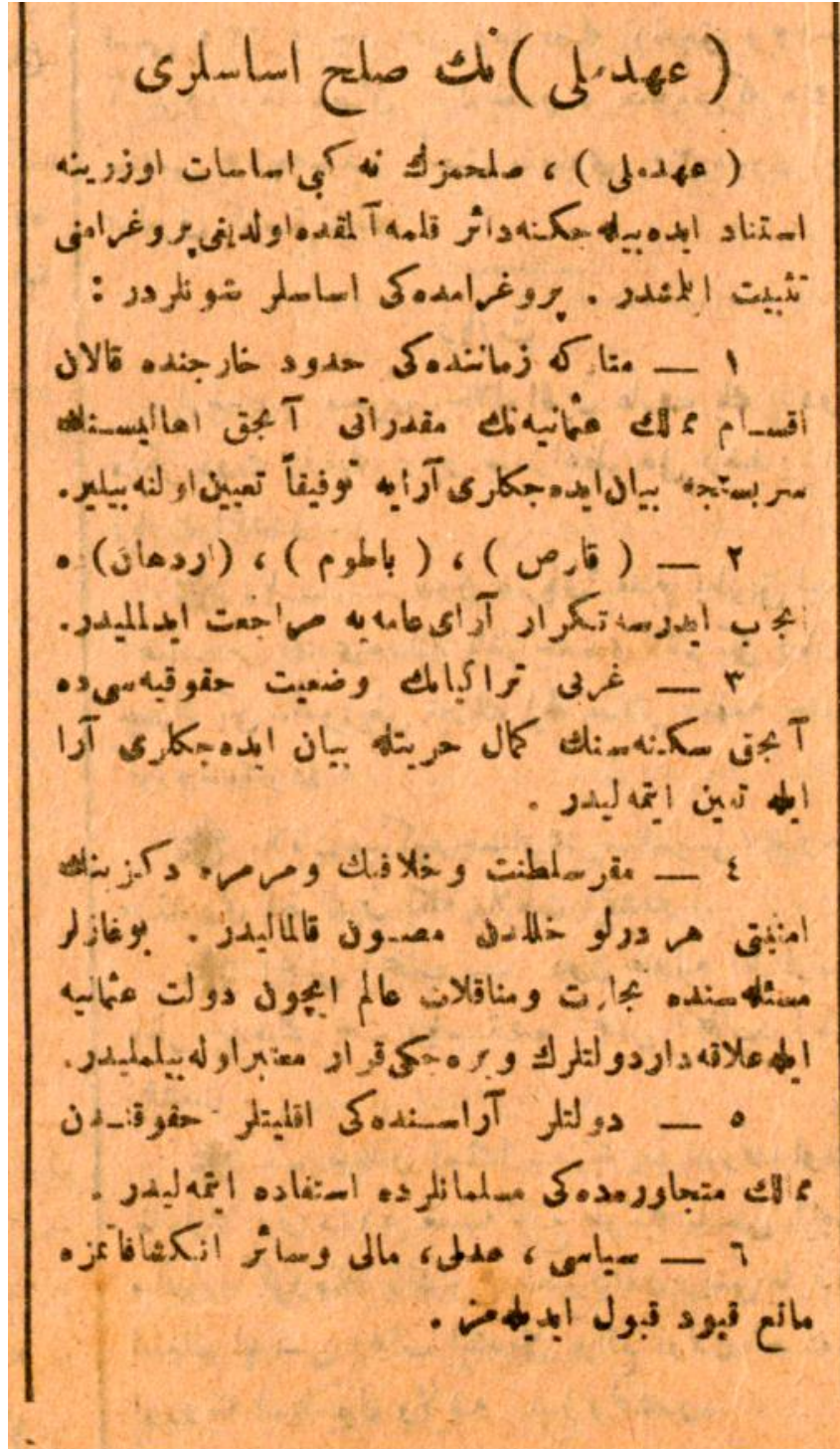
arâzi hâric olmak üzere, diğer aksâmın hiçbir suretle tefrîk kabul etmez bir küll teşkil ettiği pek tabi'î bir şeydir. Ruslar tarafından fuzûlî ve muvakkat olarak işgâl edilen ve hukûk-ı düvel nokta-i nazarından hâlâ bizim aksâmımızdan ibaret olan Kars, Ardahan ve Batum'da ârâ-yı âmmeye mürâca'at olunması da pek muhakk bir talebdir. Harb zamânında oralarda te'essüs eden Osmanlı idâresi yerli ahâliyi hakikî suretde memnûn etmeğe muvaffak olmuştu. Bizim istediğimiz şey, bu ahâlinin Wilson Prensipleri mûcibince hakk-ı re'yini serbestçe isti'mâl edebilmesidir. 400.000 kişilik bir Türk kitlesini hâvî bir kısmı Wilson Prensipleri'ne mugâyir olarak Bulgaristan'a ilhâk edilen Garbî Trakya hakkında da aynı basit ve tabi'î talepte bulunuyoruz. Her tarafda ekseriyetin hakk-ı re'yi serbestce kullanabilmesi Îtilâf Devletleri'nce zâten umûmî sûretde kabûl edilmiş bir esâsıdır. Hak ve imkân-ı inkişâfımız hakkında programda mevcûd nokta-i nazarı da hiçbir sâhib-i insâf müfrit addedemez.

Ahmed Emin⁶⁶⁷

---

⁶⁶⁷ Ahmed Emin, "Ahd-ı Millî Programı", *Vakit Gazetesi*, No. 819, 17 Şubat 1336 (1920), s. 1; İlker Alp, *Misâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları*,...

Vakit Gazetesinin “Ahd-ı Millî'nin Sulh Esâsları” Haberi⁶⁶⁸

⁶⁶⁸ “Ahd-ı Millî'nin Sulh Esâsları”, *Vakit Gazetesi*, No: 819, 17 Şubat 1336 (1920), s. 1

EK: 5'in Transliterasyonu

(Ahd-ı Millî)'nin Sulh Esâsları

(Ahd-ı Millî), sulhumuzun ne gibi esâsât üzerine istinâd edebileceğine dâ'ir kaleme almakda olduğu programını tesbât eylemiştir. Programdaki esâslar şunlardır:

1-Mütâreke zamanındaki hudûd hâricinde kalan aksâm-ı memâlik-i Osmâniye'nin mukadderâtı ancak ahâlisinin serbestçe beyân edecekleri ârâya tevfikân ta'yîn olunabilir.

2-(Kars), (Batumi), (Ardahan) da îcâb ederse tekrâr ârâ-yı âmmeye mürâca'at edilmelidir.

3-Garbî Trakya'nın vaz'iyet-i hukûkiyesi de ancak sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyân edecekleri ârâ ile ta'ayyün etmelidir.

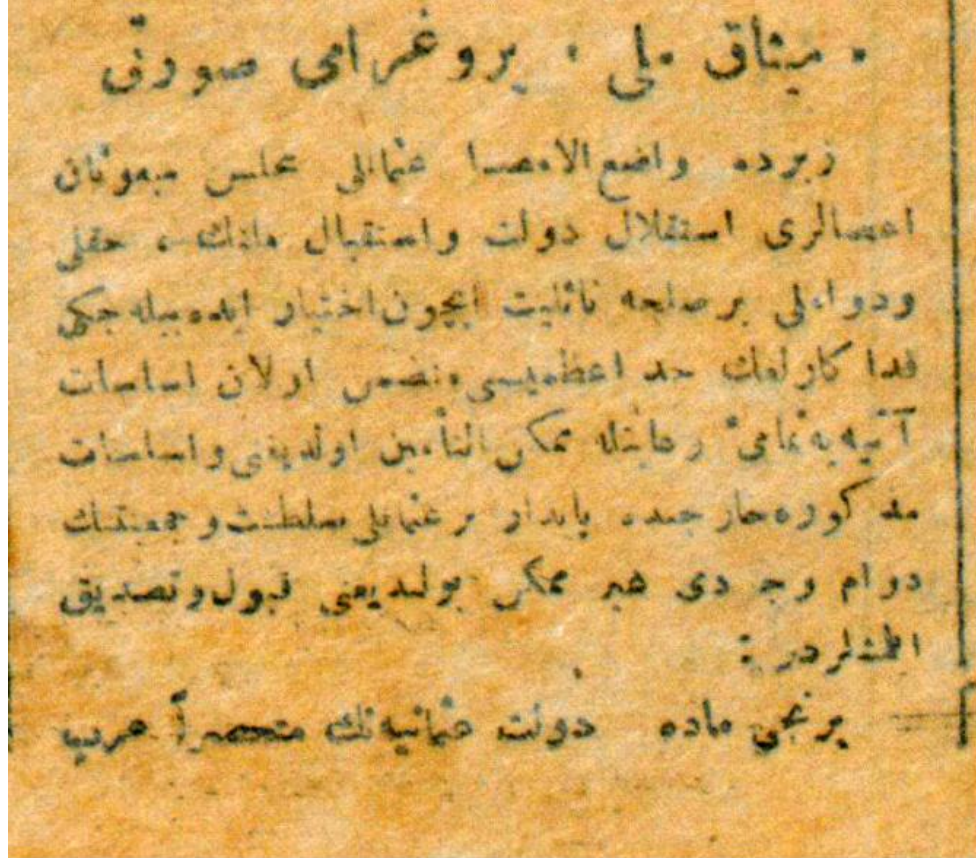
4-Makarr-ı Saltanat ve Hilâfetin ve Marmara Denizi'nin emniyeti her dürlü halelden masûn kalmalıdır. Boğazlar meselesinde ticâret ve münâkalat-ı âlem için Devlet-i Osmâniye ile alâkadar devletlerin vereceği karâr mu'teber olabilmelidir.

5-Devletler arasındaki ekalliyetler hukûkundan memâlik-i mütecâviredeki Müslümanlar da istifâde etmelidir.

6-Siyâsî, adlî, mâlî ve sâ'ir inkişâfâtımıza mâni' kuyûd kabul edilemez⁶⁶⁹.

⁶⁶⁹ “Ahd-ı Millî'nin Sulh Esâsları”, *Vakit Gazetesi*, No: 819, 17 Şubat 1336 (1920), s. 1; İlker Alp, *Misâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları*,...

EK:6a

İkdâm Gazetesinin “Mîsâkı Millî Programı Sûreti” Haberi⁶⁷⁰

⁶⁷⁰ “Mîsâkı Millî Programı Sûreti”, *İkdâm Gazetesi*, No: 8269, 19 Şubat 1336 (1920), s. 2

İkdâm Gazetesinin “Mîsâkı Millî Programı Sûreti” Haberi⁶⁷¹

اکثریتیه مسکون اولوب ۳۰ تشرین اول ۱۹۱۸
تاریخی متسارکه نیک حین عقدنده محاصم اردولرک
اشغالی آلتنده قالان اقسامک مقدراتی اھالیستک
سربستہ بیان ایدہ جکاری آرایہ توفیقاً تمین ابدیک
لازم کلمہ چکنیدن مذکور خط متسارکہ داخل
و خارجندہ دیناً ، عرفاناً ، املاً منجر و یکدیگریہ
قارشی حرمت متقابلہ و فداکاری حسباتیہ مشحون
و حقوق عرقہ و احناعیہ لرلہ شرائط محیطہ لرینہ
تامیلہ رطاشکار عثمانی اسلام اکثریتیلہ مسکون
بولان اقسامک هئت بمومہ سی حقانہ و یا حکماً
هیچ برسبیلہ تفریق قبول اغز دکلدرد (آلفیشلر)
ایکنجی ماده اھالیسی ایلک سربست قالدقلمری
زماندہ آرای عامہ لرلہ آنا وطنہ الحق ایتمش
اولان الویة نلتہ ایچون لدی الایحاب تکرار سربستجہ
آرای عامہ یہ صراجعت ایدلسنی قبول ایدرز .
اوجنجی ماده ترکیسا صاعنہ تعلیق ایدیلان
غربی تراکیا وضعت حقوقیہ سنک تبتی دە
مسکنہ سنک کمال حریتلہ بیان ایدہ جکاری آرایہ
تبعاً واقع اولمیدر . (براور صدالری)
دردنجی ماده مقرخلافت اسلامیه و پای تخت
ساملت سنیه و مرکز حکومت عثمانیہ اولان
استانبول شہریلہ صرصہ دکزینک امنیتی ہر درلو
خللدن مصون اولمیدر . بو اساس حقوق قائق
شرطیلہ آق دکز و قرہ دکز بوغازلرینک تجارت
و مناقلات عالمہ کشادی حقندہ بزملہ سائر بالعموم
علاقہ دار دولترک متفقاً و برہ جکاری قرار معتبردر .
(آلفیشلر)

⁶⁷¹ “Mîsâkı Millî Programı Sûreti”, *İkdâm Gazetesi*, No: 8269, 19 Şubat 1336 (1920), s. 2

İkdâm Gazetesinin “Mîsâkı Millî Programı Sûreti” Haberi⁶⁷²

(الفیشار)
 بشیعی ماده دول استلافیه ایله مخاسملری
 ونهص مشارکاری آره سنده تقرر ایدن اساسات
 عهد به دائره سنده اقلیتلر حقوقی... الیک متجاوزده کی
 مسلمان اهلینک ده عین حقوقدن استفاده ایتلری
 امنیه سیله... طرفزدن تأیید و تأمین ابدیله جکدر.
 آلتیجی ماده ملی و اقتصادی انکشافاتیز
 دائره امکانه کیرمک ودها عصری براداره منتظمه
 شککنده تدویر امورده موفق اوله بیلیمک ایچون
 هردوات کی بزمده تأمین اسباب وانکشافاتیزده
 استقلال و سریشنی تامه مظهر اوله مناس اساس
 سیات و بقاضدر. (شدتلی آلفیشار)
 بوسیده سیاسی، عدلی، مالی و سایر انکشافاتیز
 مانع قیوده مخالفیز. (درواعلی و سوره کالی آلفیشار)
 تحقق ایدمک دیرناتیزک شرائط تسویه سی ده
 بواسااته مقابر اویا جقدر.
 ۲۸ کانون ثانی ۱۳۳۶
 بوندن سو کره بینه روزنامه به عودت اولنه رقی
 عرضاً جوابیه نیک اوچنچیز، فقره سی تعدیلاتنه
 باشلانیدی.
 منیم کور فقره ده اوافق بر تعدیلاتنه، اکثریتله
 قبول اولونیدی و یازمین اون بیخنده اجتماع اولونقی
 اوزده جلسه به ساعت آلتیده ختام ویرلیدی.

⁶⁷² “Mîsâkı Millî Programı Sûreti”, *İkdâm Gazetesi*, No: 8269, 19 Şubat 1336 (1920), s. 2

EK: 6a, 6b, 6c'nin Transliterasyonu

Mîsâk-ı Millî Programı Sûreti

Zirde vâzi'ül-izmâ Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân âzâları istiklâl-i devlet ve istikbâl-i milletin, haklı ve devâmlı bir sulha nâ'iliyet için ihtiyâr edebileceği fedakârlığın hatt-ı a'zamîsini mutazammın olan esâsât-ı âtiyeye tamâm-ı ri'âyetle mümkün'üt-te'mîn olduğu ve esâsât-ı mezkûre hâricinde pâyidâr bir Osmanlı saltanat ve cem'iyetinin devâm-ı vücûdu gayr-i mümkün bulunduğunu kabûl ve tasdîk eylemişlerdir:

Birinci Mâdde Devlet-i Osmâniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrîn-i evvel 1918 tarihli mütârekenin hîn-i akdinde muhâsım orduların işgâli altında kalan aksâmın mukadderâtı ahâlisinin serbestçe beyân edecekleri ârâya tevfikân ta'yîn edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hatt-ı mütâreke dâhil ve hâricinde dînen, irfânen, emelen müttehid yek diğere karşı hürmet-i mütekâbile ve fedakârlık hissiyâtı ile meşhûn ve hukûk-ı ırkiye ve ictimâ'iyeleriyle şerâ'it-i muhitiyelerine tamâmıyla ri'âyetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksâmın heyet-i mecmu'âsı hakîkaten veya hükmen hiçbir sebeble tefrîk kabul etmez değildir. (Alkışlar)

İkinci Mâdde Ahâlisi ilk serbest kaldıkları zamânda ârâ-yı âmmeleriyle anavatana iltihâk etmiş olan elviye-i selâse için lede'l-îcâb tekrâr serbestçe ârâ-yı âmmeye mürâca'at edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü Mâdde Türkiye sulhuna talik edilen Garbî Trakya vaz'iyet-i hukûkiyesinin tesbîti de sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyân edecekleri ârâya teba'en vâki' olmalıdır. (Bravo sadâları)

Dördüncü Mâdde Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükûmet-i Osmâniye olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masûn olmalıdır. Bu esâs mahfûz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticâret ve münâkalât-ı âleme küşâdı hakkında bizimle sâ'ir bi'l-umâm alâkadar devletlerin müttefikân verecekleri karâr mu'teberdir. (Alkışlar)

Beşinci Madde Düvel-i İtilâfiye ile muhâsımları ve bazı müşârikleri arasında takarrür eden esâsât-ı ahdiye dâ'iresinde ekalliyetler hukûku –memâlik-i mütecâviredeki Müslüman ahâlinin de aynı hukûkdan istifâde etmeleri ümniyesiyle – tarafımızdan te'yîd ve te'mîn edilecektir.

Altıncı Madde Millî ve iktisâdî inkişâfımız dâ'ire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idâre-i muntazama şeklinde tedvîr-i umûra muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de te'mîn-i esbâb ve inkişâfâtımızda istiklâl ve serbestî-i tâmma mazhar olmamız üssü'l-esâs hayât ve bekâmımızdır. (Şiddetli alkışlar).

Bu sebeble siyasî, adlî, mâlî ve sâ'ir inkişâfâtımıza mâni' kuyûda muhâlifiz. (Devamlı ve sürekli alkışlar)

Tahhakuk edecek duyûnâtımızın şerâ'it-i tesviyesi de bu esâsâta mugâyir olmayacaktır.

28 Kânûn-ı sâni 1336.

Bundan sonra yine rûznâmeye avdet olunarak arıza-i cevâbiyenin üçüncü fikrası ta'dîlâtına başlandı.

Mezkûr fıkarda ufak bir ta'dîlâtla, ekseriyetle kabul olundu ve yarın on buçukda ictimâ' olunmak üzere celseye saat altıda hitâm verildi⁶⁷³.

⁶⁷³ “Mîsâkı Millî Programı Süreti”, *İkdam Gazetesi*, No: 8269, 19 Şubat 1336 (1920), s. 2 ; İlker Alp, *Mîsâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları*,...

Tevhid-i Efkâr Gazetesinin “Mîsâk-ı Millî’yi Kimse Değiştiremez”

Haberi⁶⁷⁴

⁶⁷⁴ “Mîsâk-ı Millî’yi Kimse Değiştiremez”, *Tevhid-i Efkâr*, No: 3073-45, 19 Temmuz 1336, s. 2

EK:7'nin Transliterasyonu

(Mîsâk-ı Millî'yi) Kimse Değişdiremez

(Anadolu Ajansı), Ankara Hükümeti'nin Mîsâk-ı Millî esâsâtı dâ'iresinde her devlet ile i'tilâfa hazır olduğunu tebliğ ediyor.

Ankara 15 Temmuz (Anadolu Ajansı)- Anadolu Ajansı, aldığı me'zûniyete binâ'en bir daha beyân eder ki: Ankara Hükümeti, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen ve Türkiye'de hiç kimse tarafından tebdîline imkân olmayan (Mîsâk-ı Millî) esâsâtı dâ'iresinde her devlet ile i'tilâfa hâzırdır. Binâ'enaleyh esâsâtımıza göre kabul edildiği takdîrde Türk milletinin hâl-i muhâsemeye bulunduğu hükümetlerle i'tilâfında mâni' sebepler tamâmıyla ortadan kalkmış bulunacaktır.

Ankara Hükümeti'nin bu haklı şerâ'it dâhilinde herhangi bir i'tilâfdan çekindiği tarzdaki ihtimâllere mahâl kalmamak üzere keyfiyeti kemâl-i sarâhatle bir kere daha i'lân ederiz⁶⁷⁵.

---

⁶⁷⁵ “Mîsâk-ı Millî'yi Kimse Değişdiremez”, *Tevhid-i Efkar*, No: 3073-45, 19 Temmuz 1336, s. 2 ; İlker Alp, *Misâk-ı Millî, Basılmamış Ders Notları*,...

EK:8

“Yadigâr-ı Mîsâk-ı Millî” Posteri

“Yadigâr-ı Mîsâk-ı Millî”

Millî Mücadele döneminde yaygın olarak kullanılan Misâk-ı Millî posteridir.

Mustafa Kemal Paşa'nın resminden sonra şair Emin Bülend'in “*Ölmez bu vatan farz-ı mahal ölse dahi*” mısrası yer almaktadır.

Tablonun sağ üst ve sol üst taraflarında, “*Korkma Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak*” ,“*O benim milletimin yıldızıdır parlayacak*” ve alt kısmında İstiklâl Marşı'mızın “*Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl; Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl! Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl; Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet; Hakkıdır, Hakk' a tapan milletimin istiklâl!*” satırlarına yer verilmiştir.

Posterde resmi görülenler; Bekir Sami Bey, Rauf Bey, İsmet Paşa, Cevat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali İhsan Paşa, Kemaleddin Sami Paşa, Nureddin Paşa, Refet Paşa, Cemal Paşa (Mersinli), Fevzi Paşa, Selahaddin Adil Bey, Kazım Özalp Paşa'dır⁶⁷⁶.

⁶⁷⁶ Taha Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 248.